

ВІСНИК

**Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 3 (75)

**Сєвєродонєцьк
2016**

* Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально *
Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний
університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне
свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України
20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з
юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021 *

3
2016

Редакційна колегія:

Комарницький В.М.	- д-р юрид. наук, проф. (головний редактор)
Алфьоров С.М.	- д-р юрид. наук, проф.
Бобкова А.Г.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Головка О.М.	- д-р юрид. наук, проф.
Дудоров О.О.	- д-р юрид. наук, проф.
Карчевський М.В.	- д-р юрид. наук, проф. (заступник головного редактора)
Лукаш С.С.	- д-р юрид. наук, доц.
Малишева Н.Р.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Нестерович В.Ф.	- д-р юрид. наук, доц.
Письменський Є.О.	- д-р юрид. наук, доц.
Погорецький М.А.	- д-р юрид. наук, проф.
Притика Ю.Д.	- д-р юрид. наук, проф.
Розовський Б.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Устименко В.А.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Федоренко В.Л.	- д-р юрид. наук, проф.
Яновська О.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Коваленко В.В.	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний секретар)

Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 2 від 02 вересня 2016 року)

Для науковців та юристів-практиків.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93400
☎ (факс): (0512) 59-26-87

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2016

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ

ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, унесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на якій спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см із усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а самі назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

2. До рукопису додаються:

– інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

– якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з потрібними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oonr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхиляти статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими Редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, необхідні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (0512) 59-26-87.

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.572

В. Ф. Несерович

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні. Зроблено висновок, що участь громадськості відіграє вагомий та важливий роль у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики. Через стійкі та ефективні формати взаємовідносин між громадськістю та органами публічної влади формується співпричетність і співвідповідальність щодо змін у політичному, соціальному, економічному житті країни. У зв'язку з цим уже давно виникла практична необхідність щодо створення інституційних і правових механізмів участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики загалом, та антикорупційної її складової зокрема.

Ключові слова: *громадськість, формування, реалізація, державна антикорупційна політика, Україна.*

Постановка проблеми. Події, що відбулися в Україні протягом 2013-2015 років, наочно засвідчили про неймовірний потенціал громадськості у вирішенні державних та суспільних справ й особливо у сприянні проведенню реформ. Громадськість стала тією рушійною силою, яка у складний для держави та суспільства час змогла зберегти та забезпечити продовження європейського розвитку України, стала стержнем до консолідації Української нації, а також суттєво допомогла захисту територіальної цілісності та державного суверенітету України. Підтвердження цьому стали неймовірні за своїми масштабами та допомогою Збройним силам України волонтерський та добровольчий рухи. Окрім цього, однією зі сфер, до якої громадськість все більше звертає свою увагу та зусилля є формування та реалізація державної антикорупційної політики в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження проблеми участі громадськості склали наукові праці таких учених, як Д. Груніг, Ю. Хабермас, В. Волков, В. Королько, В. Федоренко та інших науковців, а також офіційні доповіді та правові акти. Попри велику кількість публікацій з означеної проблеми, які мають місце останнім часом у вітчизняній юридичній науці, питання щодо визначення ролі громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в

Україні не отримало достатньої теоретичної розробки серед вітчизняних учених-правників, що неабияк актуалізує його дослідження.

Формування цілей. Розглянути роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Реалії сьогодення наочно свідчать, що громадськість є та повинна бути важливим суб'єктом у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні. Стосовно значної ролі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ красномовно говорить етимологічне становлення самого поняття «громадськість». Зокрема, протягом XIX століття, коли відбувалося етимологічне утвердження поняття «громадськість» воно почало застосовуватися для визначення групи людей або навіть колективного суб'єкта суспільства, з явною вказівкою на такі п'ять позитивних якостей: 1) прогресивність; 2) самоорганізованість; 3) згуртованість; 4) ініціативність; 5) небайдужість.

У цей час поняття «громадськість» розумілось як певний прошарок або група людей, об'єднаних спільною діяльністю, позицією чи думкою. Особливість використання цього поняття протягом XIX століття полягало в тому, що громадськість протиставлялося суспільству, бажаючи таким чином відокремити передову частину суспільства від світської, аристократичної або салонної його частини. Тому громадськості почали називали прогресивну частину суспільства, що складалася з людей, які цінували та намагалися робити громадські вчинки, у той час як суспільством зневажливо називали вищий світ, орієнтований виключно на естетичну поведінку й вишукані манери [1, с. 83].

Уживання громадськості в такому значенні зробило це поняття в певному сенсі унікальним та стало подальшим орієнтиром у розвитку наукової думки та нормативно-правових підходів щодо розуміння проблеми участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики загалом та її антикорупційної складової зокрема. Якщо звернутися до розуміння поняття громадськості в сучасних юридичних виданнях, то фактично в усіх визначеннях маємо його конотацію з ініціативною частиною суспільства, яка активно бере участь у вирішенні державних та суспільних справ та є мотивовано вираженим людьми спільним інтересом, благом або цінністю. Тому громадськість починає кореспондуватися з публічним виміром колективу, те, що є публічно доступним, а також спільно виражене у визнаних суспільством цінностях та благах. На сьогодні дедалі важче, а іноді просто неможливо відокремити громадське від того, що є державним або пов'язане з органами публічної влади, перебуваючи в їхньому розпорядженні чи компетенції. Змістовні рамки громадського та державного з поглибленням демократичних перетворень щоразу глибше взаємно проникають.

Доволі вдале визначення громадськості для розуміння її ролі у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики було запропоновано та обгрунтовано ще в першій половині XX століття представником американського прагматизму Д. Дьюї. Громадськості, згідно з його розу-

мінням, передусім є активна аудиторія, тобто будь-яка група людей, що за певних обставин так або інакше згуртувалася навколо конкретних спільних інтересів або переживань. За такої умови група громадськості формується на основі визнання певного зла, яке може завдати шкоди спільному інтересу певного кола людей [2, с. 136]. Схоже розуміння громадськості можна простежити й у Кодексі кращих практик участі громадськості в процесі прийняття рішень від 1 жовтня 2009 року, у якому цей термін використовується для позначення організованого громадянського суспільства (organized civil society). Як таке визначаються об'єднання волонтерів, некомерційних організацій, асоціацій, фондів, благодійних організацій, а також спільноти або групи активістів за географічним положенням або за інтересами [3, с. 5].

Перевіривши ситуативний підхід щодо розуміння громадськості на матеріалі цілого ряду проблемних ситуацій, зокрема під час її участі у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики, американський учений Д. Груніг запропонував виділити чотири види громадськості. Такими видами він назвав [4, с. 135-139]:

1) громадськість, яка реагує на всі проблеми, тобто проявляє свою активність з будь-якого питання;

2) байдужа чи індиферентна громадськість, яка не проявляє жодної активності;

3) громадськість, яка згуртувалася навколо однієї проблеми та є активною лише щодо обмеженого та вузького кола пов'язаних між собою питань;

4) громадськість, яка об'єдналася навколо певної резонансової проблеми та розпочинає активно діяти лише після її висвітлення засобами масової інформації, завдяки чому ця проблема стає відомою майже всім та перетворюється на предмет широкого обговорення в суспільстві.

Окрім цього, американський учений Д. Груніг звернув увагу на три фактори ситуативного характеру, які завдяки насамперед комунікації, спілкуванню людей між собою перетворюють латентну (приховану) громадськість на активну. Серед цих факторів він називає:

1. Усвідомлення проблеми – показує, якою мірою люди відчувають зміни в ситуації і тим самим усвідомлюють потребу в інформації.

2. Усвідомлення обмежень – свідчить, у якій мірі люди відчувають себе утиснутими під дією зовнішніх факторів та шукають шляхів виходу з конкретної проблемної ситуації, що склалася. Якщо люди вважають, що здатні щось змінити або вплинути на проблемну ситуацію, вони шукатимуть додаткову інформацію для того, щоб скласти план дії.

3. Рівень проникнення – показує, до якого ступеня люди бачать себе втягнутими до проблемної ситуації та відчувають її вплив на собі. Іншими словами, чим більше вони бачать себе пов'язаними з ситуацією, тим ще більше вони будуть спілкуватися, шукати нової інформації з цього приводу [4, с. 138-140].

Отже, зупинимось на вище викладених поняттях та розуміннях громадськості, оскільки вони дозволяють загалом побачити різні підходи що-

до її ролі у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики. Наведені поняття з різних нормативно-правових та наукових джерел наочно свідчать про багатогранність та складність розуміння громадськості. Тому для встановлення її ролі у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики вбачаємо за доцільне виокремити її сутнісні ознаки.

Першою ознакою громадськості є те, що громадськість складається з організованої сукупності людей та їхніх організацій, які утворюють соціально-активну частину суспільства. На наш погляд, з позицій юридичної техніки, положення цієї ознаки краще викласти формулюванням, що громадськість складається з фізичних чи юридичних осіб, а також їх об'єднань, які діють згідно з чинним законодавством України. Таке формулювання дозволить більш точно підійти до правового регулювання суб'єктного складу громадськості під час її участі у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики.

Використовуючи термін «юридичні особи» при встановленні дефініції, слід чітко вказати вид юридичних осіб, які утворюють поняття «громадськість». Це детерміновано передусім тим, що відповідно до статті 81 Цивільного кодексу України, юридичні особи залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Останній вид юридичних осіб створюється розпорядчим актом Президента України, органів державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування [5]. Це повинно виключати їх з поняття «громадськість», щоб чітко вказати на представницький характер діяльності перед органами публічної влади. Тому переконані, що поняття громадськість утворюють лише юридичні особи приватного права, які створюються на підставі установчих документів відповідно до чинного законодавства України.

Другою ознакою поняття громадськості є добровільні засади її участі в суспільно-політичному житті країни загалом та у формуванні й реалізації державної антикорупційної політики зокрема. Здебільшого фізичні та юридичні особи приватного права згуртовуються навколо конкретних спільних інтересів у певній сфері, у контексті цієї наукової роботи – запобіганню корупції, що у свою чергу визначає основні напрями її подальшого розвитку. Громадськість як активне соціальне утворення в певний момент об'єднує всіх тих, хто стикається зі спільною проблемою, що стосується суспільних інтересів, і які разом шукають шляхи її розв'язання. Тому фактором, який перетворює просту сукупність осіб на громадськість є наявність та визнання певної проблеми, наприклад, корупції, яка може завдати шкоди спільному інтересу певного кола людей.

Третьою ознакою громадськості є мета участі в суспільно-політичному житті країни – захист своїх законних прав, свобод та інтересів у різних сферах життя: політиці, економіці, культурі, охороні здоров'я, забезпечення умов праці та освіти, підвищення соціальних стандартів тощо. Тобто, вжиття соціально активним утворенням сукупності правових, організаційних та технічних захо-

дів, що мають на меті запобігти порушенням прав певної соціальної категорії. Організаційно-правовою формою захисту громадськістю своїх законних прав, свобод та інтересів виступає участь у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики, у тому числі через здійснення контролю за виконанням органами публічної влади, їх посадовими та службовими особами актив чинного законодавства.

Попри беззаперечну позитивну роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики наразі існує низка перепон системного характеру, які суттєво стримують потенціал громадськості в цій сфері. Одна з основних проблем сучасних демократій, указується в Кодексі кращих практик участі громадськості в процесі прийняття рішень 2009 року, полягає у відстороненні громадян від політичних процесів. У цьому контексті, як і в багатьох інших, громадянське суспільство є важливим елементом демократичного процесу. Воно надає громадянам, разом з представниками політичних партій і лобі, альтернативний спосіб доносити різні погляди та забезпечувати різні інтереси в процесі прийняття рішень. У своїй рекомендації CM/Rec (2007) від 14 жовтня 2007 року Комітет міністрів Ради Європи визнав важливий внесок неурядових організацій у розвиток і реалізацію демократії та прав людини, зокрема шляхом підвищення поінформованості населення, участі в громадському житті та забезпечення прозорості та підзвітності органів державної влади [3, с. 3].

На вагому роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики вказано у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII. Зокрема, у цьому Законі вказується, що однією з основних причин неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015 роки як основного програмного документа в антикорупційній сфері стала серед іншого відсутність механізму моніторингу та оцінки її виконання – не передбачено, яким чином мала виконуватися відповідна робота Національним антикорупційним комітетом та в який спосіб повинна залучатися до цих процесів громадськість. Не виконані також в Україні вимоги міжнародно-правових інструментів щодо партнерства влади та громадянського суспільства у сфері антикорупційної політики – залучення громадськості до процесу прийняття суспільно важливих рішень у сфері протидії корупції відбувається здебільшого у формі недієвих консультацій для формального виконання вимог законодавства. Таким чином, в Україні фактично відсутня чітка законодавча та інституційна основа для формування та реалізації антикорупційної політики на основі співпраці державних органів та громадськості.

У зв'язку з цим у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII метою формування та реалізації державної антикорупційної політики в Україні визначено створення в Україні системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі

результатів аналізу достовірних даних про корупцію та чинників, які до неї призводять, зокрема статистичних спостережень, моніторингу виконання цих рішень та їх впливу на стан справ з питань запобігання корупції незалежним спеціалізованим органом із залученням представників громадянського суспільства, а також формування суспільної підтримки в подоланні корупції [6].

Ураховуючи підвищення ролі громадянського суспільства в різних сферах діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема щодо впровадження реформ, на підтримку ініціативи громадянськості, а також з метою налагодження ефективного діалогу та партнерських відносин органів державної влади, органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства, передусім з питань забезпечення прав і свобод людини і громадянина, Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 було затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки. У цій Стратегії вказується, що «активне, впливове й розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці й реалізації ефективної державної політики в різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціальних-економічних та гуманітарних проблем» [7].

Особливо важливою є участь громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики на рівні законодавчого органу. Парламенти, відповідно до Порівняльного аналізу «Парламенти світу: змінний характер парламентського представництва», який був опублікований Міжпарламентським Союзом спільно з Програмою розвитку ООН у квітні 2012 року, є важливим інструментом узасодії між громадянами та владою. Законодавчий орган ніколи не був більш життєво необхідним ніж сьогодні та залишається єдиним органом, який призначений конкретно для того, щоб консолідувати та формулювати інтереси всієї нації. Стратегічні ролі, такі, як прийняття і скасування законів, а також контроль за виконавчою гілкою влади, можуть виконувати тільки парламенти. Головний виклик, з яким стикаються парламенти в усьому світі – це необхідність поступової еволюції, забезпечення стратегічних і ефективних відповідей на зміни у вимогах громадськості до представництва її інтересів [9, с. 4].

Висновки. Таким чином, участь громадськості відіграє вагому та важливу роль у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики. Через стійкі та ефективні формати взаємовідносин між громадськістю та органами публічної влади формується співпричетність і співвідповідальність щодо змін у політичному, соціальному, економічному житті країни. Тож уже давно виникла практична необхідність щодо створення інституційних і правових механізмів участі громадськості у формуванні та

реалізації державної політики загалом та антикорупційної її складової зокрема.

Отже, основними організаційно-правовими передумовами ефективної участі громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні слід назвати:

1) підвищення інформаційної відкритості та прозорості діяльності органів публічної влади, вчасного ними інформування про свої рішення, вичерпних пояснень про наміри;

2) забезпечення доступності та підзвітності органів публічної влади, особливо у тих питаннях, що стосуються безпосередньо громадян;

3) здійснення подальшого вдосконалення чинного законодавства, що забезпечить дієві механізми для участі громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики;

4) налагодження стійких форм конструктивного діалогу між громадською та владою щодо формування та реалізації державної антикорупційної політики на принципах партнерства та взаємодії.

Використані джерела:

1. Волков В. Общественность: забытая практика гражданского общества / В. Волков // Pro et Contra. – 1997. – № 4. – С. 77-91.

2. Королько В.Г. Основы публич рилейшинз / В.Г. Королько. – М.: «Рефл-бук»; К.: «Ваклер», 2000. – 528 с.

3. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process (CONF/PLE(2009)CODE1): Adopted by the Conference of INGOs at its meeting on 1st October 2009. – Strasburg, 2009. – 17 p.

4. Gruning J.E. Excellence in Public Relations and Communications Management / Ed. by James E. Gruning. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. – 666 p.

5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

6. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: затверджено Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87. – Ст. 2473.

7. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 18. – Ст. 716.

8. Федоренко В. Л. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні / В. Л. Федоренко, Я. О. Кагляк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – №№ 4-5. – С. 75-88.

9. Global Parliamentary Report. The changing nature of parliamentary representation / Lead author Greg Power, Assistant to the lead author Rebecca A. Shoot; Inter-Parliamentary Union; United Nations Development Programme. – Denmark, 2012. – 115 p.

10. Habermas J. Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats / J. Habermas. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992. – 668 s.

Нестерович В.Ф. Роль общественности в формировании и реализации государственной антикоррупционной политики в Украине

В статье рассмотрена роль общественности в формировании и реализации государственной антикоррупционной политики в Украине. Сделан вывод, что участие общественности играет большую и важную роль в формировании и реализации государственной антикоррупционной политики. Через устойчивые и эффективные форматы взаимоотношений между общественностью и органами публичной власти формируется сопричастность и совместная ответственность по изменениям в политической, социальной, экономической жизни страны. В связи с этим уже давно возникла практическая необходимость по созданию институциональных и правовых механизмов участия общественности в формировании и реализации государственной политики в целом, и антикоррупционной ее составляющей в частности.

Ключевые слова: *общественность, формирование, реализация, государственная антикоррупционная политика, Украина.*

Nesterovych V.F. The role of the public in the development and implementation of the state anti-corruption policy in Ukraine

The article examines the role of the public in the development and implementation of the state anti-corruption policy in Ukraine. The events that took place in Ukraine during 2013-2015 years, clearly showed incredible potential of the public in public and social affairs and especially in promoting reform. The public has become the driving force for the difficult time the state and society, was able to maintain and ensure the continuation of the European development of Ukraine, became the core of the consolidation of Ukrainian nation and significantly helped protect the territorial integrity and sovereignty of Ukraine. This was unbelievable in its scope and means of the Armed Forces of Ukraine volunteers and volunteer movements. In addition, one of the areas to which the public increasingly turns its attention and efforts is the formation and implementation of state anti-corruption policy in Ukraine.

The conclusion is that public participation plays a significant and important role in the development and implementation of state anti-corruption policy. A stable and efficient format of relations between the public and authorities is formed a co-ownership and the changes in the political, social and economic life. In this regard, there has long been a practical necessity for the establishment of institutional and legal mechanisms for public participation in the development and implementation of the state anti-corruption policy in general, and anti-corruption part of it in particular.

The main organizational and legal prerequisites for effective public participation in the development and implementation of the state anti-corruption policy in Ukraine should include: 1) increase information openness and transparency of public bodies, timely informing them of his decision, exhaustive explanations of intent;

2) the availability and accountability of public authorities, especially in matters relating directly to citizens; 3) further improve the implementation of the current legislation that will provide effective mechanisms for public participation in the development and implementation of the state anti-corruption policy; 4) establishing sustainable forms of constructive dialogue between the public and the government on the formation and implementation of state anti-corruption policy based on the principles of partnership and cooperation.

Key words: *public, development, implementation, state anti-corruption policy, Ukraine.*

УДК 342.7

Я.В. Чистоколяний

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Статтю присвячено періодизації основних етапів генезису та виявленню перспективних напрямів розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні в трансформаційний період. Узагальнено погляди вітчизняних і зарубіжних учених щодо періодизації генезису громадянського суспільства та презентовано авторську концепцію становлення та розвитку громадянського суспільства та його інститутів у незалежній Україні. Виявлено та систематизовано тенденції розвитку громадянського суспільства та його основних інститутів в Україні в 2013-2016 рр., розкрито зміст відповідних тенденцій.

Ключові слова: *громадянське суспільство, генезис громадянського суспільства, розвиток громадянського суспільства, тенденції розвитку громадянського суспільства, інститут громадянського суспільства.*

Постановка проблеми. Розвиток України як суверенної й незалежної, демократичної, соціальної правової держави, у якій людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, відповідно до ст.ст. 1 та 3 Конституції України, визнаються найвищою цінністю [4], неможливий без активної участі в державотворчих і правотворчих процесах громадськості, громадянського суспільства та його інститутів. Громадянське суспільство на сьогодні стало важливим суб'єктом конституційно-правових відносин, хоча зміст і обсяги його правосуб'єктності нині дискутуються в юридичній науці. Очевидно, що в конституційно-правових реаліях сьогодення в науковців і громадських активістів особливої актуальності набуває проблема утвердження та подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні. Розв'язання цієї проблеми потребує відповіді на питання про періодизацію генезису громадянського суспільства та про основні тенденції його розвитку в Україні на середньострокову перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії й практики утвердження та розвитку громадянського суспільства та його інститутів є традиційним предметом наукових досліджень філософів, економістів, соціологів, правників і політологів. У конституційному праві на сьо-

годні питання генезису громадянського суспільства досліджувалися в самостійних розділах у монографіях П. Любченка «Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства» (2006 р.) [6], В. Нестеровича «Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» (2014 р.) [7], Г. Берченка «Громадянське суспільство в Україні: конституційний аспект» (2014 р.) [1] і О. Лотюк «Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні» (2015 р.) [5]. Окремі аспекти цієї проблематики також можна простежити в роботах таких учених-конституціоналістах, як Ю. Барабаш, О. Батанов, О. Ващук, В. Ковальчук, М. Козюбра, А. Колодій, А. Крусян, Р. Максакова, О. Марцеляк, В. Погорілко, В. Речицький, В. Серьогін, О. Скрипнюк, І. Сліденко, Ю. Тодика, В. Федоренко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, А. Янчук та ін.

Формування цілей. Метою статті є виявлення основних етапів становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні, а також визначення основних тенденцій його розвитку в конституційно-правових реаліях сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодення та майбутнє громадянського суспільства тісно пов'язане з попереднім досвідом генезису самого громадянського суспільства, уявлень і знань про нього, а також відповідної правотворчої та правозастосовної практики. Свого часу Л. фон Штейн писав, що суспільство, з однієї сторони, є надважливою ка-тегорією, а з іншої – найменш однозначною категорією. Ця категорія, на думку професора Віденського університету Л. фон Штейна, щонайменше тричі трансформувалася за своєю сутністю, змістом і формою – «спілкування, співіснування, суспільство» [3, с. 62]. При цьому суспільство стає громадянським лише після того, як воно об'єднує вільних і соціально активних громадян, конкурує й взаємодії з державою водночас.

Громадянське суспільство, на наше переконання, утвердилось як важлива частина конституційного дизайну та трансформувалася з політико-правової ідеї у феномен громадсько-політичного буття після унормування права на свободу асоціацій, доступ громадян до управління державними справами, а також після позитивного унормування їх права обиратися й бути обраними, у тому числі й від політичних партій, у перших конституціях і деклараціях та білях про права в Європі та Америці в кін. XVIII-XIX ст. Із цього часу в юридичній бібліографії традиційно розпочинається відлік утвердження в конституційному праві громадянського суспільства, початки його взаємодії з державою та бізнесом на паритетних засадах.

Ця точка зору підтверджується й поглядами зарубіжних і вітчизняних правознавців на утвердження та розвиток громадянського суспільства. У цьому сенсі можна звернутися до найбільш поширеної в американській і західноєвропейській політико-правовій думці та неодноразово інтерпретованої українськими ученими-конституціоналістами (Ю. Барабаш, Г. Берченко, А. Колодій, О. Лотюк, В. Нестерович, О. Скрипнюк та ін.)

теорії генезису громадянського суспільства, більш відому як «Громадянське суспільство -I, -II, -III», обґрунтованої американським ученим Дж. Александером [10]. У ній виділено три основні етапи (епохи) утвердження та розвитку громадянського суспільства в західноєвропейській теорії. Так, епоха «Громадянське суспільство - I», на думку Дж. Александера, охоплює період з кін. XVII до сер. XIX ст. Це був період, пов'язаний насамперед зі становленням ідеологічного підґрунтя феномена громадянського суспільства, відтвореного у філософсько-правових працях Т. Гоббса, Дж. Лока, А. Фергюссона, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Ф.-Г. Гегель, А. де Токвіль. Водночас з теорією утверджується й практика об'єднання вільних і соціально активних громадян-власників в асоціації та політичні партії, що сприяло формуванню т. з. «соціального капіталу» (А. де Токвіль) та створенню механізмів політичної участі громадян в управлінні державними справами на засадах лібералізму, демократії та поваги до приватної власності.

Наступна, друга епоха, або ж «Громадянське суспільство - II», на думку Дж. Александера, тривало із середини XIX і до середини XX ст. Її можна охарактеризувати як переосмислення теорії та практики громадянського суспільства та пошук нових сенсів, цілей і завдань буття громадянського суспільства. Починаючи з XX ст. світ підкоряється чітким дефініціям і конституційно-правовим процедурам. Натомість аксіологічна природа громадянського суспільства зазнає в Європі та, частково в США, занепаду під впливом кризи ідей лібералізму. З другого боку, тогочасне суспільне життя під впливом ідей К. Маркса і Ф. Енгельса та їх послідовників про виробничі сили й відносини та класову державу, а також з огляду на хвилю соціалістичних революцій, що прокотилися в Росії, Німеччині та Угорщині на початку минулого століття, та посилення авторитарних, тоталітарних і милітаристських режимів у міжвоєнний період, потребували нових ідеалів і сенсів. На жаль, суспільства знаходять ці сенси не в громадянському суспільстві та ліберальній демократії, а у фашизмі, націоналізмі та сталінізмі. Громадянське суспільство трансформується в СРСР, нацистській Німеччині, фашистській Італії та хортистській Угорщині в найгіршу модель корпоративного суспільства.

Епоха «Громадянське суспільство - III» була започаткована після завершення Другої світової війни, призвела до відродження ідей громадянського суспільства та пробудження його соціальної активності в кін. XX ст. і триває донині. Саме в 70-80-х роках XX ст. ідеї громадянського суспільства були привнесені через масові антивоєнні та студентські громадянські рухи в конституційну площину. І, хоча робота Дж. Александера завершується аналізом генезису громадянського суспільства в XX ст. [10], можна передбачити, що з кінця XX ст., після хвилі «оксамитових революцій» і руйнування колишнього СРСР і т.з. «соціалістичного табору», який заперечував цінність громадянського суспільства, світ вступив у нову епоху генезису громадянського суспільства, яка іще лише утверджується як предмет відповідних наукових досліджень [9, 108-110]. На «пост-

Александрівську» епоху припадає й зародження та розвиток громадянського суспільства в незалежній Україні. Хоча, слід зауважити на те, що і сама незалежність України стала результатом формування життєздатних інститутів громадянського суспільства національного спрямування в колишній УРСР, починаючи з 1988 р. Насамперед ідеться про започаткування в Україні за часів колишнього СРСР т.з. «перебудови» (1987-1991 рр.) утвердження та боротьбу за незалежність «Народного Руху України», «Товариства Лева», «СНУМ» і інших громадських рухів і організацій.

Щодо генезису громадянського суспільства в незалежній Україні, то сучасні українські учені-конституціоналісти (Г. Берченко, П. Любченко, О. Ващук, О. Лотюк, В. Нестерович, О. Скрипнюк та ін.) обґрунтовують низку цікавих і змістовних періодизацій та наповнюють їх змістом. Аналіз цих періодизацій, на наш погляд, сприяє розумінню основних здобутків і прорахунків розвитку громадянського суспільства та його інститутів.

Однією з перших в українській конституційно-правовій науці у 2004 році періодизацію генезису громадянського суспільства в незалежній Україні запропонувала О. Ващук. У ній виділено чотири основні етапи генезису громадянського суспільства в Україні: 1) становлення національного законодавства про громадські організації та прийняття рамкового закону «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року (1991 – 1995 рр.); 2) конституціоналізація громадських організацій, яка виразилася в закріпленні на конституційному рівні основних принципів їх правового статусу (1996 - 1997 рр.); 3) корегування національного законодавства в частині діяльності окремих видів громадських організацій (з 2002 року); 4) гармонізація національного законодавства з європейськими та світовими стандартами (1998 – 2001 рр.) [2, с. 5]. Очевидно, що ця періодизація має дискусійний характер, у тому числі й із суто методологічних причин. Адже наведені хронологічні межі виділених періодів не забезпечують безперервність генезису громадянського суспільства. Але слід зважити й на те, що запропонована вченою періодизація сприяла подальшому дискурсу щодо проблеми становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Окремо хотілося б відзначити комплексний і системний характер періодизації історії громадянського суспільства, здійснений О. Лотюк. На думку вченої, генезис конституційних основ громадянського суспільства в Україні налічує дев'ять основних етапів, які сягають від формування первинної громадської спільноти, заснованої на засадах так званої «вічевої демократії» за часів Київської Русі до пробудження громадянського суспільства та його інститутів під впливом Євромайдану 2013 р. і Революції Гідності 2014 р., беспрецедентною активністю волонтерських рухів та інших стихійних суспільних рухів для захисту української державності та реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [5, с. 153-154]. Існують і інші періодизації генезису громадянського суспільства в конституційно-правових реаліях незалежної України (1991-2016 рр.), однак зупинимось на розглянутих.

На нашу думку, генезис громадянського суспільства в Україні нараховує сім основних етапів: 1) утвердження перших легітимних, орієнтованих на національно-визвольну боротьбу інститутів громадянського суспільства («Народний Рух України» і ін.) та подолання гегемонії КПРС у Декларації про державний суверенітет України (1988-1991 рр.); 2) утвердження в незалежній Україні громадянського суспільства в особі громадських організацій і профспілок та закріплення в Конституції України 1996 р. основ його розвитку і функціонування (1991 – 1996 рр.); 3) конституційно-правове унормування правового статусу основних інститутів громадянського суспільства в спеціальних законах та створення державою правових механізмів їх залучення до участі в державному управлінні (1996 – 2004 рр.); 4) зміна ландшафту громадянського суспільства та активізація його інститутів під впливом Помаранчевої революції 2004 р., легітимізація в 2009 р. асоціацій місцевого самоврядування (2004 – 2010 рр.); 5) посилення регулятивного впливу держави на розвиток громадянського суспільства, формалізація залучення інститутів громадянського суспільства до участі в управлінні державними справами (2010 – 2013 рр.); 6) активізація громадянського суспільства та ініціювання ним Євромайдану 2013 р. і Революції Гідності 2014 р., посилення волонтерських рухів та реформаторських рухів, спрямованих на євроінтеграцію (2013-2016 рр.); 7) прийняття нової Національної стратегії розвитку громадянського суспільства та мобілізація потенціалу громадянського суспільства на захист територіальної цілісності України, проведення правових реформ (з 2016 р.) [9, с. 110-111].

Висновки. Основними тенденціями розвитку громадянського суспільства в Україні є: 1) подальше посилення інститутів громадянського суспільства, насамперед громадських і волонтерських організацій, у політичному житті України і трансформація громадянського суспільства в активний елемент національної політичної системи; 2) інтеграція українського громадянського суспільства та його інститутів у Громадянський форум держав-учасниць ЄС, як це передбачено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС від 2014 р.; 3) посилення функції громадського контролю за діяльністю органів державної влади й органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а також антикорупційної функції громадянського суспільства; 4) подальший розвиток волонтерського руху та його активізація в процесі реінтеграції АР Крим й окремих районів Донецької та Луганської областей; 5) подальша диференціація структури громадянського суспільства та легалізація нових типів і видів інститутів громадянського суспільства; 6) активізація діяльності асоціацій місцевого самоврядування та інших інститутів громадянського суспільства як партнерів органів місцевого самоврядування; 7) активізація громадських рухів і соціальних мереж з подальшою легітимацією їх конституційно-правового статусу; 8) унормування в Конституції України засад партнерства громадянського суспільства та Української держави, а також механізмів контролю інститутів громадянського суспільства за діяльністю органів державної влади та їх посадових осіб.

Використані джерела:

1. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні : конституційні аспекти : монограф. / Г. В. Берченко. – Х. : Юрайт, 2014. – 208 с.
2. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. М. Ващук ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 17 с.
3. Жичкина С.Е. Концепция «социального вопроса» и современность : монограф. / С.Е. Жичкина. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 208 с.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Лопюк О. С. Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні: моногр. / О.С. Лопюк. – К.: Ліра-К, 2015. – 356 с.
6. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : монограф. / П. М. Любченко. – Х. : Одиссей, 2006. – 352 с.
7. Нестерович В. Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів : проблеми конституційної теорії та практики : монограф. / В.Ф. Нестерович / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ імені Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 736 с.
8. Про сприяння розвитку громадянського суспільства : Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68 / Офіційний веб-сайт Президента України. [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805> - назва з екрана.
9. Чистоколяний Я. Періодизація основних етапів становлення та розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні / Я. Чистоколяний // Історико-правовий часопис. – 2016. – № 1 (7). – С. 107-111.
10. Alexander J. C. Civil Society I, II, III : Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations / In the book : Real Civil Society / Dilemmas of Institutionalization / Ed. By Jeffrey C. Alexander. – Lon-don : New Delhi, 1998. – 326 p.

Чистоколяний Я.В. Основные направления развития гражданского общества в независимой Украине в трансформационный период

Статья посвящена периодизации основных этапов генезиса и выявлению основных направлений развития гражданского общества в независимой Украине в трансформационный период. Обобщаются взгляды отечественных и зарубежных учёных в вопросах периодизации генезиса гражданского общества и представляется авторская концепция становления и развития гражданского общества и его институтов в независимой Украине. Выявляются и систематизируются тенденции развития гражданского общества и его основных институтов в Украине в 2013-2016 гг., раскрывается содержание соответствующих тенденций.

Ключевые слова: *гражданское общество, генезис гражданского общества, развитие гражданского общества, тенденции развития гражданского общества, институт гражданского общества.*

Chistokolyany Y.V. The main directions of development of civil society in independent Ukraine in a transformational period

The article is devoted periodization main stages of genesis and identify promising areas of civil society in independent Ukraine in a transformational period. Sum-marizes the views of domestic and foreign scholars on periodization and genesis of civil society presented the author's concept of formation and development of civil so-ciety and its institutions in the independent Ukraine. Are identified and systematized trends of civil society and its major institutions in Ukraine in 2013-2016 gg., Dis-closed the contents of the relevant trends.

The development of Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social state of law, in which a person's life and health, honor and dignity, integrity and secu-rity, in accordance with Articles 1 and 3 of the Constitution of Ukraine recog-nized the supreme value, is not possible without the active participation in the state and law-making processes of the public, civil society and its institutions. Civil socio today has become an important subject of constitutional-legal relations, although the meaning and scope of his personality is now under discussion in legal science.

It is claimed that the constitutional and legal realities in today's scientists and activists of community particular relevance is the issue of strengthening and further development of civil society in Ukraine. Solving this problem requires answers to questions about the genesis of periods of civil society and the main trends of its de-velopment in Ukraine in the medium term.

Key words: civil society, the genesis of the civil society, civil society, development trends of civil society, the institution of civil society.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 347.963 (477)

В.С. Бабкова

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА ЩОДО ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН У СУДІ

У статті досліджено питання представництва прокурором інтересів громадян у суді. Проведено теоретичний аналіз проблем обмеження функції представництва прокурором інтересів громадян або держави в суді в аспекті збереження такого її напрямку як представництво інтересів громадянина. Вивчено міжнародні стандарти здійснення прокуратурою представницької функції. Прослідковано еволюцію позиції вітчизняного законодавця щодо реалізації прокуратурою цієї функції.

Сформульовано аргументи на користь того, що прокуратура повинна продовжувати здійснення представництва інтересів громадян у суді. Обґрунтовано тезу щодо необхідності збереження за прокуратурою цього напрямку представницької діяльності.

Ключові слова: *прокурор, представництво інтересів громадян, функції прокуратури, судовий розгляд, безоплатна вторинна правова допомога.*

Постановка проблеми. В умовах реформування законодавства України про прокуратуру серйозної трансформації функціональна спрямованість органів прокуратури зазнала у зв'язку з обмеженням функції представництва інтересів громадянина або держави в суді. Тривалий час представницька діяльність прокуратури виступала важливим засобом захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Однак згідно зі змінами до Конституції України щодо правосуддя, внесених Верховною Радою України від 02 червня 2016 року, можливість представництва прокурором інтересів громадян більше не передбачається. У зв'язку з цим потребують розгляду питання щодо обґрунтованості й доцільності таких змін в аспекті збереження повноважень прокурора щодо представництва інтересів громадян у суді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання представництва прокурором інтересів громадян або держави в суді були предметом наукових досліджень таких фахівців у галузі теорії прокурорської діяльності, як К.А. Гузе, Р.О. Стефанчук, П.М. Каркач, М.В. Косюга, М.В. Руденко та ін. Разом з тим, в умовах реформування представницької функції прокуратури України ці проблеми потребують додаткової уваги.

Формування цілей. Метою цієї наукової статті є теоретичне дослідження проблем обмеження функції представництва прокурором інтересів громадян або держави в суді в аспекті збереження такого її напрямку, як представництво інтересів громадянина.

Виклад основного матеріалу. Згідно з п. 2 Рекомендації СМ/Рес (2012) 11 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про роль прокуратури поза межами системи кримінального правосуддя від 19 вересня 2012 року, у випадку, коли національна правова система покладає на прокуратуру повноваження й обов'язки поза межами системи кримінального правосуддя, її завдання повинні полягати у представництві загальних або публічних інтересів, захисті прав і основних свобод людини, а також утвердженні верховенства права [1]. Таким чином, можливість реалізації прокуратурою представницької функції визнана на міжнародному рівні, причому одним із пріоритетних напрямів представництва має бути захист прав і основних свобод людини. Зауважимо, що при цьому зазначена Рекомендація встановлює ряд вимог до здійснення прокуратурою представництва інтересів особи, приміром, щоб «повноваження прокуратури подавати позов або діяти як відповідач не повинні ставити під загрозу принцип рівноправності сторін судового процесу» (п. 12), або щодо того, що «у справах, коли інтереси особи представляє прокурор, ця особа повинна мати право брати участь у розгляді, але це не повинно перешкоджати тому, щоб прокурор залишався стороною процесу в тих випадках, коли йдеться про загальні або публічні інтереси» (п. 15 Рекомендації). Проте такі вимоги в жодному разі не заперечують принципової можливості представництва прокуратурою інтересів фізичних осіб.

Попри той очевидний факт, що в частині представництва інтересів громадян ця функція прокуратури відповідає міжнародним стандартам функціонування цього органу, вітчизняний законодавець йде шляхом поступового її обмеження. Так, в умовах дії Закону України «Про прокуратуру» від 1991 р. прокурор міг представляти в суді практично необмежене коло осіб. Відповідно до ч. 2 ст. 36-1 цього Закону, підставою представництва в суді інтересів громадянина була його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження. Таким чином, перелік підстав для представництва в суді інтересів громадян був не вичерпним і відкритим. З ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури» від 18 вересня 2012 року цей перелік став вичерпним, оскільки ч. 2 ст. 36-1 у змінній редакції вказувала, що «підставою представництва в суді інтересів громадянина є його неспроможність через фізичний стан, недосяг-

нення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження».

Чергове обмеження підстав представництва в суді інтересів громадян відбулося з прийняттям Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року. Відповідно до ч. 2 ст. 23 цього Закону, прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа неспроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

Крім того, ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» встановлює додаткові обмежувальні вимоги, які ставляться до здійснення прокурором функції представництва, що полягають у необхідності обґрунтування прокурором наявності підстав для представництва в суді, а також у тому, що прокурор здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді виключно після підтвердження судом підстав для представництва. Зазначені положення отримали обґрунтовану критику в науковій юридичній літературі. Зокрема, М. Стефанчук зазначає, що юрисдикційно-погоджувальний (дозвільний) характер, як правило, застосовуваний лише до процедур, що носять так званий характер підвищеної юридичної небезпеки й потенційно можуть завдати шкоди правам та інтересам громадянина або держави [2, с. 24]. Однак здійснення представництва не створює ризиків для прав і свобод громадян, яких представляє прокурор, а навпаки – слугує завданню їх захисту.

Однак указаними вимогами законодавець не обмежився, передбачивши Законом України «Про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя» повну відмову від здійснення прокурором функції представництва інтересів громадян, оскільки в новій редакції представницької функції йтиметься лише про «представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, визначених законом». Зазначені зміни були підтримані експертами Венеціанської комісії, які наголосили на тому, що прокурор таким чином утрачає свої непрокурорські повноваження, тож у поєднанні з вилученням наглядових повноважень прокурора, передбачених у п. 5 ст. 121, які були об'єктом критики, це адекватна відповідь на попередні рекомендації Венеціанської комісії та Парламентської асамблеї Ради Європи в рамках виконання Україною взятих на себе зобов'язань при приєднанні до Ради Європи щодо зміни ролі й функцій прокуратури [3].

Зазначені обмеження виглядають невинуватими з тієї точки зору, що представництво прокурором інтересів громадянина має яскраво виражену правозахисну спрямованість. Зокрема, саме в реалізації функції представництва І. Є. Марочкін убачав збереження правозахисного потенціалу прокуратури [4, с. 381]. Таким чином, указані обмеження ведуть не лише до звуження обсягу однієї з функцій прокуратури, а й загалом до відмови від правозахисної спрямованості цього органу.

Також слід враховувати, що, як справедливо відмічає А. Лапкін, представляючи інтереси громадян, прокурор завжди діє в публічних інтересах, оскільки держава зацікавлена в захисті соціально незабезпечених категорій населення [5, с. 192]. Аналогічної точки зору дотримується М. Стефанчук, відмічаючи, що передбачені Законом підстави представництва прокурором інтересів указаних категорій фізичних осіб свідчать про наявність так званого публічного або загального інтересу, оскільки компенсують недоліки механізму захисту прав, свобод та інтересів указаних суб'єктів [6, с. 20]. Таким чином, у представництві прокурором інтересів громадян виявляється оптимальне поєднання приватних і публічних інтересів, які не протиставляються одне одному, а навпаки – узгоджуються між собою. На думку іноземних експертів, це, однак, не змінює того факту, що інтереси держави та інтереси фізичних осіб, для досягнення яких уповноважені діяти прокурори, можуть явно суперечити один одному. Разом з тим, вони відмічають, що, враховуючи обмежену групу осіб, яка зачіпається й розглядається в усій повноті, а також відповідні зміни до процесуального законодавства, ці положення можна вважати обмеженими лише до здійснення доступних відповідній особі повноважень і допоміжними за характером [7]. Тож можна стверджувати, що відмова від здійснення прокурором представництва інтересів громадян веде до порушення оптимального балансу приватних і публічних інтересів.

Науковці зазначають, що в такому випадку завдання правової політики досягаються лише частково, оскільки усунення вказаної функції позбавляє громадян можливості писати скарги до прокуратури і права на особистий прийом [8, с. 18]. На наш погляд, на цю ситуацію варто дивитися ширше й оцінювати її як обмеження обсягу конституційних гарантій прав і свобод особи. Згідно з ч. 3 ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Таким чином, можна дійти висновку, що обмеження функції представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді в частині представництва інтересів громадян протирічить Основному Закону України. Відповідно, це питання повинно стати предметом розгляду Конституційного Суду України.

На сучасному етапі у зв'язку з відмовою від представництва прокурором інтересів громадян актуальним стає питання про створення надійних компенсаторних механізмів, які б могли замінити прокуратуру в питаннях забезпечення прав і свобод відповідних категорій громадян. Тож варто звернути увагу на Пояснювальну записку до проекту Закону України «Про прокуратуру», де вказувалося, що одночасно з метою забезпечення представництва інтересів громадян у суді і зменшення повноважень прокурора в цій сфері Законом передбачено посилення ролі інституту безоплатної правової допомоги, а також розширення відповідної компетенції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, оскільки за європейськими стандартами омбудсмен розглядається як набагато кращий інститут для представництва інтересів громадян, ніж прокуратура [9]. Таким чином, законодавець передбачає два інститути, які покликані замінити прокурора в питаннях представництва інтересів громадян: центри безоплатної вторинної правової допомоги, а також Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Розглядаючи останнього як суб'єкта представництва, слід зазначити, що згідно із ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [10], парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України й у межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є: 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина; 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; 4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина згідно з Конституцією України, міжнародними стандартами в цій галузі; 5) поліпшення й подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина; 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; 7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Можливості Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у цій сфері слід оцінити критично. Його завдання сформульовано дуже широко й мають загальний характер, не акцентуючи увагу на соціально незахищених категоріях громадян. Крім того, в Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини немає достатньо розвинуеного й розгалуженого допоміжного апарату, який би міг забезпечити охоплення всіх тих осіб, які потребують захисту і допомоги. Для цього по суті необхідно було

б створити систему відповідних територіальних органів на місцях, не лише в кожній області, а й у кожному районі й місті, що в умовах сучасної складної соціально-економічної ситуації в Україні видається нездійсненним завданням.

Система безоплатної вторинної правової допомоги є більш реальною альтернативою прокуратурі в цій сфері. Так, згідно зі ст. 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [11], безоплатна вторинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру. Сформульований у ст. 14 цього Закону перелік суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу є значно ширшим, ніж перелік підстав для представництва інтересів громадян у суді прокурором, визначений як у минулих, так і в теперішній редакції Закону України «Про прокуратуру». Усе це дозволяє дійти висновку про потенційну можливість заміщення прокуратури у справі захисту прав громадян за допомогою системи безоплатної вторинної правової допомоги.

Водночас у діяльності системи безоплатної вторинної правової допомоги існують проблеми, які не дозволяють робити відповідний прогноз однозначно оптимістичним. Серед ризиків, наявних у її функціонуванні, фахівці наводять такі: скорочення або припинення фінансування оплати послуг адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу; зрив роботи системи безоплатної вторинної правової допомоги; неможливість призначити адвокатів на певні справи; накопичення кредиторської заборгованості; несвочасність оплати послуг адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу; неможливість скористатися безоплатною вторинною правовою допомогою, особами, які мають на неї право; надання неякісної безоплатної вторинної правової допомоги [12, с. 761]. У цілому доводиться констатувати, що на сьогодні ані система безоплатної вторинної правової допомоги, ані Уповноважений Верховної Ради України з прав людини досі не стали дієвою альтернативою прокуратурі в питаннях представництва інтересів громадян.

На користь збереження прокуратурою цього напрямку представницької функції слугують і статистичні дані. Так, у 2014 р. судами було задоволено 9 008 позовів прокурорів в інтересах громадян на загальну суму у 72 049 тис. грн., відмовлено в задоволенні позовів, припинено, закрито провадженням, залишено без розгляду не у зв'язку з добровільним

відшкодуванням усього лише 70 таких позовів [13]. У 2015 р. прокурорами забезпечено участь у судовому розгляді 11 589 справ в інтересах громадян; судами було задоволено 6 361 позовів в інтересах громадян на суму у 90 995 тис. грн. [14]. Таким чином, прокурори досить активно діють у напрямі захисту прав і законних інтересів громадян засобами представницької діяльності, і результати їх роботи свідчать про її ефективність. На сьогодні іншим суб'єктам, на яких передбачається покласти відповідні функції, досить складно забезпечити у своїй діяльності подібні показники.

Висновки. Викладене свідчить про те, що об'єктивних передумов для позбавлення прокуратури можливості представляти інтереси громадян у суді на сьогодні не існує. Здійснення прокуратурою відповідної діяльності не суперечить міжнародним стандартам, а навпаки цілком відповідає їм. Представництво інтересів громадян жодним чином не обмежує гарантій прав особи, а навпаки доповнює їх. Здійснюючи представництво, прокуратура не втручається ані в компетенцію судової влади, ані посягає на її незалежність. Навпаки участь прокурора у відповідних судових процесах покликана сприяти справедливому розгляду й вирішенню справ, стороною у яких є фізична особа. Ефективність представницької функції прокуратури доведена практикою й підтверджуються досить високими показниками щодо кількості заявлених в інтересах громадян позовів і стягнених за ними на користь громадян коштів. Натомість альтернативні прокуратурі суб'єкти представництва інтересів громадян не володіють достатніми організаційними, кадровими й матеріальними ресурсами для повноцінного заміщення прокуратури в цій сфері. Таким чином, позбавлення прокуратури повноважень щодо представництва інтересів громадян у суді призведе до обмеження гарантованого Конституцією України обсягу прав громадян, що прямо заборонено Основним Законом.

Використані джерела:

1. Про роль прокуратури поза системою кримінального правосуддя: Рекомендація CM/Rec (2012) 11 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 19 вересня 2012 р. // Правові основи прокурорської діяльності в Україні: наук.-практ. посіб. / А. В. Лапкін. - Х. : Право, 2013. - С. 65-68.
2. Стефанчук М. Практична реалізація прокуратурою України функції представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом / М. Стефанчук // Вісник прокуратури. - 2015. - № 1. - С. 22-36.
3. Висновок Венеціанської комісії щодо змін до Конституції в частині правосуддя, запропонованих Конституційною комісією [Електронний ресурс]: Прийнято Венеціанською комісією на 104-ому Пленарному засіданні (м. Венеція, 23-24 жовтня 2015 р. - Режим доступу: <http://constitution.gov.ua/news/item/id/1061>.
4. Марочкін І. Є. Прокуратура України: проблеми становлення й розвитку / І. Є. Марочкін // Проблеми законності. - 2009. - № 100. - С. 376-385.

5. Лапкін А. В. Закон України «Про прокуратуру». Науково-практичний коментар / А. В. Лапкін. – Х. : Право, 2015. – 680 с.

6. Стефанчук М. Утілення європейських стандартів діяльності прокуратури поза сферою кримінальної юстиції в національному законодавстві України / М. Стефанчук // Вісник прокуратури. – 2015. – № 3. – С. 12-25.

7. Коментарі Генерального директорату з прав людини й верховенства права (Директорату з прав людини) Ради Європи щодо Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dgi/hr-natimplement/Source/echr/CoE%20review%20of%20the%20Law%20of%20Ukraine%20on%20the%20PPS_Final%20Ukr%20\(2\).pdf](http://www.coe.int/t/dgi/hr-natimplement/Source/echr/CoE%20review%20of%20the%20Law%20of%20Ukraine%20on%20the%20PPS_Final%20Ukr%20(2).pdf).

8. Карпунцов В. Нове праворозуміння функцій прокуратури в реалізації правової політики держави / В. Карпунцов, О. Селіванов // Вісник прокуратури. – 2015. – № 1. – С. 15-21.

9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про прокуратуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48935.

10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

11. Про безоплатну правову допомогу [Електронний ресурс]: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

12. Судова влада : монографія / І. Є. Марочкін , Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін. ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна . – Х. : Право, 2015. – 792 с.

13. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. - Заголовок з екрана.

14. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. - Заголовок з екрана.

Бабкова В.С. Проблемы сохранения полномочий прокурора по представительству интересов граждан в суде

В статье исследованы вопросы представительства прокурором интересов граждан в суде. Проведен теоретический анализ проблем ограничения функции представительства прокурором интересов граждан или государства в суде в аспекте сохранения такого ее направления, как представительство интересов гражданина. Изучены международные стандарты осуществления прокуратурой представительской функции. Прослежена эволюция позиции отечественного законодателя относительно реализации прокуратурой этой функции.

Сформулированы аргументы в пользу того, что прокуратура должна продолжать осуществление представительства интересов граждан в суде. Обоснован тезис о необходимости сохранения за прокуратурой этого направления представительской деятельности.

Ключевые слова: прокурор, представительство интересов граждан, функции прокуратуры, судебное разбирательство, бесплатная вторичная правовая помощь.

Babkova V.S. Problems of preserving powers of the prosecutor on representation of interests of citizens in court

Questions of representation by the prosecutor of interests of citizens in court are researched. The thesis about need of preserving behind prosecutor's office of this direction of representative activities is defended.

The constitutional reform regarding justice provides restriction of function of representation by the prosecutor of interests of citizens or the state in court, in particular, liquidation of powers of the prosecutor on representation of interests of citizens. With respect thereto require research questions concerning preserving this direction of public prosecutor's activities.

The purpose of this scientific article is theoretical research of problems of restriction of function of representation by the prosecutor of interests of citizens in court.

International standards of public prosecutor's activities allow sales opportunity prosecutor's office of function of representation. At the same time one of the priority directions is protection of the rights and freedoms of citizens.

Research shows that there are no objective prerequisites for restriction of function of representation. The representation of interests of citizens does not limit guarantees of the rights of the personality, and on the contrary, supplements them. Performing representation of interests of citizens, the prosecutor's office does not interfere with competence of judicial authority and does not encroach on its independence.

Efficiency of function of representation is proved by practice and is confirmed by high rates of number of the claims declared for the benefit of citizens and sums of money collected on them. Subjects of representation of interests of citizens alternative to prosecutor's office do not own sufficient resources for full replacement of prosecutor's office in this sphere. Thus, deprivation of prosecutor's office of an opportunity to represent citizens in court involves restriction of the amount of the rights and freedoms of citizens provided by the Constitution of Ukraine.

Key words: prosecutor, representation of interests of citizens, functions of prosecutor's office, legal proceeding, free secondary legal assistance.

УДК 343.359.2

О.О. Дудоров**ПРО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ
УЗГОДЖЕННЯ ПОДАТКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

У статті викладено та проаналізовано існуючі в доктрині й на практиці підходи щодо впливу процедури узгодження податкових зобов'язань на наявність складу злочину «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)». З'ясовано суть указанного узгодження як складової адміністрування податків і зборів. Обґрунтовано положення про недоречність перетворення узгодження податкового зобов'язання в кримінально-правове поняття й про потребу викладення статті 212 Кримінального кодексу України в такій редакції, за якої упереджена інтерпретація положень Податкового кодексу України про узгодження податкових зобов'язань не заважала б кримінально-правовій охороні системи оподаткування.

Ключові слова: ухилення від сплати податків і зборів, злочин, суспільно небезпечні наслідки, узгодження податкового (грошового) зобов'язання.

Постановка проблеми. Диспозиція ст. 212 Кримінального кодексу України (далі – КК) носить описово-бланкетний характер: з одного боку, вона вказує на суб'єкта злочину, форму вини й суспільно небезпечні наслідки, з іншого – робить необхідним звернення до чинного податкового законодавства. Останнє, визначаючи правила поведінки учасників податкових правовідносин, закріплює коло обов'язкових платежів, що входять у податкову систему, установлює платників, їх обов'язки, строки й механізм виконання (сплати) податкових зобов'язань, ставки й пільги щодо податків і зборів, що, своєю чергою, значною мірою визначає специфіку поведінки, яка становить собою злочинне ухилення від сплати податкових внесків. Відсутність звернення до норм податкового законодавства унеможливує застосування ст. 212 КК, що підтверджує частково бланкетний характер її диспозиції, засвідчує, що передбачене цією статтею посягання на систему оподаткування є злочином зі змішаною (кримінально-правовою та податково-правовою) протиправністю. Як слушно зазначається в літературі, зміст і динаміка правозастосування за ст. 212 КК прямо пов'язані зі змінами, що безперервно відбуваються в податковому, фінансовому та інших галузях законодавства [1, с. 135]. Одним з дискусійних і при цьому пов'язаних із бланкетністю аспектів кримінально-правової характеристики ухилення від сплати податків і зборів є значення узгодження податкових зобов'язань. Теоретиками і практиками висловлюються діаметрально протилежні судження з питання про вплив цієї врегульованої Податковим кодексом України (далі – ПК) процедури, яка є складовою адміністрування податкових внесків, на наявність складу злочину, передбаченого ст. 212 КК. Така ситуація, негативно відбиваючись на застосуванні цієї кримінально-правової заборони і, відповідно, на охороні системи оподаткування України, є вкрай небажаною, а тому потребує усунення в законодавчому порядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З метою розв'язання позначеної проблеми в Україні в різний час було розроблено два законопроекти – «Про внесення змін до ст. 212 Кримінального кодексу України (щодо конкретизації ознак складу злочину)» (реєстр. № 4230 від 18 березня 2009 р., вносився народним депутатом України Ю.В. Новіковою; далі – законопроект № 1) і «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей кримінального провадження в податкових відносинах та питань адміністрування податків і зборів» (реєстр. № 3448 від 10 листопада 2015 р., внесено народними депутатами України А.В. Журжієм, Н.П. Южаніною та ін.; далі – законопроект № 2). Останній документ було підготовлено на виконання положення Коаліційної угоди у Верховній Раді України (далі – ВРУ) VIII скликання від 21 листопада 2014 року про заборону на законодавчому рівні кримінального переслідування особи за

ухилення від сплати податків до остаточного узгодження податкових зобов'язань (пп. 3.5.6 п. 3. Податкова реформа. Розділ IX. Регуляторна політика, розвиток підприємництва та забезпечення умов конкуренції). Очікується, що такий крок матиме істотний позитивний вплив на зниження ризику кримінального переслідування добросовісних платників податків, які зможуть повною мірою скористатися наданими їм законом правами захистити свою позицію в адміністративному суді перш, ніж до них будуть застосовані заходи кримінального провадження [2].

Формування цілей. Метою пропонованої статті є висунення авторського варіанту розв'язання поставленої проблеми на основі з'ясування суті узгодження податкових зобов'язань та аналізу існуючих у доктрині й на практиці підходів з питання про кримінально-правове значення вказаного узгодження як складової адміністрування податкових внесків.

Виклад основного матеріалу. Суть першого (умовно кажучи, *адвокатського*) підходу полягає в тому, що суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», позначені в ст. 212 КК як *фактичне* ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних, великих або особливо великих розмірах, ототожнюються (за винятком, треба так розуміти, штрафних санкцій і пені) з податковим боргом. Поняттям останнього відповідно до пп. 14.1.175 п. 14.1 ст. 14 ПК охоплюється сума узгодженого грошового зобов'язання, не сплачена платником податків у встановлений ПК строк. Викладений підхід виходить з належності ухилення від сплати податків і зборів до злочинів з матеріальним складом і того, що ПК (а раніше Закон України від 21 грудня 2000 р. «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами»; далі – Закон № 2181-III), регламентуючи узгодження податкових зобов'язань, установлює обов'язковість сплати лише узгоджених податкових зобов'язань.

Такий підхід (щоправда, не зовсім чітко) знайшов відображення в постанові Пленуму Верховного Суду України від 18 жовтня 2010 р. № 15 «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (далі – постанова Пленуму ВСУ): в абз. 1 її п. 15 роз'яснюється, що злочин, передбачений ст. 212 КК, за загальним правилом, повинен визнаватися закінченим з моменту фактичного ненадходження коштів, які мали бути сплачені в строки і розмірах, передбачених податковим законодавством, тобто сум узгоджених податкових зобов'язань.

Таким чином, ідеться про те, що відсутність узгодженого податкового зобов'язання означає відсутність суспільно небезпечних наслідків у вигляді фактичного ненадходження коштів до належного адресата, а от-

же, відсутність складу злочину, передбаченого ст. 212 КК. У межах викладеного підходу, крім усього іншого, наголошується на доцільності активного використання для захисту інтересів платників податкових внесків ст. 56 ПК, згідно з якою: рішення контролюючого органу про визначення суми грошового зобов'язання може бути оскаржене в адміністративному або судовому порядку; до моменту закінчення того чи іншого оскарження грошове зобов'язання не може вважатись узгодженим [3; 4, с. 180; 5, с. 62; 6, с. 30; 7; 8; 9]. Преюдиціальним для слідчого з точки зору встановлення об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 212 КК, повинне стати остаточне рішення фіскального органу, винесене в межах адміністративного оскарження, або постанова адміністративного суду, яка набрала законної сили та якою встановлено неправильність сплати платником податків і зборів [10, с. 101].

Інколи можна прочитати навіть про те, що в платника податків для сплати додатково визначених податкових зобов'язань є 10 днів з моменту набуття законної сили постановою (ухвалою) апеляційного адміністративного суду, якою залишено в силі податкове повідомлення-рішення, і тільки в разі несплати коштів протягом зазначеного строку може йтися про фактичне ненадходження коштів до бюджету як ознаку об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 212 КК. Стверджується, що процедура адміністративного, а потім судового оскарження податкового повідомлення-рішення може тривати до одного року, і в результаті платник податків може або домогтися скасування цього рішення, або (у гіршому випадку) отримати додатковий час для акумулювання коштів, щоб погасити податкове зобов'язання, яке набуло статусу узгодженого протягом 10 календарних днів з моменту набуття ним такого статусу, для уникнення кримінальної відповідальності [11].

На мій погляд, такий «ліберальний» підхід, який фактично зводить нанівець роль кримінального закону як засобу охорони системи оподаткування, не бере до уваги ту обставину, що держава не спроможна забезпечити своєчасну сплату податкових внесків у повному обсязі лише за допомогою методу переконання, а система оподаткування не здатна ефективно працювати без інституту відповідальності і, зокрема, без належної кримінально-правової охорони. Відносини, які складаються між державою і платником з приводу сплати податків і зборів, споконвіку, за своєю природою, є конфліктними, у зв'язку з чим потребують правового регулювання, механізм якого в обов'язковому порядку має включати відповідні санкції. Зарубіжний та власний історичний досвід переконливо засвідчує, що примушування до виконання положень законодавства саме під загрозою кримінальної відповідальності є вагомим стимулом для платників податків в аспекті дотримання ними фіскальної дисципліни.

З метою законодавчої реалізації «адвокатського» підходу було зроблено законопроект № 1, яким зворот «умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», використаний у чинній редакції ч. 1 ст. 212 КК, пропонувалося замінити словосполученням «умисне ухилення від сплати узгодженого податкового зобов'язання платника податку щодо податків, зборів (обов'язкових платежів)». В обґрунтування такої новели в пояснювальній записці до законопроекту зазначалося, що до моменту закінчення процедури узгодження податкового зобов'язання не може підлягати кримінальній відповідальності за ухилення від сплати податків особа, якій податкове зобов'язання донараховане податковим органом, але яка не погоджується з правомірністю такого донарахування та оскаржує його в адміністративному або судовому порядку, як це і передбачено Законом № 2181-III. Ознакою складу злочину, передбаченого ст. 212 КК, називалася фактична несплата платником саме узгоджених сум податкових зобов'язань. Законопроект № 1, однак, ухвалений не був, оскільки зазнав серйозної критики з боку експертів і правозастосовних органів (частково відповідні критичні міркування наводитимуться нижче).

Нову спробу законодавчо «прив'язати» наявність складу злочину, передбаченого ст. 212 КК, до процедури узгодження податкових зобов'язань уособлює законопроект № 2, яким ч. 1 примітки ст. 212 КК пропонується викласти в такій редакції: «Під фактичним ненадходженням до бюджетів чи державних цільових фондів коштів розуміється несплата узгоджених грошових зобов'язань у встановлені законом строки».

Одразу хотів би зауважити, що згідно з ПК як загальнодержавні, так і місцеві податки і збори зараховуються лише до відповідних бюджетів. У зв'язку з цим збереження в ст. 212 КК України вказівки на ненадходження коштів до державних цільових фондів свідчитиме про неузгодженість кримінального й регулятивного (податкового) законодавства. Проте це, так би мовити, побічне зауваження.

Як зазначено в пояснювальній записці до законопроекту № 2, пропонується новела покликана не допустити кримінальне переслідування за ст. 212 КК у разі виявлення факту неузгодження грошових зобов'язань платників податків в адміністративному чи судовому порядку. Адже на практиці найчастіше трапляються випадки донарахування податкових зобов'язань у результаті звичайних податкових перевірок, коли оскарження таких донарахувань триває, а тому узгодження податкових зобов'язань відсутнє. Виявляється, що протягом 2015 р. у 85 % випадків внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення злочинів, передбачених ст. 212 КК, приймалося рішення про закриття кримінальних проваджень за відсутністю події та (або) складу кримінального правопорушення. Розробники законопроекту № 2, справед-

ливо занепокоєні збільшенням кількості випадків безпідставного перешкодження нормальній фінансово-господарській діяльності платників податків з боку правоохоронних органів і непропорційним тиском на комерційні структури, здійснюваним податковою міліцією, ставлять риторичне, на їхню думку, питання: про яке фактичне ненадходження коштів до бюджету може йтися, якщо суд визнав, що платити нічого не потрібно?

Як бачимо, наведене обґрунтування нічим не відрізняється від того, що містилося в пояснювальній записці до законопроекту № 1. При цьому розробники законопроекту № 2 навіть не спробували спростувати критичні міркування, які свого часу висловили фахівці на адресу законопроекту № 1 та які уособлюють інший (умовно кажучи, *обвинувальний*) підхід з питання про кримінально-правове значення узгодження податкових зобов'язань.

Суть цього підходу зводиться до того, що суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 212 КК, мають розцінюватися не як податковий борг у розумінні ПК, а як заподіяна злочином шкода. Її характер і розмір (поряд з іншими ознаками складу злочину «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»), включаючи умисел, спрямований на порушення вимог податкового законодавства) підлягають установленню в межах не адміністрування податків і зборів, а кримінального провадження, урегульованого кримінальним процесуальним законодавством. Закон № 2181-III (як і його наступник – розділ II ПК, що регламентує, серед іншого, узгодження податкових зобов'язань) присвячений адмініструванню податків і зборів і здійсненню контролю за дотриманням податкового законодавства, а тому не може підкоряти собі хід кримінального провадження в справах про ухилення від сплати податків і зборів. Зокрема, фактичне ненадходження до бюджетів коштів, які мали бути сплачені як податки і збори, може бути встановлене не лише актом податкової перевірки, який може оскаржуватися в адміністративному чи судовому порядку, що запускає механізм узгодження податкового зобов'язання, а і, наприклад, висновком експерта. І такий висновок, на відміну від податкового повідомлення-рішення про визначення суми грошового зобов'язання платника податків і зборів, може містити посилання на чорнові записи матеріально відповідальних осіб, документи неофіційного обліку, інші виявлені слідством документи, які є повноцінним джерелом інформації, що є особливо важливим за відсутності належного офіційного обліку податкових зобов'язань [12; 13; 14].

У цьому сенсі звертає на себе увагу роз'яснення, наведене в п. 21 постанови Пленуму ВСУ, згідно з яким фактичні дані, які підтверджують наявність чи відсутність у діяч особи складу злочину, передбаченого

ст. 212 КК (треба так розуміти – і відповідні суспільно небезпечні наслідки), можуть бути встановлені не лише актом документальної перевірки виконання податкового законодавства, а й висновком експерта чи актом ревізії фінансово-господарської діяльності. Оцінюючи це роз'яснення та обстоюючи позицію, згідно з якою кримінальний закон для наявності закінченого складу злочину, передбаченого ст. 212 КК, не вимагає додаткових умов у вигляді процедури адміністративного чи судового узгодження податкових зобов'язань, А.В. Смирнова пише, що Верховний Суд України не надає якогось виняткового, переважного значення як єдиним підставам для прийняття процесуальних рішень у кримінальних справах тим рішенням адміністративних судів про визнання недійсними рішень податкових органів про нарахування сум податків і штрафних санкцій, які приймаються за результатами документальних перевірок платників податків [15, с. 163–165].

Цікаво, що в листі Генеральної прокуратури України від 3 грудня 2004 р. № 09/1-345 «Про деякі питання застосування законодавства при притягненні до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» констатувалася певна суперечливість роз'яснень, наведених у постанові Пленуму ВСУ з розглядуваної проблеми: якщо в абз. 1 п. 15 постанови в контексті визначення моменту закінчення злочину, передбаченого ст. 212 КК, як вже зазначалося, містилася вимога наявності узгодженого податкового зобов'язання, то в абз. 3 п. 15 постанови, де фактично відтворювалося відповідне положення Закону № 2181-III, указувалося на можливість обґрунтування обвинувачення у вчиненні злочинного ухилення від сплати податків і зборів іншими (крім оскаржуваного рішення податкового органу) доказами відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Відзначалося також, що відсутність оскаржуваного рішення податкового органу і, відповідно, відсутність узгодження донарахованого контролюючим органом податкового зобов'язання не виключає ні кримінального переслідування особи у вчиненні злочину, караного за ст. 212 КК, ні наявності об'єктивної сторони складу цього злочину (вона передбачає ухилення від сплати податків і зборів, учинене в певний спосіб, а не події, що мали місце після такого ухилення, включаючи узгодження податкового зобов'язання). Наявність же спору в господарському чи адміністративному судочинстві, як і рішення суду, винесене щодо рішення податківців про донарахування податків і зборів, треба оцінювати разом з іншими доказами в кримінальній справі.

Тим більше, що рішення адміністративного суду про скасування податкового повідомлення-рішення, яким визначено грошове зобов'язання, заздалегідь не встановлює відсутності факту ухилення від сплати податків

і зборів. По-перше, судове рішення, ухвалюване за результатами оскарження податкового повідомлення-рішення, може прийматися за формальними підставами, а не бути результатом розгляду питання по суті. По-друге, адміністративні суди не мають процесуальних можливостей дослідження доказів ухилення від сплати податків, зборів, які можуть міститися в матеріалах кримінального провадження та які є обов'язковими для врахування під час розгляду справ судами загальної юрисдикції. Виносячи свої рішення, адміністративні суди, як і посадові особи контролюючих органів під час проведення податкових перевірок, виходять з аналізу первинних документів, які можуть бути підробленими і такими, що не відповідають обставинам, які в них відображені. По-третє, коло засобів збирання доказів за кримінальним процесуальним законодавством, які підлягають застосуванню для документування злочинного ухилення від сплати податків і зборів, значно ширше, ніж можливості під час проведення податкової перевірки та під час розгляду справи в адміністративному судочинстві. Згадані заходи можуть включати проведення різноманітних експертиз, використання доказів, виявлених під час проведення обшуків, застосування негласних слідчих дій тощо [16].

Подібну аргументацію неприйнятності розглядуваних змін до КК викладено в зауваженнях на законопроект № 2, підготовлених Науково-дослідними інститутом фіскальної політики Університету ДФС України. Дослідники із цього вишу вказують, зокрема, на безпідставність закриття кримінальних проваджень за формальною ознакою (неузгодженість грошового зобов'язання) за наявності беззаперечних доказів умисного ухилення від сплати податків у вигляді матеріалів ОРД, негласних слідчих (розшукових) дій, показань осіб, висновків експертиз тощо. У пропозиціях до законопроекту № 2, підготовлених податковою міліцією, подібний перелік додаткових (стосовно актів документальних перевірок) доказів пропонується закріпити в ст. 214 КПК «Початок досудового розслідування».

Слід зауважити, що в п. 56.22 ст. 56 ПК закріплено положення (законопроектом № 2 цей пункт пропонується виключити з КПК як такий, що суперечить концепції законопроекту), подібне до відтвореного в абз. 3 п. 15 постанови Пленуму ВСУ: якщо платник податків оскаржує рішення контролюючого органу в адміністративному порядку та (або) до суду, повідомлення особі про підозру у вчиненні такого кримінального правопорушення, як ухилення від сплати податків, не може ґрунтуватися виключно на цьому рішенні контролюючого органу до закінчення процедури адміністративного оскарження або до остаточного вирішення справи судом.

Виходить, що ПК (а раніше Закон № 2181-III) не пов'язує узгодження податкових зобов'язань, поєднане з відповідним оскарженням, з відкриттям

кримінального провадження за ст. 212 КК і, найголовніше, допускає визнання особи винуватою у вчиненні злочинного ухилення від сплати податкових внесків за відсутності вказаного узгодження податкового зобов'язання.

Так, коментуючи постанову Пленуму ВСУ, П.П. Андрушко писав, що відсутність узгодження податкового зобов'язання не є перепорою для порушення кримінальної справи за ст. 212 КК. Називаючи роз'яснення Пленуму ВСУ про момент закінчення аналізованого злочину найбільш принциповим, науковець водночас із посиланням на Закон № 2181-III визнавав можливість обґрунтування обвинувачення в його вчиненні і за умов не проходження платником податків і зборів процедури узгодження податкового зобов'язання [17, с. 21]. Звернемося до матеріалів судової практики.

Вироком Краснолиманського міського суду Донецької області приватний підприємець Р. був засуджений за ч. 3 ст. 212 КК за те, що в період із серпня 2004 року по червень 2006 року він умисно ухилився від сплати ПДВ на суму 1 млн. 2 тис. 722 грн. Ухвалою Апеляційного суду Донецької області вирок щодо Р. було скасовано, а кримінальну справу закрито за недоведеністю його участі у вчиненні злочину. Апеляційний суд в обґрунтування свого рішення послався, зокрема, на те, що Р. оскаржив до господарського суду повідомлення-рішення та акт Слов'янської ОДПІ. Оскільки процедура узгодження суми податкових зобов'язань не була закінчена, обвинувачення Р. не може ґрунтуватися на рішенні контролюючого органу. Скасовуючи ухвалу апеляційного суду й направляючи справу на новий апеляційний розгляд, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України виходила з того, що згідно з податковим законодавством обвинувачення особи в ухиленні від сплати податків не може ґрунтуватися на рішенні контролюючого органу, яке оскаржено до суду, до остаточного вирішення справи судом, за винятком випадків, коли таке обвинувачення не тільки базується на рішенні контролюючого органу, а й доведено на підставі додатково зібраних доказів відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Обвинувачення ж Р. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 212 КК, ґрунтувалося на показаннях свідків і висновках судово-почеркознавчої й судово-технічної експертиз [18, с. 519–524].

У межах аналізованого підходу звертається увага й на те, що апеляційне узгодження податкового зобов'язання може тривати довго, і ця обставина дозволить не сумніваючись платникам податків (їхнім службовим особам) безпідставно уникати кримінальної відповідальності за допущені злочинні порушення податкового законодавства. Як справедливо зазначає О. Паламарчук, якщо пов'язувати настання кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків із завершенням узгодження грошового зобов'язання, то за наявності акту перевірки, яким

встановлено податкове порушення, та інших належних з точки зору кримінального процесу доказів, що можуть свідчити про вчинення ухилення від сплати податків, початок кримінального переслідування та розслідування таких правопорушень не буде можливим до закінчення тривалої процедури узгодження грошового зобов'язання. Наслідком такого підходу може стати ситуація, коли навіть тяжкі злочини, пов'язані з несплатою багатомільйонних сум податків, за наявності доказів їх учинення роками залишатимуться не розслідуваними, а можливості здобуття доказів вчинення таких злочинів будуть втрачені [16].

У висновку Головного науково-експертного управління Апарату ВРУ на законопроект № 1 вказувалося, що у випадку його ухвалення платники податків і зборів (їхні службові особи) зможуть безкарно ухилитися від самостійного нарахування і сплати сум податків аж до того часу, коли в результаті відповідних перевірок податкових органів не буде запущений механізм узгодження податкових зобов'язань. Фактично відбудеться декриміналізація значної частини діянь, які наразі є кримінально караним ухиленням від сплати податків, що матиме своїм наслідком різке зниження дисципліни платників податкових внесків і значне продовження строків їх фактичної сплати. Можливість безкарно не сплачувати податки і збори до моменту узгодження податкових зобов'язань вимагатиме посилення заходів контролю з боку податкових органів, що призведе до збільшення їх штатної чисельності й видатків на їх утримання. Відзначалося й те, що передбачене Законом № 2181-III узгодження податкових зобов'язань є не стандартною процедурою визначення суми податку та його сплати, а «надзвичайною» процедурою, яка застосовується лише у випадках, коли платник не погоджується з правомірністю вимог податкових органів чи правильністю нарахування податку. Загальний же порядок сплати податків ґрунтується на самостійному періодичному (щомісяця, щокварталу тощо) нарахуванні і сплаті відповідних податків і зборів. Чинна редакція ст. 212 КК передбачає відповідальність і за умисне невиконання обов'язків щодо такого самостійного нарахування і сплати податків і зборів, унаслідок чого відповідні бюджети не отримують певних сум податкових надходжень.

Загалом погоджуючись із наведеними критичними міркуваннями на адресу законопроекту № 1, яким, нагадаю, вказівку на узгодження податкового зобов'язання пропонувалося закріпити безпосередньо в диспозиції ч. 1 ст. 212 КК, водночас хотів би поставити під сумнів правильність тези парламентських експертів про «надзвичайність» узгодження податкового зобов'язання. Насправді узгодження податкових зобов'язань, запроваджене з 1 квітня 2001 року на підставі Закону № 2181-III, а зараз урегульоване ПК, немає достатніх підстав вважати факультативним (або экс-

траординарним) елементом адміністрування податків і зборів. Річ у тім, що згідно з п. 54.1 ст. 54 ПК, крім випадків, передбачених податковим законодавством, платник податків самостійно обчислює суму податкового та (або) грошового зобов'язання та (або) пені, яку він зазначає в податковій (митній) декларації або уточнюючому розрахунку, що подається контролюючому органу в строки, установлені ПК. Така сума зобов'язання або пені вважається узгодженою. Більше того: грошове зобов'язання, самостійно визначене платником податків, оскарженню не підлягає (п. 56.11 ст. 56 ПК). У фаховій літературі з цього приводу зазначається, що грошове зобов'язання, самостійно обчислене платником податків і відображене в податковій декларації (розрахунку), не може бути оскаржене в адміністративному чи судовому порядку. Таке зобов'язання вважається узгодженим з моменту подання податкової декларації (розрахунку). Отже, якщо платник податків самостійно визначив суму грошового зобов'язання, то таке зобов'язання виникає не за рішенням податкового органу і не може бути оскаржене [19, с. 264].

Далі. Відповідно до п. 57.1 ст. 57 ПК платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену в поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого ПК для подання податкової декларації (крім випадків, встановлених цим Кодексом). «Таким чином, платник податку спочатку обраховує суму податкового зобов'язання, потім заявляє її податковому органу шляхом подання податкової декларації, а після цього сплачує її до бюджету у встановлений законом строк» [20, с. 135]. Податковий агент зобов'язаний сплатити суму податкового зобов'язання (суму нарахованого (утриманого) податку), самостійно визначеного ним з доходу, що виплачується на користь платника податку – фізичної особи та за рахунок такої виплати, у строки, передбачені ПК.

На мій погляд, викладені положення ПК передусім повинні братись до уваги при вирішенні питань про кваліфікацію вчиненого за ст. 212 КК і про визначення моменту закінчення злочину, передбаченого цією статтею КК. До речі, у зауваженнях Міністерства юстиції України на законопроект № 1 справедливо відзначалося, що своєчасна сплата податкового зобов'язання, самостійно узгодженого платником через податкову декларацію, не виключає, наприклад, заниження або приховування об'єкта оподаткування, заниження сум податків, приховування факту втрати підстави для одержання податкової пільги. Звідси, однак, був зроблений спірний, як на мене, висновок про те, що у випадку закріплення в ч. 1 ст. 212 КК формулювання «умисне ухилення від сплати узгодженого податкового зобов'язання» згадані

та інші можливі способи ухилення від сплати податків і зборів не охоплюватимуться складом розглядуваного злочину.

Як відомо, злочинне ухилення від сплати податків і зборів може бути вчинено шляхом приховування об'єкта оподаткування, яке означає, що об'єкт оподаткування фактично існує, проте він не декларується (не згадується в податковій звітності, яка подається до контролюючих органів), у зв'язку з чим жодні податкові внески на такий об'єкт не нараховуються і, відповідно, не сплачуються. Так, приховування прибутку підприємства як об'єкта оподаткування може здійснюватися шляхом укладення фіктивних договорів, неоприбуткування готівки, яка надходить підприємству за поставлені товари, виконані роботи або надані послуги, проведення підприємством фінансово-господарської діяльності через банківські рахунки інших підприємств або фізичних осіб без відображення її в податковій звітності, подання до контролюючих органів неправдивої заяви про тимчасове припинення фінансово-господарської діяльності підприємства тощо. Зниження об'єкта оподаткування означає часткове ухилення від сплати податків і зборів. Зокрема, платник податку може приховати частину прибутку, що підлягає оподаткуванню, наприклад, шляхом зниження вартості реалізованої продукції або неоприбуткування готівки, отриманої поряд із безготівковими коштами за реалізовані товари (роботи, послуги).

Висловлю припущення, що злочинність згаданих типових варіантів неправомірної поведінки (зрозуміло, за умови заподіяння нею відповідних суспільно небезпечних наслідків) буде констатована і тоді, коли вдоскоалена ст. 212 КК пов'язуватиме наявність передбаченого нею складу злочину з узгодженням податкового зобов'язання, яке у вказаних випадках ухилення від сплати податків має самостійний характер. Звертаю увагу й на те, що в ч. 1 примітки ст. 212 КК, викладеній у редакції законопроекту № 2, не уточнено, про яке саме (самостійне чи апеляційне) узгодження податкового зобов'язання йдеться при тому, що в пояснювальній записці до законопроекту говориться про необхідність пов'язування складу відповідного злочину саме і тільки з апеляційним узгодженням. Викладене у випадку ухвалення законопроекту № 2 призведе до небажаної неоднозначності кримінального закону та, як наслідок, до того, що прибічники «адвокатського» та «обвинувального» підходів із питання про кримінально-правове значення узгодження податкових зобов'язань зможуть глумачити оцінюване положення КК у своїх інтересах.

Крім цього, у зауваженнях Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого на законопроект № 2 слушно вказується на те, що у випадку його ухвалення відбудеться безпідставна (до того ж жодним чином не аргументована в пояснювальній записці до законопроекту) де-

криміналізація ухилення від сплати податків і зборів, вчинюваного шляхом неподання податкової звітності. Справді, у цьому випадку про узгодження (навіть самотійне) податкового зобов'язання говорити не доводиться.

Про «надзвичайність» (факультативність) процедури узгодження податкового зобов'язання може йтися лише в тій частині, коли вказане узгодження набуває вигляду оскарження рішення контролюючого органу і може розглядатись як спосіб захисту прав та інтересів платників податкових внесків від незаконних дій фіскалів. Так, згідно з п. 56.2 ст. 56 ПК у разі, коли платник податків вважає, що контролюючий орган неправильно визначив суму грошового зобов'язання або прийняв інше рішення, що суперечить законодавству або виходить за межі повноважень контролюючого органу, установлених ПК або іншими законами України, він має право звернутися до контролюючого органу вищого рівня зі скаргою про перегляд цього рішення. День закінчення процедури адміністративного оскарження вважається днем узгодження грошового зобов'язання. Рішення контролюючого органу, як вже зазначалося, може бути оскаржене і в судовому порядку. Згідно з п. 56.18 ст. 56 ПК при зверненні платника податків до суду з позовом про визнання недійсним рішення контролюючого органу грошове зобов'язання вважається неузгодженим до дня набрання судовим рішенням законної сили.

Як бачимо, ПК, передбачаючи різні варіанти (способи) узгодження податкових зобов'язань, не завжди пов'язує таке узгодження з апеляційним (адміністративним чи судовим) оскарженням рішення контролюючого органу. У зв'язку з цим спроби *de lege ferenda* і, тим більше, *de lege lata* пов'язати наявність складу злочину «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» саме і лише з апеляційним узгодженням податкових зобов'язань мають бути оцінені критично. Висловлю також сумнів у відповідності чинним ПК і КПК п. 2.5.1 Методичних рекомендацій щодо порядку взаємодії між підрозділами органів ДФС при організації, проведенні та реалізації матеріалів перевірок платників податків, затверджених наказом ДФС України від 31 липня 2014 р. № 22, згідно з яким (пунктом) інформація про виявлені порушення податкового законодавства передається у слідчий підрозділ лише протягом 5 робочих днів за днем закінчення процедури адміністративного оскарження.

Деякі автори пишуть, що «Верховним Судом України встановлена чітка практика застосування ст. 212 Кримінального кодексу. Вона зводиться до того, що поки податкові зобов'язання не є узгодженими (тобто вивнесене податкове повідомлення не було оскаржено або було залишено в силі в процесі апеляційного оскарження), відсутній сам факт ухилення від сплати податків, оскільки немає суми податку, яка не надійшла до бюджету» [21]. Оскільки в абз. 1 п. 15 постанови Пленуму ВСУ, де

роз'яснюється момент закінчення злочину, передбаченого ст. 212 КК, варіант (спосіб) узгодження податкових зобов'язань не названо, наведене висловлювання, явно обумовлене бажанням видати бажане за дійсне, є некоректним.

Інша річ, що встановлення факту порушення податкового законодавства зазвичай відбувається шляхом проведення податкової перевірки, за результатами якої складається акт перевірки; причому в ньому зазначаються факти як заниження, так і завищення податкових зобов'язань. Протягом 10 робочих днів з дня, наступного за днем вручення платнику податків акта перевірки, приймається податкове повідомлення-рішення (ст. 86 ПК).

Виходить, що після самостійного (здійснюваного через податкову декларацію) узгодження податкового зобов'язання не виключається «нове» (апеляційне) узгодження податкового зобов'язання, пов'язане з адміністративним або судовим оскарженням податкового повідомлення-рішення, яким встановлено податкове правопорушення. Проте апеляційне узгодження, як видається, не спроможне вплинути на наявність у попередній поведінці платника податків (його службової особи) ознак скоєного злочинного ухилення від сплати податків і зборів. Повторю слухну тезу з листа Генеральної прокуратури України від 3 грудня 2004 р. № 09/1-345 «Про деякі питання застосування законодавства при притягненні до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів»: ст. 212 КК передбачає відповідальність за ухилення від сплати податків і зборів, учинене в певний спосіб, а не за події, що мали місце після такого ухилення, включаючи узгодження (уточню – апеляційне) податкового зобов'язання.

Виваженою виглядає позиція О. Паламарчука (до речі, адвоката), який називає неправильним і таким, що суперечить засадам кримінального судочинства, ототожнення порядку настання кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків і зборів із процедурою узгодження податкового зобов'язання. Указується на те, що під час установлення об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 212 КК, відбувається дослідження дій, спрямованих на ухилення від сплати податків у визначені законом терміни, а не дій, пов'язаних із визначенням та стягненням грошового зобов'язання платника податків. Факт учинення податкового злочину і момент прийняття рішення контролюючого органу про визначення грошового зобов'язання різняться в часі; у багатьох випадках цей розрив може бути істотним. Таким чином, дії, пов'язані з прийняттям рішення контролюючого органу про визначення грошового зобов'язання та його стягнення, як і дії, пов'язані з оскарженням такого рішення, жодним чином не впливають на наявність об'єктивної сторони ухилення від сплати податків та її встановлення в рамках кримінального процесу. А сума несплачених податків і зборів у кримінальному про-

вадженні не є тотожною сумі узгодженого грошового зобов'язання: остання для цілей кримінального провадження застосовуватися не може. Про різницю між кримінальним переслідуванням щодо ухилення від сплати податків і процедурою узгодження грошового зобов'язання свідчать і різні строки давності; органи досудового розслідування в рамках кримінального провадження мають право розслідувати та досліджувати обставини ухилення від сплати податків, які мали місце поза межами строків позовної давності, визначених ст. 102 ПК [16; 22].

Ст. 54 ПК передбачає випадки, коли сума податкового зобов'язання визначається контролюючим органом самостійно (неподання платником у встановлений строк податкової декларації, наявність даних про заниження податкових зобов'язань або про порушення правил нарахування, утримання та сплати до відповідних бюджетів податків і зборів тощо). «... у цьому разі обов'язок зі сплати податку виникає у платника незалежно від виконання ним свого обов'язку з декларування...» [20, с. 135]. Законодавцем встановлено: 1) якщо сума зобов'язання розраховується контролюючим органом, то платник податків несе відповідальність не за своєчасність, достовірність і повноту нарахування такої суми, а за своєчасне та повне погашення нарахованого узгодженого грошового зобов'язання; 2) платник має право оскаржити зазначену суму в порядку, встановленому ПК. Зокрема, якщо винесення податкового повідомлення-рішення зумовлено встановленням фактом учинення певного податкового правопорушення, то платник податків має право протягом 10 календарних днів з дня отримання рішення контролюючого органу розпочати процедуру його оскарження (п. 57.3 ст. 57 ПК), тим самим запускаючи механізм апеляційного узгодження податкового зобов'язання. Кореспондує цим законодавчим положенням роз'яснення, наведене в абз. 2 п. 15 постанови Пленуму ВСУ, згідно з яким умисне ухилення від сплати чи сплата в неповному обсязі сум податкових зобов'язань, нарахованих контролюючим органами в порядку, встановленому податковим законодавством (раніше це був п. 4.2 ст. 4 Закону № 2181-III, а зараз п. 54.3 ст. 54 ПК), утворює закінчений склад злочину з моменту закінчення граничного строку, у який мали бути сплачені нараховані (донараховані) такими органами суми зазначених зобов'язань.

Наведене роз'яснення викликає щонайменше два зауваження. По-перше, воно не враховує того, що відповідне рішення контролюючого органу може бути оскаржене платником податків, що «активує» механізм узгодження податкового зобов'язання, а до завершення цієї процедури говорити про обов'язок сплати суми податкового зобов'язання явно передчасно. По-друге (і найголовніше), у розглядуваній ситуації, у якій вбачається не стільки ухилення від сплати податків і зборів, скільки їх

несплата, не поєднана з обманом держави в особі контролюючих органів, узагалі проблематично стверджувати про наявність складу злочину, передбаченого ст. 212 КК.

Показово, що в зауваженнях ДПА України на законопроект № 1 указувалося на те, що у випадку його ухвалення кримінальна відповідальність через відсутність приховування об'єкта оподаткування (уже визначеного контролюючим органом) фактично наставатиме за умисну несвоечасну несплату податків, а це вже склад іншого злочину, передбаченого, наприклад, ст. 364 КК, а не ст. 212 КК. Співзвучною цій тезі є думка О. Паламарчука про те, що умисна несплата суми узгодженого грошового зобов'язання не може розглядатись як злочин, передбачений ст. 212 КК, оскільки в такому випадку відсутнє приховування чи заниження об'єкта оподаткування, адже його розмір, як і розмір належних до сплати податків, чітко визначено (узгоджено) [22]. Показово, що в пояснювальній записці до законопроектів № 2 відзначається, що притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст. 212 КК повинно здійснюватися лише за *несплату* узгоджених грошових зобов'язань протягом установленого строку. Але ж у чинній редакції ст. 212 КК (її автори законопроекту № 2 у цій частині нічого не бажають змінювати) йдеться про *ухилення від сплати* податків і зборів, а не про їх несплату.

Задля справедливості зауважу, що питання, чи може кваліфікуватися за ст. 212 КК така неправомірна поведінка платника податків і зборів, як умисна несплата податкових внесків, не пов'язана з обманом, у юридичній літературі вирішується суперечливо. На мою думку, диспозиція ст. 212 КК з її формулюванням «ухилення від сплати» передбачає, що істотну шкоду фіскальним інтересам держави платник може заподіяти, увівши державу в оману і створивши перешкоди для правильного нарахування податку чи збору. Продовжую вважати, що суспільна небезпека кримінально караного ухилення від сплати податків і зборів визначається не тільки розміром несплаченого податкового внеску, а й фактом приховування об'єкта оподаткування, іншим обманом контролюючих органів, латентністю вчинюваних діянь, що перешкоджає державі примусово вилучити суми добровільно не сплаченого податку і збору [23, с. 366–367].

Основна проблема, коли йдеться про роль і межі кримінально-правової репресії в захисті системи оподаткування, лежить у площині не адміністрування податків і зборів, елементом якого є узгодження податкових зобов'язань, а якості кримінального закону його кваліфікованого застосування. І перехід від наглядово-каральної функції фіскальних органів до обслуговуючої, задекларований в указі Президента України від 12 січня 2015 р № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» і згаданий у пояснювальній записці до законопроектів № 2, тут ні до

чого. Варто врешті-решт задуматися над тим, що змінити існуючий стан справ, за якого ключове для розуміння суті заборони, закріпленої в ст. 212 КК, поняття «ухилення від сплати» фактично «віддано на відкуп» правозастосовній практиці, тлумачиться різними науковцями і практиками аж занадто суперечливо. І неоднозначність існуючих підходів щодо кримінально-правового значення податкових зобов'язань – зайве тому підтвердження.

Розмірковуючи над відповідною трансформацією норми КК, наразі присвяченої ухиленню від сплати податків і зборів, пропоную виходити з того, що якщо відома сума податкового зобов'язання, яка підлягає сплаті до бюджету, держава має достатні засоби для того, щоб отримати її незалежно від бажання або небажання платника податків і зборів (податкова застава, адміністративний арешт майна тощо). У тому ж разі, коли держава не лише не отримує належних податкових надходжень, а й позбавляється можливості стягнути їх примусово, така поведінка платника податкових внесків є найбільш суспільно небезпечною і такою, що потребує криміналізації. Видається, що викладений підхід узгоджується з призначенням кримінального права як знаряддя реагування на найбільш небезпечні для особи, суспільства і держави посягання. У правильності викладеної позиції переконує й зарубіжний досвід, який з питання про коло злочинних посягань на систему оподаткування не може не відзначитися різноманітністю. Зокрема, звернення до законодавства європейських країн з розвинутою ринковою економікою показує, що в основу системи податкових злочинів у цих країнах покладено норму про податкове шахрайство. Відмітними ознаками цього найбільш небезпечного посягання у сфері оподаткування, який у різних країнах цілком природно має неоднакову назву, є умисел, спрямований на заподіяння майнової шкоди державі внаслідок несплати податків, та обман, який може набувати активної (подання неправдивих відомостей) або пасивної (незаконне неподання належних відомостей) форми. Подібний підхід знайшов законодавче закріплення й у багатьох інших країнах (наприклад, ст. 243 КК Білорусі, ст. ст. 255, 256 КК Болгарії, ст. ст. 205, 206 КК Вірменії, ст. 244 КК Молдови, ст. ст. 386–388, 390 Пенітенціарного кодексу Естонії) [23, с. 37–372]. До речі, зі згаданого в пояснювальній записці до законопроекту № 2 рішення ЄСПЛ у справі «Остерлунд проти Фінляндії» чітко випливає, що у Фінляндії кримінальну відповідальність встановлено саме за податкове шахрайство.

Для того, щоб на законодавчому рівні чітко відмежувати несумлінну поведінку платника податків і зборів (іншого належного суб'єкта), що призводить до виникнення податкового боргу, від умисного непогашення вже існуючого податкового боргу, у тексті вдосконаленої ст. 212 КК уважаю за доцільне використовувати поняття податкового зобов'язання (пп. 14.1.156 п. 14.1 ст. 14 ПК). Відповідно замість умисного ухилення від

сплати податків і зборів у поліпшеній ч. 1 ст. 212 КК повинно йтися про умисну несплату платником податків і зборів або його представником, податковим агентом, службовою особою податкового зобов'язання, що поєднується з неподанням податкової звітності або внесенням до податкової звітності завідомо неправдивих відомостей. Зрозуміло, що таке позначення злочинного діяння (а треба ще визначитись із суспільно небезпечними наслідками та адекватними їм санкціями) потребує серйозного фахового обговорення.

На мою думку, перекручення податкової звітності завдяки виправданій універсальності цього поняття дозволить охопити, зокрема, випадки невідображення (приховування) у цій звітності об'єктів оподаткування, їх заниження і водночас ураховуватиме ту обставину, що зміст обману, який спричиняє несплату податкового зобов'язання, може стосуватися й інших, крім об'єкта оподаткування, елементів правового механізму податку чи збору – його ставки, платника, бази або одиниці оподаткування тощо. Так, різновидом злочину, передбаченого ст. 212 КК, визнаватимуться обманні зловживання з податковими пільгами, що, серед іншого, вимагатиме виключення зі ст. 222 КК «Шахрайство з фінансовими ресурсами» задування про пільгу щодо податків.

Крім цього, з тим, щоб унеможливити застосування ст. 212 КК щодо випадків неумисного порушення вимог податкового законодавства, вказану кримінально-правову заборону зовсім не обов'язково законодавчо пов'язувати з узгодженням податкових зобов'язань. Варто рухатися принципово іншим шляхом, доповнивши КК нормою приблизно такого змісту: «Якщо особа сумлінно помилялась щодо протиправності вчиненого нею діяння, ознаки якого як злочину визначені цим Кодексом і нормативним актом чи договором або правовим звичаєм, який не є законом про кримінальну відповідальність, то вона через відсутність вини кримінальної відповідальності не підлягає. У разі, коли з урахуванням обставин справи особа могла уникнути такої помилки, її діяння вважається вчиненим через необережність». Перевага пропонованого компромісного варіанту (порівняно з уточненням легального описання умислу) убагацьється в тому, що наголос зроблено не на незнанні закону (а тому скасовувати відповідну конституційну презумпцію, з огляду на її прагматизм, не треба), а на помилці – неправильному сприйнятті змісту нормативно-правового акта чи іншого відмінного від КК джерела [24].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати про недоречність перегворення узгодження податкового зобов'язання в кримінально-правове поняття і водночас про необхідність викладення ст. 212 КК «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» у такій редакції, за якої упереджена (однобічна, «адвокатська») інтерпре-

тація положень ПК щодо узгодження податкових зобов'язань не заважала б ефективній кримінально-правовій охороні системи оподаткування. Потребують серйозного фахового обговорення наукові ідеї закріплення в межах цієї статті КК відповідальності за податкове шахрайство й доповнення КК нормою, присвяченою відповідному різновиду юридичної помилки. Слід наголосити й на тому, що проблеми справляння податкових внесків, включаючи ті з них, що пов'язані з проведенням податкових перевірок і нерідким прийняттям за їх результатами незаконних податкових повідомлень-рішень, а також проблеми кримінального провадження у справах про ухилення від сплати податків і зборів, як і проблеми «рентабельності» діяльності такого правоохоронного органу, як податкова міліція, не повинні вирішуватися за допомогою внесення змін до кримінального закону (тим більше не до кінця продуманих).

Використані джерела:

1. Готін О. Подвійні стандарти спеціальних кримінально-правових норм : деякі міркування з приводу здобутків та витрат криміналізації / О. Готін // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 133–136.
2. Кузьмич Я. Реформа Податкового кодексу України та її вплив на кримінальний процес / Я. Кузьмич / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://dega.ua/files/review_nku_12042016_uk.pdf.
3. Сичка В. Старая сказка о главном / В. Сичка, Ю. Анисимов // Бухгалтерия. – 21 апреля 2003 г. – № 16-17. – С. 63–65.
4. Деркач Т. Конфликт интересов и налоговый компромисс : теория и практика применения / Т. Деркач // Сборник систематизированного законодательства. – Вып. 1. – Январь 2008 г. – С. 178–181.
5. Белкин М. Азбука защиты, или Как в суде защититься от незаконного уголовного преследования / М. Белкин // Бухгалтерия. – 3 марта 2008 г. – № 9. – С. 61–63.
6. Курило Ю. Питання оскарження постанови про порушення кримінальної справи за податковими злочинами / Ю. Курило // Адвокат Бухгалтера. – 2008. – № 23. – С. 28–31.
7. Вегера В. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків / В. Вегера // Вісник прокуратури. – 2009. – № 7. – С. 51–54.
8. Шемяткін О. Помилка в декларації / О. Шемяткін // Дзеркало тижня. – 21 квітня 2012 р. – № 15.
9. Ясюнецький О. Про деякі спірні питання адміністрування податків / О. Ясюнецький // Юридичний вісник України. – 25–31 жовтня 2014 р. – № 43.
10. Карпенко М. О. Деякі спірні питання провадження в кримінальних справах, порушених за ст. 212 Кримінального кодексу України / М. О. Карпенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2009. – № 1. – С. 95–101.

11. Протасов С. Мінімізація ризиків притягнення до кримінальної відповідальності на підставі висновків акту податкової перевірки підприємства / С. Протасов / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pravo.ua/docs/events/28/Protasov.pptx.

12. Бучинський Й. Закон один для всіх : для платників податків і податківців / Й. Бучинський, Є. Вакуленко, О. Годуєв, В. Фетчишина // Юридичний вісник України. – 20–26 червня 2009 р. – № 25.

13. Бучинський Й. Закон – один для всіх / Й. Бучинський, Є. Вакуленко, О. Годуєв, В. Фетчишина // Вісник податкової служби України. – 2009. – № 25. – С. 19–21.

14. Яковинець А. Оскарження до суду дій слідчих податкової міліції при проведенні ними досудового слідства по кримінальних справах, порушених щодо злочинів у сфері оподаткування / А. Яковиненць, В. Гаркуша, І. Безолюк // Вісник податкової служби України. – 2003. – № 37. – С. 31–36.

15. Смирнова А. В. Кримінально-правова кваліфікація співучасті в ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Смирнова Анелія Василівна. – К., 2012. – 255 с.

16. Паламарчук О. Кримінальна відповідальність за несплату податків та узгодження грошового зобов'язання / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/podatkova-praktika/kriminalna-vidpovi-dalnist-za-nesplatu-podatktiv-vs-uzgodzhennya-groshovogo-zobovyazannya.html>.

17. Андрушко П. П. Коментар до постанови Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 р. № 15 / П. П. Андрушко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №11. – С. 15–21.

18. Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008–2009 роки / за ред. П. П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – 736 с.

19. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т. / кол. авторів; заг. редакція М. Я. Азарова. – 2-ге вид., доп. та перероб. Т. 1. – К. : Міністерство фінансів України, Національна академія ДПС України, 2011. – 590 с.

20. Гетманцев Д. О. До питання про податковий обов'язок платника податку / Д. О. Гетманцев // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 134–137.

21. Названо найбільш суперечливі норми Податкового кодексу / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mycity.mk.ua/news/23508>.

22. Паламарчук О. Особливості розмежування кримінального переслідування за ухилення від сплати податків з процедурою узгодження грошового зобов'язання / О. Паламарчук / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radako.com.ua/news/osoblivosti-rozmezhuвання-kriminalnogo-peresliduvannya-za-uhilennya-vid-splati-podatktiv-z>.

23. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / передне слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького/ О. О. Дудоров. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

24. Дудоров О. Специфіка юридичної помилки при вчиненні злочинів із змішаною протиправністю / О. Дудоров // Право України. – 2011. – № 9. – С. 82–91.

Дудоров А.А. Об уголовно-правовом значении согласования налоговых обязательств

В статье излагаются и анализируются существующие в доктрине и на практике подходы, касающиеся влияния согласования налоговых обязательств на наличие состава преступления «уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей)». Раскрывается сущность указанного согласования как составляющей администрирования налогов и сборов. Обосновывается положение о нецелесообразности превращения согласования налоговых обязательств в уголовно-правовое понятие и о необходимости изложения статьи 212 Уголовного кодекса Украины в такой редакции, при которой предвзятая интерпретация положений Налогового кодекса Украины о согласовании налоговых обязательств не препятствовала бы уголовно-правовой охране системы налогообложения.

Ключевые слова: *уклонение от уплаты налогов и сборов, преступление, общественно опасные последствия, согласование налогового (денежного) обязательства.*

Dudorov O.O. On the Criminal Law Meaning of Tax Liabilities Settlement

The article outlines and analyzes existing in doctrine and in practice approaches to influence of the procedure of tax liability settlement on the offense of “evasion of payment of taxes, duties (mandatory payments)” under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine.

It is established that the first (“defense”) approach to the issue of penal meaning of tax liabilities settlement lies in the fact that socially dangerous consequences as element of the objective side of the discussed crime under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine as actual underpayment into budgets or state purpose funds in significant, large or extra-large amounts, are identified (excluding penalties and interest) with tax debt. This approach comes from putting evasion of taxes and duties to the group of crimes with material structure and from the fact that current legislation while governing the coordination of tax obligations, sets the obligation of paying only agreed upon payment of tax liabilities.

It is shown that attempts of legislative “connecting” the crime set under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine to the procedure of tax liabilities settlement have been developed over time in the following bills: “On Making Amendments to Article 212 of the Criminal Code of Ukraine (concerning specification of crime elements)” (registration № 4230 from March 18, 2009, entered by Member of Parliament of Ukraine Y.V. Novikova) and “On Amendments to the Tax Code of Ukraine Concerning Characteristics of Criminal Proceedings in Tax Relations and Issues of Administration of Taxes and Duties” (registration № 3448 from November 10, 2015, entered by Members of Parliament of Ukraine A.V. Zhurzhiy, N.P. Yuzhanina and others). Critical analysis of these Bills in the aspect of criminal law and criminal procedure meaning of the tax liabilities settlement is provided.

It has been proved that the other (“prosecution”) approach to solving the discussed problem is to ensure that socially dangerous consequences as an element of

the objective side of the offense under Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine, have to be regarded as not tax debt within the meaning of the Tax Code of Ukraine, but as damage caused by crime. Its character and amount (along with other elements of crime “evasion of payment of taxes, duties (mandatory payments)” including intent aimed at violation of tax laws) have to be established not within the administration of taxes and charges but within criminal proceedings, regulated by criminal procedure law. In particular, actual underpayment of funds to be paid as taxes and fees into budgets can be established not only by the tax inspection resolution that can be appealed in administrative or judicial way, triggering the mechanism of appeal settlement of tax liability but, for example, by the expert opinion.

The essence of tax liability settlement as part of the administration of taxes and fees is considered. It is shown that the Tax Code of Ukraine, while providing various options (ways) of such settlement, not always associates it with appellate (administrative or judicial) adjudication of the supervisory authority decision. In this regard it is stated that attempts to *de lege ferenda* and, especially, *de lege lata* link the crime “evasion of taxes and duties (mandatory payments),” only with the appellate settlement of tax obligations commitments should be assessed critically.

The position that due to the adoption of these bills there will be actually ungrounded decriminalization of the significant number acts that are currently considered as criminal evasion of taxes and duties and that such approach will result in a sharp decline of tax discipline by taxpayers. It is suggested that the main problem, when it comes to the role and limits of criminal law repression in the protection of the tax system, lies not in administering taxes and duties, the element of which is the coordination of tax liabilities, but in the quality of criminal law and its qualified application.

A final conclusion is made about inappropriateness of conversion of tax liability harmonization into criminal law concept and also about the need for presenting Article 212 of the Criminal Code of Ukraine “Evasion of Payment of Taxes and Duties (Mandatory Payments)” in such version, under which the biased (one-sided, “defense”) interpretation of legislative provisions on the coordination of tax obligations would not interfere with criminal law protection of taxation system. The scientific idea of establishing within the mentioned Article of the Criminal Code of Ukraine of criminal liability for tax fraud and amending the Code with provision on the corresponding type of legal error requires serious professional discussion. It is also noted that the issues of levying tax contributions, including those related to tax audits and the adoption on their results in illegal tax notices, and also problems of the criminal proceedings in cases of evasion of taxes and duties, as well as the problem of “profitability” of such law enforcement agency as tax police should not be addressed through amendments to the criminal law.

Key words: *evasion from payment of taxes and duties, crime, socially dangerous consequences, settlement of tax (monetary) liability.*

УДК 343.322

О.В. Зайцев,
В.Р. Філіпенко**ГЕНЕЗИС НОРМИ ПРО ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ В УКРАЇНІ
(1845-1960 РР.)**

Статтю присвячено актуальній на сьогодні проблемі становлення норми про державну зраду. Метою статті є комплексне вивчення історії розвитку норми про державну зраду та її становлення шляхом аналізу основних джерел кримінального законодавства з XIX ст. до 60 рр. XX ст. Подано порівняння норм про державну зраду в період Російської імперії та перших десятиліть Радянської України, зокрема визначено їх спільні й відмінні риси. Зроблено висновок про основні тенденції розвитку кримінального законодавства в цій сфері.

Ключові слова: *генезис, зрада Батьківщині, Кримінальне Уложення, контрреволюційний злочин, КК УРСР, покарання.*

Постановка проблеми. На жаль, реалії нашого життя такі, що державність України під жахливою загрозою гібридної війни. Тільки за 2015 рік Службою безпеки України під час оперативних заходів було знешкоджено більше 20 ворожих диверсійно-розвідувальних груп, розпочато й завершено розслідування кримінальних проваджень за статтями «шпигунство» і «державна зрада» (114 випадків)[1]. 30 травня 2016 року Генеральна прокуратура України почала процедуру заочного засудження понад 700 осіб з Криму за ст. 111 КК України. Ідеться про депутатів, прокурорів, суддів, інших посадових осіб Автономної Республіки Крим [2].

Кількість випадків державної зради, як найбільш небезпечного посягання на державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад, викликає занепокоєння. У попередній статті, присвяченій історичним факторам соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні (XI-XVIII ст.) [3] піддані аналізу нормативно-правові акти, які застосовувались на території сучасної України (Руська правда, Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. та «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.). Задля продовження дослідження в цій статті аналізується законодавство з 1845р. до 1960р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливо небезпечні злочини проти держави вивчали такі радянські криміналісти: Г.З. Анашкін, С.В. Дьяконов, О.А. Ігнат'єв, Л.Д. Єрмакова, М.П. Загородніков, М.І. Карпушин, В.С. Клягін, Б.О. Курінов, В.Д. Меньшагін, Є.О. Смірнов, М.В. Турецький та ін. За час незалежності історичні аспекти злочинів проти основ національної безпеки України досліджували І.Й. Бойко, Е.П. Голуб, С.П. Ільницька, М.І. Колос, Н.С. Кончук, Ю.В. Луценко, В.К. Матвійчук, Т.О. Остапенко, О.В. Патлачук, С.Л. Рогов, В.Б. Романов-

ська, В.Н. Рябчук, Д.А. Савченко, В.П. Тихий, М.Д. Чубатий, О.Ф. Шишов, В.М. Шлапаченко та ін.

Формування цілей. Цей аналіз потрібний для розгляду неузгодженостей, що були наявні в минулому, виявленню позитивного правового досвіду та його застосуванню сьогодні, а також для того, щоб почерпнути історичний досвід удосконалення законодавчої техніки, установити тенденції розвитку законотворчості в цій сфері. Адже саме наука має виробляти та обґрунтовувати стратегію й тактику розвитку кримінального законодавства і тільки вироблені й апробовані нею ідеї та висловлені на цій підставі пропозиції й сформульовані рекомендації можуть ставати тим необхідним продуктом, який може отримати політичну підтримку й проведено до закону [4].

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII століття політична автономія України у складі Російської імперії була ліквідована. Царський режим запровадив на її території загальноімперську державно-політичну систему та дію законодавства Росії. У 1845 році Державною думою Російської імперії було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні. Система норм, присвячених відповідальності за злочини проти держави містилась у Розділі III. Глава II цього розділу «Про бунт проти влади верховної та про державну зраду» містить Відділення II («Про державну зраду і злочини проти народного права») (статті 275-282) [5, с. 648-650].

Виключно державній зраді присвячено ст. 275 цього Уложення. Перше, що звертає увагу, це використання самого терміна «державна зрада», який досі був відсутній у законодавстві, що застосовувалося в Україні. Стаття 275 є описовою, у її п'яти частинах визначаються конкретні дії, що є зрадницькими. Законодавець, порівняно з попередніми нормативними актами, удосконалив законодавчу техніку, уточнив об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину. Так, частина перша визнає злочинним виникнення умислу на зраду державі або її частини іншому Правителєві або уряду. Фактично за такою формою момент закінчення злочину перенесений на стадію готування до державної зради. Про дії підбурювача до військових або ворожих дій проти Росії йдеться у ч.2 ст. 275. Тут же мовиться про передачу державної таємниці з цією ж метою.

Відзначимо, що піддана аналізу стаття є значною за своїм обсягом. Її частина третя більша за останні чотири частини за рахунок визначення об'єктивних ознак шляхом наведення їх переліку. Так, деякі форми є класичними та відомі з «Прав, за якими судиться малоросійський народ», а деякі – новітніми. Наприклад, передача під час війни міста, фортеці, порту тощо, надання допомоги ворогу у військових та ворожих діях, перехід на бік ворога тощо. Новелою є вказівка у ч.4 ст.275 на можливість зради спеціальним суб'єктом, а саме дипломатом або іншим чиновником

у випадку використання з умислом і на шкоду державі повноважень при укладанні трактатів з іноземною державою. Ч. 5 ст.275 визнає державною зрадою викрадення з метою пошкодження або знищення документів, що є доказами зобов'язань між Росією та іншою державою. Відповідно до ст. 276 особи, визнані винними у вчиненні державної зради в будь-якій формі, підлягали безальтернативному покаранню у вигляді позбавлення зрадника всіх прав та смертній карі. Таку санкцію застосовували як до виконавців, так і до інших співучасників.

Порівняно з Литовськими Статутами та «Правами, за яким судиться малоросійський народ» можна зробити висновок, що Уложення 1845 р. дійсно стало більш сучасним. Законодавець урахував досвід застосування попередніх актів та привніс нове. Зокрема позитивним є виділення однієї конкретної статті 275, яка регламентує державну зраду; використання вперше самого терміна «державна зрада»; розширення та уточнення об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину; виключення з числа винних близьких родичів злочинця, якщо вони не є співучасниками. Водночас на відміну від «Прав, за яким судиться малоросійський народ» Уложення 1845р. не передбачало спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду.

У 1885 р. здійснена нова редакція Уложення про покарання кримінальні й виправні. Стаття, присвячена державній зраді, зберегла свій зміст із заміною номеру із 275 на 253 [6].

У результаті подальшого розвитку законодавства було прийнято Кримінальне Уложення 1903 року. Зазначимо, що цей акт у повному обсязі так і не вступив в дію, однак глава, присвячена державним злочинам набрала чинності й застосовувалася з 1904 року. Глава IV «Про державну зраду» у статтях 108-119 містила низку положень кримінальної відповідальності за державну зраду [7, с.195-216].

Зауважимо, що порівняно з Уложенням 1845 р. обсяг нормативного регламентування державної зради виріс у рази. Розробники Уложення 1903р. залишили основні положення попереднього закону, але виділили окремі частини статті 275 Уложення 1845 у самостійні 12 статей. Піддавши аналізу Главу IV, можна виділити такі форми державної зради: надання іноземній державі допомоги в проведенні військової й ворожої діяльності (ст.108), перехід на бік ворога (ст.109), підбурювання до військової дій з Росією (ст.110), шпигунство (статі п.6 ч.3 108, 112,113).

Тобто, Кримінальне Уложення 1903 р. визначав державною зрадою низку діянь. Серед них були статті 114 і 115, згідно з якими підлягали покаранню особи, які свідомо виготовляли, здавали або приймали засоби, непридатні до нападу на ворога чи захисту від нього, а також поставляли або приймали для діючої армії, флоту або лікарні завідомо шкідливі для

здоров'я або непридатні для вживання предмети постачання. У статтях 116 та 117 збережені положення ч.4 та ч.5 ст.275 Уложення 1845р. щодо вчинення зради в дипломатичній сфері.

Новелою було встановлення відповідальності за створення або участь в об'єднанні, утвореного заради державної зради (ст. 118). У ст. 119 визначено підстави притягнення до відповідальності за державну зраду іноземців, військовополонених та осіб, які нещодавно вибули з російського підданства.

Позитивними змінами слід визнати конструювання законодавцем статей у Главі IV з визначенням загального складу, кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Відповідно покарання за державну зраду залежало від тяжкості вчиненого діяння. Наприклад, у ст. 108 смертна кара передбачалася за вчинення особливо тяжкої форми зради (ч.3 ст. 108). За тяжкий вид зради карали безстроковою каторгою (ч.2 ст. 108), а за ч.1 ст. 108 – терміною каторгою. Також існували інші види покарань, а саме: ув'язнення у виправному домі, позбавлення волі чи заслання.

Період 1917-1919 років, під час якого проголошена й існувала незалежна від Росії Україна, закінчився встановленням у 1919р. в Україні радянської влади. Дія російського імперського права скасована. Установлення радянської влади розпочалося в Росії, а тому всі нормативно-правові акти розроблялися в Російській Радянській Федеративній Соціалістичній Республіці (далі - РРФСР), а надалі екстраполювалися на інші новостворені радянські республіки, у тому числі й Українську Радянську Соціалістичну Республіку (далі - УРСР).

Так, термін «державна зрада» уперше в радянському законодавстві використовується в Декреті Всеросійського Центрального Виконавчого комітету від 20 червня 1919 року «Про вилучення з загальної підсудності в місцевостях, оголошених на військовому положенні» [8]. Цей декрет не давав визначення самому поняттю «державної зради» чи «шпигунства», лише вказувалося, що Всеросійській і Губернській надзвичайній Комісії надавалося право безпосередньої розправи (аж до розстрілу) за державну зраду, шпигунство, приховування зрадників, шпигунів. Також про відповідальність за державну зраду йшлося в Декреті РНК від 23 вересня 1919 року «Про обов'язкову реєстрацію колишніх поміщиків, капіталістів та осіб, що займали відповідальні посади при царському та буржуазному ладі». Декрет установлював право піддавати конфіскації та покаранню, викритих у державній зраді [9]. Жоден нормативно-правовий акт не розкривав ознак державної зради.

Прийняті в 1919 р. Керівні начала з кримінального права РРФСР проголосували неминучість знищення старого законодавства, необхідність після 2 років революції узагальнити досвід створення нового пролетарського права й координації подальшої боротьби з ворогами революції [10].

Після завершення на початку 20-х років ХХ століття активної фази військових дій в Україні постало питання прийняття законодавчої бази УРСР. У 1922 р. прийнятий КК УРСР, який, як вже зазначалося, перейняв більшість положень КК РСФСР 1922р. Кримінальна відповідальність за державні злочини була визначена в Главі 1, яка поділялася на дві частини. Перша – передбачала склади контрреволюційних злочинів, а друга – злочини проти порядку управління. Визначальним стало поняття контрреволюційного злочину, яке закон визначав у ст.57 [11, с.20-21]. Під ним розумілося будь-яке діяння, скероване на повалення завойованої пролетарською революцією влади робочо-селянських Рад та існуючої на підставі Конституції УРСР Робочо-селянського уряду, а також дії, скеровані на допомогу тієї частини міжнародної буржуазії, яка не визнає комуністичної системи власності та прагне її повалення. Визначалися такі способи вчинення цього злочину, а саме: інтервенція, блокада, шпигунство, фінансування преси. Зауважимо, що перелік способів не був закритий. У ст. 57 КК санкція відсутня. Покарання за конкретні діяння встановлювалися в дальших 16 статтях (статті 59-73). Кодекс містив порівняно чітку характеристику складів конкретних контрреволюційних злочинів, у т.ч. шпигунство (ст. 66), однак державна зрада відсутня.

Відтак 1923р. законодавець розширив коло діянь, що визнавалися контрреволюційними, шляхом доповнення ст. 57 КК УРСР частиною другою, згідно з якою встановлювалася відповідальність за вчинення контрреволюційного злочину з непрямым умислом, а саме діяння, яке не було спрямовано на повалення, підриг або ослаблення радянської влади, проте завідомо для особи, яка вчинила діяння, містило замах на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції [12, с. 20].

31 жовтня 1924 року Центральний Виконавчий Комітет (далі – ЦВК) СРСР прийняв «Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» [13], положення яких стали піддрунтям кодексів радянських республік. У ст.3 визначалося, що регламентація злочинів державних та військових віднесено виключно до компетенції ЦВК СРСР для проведення визначеної лінії каральної політики. Саме цей орган своєю постановою від 14 серпня 1925 року «Про шпигунство, а також про збирання й передачу економічних відомостей, що не підлягають оголошенню» визначив ознаки шпигунства [14]. Під ним розумілась передача, викрадення або збирання для передачі відомостей, що за змістом є державною таємницею, іноземним державам, контрреволюційним організаціям або приватним особам. Покаранням за шпигунство було позбавлення волі не менш як на 3 роки, а у випадках, коли шпигунство потягнуло або могло потягнути тяжкі наслідки для інтересів держави – розстріл. Окре-

мим положенням про військові злочини, затвердженим ЦВК від 31.10.1924 регламентувалось військово-шпигунство.

Важливим моментом у розвитку регламентації злочинів проти держави стало прийняття 25 лютого 1927 року ЦВК СРСР «Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління)». Положення містило 2 блоки злочинів, відповідно до назви документа. У першому блоці міститься 14 статей, присвячених контрреволюційним злочинам, загальне визначення яких надається у ст.1 зазначеного Положення. Порівняно зі ст. 57 КК УРСР 1922р. поняття доповнено вказівкою на такі об'єкти злочину, як зовнішня безпека СРСР та основні господарські, політичні, та національні надбання пролетарської революції. Об'єктивна сторона злочину залишилася незмінна – повалення, підрив або послаблення влади робочо-селянських рад [15]. Державна зрада серед контрреволюційних злочинів не згадується.

Постанова ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 року «Про зміни основних засад кримінального законодавства СРСР і союзних республік» зобов'язувала включати у відповідні розділи кримінальних кодексів союзних республік вищезазначене Положення ЦВК Союзу РСР про злочини державні [16].

З 1 липня 1927 року на території УРСР набирає чинності КК УРСР. Традиційно контрреволюційні злочини в КК УРСР передбачено в Розділі I Особливої частини. Цей Розділ включав в себе ті ж 14 статей (статті 54-1 – 54-14), що закріплені вищевказаним Положення ЦВК Союзу РСР від 25.02.1927, у т.ч. дослівно відтворено визначення контрреволюційного злочину (ст. 54-1) [17, с.40]. Як і в КК УРСР 1922 р., КК 1927р. не містив такого злочину як державна зрада. У ст. 54-6 визначались ознаки шпигунства, які залишились незмінними порівняно з вищевказаною постановою ЦВК від 14 серпня 1925 року. У той же час змінилася санкція за цей злочин. Законодавець надав можливість застосувати як альтернативу розстрілу визнання винного ворогом трудящих з конфіскацією майна з позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР з вигнанням за межі СРСР назавжди.

Знову термін «зрада» у радянське кримінальне законодавство використовується в постанові ЦВК СРСР від 21 листопада 1929 року. Нею «оголошувалися поза законом» посадові особи - громадяни СРСР за кордоном, що відмовляються повернутися до СРСР, наслідком якого був розстріл засудженого протягом 24 годин після посвідчення його особи й конфіскація всього майна [18]. Такі дії особи визнавалися переходом до табору ворогів робочого класу та селянства і кваліфікувались як зрада. Цей закон, на порушення всіх принципів кримінального законодавства, мав зворотну силу.

У 30-ті роки суспільно-політична ситуація в країні та схильність комуністичного керівництва до репресій, призвела, зокрема, до прийняття ЦВК СРСР 8 червня 1934 року постанови, якою статтею про зраду батьківщині (статті 1-1 – 1-4) було доповнено Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління) [19]. 20.07.1934 року КК УСРР доповнений статтями про зраду Батьківщині, текст яких повністю відповідав зазначеній Постанові.

Зокрема у ст. 54-1 «а» КК УСРР 1927р. надавалося визначення зради батьківщини [20, с.16]. Об'єктом злочину визнавалася зовнішня безпека СРСР. Саме на шкоду військовій міці СРСР, його незалежності або недоторканності його території була спрямована зрада громадянина СРСР. З об'єктивної сторони це були будь-які дії, причому їх перелік (шпигунство, видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, утеча або переліт за кордон) є приблизним. Підтвердженням цього висновку є використання в тесті слів «як-то», після яких наводиться вищезначений перелік дій, що підтверджує невичерпний його характер. Підтверджує це твердження також текст ст. 133 Конституції СРСР, у якій зрадою батьківщини визнається також порушення присяги та спричинення шкоди військовій міці держави [21].

Слід звернути увагу, що така форма зради батьківщині як видача військової або державної таємниці не збігалася з ознаками шпигунства (ст. 54-6). Таким чином, законодавець підкреслював, що окрім збирання та передачі державної таємниці зрадою батьківщині є всі факти передачі таких відомостей ворогу з боку тих, хто є її носієм. Злочин характеризувався тільки умисною виною. За зраду була встановлена вища міра покарання – розстріл з конфіскацією всього майна, а при пом'якшуючих обставинах – позбавлення волі строком до 10 років з конфіскацією всього майна (ст.1-1). Кваліфікованим видом зради визнавалася зрада, вчинена військовослужбовцем (ст. 54-1 «б»). Недонесення з боку військовослужбовця про підготовку або вчинену зраду каралося позбавленням волі терміном до 10 років (54-1 «г»).

Окремо регламентувалася відповідальність родичів зрадника. Вони підлягали покаранню тільки у випадках утечі або перельоту військовослужбовця за кордон (ст. 54-1 «в»). В інших випадках зради військовослужбовця це положення до його родичів не застосовувалось. Кримінальній відповідальності підлягали не всі родичі військовослужбовця, а тільки повнолітні члени його сім'ї. Покаранню вони підлягали тільки у двох випадках: 1) якщо вони сприяли готуванню зради або її вчиненню, або 2) хоча б і знали про зраду, але не повідомили про це владу. В обох випадках особи каралися позбавленням волі строком від 5 до 10 років з конфіскацією майна.

Кримінальній відповідальності підлягали інші члени сім'ї зрадника у випадках втечі або перельоту військовослужбовця за кордон. Це стосувалося повнолітніх, які не були пособниками зради й навіть не знали про неї. Ішлося про тих, хто проживали разом зі зрадником або перебували на його утриманні. Такі особи позбавлялися виборчих прав і висилались у віддалені райони Сибіру на 5 років. Це положення було виключним, тому що кримінальній відповідальності підлягали невинні особи.

Постанова ЦВК СРСР від 2 жовтня 1937 року «Про заміну вищої міри покарання (розстрілу) позбавленням волі до 25 років» збільшила термін покарання у вигляді позбавлення волі з 10 до 25 років [22]. Це надавало можливість суду обирати покарання за контрреволюційні злочини між розстрілом і позбавленням волі до 25 років.

Під час II Світової війни боротьба зі зрадою батьківщині продовжувала відбуватися на підставі базових норм «Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління) 25.02.1927. Відображення військової дійсності знайшло свій вираз у прийнятті 19 квітня 1943 року Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про міри покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини із числа радянських громадян та їх підсобників». Ним, зокрема шпигуни та зрадники з числа радянських громадян, несли покарання у вигляді смертної кари через повішення. Для «пособників з місцевого населення», винних у сприянні у вчиненні зазначених злочинів, установлювалося покарання у вигляді заслання та каторжних робіт від 15 до 20 років. Розгляд зазначених справ покладався на військово-польові суди дивізій, вироки яких мали затверджуватися командирами дивізій і виконуватися негайно [23]. Окремо зазначимо, що такі види покарання як повішення та каторга, були унікальними для радянської правової системи: ніколи більше вони офіційно не встановлювались та не застосовувались.

Після завершення війни діяв мораторій, уведений Указом Президіуму Верховної Ради СРСР від 26.05.1947. «Про відміну смертної кари» в СРСР. Однак вже 12 січня 1950 року смертну кару поновили Указом Верховної Ради СРСР «Про застосування смертної кари до зрадників батьківщини, шпигунів, підривникам-диверсантам», урахувавши «заяви від національних республік, від профспілок, селянських організацій, а також діячів культури» [24].

Положення про злочини державні діяло в СРСР з 1927 до 1958 р. Його застосування було достатньо широким та інтенсивним. Наприклад, станом на 01.01.1951 в Головному управлінні виправно-трудових таборів, трудових поселень та місць ув'язнення перебувало 579918 засуджених за

контрреволюційні злочини, з яких 334538 (57,7%) відбували покарання за зраду батьківщині, 3256 осіб (0,6%) – члени сімей зрадників батьківщині [25]. Станом на 01.02.1954 в таборах і тюрмах перебувало 467946 осіб, засуджених за ці злочини. За даними МВС СРСР, за весь період з 1921р. до 1954р. за контрреволюційні злочини було засуджено 3 777 380 осіб [26].

25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР одночасно із затвердженням «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР та радянських республік» прийняла Закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» [27]. Так, радянський законодавець відмовився від терміна «контрреволюційні злочини», який замінили на «особливо небезпечні державні злочини», законодавство також не містило загального поняття цих злочинів. У ст.1 цього Закону визначено ознаки зради батьківщині. Законодавець закріпив закритий перелік діянь, що визначали об'єктивну сторону: 1) перехід на бік ворога; 2) шпигунство; 3) видача державної або військової таємниці; 4) утеча за кордон або відмова повернутися із-за кордону до СРСР; 5) надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР; 6) змова з метою захоплення влади. Покарання залишалось найсуворішим: позбавлення волі від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або смертна кара з конфіскацією майна. Положення цього акта було перенесено в Главу 1 Особливої частини КК УРСР 1960 року.

Висновки. За період 1845-1960рр. кримінально-правова норма про державну зраду суттєво змінювалася й завжди залежала від військово-політичної ситуації в країні та державно-правових методів управління державою. Сам термін «державна зрада», який уперше закріплений у Кримінальному Уложенні 1845р., а потім застосовувався у Кримінальному Уложенні 1903р., зник із законодавства зі встановленням радянської влади. Ключовим стає загальне поняття «контрреволюційний злочин». Злочин «Зрада батьківщині» включений до КК УРСР у 1934 р.

Законодавець визначав державну зраду різною кількістю статей: ст. 275 Кримінального Уложення 1845р., статті 108-119 Глави IV «Про державну зраду» Кримінального Уложення 1903р., статті 54-1 «а» – 54-1 «в» КК УРСР 1927р. (у ред. від 20.07.1934), ст. 56 КК УРСР 1960р. Слід звернути увагу, що в Російській Імперії визначення ознак державної зради містилося в кодифікованих актах – Кримінальних Уложеннях. Радянський законодавець, з часу самого утворення СРСР у 1924р., для проведення визначеної лінії каральної політики закріпив на законодавчому рівні жорстку позицію регламентації державних злочинів виключно в рамках компетенції ЦВК СРСР. Тому спочатку приймався окремий акт на загальносоюзному рівні, положення якого надалі без жодних правлень включалися до КК радянських республік.

Відповідно протягом усього періоду уточнювалися об'єктивні ознаки злочину. Законодавець Російської Імперії намагався надати найбільш вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, що розкривають зраду. У КК УРСР 1927р. (у ред. від 20.07.1934) перелік діянь не був вичерпний. Найбільш сталими формами об'єктивної сторони злочину були: шпигунство, перехід на бік ворог, передача державної або військової таємниці, надання допомоги у проведенні ворожої діяльності проти держави.

Кримінальні Уложення 1845р. та 1903р. стояли на позиціях суб'єктивного ставлення у вину за вчинений злочин та принципу індивідуальної відповідальності. Відповідальність за зраду батьківщині в радянський період України (1934-1958рр.) поширювалася також на родичів винного, які не були співучасниками злочину, що грубо порушувало вищезазначені принципи кримінального права. Таким чином, у СРСР запозичили каральний підхід, який застосовувався ще під час феодального ладу в період застосування Литовських Статутів XVII століття.

Покарання за державну зраду в усіх актах було найбільш суворим. Як правило, законодавець передбачав смертну кару в різних формах, каторгу (у т.ч. у радянських період), позбавлення волі до 25 років. Призначення таких покарань підкреслюють ґрунтовну позицію законодавця на будь-якому етапі розвитку держави досягти мети кари й запобігти вчиненню державної зради.

Зазначимо, що на відміну від «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., вивчена законодавча база (1845-1960рр.) не передбачала заохочувальної норми, яка б дозволяла звільнення від кримінальної відповідальності особи в разі державної зради задля стимулювання патріотичної поведінки громадян.

Викладене також дозволяє дійти висновку, що чим уразливіша держава (високий рівень загрози зовнішній безпеці в разі військових дій або на стадії революційного утворення держави; низький авторитет і статус на політичній мапі світу; слабкий рівень соціально-економічного положення населення), тим жорсткішим ставав інструмент боротьби з державною зрадою серед своїх громадян, аж до порушення ґрунтовних принципів кримінального права, зокрема індивідуальної відповідальності за вчинене. Подальший розвиток кримінальної відповідальності за державну зраду з 1960 р. й на сьогодні застосовує на самостійне дослідження й висновки.

Використані джерела:

1. Відбулася колегія Служби безпеки України за участі Президента Петра Порошенка // Сайт Служби безпеки України. Грудень 2015 р.: <http://www.sbu.gov.ua/>

2. ГПУ починає заочне засудження 727 кримчан за звинуваченням у державній зраді // *Lb.ua*: http://ukr.lb.ua/news/2016/05/30/336426_gru_pochinaie_zaochne_zasudzhennya_727.html

3. Зайцев О.В., Філіпенко В.Р. Историчні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні (XI-XVIII ст.) // *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. - 2016. - №1 (73). - С. 104-115.

4. Тацій В.Я., Тютюгін В.І., Пономаренко Ю.А. Виклики сучасності і кримінальне право // *Голос України*: <http://www.golos.com.ua/article/263719>

5. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 15 августа 1845 г. Полное собрание законов Рос. империи. Собрание второе. Том XX. Отд. первое. 1845. - СПб. II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1846. - 1045с.

6. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Издание 1885 г.- Петроград: б/в, 1916. - 521 с. - ГПИБ России [Электрон. ресурс]. - Режим доступа: <http://elibrary.ru/nodes/17827#page/1/mode/grid/zoom/1>

7. Уголовное Уложение 22 марта 1903 г. Изд. Н.С. Таганцева.-СПб., 1904.-1137 с.

8. Об изъятиях из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении: Декрет ВЦИК от 20 июня 1919 года // *Российский правовой портал*: <http://7law.info/ussr/act6r/r422.htm>

9. Об обязательной регистрации бывших помещиков, капиталистов и лиц, занимавших ответственные должности в царском и буржуазном строе: Декрет Совета Народных Комиссаров от 23.09.1919г.: <http://istmat.info/node/38510>

10. Руководящие начала по уголовному праву Р.С.Ф.С.Р.: Пост. Наркомюста РСФСР от 12.12.1919г.: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss7311.html>

11. Уголовный кодекс УССР: утвержден ВУЦИК 23 августа 1922 г.; с алф. указ. - изд. 2-е, официальное. - Харьков : Изд. Наркомюста УССР, 1922. - 100 с.

12. Уголовный кодекс УССР: с изменениями и дополнениями по 1 июня 1924 г. и с алф. ум.каз. - 5-е, официальное издание. - Х. : НКЮ УССР, 1924. - 102 с.

13. Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик // *Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства СССР. 1924 (июль-декабрь)*. - Отдел опубликования законов Управления Делами СНК СССР. - Москва, 1927 г. - С. 372.

14. О шпионаже, а равно о собирании и передаче экономических сведений, не подлежащих оглашению: Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 14.08.1925г.// *Инф.-прав. портал*: <http://bestpravo.com/sss/gn-postanovlenija/f3p.htm>

15. Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління: Постанова ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 р.// *Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР*. - 1927. - №1. - С. 19-24.

16. Про зміни основних засад кримінального законодавства СРСР і союзних республік: Постанова ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 р. // Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – 1927. – №12. – С.17-19.

17. Кримінальний кодекс УСРР : у редакції 8 червня 1927 р. - Харків : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. - 151 с.

18. Об объявлении вне закона должностных лиц - граждан Союза ССР за-границей, перебежавших в лагерь врагов рабочего класса и крестьянства и отказывающихся вернуться в Союз ССР: Постановление Президиума ЦИК СССР от 21.11.1929 // Правовая Россия : <http://lawru.info/dok/1929/11/21/n1199653.htm>

19. О дополнении положения о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене родине: Постановление ЦИК СССР от 08.06.1934г. // Исторические материалы: <http://istmat.info/node/41012>

20. Кримінальний кодекс УРСР. Офіційний текст зі змінами та доповненнями на 1 листопада 1949 р. – К.: Держполітвидав, 1950.- 167 с.

21. Конституция СССР 05.12.1936г. // Сайт Конституции РФ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/chapter/10/#block_1010

22. О замене высшей меры наказания (расстрела) лишением свободы до 25 лет: Постановление ЦИК СССР от 02.10.1937г.: <https://ru.wikisource.org/>

23. О мерах наказания для немецко-фашистских злодеев, виновных в убийствах и истязаниях советского гражданского населения и пленных красноармейцев, для шпионов, изменников родины из числа советских граждан и для их пособников: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19.04.1943г.: <https://ru.wikisource.org/>

24. О применении смертной казни к изменникам родины, шпионам, подрывникам-диверсантам: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19.04.1943г.: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4771.htm

25. Земсков Виктор. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) // Научно-просветительский журнал Скепсис: http://scepsis.net/library/id_937.html

26. Письмо 1-му секретарю ЦК КПСС Н.С. Хрущеву от 01.02.1954 // Фонд А.Н. Яковлева: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009140>

27. Об уголовной ответственности за государственные преступления: Закон СССР от 25.12.1958г.: <http://pravo.levonevsky.org/bazazru/texts25/txt25874.htm>

Зайцев А.В., Филипенко В.Р. Генезис нормы о государственной измене в Украине (1845-1960 гг.)

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме становления нормы о государственной измене. Целью статьи является комплексное изучение истории развития и становления нормы о государственной измене путем анализа основных источников уголовного законодательства с XIX ст. до 60 гг. XX ст. Дается сравнения норм о государственной измене в период Российской империи и первых десятилетий советской Украины, в частности,

определены их общие и различные черты. Сделан вывод об основных тенденциях развития уголовного законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: *генезис, измена Родине, Уголовное Уложение, контрреволюционное преступление, УК УССР, наказание.*

Zaytsev A., Filipenko V. Genesis of rule of treason in Ukraine (1845-1960)

This article studied the history of the rule of treason by the analysis of the main sources of criminal law from the XIX century till the 60 years of XX century, including, The Penal Code penal and correctional 1845, Criminal Code 1903, Criminal Code 1922 and 1927. Determined common and distinctive features of norms of treason during the Russian Empire and the first decades of Soviet Ukraine. The conclusion is made about the main trends of legislation's evolution in this area.

We found that the Penal Code penal and correctional 1845 and Criminal Code 1903 were important historical milestones and prerequisites towards systematization and codification of the Soviet criminal law, including the establishment of rule of treason. The first time the term «treason» legally stipulated in the Criminal the Code 1845. This act is closest in meaning to the current legislation of Ukraine on the description of treason. The results of further research are reflected in the Criminal Law of 1903, which allocated special chapter IV «Of the treason».

The course on the elimination and complete change of ideas and legislative requirements of tsarist Russia was declared when the Soviet power was established. The legislator began to create criminal acts from scratch, without any scientific basis and justification. That is all pre-revolutionary heritage of legislators was reversed. Counter-revolutionary crime contained the various forms of crimes against the state. In this concept also included acts that resembled one or another sign of treason. This forced us to analyze counterrevolutionary crime as a whole and in parts. The rule of «treason» was finally presented to the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1927.

Key words: *genesis, treason, Criminal Code, counterrevolutionary crime, Criminal Code in 1927, punishment.*

УДК 343.31

С.В. Івашко

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ ГРАБЕЖАМ НА ОБ'ЄКТАХ ЗАЛІЗНИЦІ

У статті зроблено спробу дослідити питання правового регулювання протидії підрозділами карного розшуку грабешам на об'єктах залізниці. Автором умовно визначено групи нормативно-правових актів, що входять до системи правового регулювання досліджуваного питання та, у результаті їх аналізу, визначено значення в процесі протидії підрозділами карного розшуку грабешам на об'єктах залізниці.

Ключові слова: *підрозділи карного розшуку, правове регулювання, грабежі на об'єктах залізниці.*

Постановка проблеми. Останні майже 100 років протидію злочинам, що вчиняються на об'єктах залізниці, змінювали підрозділи транспортної міліції, або як їх ще називали міліція на транспорті, однак у лютому 2015 року законодавцем було прийнято рішення про ліквідацію вказаних суб'єктів, а їхні повноваження на підрозділі карного розшуку Національної поліції України (далі – НП України) [1]. Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про те, що підрозділи карного розшуку, до повноважень яких відноситься протидія злочинам на об'єктах залізниці перебувають у стані дезорганізації, оскільки, по-перше, статистичні дані МВС України свідчать про те, що кількість злочинів, учинених на об'єктах залізничної інфраструктури суттєво зростає [2], по-друге, одночасне реформування системи правоохоронних органів (Національної поліції, Генеральної прокуратури України, судів), перехід від міліції до поліції з оновленням нормативної бази призвів до колізії серед правових актів, що регулюють указану діяльність. Слід ураховувати, що створення і зміцнення правової держави, в основі якої стоїть захист прав та свобод громадян, повинно будуватися на засадах верховенства Закону. Істотною прерогативою в досягненні вказаної мети є повне законодавче закріплення всіх аспектів протидії злочинності правоохоронними органами, у тому числі злочинам на об'єктах залізниці. Відзначимо, що в більшості розвинених країн світу у правову основу діяльності правоохоронних органів покладено вимоги, проголошені рядом міжнародно-правових документів, покликаних забезпечувати захист особистих прав людини та громадянина [3, с.28]. З цього приводу доречно висловився О.М.Бандурка про те, що правова основа оперативно-розшукової діяльності являє собою систему правових установлень, які містяться в законних і відомчих актах, що визначають завдання, принципи, зміст і порядок оперативно-розшукової діяльності [4, с.135]. З урахуванням зазначеного та тематики статті доцільно дослідити сучасний стан правового регулювання протидії підрозділами карного розшуку грабжам на об'єктах залізниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання оперативно-розшукової діяльності завжди були в центрі уваги науковців усіх галузей юридичної науки. Аналізуючи більшість досліджень, що присвячені різним аспектам протидії злочинності, можна дійти висновку, що в кожній науковій праці питання правового регулювання займає одне з провідних місць. Водночас варто підкреслити, що серед наукових здобутків у сфері оперативно-розшукової діяльності окремої уваги заслуговують праці О.М. Бандурки, А.В. Бабяка, В.В. Шендрика, Я.В. Мінки, І.П. Козаченка, О.О. Юхно, М.М.Перепелиці, В.Д. Пчолкіна, М.В. Стащак, О.Ф. Долженкова, В.П. Євтушка, В.П. Захарова, М.А. Погорецького, В.Л. Регульського, І.В. Сервецького та ін. Однак, ураховуючи

останні зміни у кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві більшість нормативно-правових актів, які вивчали та аналізували вчені або втратили чинність, або викладені в новій редакції, або доповнені.

Формування цілей. Мета статті – охарактеризувати сучасний стан правового регулювання протидії підрозділами карного розшуку грабеджам на об'єктах залізниці.

Виклад основного матеріалу. Серед фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності існують декілька різних підходів до розгляду питання правового регулювання процесу протидії тому чи іншому виду злочинної діяльності. Водночас можна констатувати, що найбільш розповсюдженою є така класифікація:

1) залежно від юридичної сили групування нормативно-правових актів, що в тій чи іншій мірі регулюють досліджуване питання з подальшим детальним аналізом, визначенням проблемних аспектів та баченням шляхів удосконалення;

2) залежно від правовідносин, що виникають у процесі протидії уповноваженими суб'єктами злочинної діяльності, вивчення та аналізу нормативно-правових актів, що регулюють указані правовідносини.

Спільним для вказаних підходів є визначення нормативно-правових актів, що регулюють повністю або в окремих частинах процес протидії злочинності з обов'язковим подальшим їх аналізом. Тому, на нашу думку, також доцільним є вивчення питання протидії територіальними підрозділами карного розшуку злочинам, які вчиняються в залізничній сфері, способом визначення нормативно-правових актів, які прямо або опосередковано регулюють досліджуване питання.

Аналізуючи чинне законодавство, можна визначити, що процес протидії підрозділами карного розшуку грабеджам на об'єктах залізниці регулюють нормативно-правові акти, які можливо умовно розподілити на такі групи:

1) нормативно-правові акти, що визначають загальні засади та принципи протидії злочинності, у тому числі грабеджам на об'єктах залізниці, зокрема:

- Конституція України;
- міжнародні договори, що ратифіковані Верховною Радою України та присвячені різним аспектам протидії злочинності, захисту права власності;
- Закони України: «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус судів», «Про доступ до судових рішень», «Про Конституційний Суд України» «Про судову експертизу» «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про правовий режим воєнного стану», «Про держану таємницю».

Аналіз указаних нормативно-правових актів дозволяє дійти висновку, що вони покликані визначити загальні засади, принципи та порядок протидії злочинності правоохоронними органами, зокрема підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці. Так, наприклад, серед положень Конституції України для всіх суб'єктів правоохоронної системи основоположними в їх діяльності є такі як: визначення верховенства права (ст. 8); неможливість повторного притягнення до юридичної відповідальності одного виду однієї й тієї самої особи за вчинення за одного й того самого правопорушення, оскільки юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ст. 61); закріплення презумпції невинуватості (ст. 62); право особи на відмову надати покази проти себе чи своїх близьких родичів (ст. 63) [5].

Водночас слід відмітити, що нормативно-правові акти вказаної групи прямо не регулюють порядок, організацію та тактику здійснення протидії підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці;

2) нормативно-правові акти, які регулюють, окрім загальних засад протидії підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці, питання організаційно-тактичного характеру, зокрема:

- Кодифіковані закони: Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України;

- Закони України: «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність»;

- міжвідомчі нормативно-правові акти: спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, адміністрації Державної прикордонної служби, Міністерств фінансів та юстиції України від 16.10.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих розшукових дій (далі – НСРД) та використання їх результатів у кримінальному провадженні», спільний наказ МВС України та Державної пенітенціарної служби від 31.10.2002 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів внутрішніх справ та Державної пенітенціарної служби при здійсненні оперативно-розшукової діяльності»;

- відомчі нормативно-правові акти: наказ НП України від 14.11.2015 № 90 «Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку», наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень».

Характерними ознаками для другої групи нормативно-правових актів є визначення як організаційно-правових, так і тактичних засад протидії підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці. Зокрема для прикладу, можна навести: закріплення положеннями Кримінального кодек-

су України діянь, які є злочинами, а також визначення об'єкта злочинного посягання, суб'єкта злочину, об'єктивної та суб'єктивної сторони [6]; визначення Кримінальним процесуальним кодексом організаційних основ кримінального провадження, обов'язків та прав усіх учасників досудового та судового розслідування [7]; визначення Законом України «Про Національну поліцію» обов'язку поліції щодо протидії злочинності як прерогативної діяльності, зокрема грабежам на об'єктах залізниці [8]; закріплення Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» основних організаційних принципів та механізму здійснення оперативно-розшукової діяльності при протидії злочинності та зокрема досліджуванім злочинам [9]. Водночас, аналізуючи положення нормативно-правових актів указаної групи можна резюмувати, що під час протидії підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці, указані законодавчі акти визначають здебільшого організаційно-правові аспекти зазначеної діяльності;

3) нормативно-правові акти, що безпосередньо визначають тактику протидії підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці. Однак, як свідчить детальний аналіз положень правових актів зазначеної групи в більшості випадків до них належать відомчі нормативно-правові акти, причому закритого характеру;

4) нормативно-правові акти, що регулюють питання, пов'язані з виконанням функцій протидії підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці, однак є профільними не для вказаних суб'єктів, а для залізничної інфраструктури, зокрема:

- Закони України: «Про залізничний транспорт», «Про ратифікацію Правил перевезення вантажів у міжнародному прямому вантажному залізнично-поромному сполученні між портами України та портами Турецької Республіки, що мають залізничне сполучення, між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки»;

- підзаконні акти: постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 № 457 «Про затвердження Статуту залізниць України», наказ Міністерства транспорту України від 21.11.2000 № 644 «Про затвердження окремих розділів Правил перевезення вантажів» тощо.

Нормативно-правові акти вказаної групи є невід'ємною частиною правового регулювання досліджуваного питання, оскільки залізнична інфраструктура є складною, самостійною системою. Так, відповідно до статистичних даних міністерства транспортної інфраструктури, сьогодні залізничний транспорт України є провідною галуззю в дорожньо-транспортному комплексі країни, який забезпечує 82% вантажних і майже 50% пасажирських перевезень, здійснюваних усіма видами транспорту [10]. Тобто, можна резюмувати про наявність специфічного суб'єкта злочинної діяльності (державний службовець - працівник залізниці), охоронювальних законом об'єктів (ванта-

жі, державне майно), а отже, протидія досліджуваному виду злочинності неможлива без урахування територіальними підрозділами карного розшуку специфіки правових актів, які визначають суб'єктів та об'єктів залізничної сфери, а також їх повноваження.

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна дійти висновку, що в загальному вигляді структуру правового регулювання питання протидії підрозділами карного розшуку грабеджам на об'єктах залізниці складають нормативно-правові акти, які можливо умовно розділити на чотири групи залежно від основних положень та з урахуванням правовідносин, які вони регулюють.

Використані джерела:

1. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів щодо реформування органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : Закон України // Верховна Рада України; Закон від 12.02.2015 № 193-VIII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/193-19>. – Назва з екрану.
2. Статистичні дані Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
3. Зуєв О. Ю. Протидія збуту майна, одержаного злочинним шляхом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Зуєв Олександр Юрійович. – Х., 2015. – 233 с.
4. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О. М. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2012. – 620 с.
5. Конституція України : Закон України від 26 червня 1996 р. № 254к/96-ВР: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gkska2.rada.gov.ua/pls/zweb_№/webproc4_1?id.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III; поточна редакція на підставі Закону України від 14 травня 2013 р. № 228 -VII) [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920. – Режим доступу до журн. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Загол. з екрана.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (поточна редакція на підставі Закону України від 04 липня 2013 р. № 406-VII) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88. – Режим доступу до журн. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Загол. з екрана.
8. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
9. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України // Верховна Рада України; Закон від 18.02.1992 № 2135-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрану.
10. Укрзалізниця. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.gov.ua/>

Ивашко С.В. Правовое регулирование противодействия подразделениями уголовного розыска грабежам на объектах железной дороги

В статье сделана попытка исследовать вопросы правового регулирования противодействия подразделениями уголовного розыска грабежам на объектах железной дороги. Автором условно определены группы нормативно-правовых актов, входящих в систему правового регулирования изучаемого вопроса и, в результате их анализа, определены значения в процессе противодействия подразделениями уголовного розыска грабежам на объектах железной дороги.

Ключевые слова: подразделения уголовного розыска, правовое регулирование, грабежи на объектах железной дороги.

Ivashko Sergiy. Rights countering criminal investigation division of robberies at the facilities of the railway

The analysis of empirical data the author stated that the criminal investigation unit is now engaged in opposition robbery, committed on railway facilities in a state of confusion because, firstly, Ukraine Interior Ministry statistics indicate that the number of crimes committed in the field of railway infrastructure increased substantially, and, secondly, the simultaneous reform of all law enforcement system, the transition from militia to police led to fragmentation of regulatory legal acts regulating activities specified. In order to address these issues in the article the author attempts to investigate the regulation of combating divisions Criminal Investigation robbery at the facilities of the railway, including the most common are determined by examining similar issues experts in the field of operational activities. Due indicated by the study author conventionally defined group of regulations that make up the system of legal regulation of combating divisions Criminal Investigation robbery at the facilities of the railway, according to their main provisions and taking into account the relationships that they regulate, including:

- Regulations that define the general principles and principles of combating crime, including robbery, committed on railway facilities;
- Regulations governing than general principles of combating divisions Criminal Investigation robbery at the facilities of the railway, the issue of organizational and tactical;
  - regulations that directly determine the tactics of counter units CID robbery at the facilities of the railway;
- Regulations governing the performance of functions related to the criminal investigation units to counter looting at the sites of the railway, but is not specialized for these subjects, and for rail infrastructure.

At the same time, the author gives examples of regulations that make up each of these groups, and as a result of a detailed analysis determined value in the counter units CID robbery at the facilities of the railway.

Key words: *Criminal Investigation unit, regulation, robbery at the facilities of the railway.*

УДК 343.98

В.О. Колінко

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ОПЕРАТИВНОГО ОГЛЯДУ ЯК ЗАХОДУ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті зроблено спробу дослідити ретроспективний аналіз становлення оперативного огляду як заходу оперативно-розшукової діяльності. Зазначено, що протидія державою різним проявам антигромадської та антисуспільної діяльності, зокрема злочинним проявам, розпочинає свою історію з Давніх часів. Аналізуючи науково-історичну літературу, зроблено висновок, що на той час найбільш розповсюдженими методами протидії злочинам було проведення гласних та негласних, таємних, а також таких заходів, як: огляди, обшуки та опитування. Визначено, що з розвитком суспільства та правових норм указані заходи стали основою для оперативно-розшукових заходів, зокрема оперативного огляду. Ураховуючи вказане, автором резюмовано, що становлення оперативно-розшукової діяльності та її складових прямо залежні від історичних етапів розвитку нашої культури та державності та розглянуто в залежності від історичних етапів генезис оперативного огляду.

Ключові слова: *оперативний огляд, генезис, ретроспективний аналіз, оперативно-розшукові заходи.*

Постановка проблеми. Протидія державою різним проявам антигромадської та антисуспільної діяльності, зокрема злочинним проявам, розпочинає свою історію з Давніх Часів. Так, у рабовласницький період, як відмічає О. М. Піджаренко, розшукова діяльність, яка здійснювалася від імені держави й церкви, мала дві таємні форми: інформаційно-пошукову та збору матеріалів щодо осіб, дії яких були протиправні [1, с. 39–40]. Аналізуючи науково-історичну літературу, можна дійти висновку, що на той час найбільш розповсюдженими методами протидії злочинам було проведення гласних та негласних, таємних, а також таких заходів, як: огляди, обшуки та опитування. З розвитком суспільства та правових норм указані заходи стали основою для оперативно-розшукових заходів, зокрема оперативного огляду. Ураховуючи вказане, на нашу думку, доцільно розглянути ретроспективний аспект становлення оперативного огляду як заходу оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз становлення оперативно-розшукової діяльності як різновиду юридичної науки, вивчення історичних аспектів усіх її елементів, засобів та заходів досліджували С.В. Албул, К.В. Антонов, Л.І. Аркуша, А.В. Баб'як, О.М. Бандурка, О.В. Кириченко, А.М. Кистий, І.П. Козаченко О.І. Козаченко, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Оргинський, М.М. Перепелиця, М.А. Погорельський, В.Д. Пчолкін, І.В. Сервецький, С.В. Слінько, М.В. Стацак, Р.Л. Степанюк, О.Ю. Татаров, А.М. Ханькевич, В.В. Шендрик, О.О. Южно та

ін. Однак жоден з них не приділив достатньої уваги генезису оперативного огляду як заходу оперативно-розшукової діяльності.

Формування цілей. Метою статті є здійснення ретроспективного аналізу становлення оперативного огляду як заходу оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова діяльність пройшла доволі тернистий шлях для визнання її повноцінною юридичною наукою. Указане доволі доречно характеризує В.О. Біляєв, визначаючи, що процес становлення кримінально-розшукової служби в Україні відображає послідовні історичні етапи розвитку, які пов'язані між собою в межах існування й еволюціонування православної (східнослов'янської) цивілізації [2, с. 31]. Водночас С.А. Купенко, аналізуючи історичні аспекти становлення розвідувального опитування як заходу ОРД, констатує, що історичний розвиток давньоруських земель на території сучасної України свідчить про вирішальний вплив цивілізаційних факторів, що визначили основні закономірності становлення як державної правоохоронної системи взагалі, так і її заходів протидії злочинності [3, с. 39]. Тобто, по-перше, аналізуючи юридичну та історичну літературу можна резюмувати, що становлення оперативно-розшукової діяльності та її складових прямо залежні від історичних етапів розвитку нашої культури та державності. Тому вважаємо за доцільне розглянути залежно від історичних етапів генезис оперативного огляду.

Аналізуючи наукові праці, присвячені вивченню історії становлення розшукової діяльності, можна дійти висновку, що перший етап зародження сучасних заходів оперативно-розшукової діяльності, зокрема оперативного огляду, відбувався в VII-IX сторіччі. Так, указаний період, перш за все, характеризувався тим, що в ранньофеодальній державі на Русі не було ані спеціалізованих органів розшуку злочинців, ані спеціальних установ охорони правопорядку. Захист правопорядку покладався на князя, його дружину, тисячника, намісників і волостовиків, вотчинників і селянську громаду, або на міське товариство в цілому, життя яких будувалося на принципах кругової поруки. Причини такого існування органів правопорядку можливо полягали в досить невисокому рівні економічного розвитку київської громади, низький рівень злочинності та відсутності розуміння злочину як явища, що несе загрозу всьому суспільству (наприклад, у цей період часу навіть протиправна дія відносно князя характеризувалося терміном «образа»-«обида») [4].

Аналізуючи перші законодавчі акти Київської Русі, можна дійти висновку, що навіть у ті часи злочинність уже існувала та була притаманна тодішньому суспільству. Це обумовило появу перших «законодавчих» актів, що визначали принципи захисту особистих і майнових прав підданих Київської Русі, зокрема договори з Візантією київських князів Олега

(911 р) і Ігоря (944 р), «Руська правда». Однак слід відмітити, що в означених нормативних документах зафіксовано й перші особливості розшуку злочинців. Оскільки держава була ще досить слабкою і процес спеціалізації її установ тільки починався, то природно, що ще деякий час вона змушена була використовувати механізми родового ладу. Іншими словами, розшук злочинців покладался передусім на потерпілого та його родичів, право проводити окремі заходи було його особистою справою, тобто, за бажанням. Так, ст. 4 договору 911 року (відповідна ст. 13 договору 944 року) у частині розшуку особи, що вчиняє вбивство слов'янина греком установлювала, що родичі вбитого на свій розсуд мали право здійснювати розшук злочинця або не здійснювати. Водночас закріплювалося право при розшуку особи, яка вчинила майновий злочин, здійснення розшуку родичами останнього, з метою обшуку місць, де він перебував або тимчасово перебував, та повернення викраденого майна, або інших коштів/речей, щоб повернути потерпілій особі на користь викраденої. Після прийняття «Руської правди» відбувається доволі детальне регламентування розшуку злочинців. Так, Перший письмовий звід давньоруського законодавства поклав функцію розшуку на потерпілу сторону та встановив дві основні форми розшуку: «свод» і «гоніння сліду». Визначалося, що початку розшуку злочинця обов'язково повинна передувати процедура «закличе», тобто публічного оголошення потерпілим про злочин у місцях скупчення народу (найчастіше «на торгу»). Зокрема у статті 34 Великої редакції Руської Правди зазначено так: «Аче хто кінь погубити, або зброю, або порт, а заповість на торгу, а після познаеть в своєму місті, своє на обличчя взята, а за образу платити йому 3 гривні». Ця норма передбачає, так би мовити, оптимальний варіант розшуку: обкрадений зробив «закличе» і виявив свою річ у злодія. Але можлива була й ситуація, коли людина, у якої потерпілий виявив свою річ, стверджував, що придбав її законно у третьої особи. У такому випадку починалася процедура «зводу» і Руська Правда наказувала новому власникові речі не видавати її потерпілому, а йти разом з ним до того, у кого вона придбана. Якщо ж і ця людина стверджувала, що виявлене в неї майно придбано законним шляхом, «звід» тривав уже усіма зацікавленими особами. І так до тих пір, поки він не виводив на того, хто не міг довести, що розшукуване майно потрапило до нього на законних підставах. Тоді ця особа визнавалася злодієм і зобов'язана відшкодувати збиток - сплатити штраф «за образу». Аналізуючи вказане та переходячи на сучасну юридичну мову, можна підсумувати, що на той час «звід» включав у себе здійснення особистого (ініціативного) розшуку сторони потерпілої особи шляхом проведення опитування, допитів, обшуків та подальшим проведенням очної ставки. Відмітимо, що Руська Правда визначала й

особливості проведення «зводу» у тих випадках, коли він переходив на територію іншої громади, за межі міста, де проживав потерпілий, і навіть за кордон князівства, тоді потерпілий вів «звід» тільки до третього відповідача і, стягнувши з нього вартість викраденої речі (майна), надавав уже останньому право вести «звід» до кінця. Якщо ж відповідач посилався на покупку виявленого в нього розшукуваного майна в невідомій особі або підданого іншого князівства, то повинен був підтвердити цей факт свідченнями не менше двох свідків або збирача торгового мита [4].

Другою формою досудового розслідування за Руською Правдою було «гоніння сліду», що полягало в розшуку потерпілим злочинця, який зник з місця події, по «гарячих» слідах. У цьому випадку закон надавав право проводити потерпілому обшуки тих приміщень, у яких, на його думку, знаходиться злочинець («привів слід»). Якщо слід губився на великій дорозі або в порожньому степу, де не було ніякого житла, розшук припинявся, але якщо сліди приводили в ту чи іншу громаду, то на неї клався обов'язок сприяти розшуку злочинця. При цьому перед громадою виникало три альтернативи. По-перше, вона могла відвести від себе слід, тобто вказати, що сліди виходять за територію громади, і тоді переслідувачі повинні були продовжувати пошук в іншому місці. По-друге, допомогти знайти злочинця всередині свого суспільства й видати його, і, по-третє, громада могла відмовитися від пошуку злочинця з яких-небудь причин, однак у цьому випадку відповідно до принципу кругової поруки вона повинна була виплатити «тятьбу і продаж» або «дику виру». Таким чином, в основі «гоніння сліду» лежав принцип кругової поруки, який змушував жителів Київської Русі уважно ставитися до сусідів, щоб не платити за їхні злочини штрафи [5].

Отже, підсумовуючи, можна резюмувати, що «звід» і «гоніння сліду» були першими процесуальними формами розшуку особи, що чинила злочинну діяльність та під час яких особа, що їх здійснювала, мала право проводити обшуки та огляди з метою виявлення злочинця або предмету злочину. Ураховуючи, що вказані способи розшуку взяли за основу не наявність багатосторонніх правовідносин, а більш родинні (родо-племінні) відносини, то зрозуміло, що не в усіх випадках потерпіла сторона мала бажання здійснювати розшук. У зв'язку з цим у 1397 році Двінською грамотою було покрадено функцію розшуку на органи селянського управління з подальшим уключенням їх до складу адміністративно-поліцейського апарату держави. Так, Двінська грамота (1397 р.) зобов'язувала сотників, п'ятидесятників і десятників «берегти міцно, щоб не було в них татів, і розбійників, і корчем, і ябетників, і передплатників і всяких лихих людей». Одночасно вказаний нормативний акт надав і право проведення огляду спеціальним суб'єктам [5].

Подальший етап розвитку оперативно-розшукової діяльності, у тому числі оперативного огляду як заходу, пов'язаний з приєднанням у 1654 році давньоруських (українських) земель до Царської Росії з подальшим законодавчим закріпленням на законодавчому рівні положень кримінального провадження та розшуку. Так, до законодавчих актів указанного періоду, що в тій чи іншій мірі визначали оперативний огляд відносяться: Судебник (1550), Стоглав та Соборне Укладення (1649) [6]. Зокрема, у Судебнику закріплювалося право одержання відомостей про осіб, які займалися в конкретній місцевості (Царській Росії) крадіжками й розбоями, на проведення «обшуку обхідних людей» і «повального обшуку». І.Я. Фойницький пояснює, що під «обшуком обхідних людей» (малий обшук) слід розуміти опитування уповноваженим судовим чиновником (недільщиком, приставом, губним старостою) найближчих сусідів, у кількості не менше двадцяти, про підозрюваного у скоєнні злочину. Присутність підозрюваного при проведенні «малого обшуку» була заборонена. Проте, у разі незгоди підозрюваного з результатами, йому надавалося право оскарження. У цьому випадку здійснювалося проведення «повального (великого) обшуку» – більш об'ємного опитування більшої частини населення даної місцевості. Разом з цим Судебником надавалося право проведення обшуків тих місць, на які вкажуть свідки [7].

Однак постійне зростання кількості вчинення злочинів, у тому числі тяжких, обумовило перегляд законодавчих актів у сфері кримінального провадження та розшуку, а також прийняття в 1659 році Соборного Укладення, згідно з яким функції проведення розшуку віддаються спеціальному суб'єктові – сищикам, які були представниками центральної влади та мали повноваження щодо здійснення розшуку та затримання злочинців. Указані суб'єкти наділяються повноваженнями під час розшуку осіб, які вчинили крадіжки, розбійні напади та навіть убивства, за допомогою, по-перше, таких допоміжних сил на місцях, як: стрільці, козаки, гармаші, кати, та, по-друге, як основні заходи оперативно-розшукової роботи того часу використовували «ліхований» обшук», «повальний обшук», «словесне розпитування» і «розшукове опитування» [6, с. 40-41]. Як констатує С.В. Анісімов, досліджуючи ретроспективний аналіз політичного розшуку, «повальний обшук» у політичному розшуку використовувався рідко, в основному для перевірки свідчення підслідного, засвідчення в його політичній, релігійній та моральній благонадійності, пояснюючи це тим, що імператриця Катерина II найбільш надійним засобом з'ясування істини вважала повальний обшук, який, на її думку, міг би замінити тортури й узагалі всяке насильство при слідстві [8, с. 313].

З точки зору досліджуваного питання можна резюмувати, що протягом XVI-XVIII ст.ст. оперативний огляд був однією з обов'язкових дій при

проведенні розшуку злочинця чи під час кримінального провадження. Перш за все вказане обумовлюється тим, що в той період різниці між слідчими та оперативно-розшуковими, процесуальними та непроцесуальними діями органів правопорядку не існувало, тобто, такі сучасні терміни, як обшук, огляд, обстеження приміщення чи навіть негласне проникнення до приміщення використовувалися лише як синоніми.

Існуюча система протидії злочинності царської Росії не була в змозі швидко реагувати на кількість учинених злочинів і в 1804 році правоохоронна сфера отримала нову гілку розвитку, зокрема шляхом створення спеціального органу для розслідування кримінальних злочинів - Міністерства внутрішніх справ Російської Імперії [9, с. 81]. Характерними рисами в історії правоохоронної діяльності, зокрема оперативно-розшукової, після створення вказаного суб'єкта протидії злочинності можна вважати такі:

- 1) запровадження нових та одночасне удосконалення вже існуючих методів і засобів протидії злочинності;
- 2) розподілу суб'єктів правоохоронної діяльності відповідно до їх функцій на ті, що проводять розшук, дізнання та слідство [5].

Так, І.Я Фойницький указує, що з початку XVIII століття національні форми судочинства змінюються шляхом запозичень із заходу, розпочатим за царювання Петра Великого. Замінюючи приказну організацію суду колегіальної, Петро I вводить і нові заходи слідчого процесу, доти невідомі російському праву. Слідство й виконання належали поліції; у її ж руках був і суд з малозначних злочинів; тільки з 1860 року засновано особливі судові слідчі у складі судового відомства. Суд у нижчих інстанціях (повітовий суд, палати кримінального суду) складався з посадових осіб, призначених урядом, і виборних засідателів від станів; у судах вищих (урядовий сенат) допускався тільки перший елемент. Слідство поділилося на попереднє й формальне. Попереднє слідство починалося силою закону при наявності визначених у ньому приводів, а саме: повідомлення або простого донесення про відомих донощикові ознаках злочину, що не покладає на нього обов'язки доводити його; скарги потерпілого; доносу, під яким розумілося явне обвинувачення певної особи у злочині, але який був не тільки правом, а й обов'язком і мав у результаті відповідальність за помилковий донос; донесення прокурорів і стряпчих, обов'язкових для них особливо у справах німих; явки з повинною; нарешті, власного розсуду поліції, що приступила до слідства у всякому ділі. До попереднього слідства відносилося: установлення складу злочину, для чого могли бути вироблені всякого роду допити, а також особисті огляди, експертизи, обшуки й виїмки; виклик або привід підозрюваного, допит його і прийняття запобіжного заходу, у ряду яких приватне затримання займало вагоме місце [7].

Водночас з'являється такий різновид правоохоронних органів як корпус жандармів, які збирають інформацію про злочинця під час особистого спілкування з різними категоріями громадян та оглядів їх приміщень або інших приміщень [10, с. 34]. Можна стверджувати, що саме в указаний період з'являється оперативний огляд.

На початку ХХ ст. (1907 р.) П. А. Столипін, затвердивши створену для Московського охоронного відділення «Інструкцію з організації та ведення внутрішньої агентури» визначає, що належить до допоміжних засобів і сил розшукового органу та надає право проведення жандармським унтер-офіцерам негласних, таємних заходів, зокрема «оглядання під слухним приводом» [11, с. 8].

У праці Б.В. Жилінський указує, що «Інструкцією з організації зовнішнього (філерського) спостереження», складеною в Санкт-Петербурзі в 1908 р., було детально розписано, у яких ситуаціях, у кого і яким чином можна отримати відповіді на питання, що цікавлять філерів. Інструкцією також були розписані тактичні прийоми здійснення негласного розвідувального опитування різних категорій громадян і посадових осіб, а також проведення оперативного огляду [11, с. 8-13].

Отже, можна констатувати, що на початку ХХ сторіччя в Російській імперії законодавчо визначаються заходи, які дозволено використовувати уповноваженим органам, зокрема оперативного огляду.

Що стосується періоду утворення Союзу Радянських Соціалістичних республік, то, досліджуючи ретроспективний аналіз розвідувального опитування С.А. Купенко зазначає, що з початку 20 років ХХ сторіччя починають діяти загальносоюзні законодавчі акти, а органи влади та управління Союзу РСР повинні були приймати правові акти в межах, передбачених ст. 1 Конституції СРСР 1924 р. [3]. Однак огляд у нормативних актах зазначеного періоду згадувався лише як різновид невідкладних слідчих дій (ч. 3 ст. 29 визначалося, що при наявності ознак злочину, по якому провадження попереднього слідства є обов'язковим, орган дізнання порушує кримінальну справу і, керуючись правилами кримінально - процесуального закону, проводить невідкладні слідчі дії по встановленню й закріпленню слідів злочину: огляд, обшук, виїмка, огляд, затримання й допит підозрюваних, допит потерпілих і свідків) [12]. Відмітимо, що серед різновиду розшукових заходів як самостійний захід, оперативний огляд, не визначався.

Після розпаду СРСР та прийняття Верховною Радою України 18 лютого 1992 року Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» знову нібито можна зробити обґрунтований висновок, що поняття оперативного огляду не знаходить свого відображення на законодавчому рівні [13]. Однак аналіз нормативних актів закритого характеру вказує на те,

що в них визначено зміст означеного оперативно-розшукового заходу. Водночас у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» надано право здійснення оперативного огляду в контексті таких прав, як «відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується, а також збирати відомості про протиправну діяльність осіб щодо яких провадиться перевірка», «негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи згідно з положеннями статті 267 Кримінального процесуального кодексу України» [13].

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що шлях становлення оперативного огляду з Давніх часів (від способів «гоніння слідом» та «своду») до сьогодні (визначення оперативно-розшуковим заходом) тривав протягом декількох десятків сторіч та прямо пропорційно залежав від історично-політичного та соціально-економічного розвитку держави.

Використані джерела:

1. Пиджаренко А. М. Исторические аспекты уголовного и политического сыска / А. М. Пиджаренко // Бюллетень по обмену опытом работы МВД Украины. – 1994. – № 113–114. – С. 39–44.
2. Биляев В. Исторические этапы становления уголовно-розыскной службы Украины: выводы из цивилизационного подхода / В. Биляев // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata» / гл. ред. Л. Арсене. – 2013. – № 12. – С. 30–34.
3. Купенко С.А. Теоретично-прикладні засади проведення розвідувального опитування підрозділами карного розшуку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Купенко Сергій Анатолійович. – Харків, 2016. – 233 с.
4. Становлення і розвиток спеціалізованих органів розшуку злочинців у другій половині XIX-поч. XX ст. [Електронний ресурс] Режим доступа : <http://ua-referat.com>.
5. А.Б. Чебышев-Дмитриев О преступном действии по русскому допетровскому праву [Электронный ресурс] Режим доступа : https://books.google.com.ua/books?id=bdolAwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
6. Елинский В. И. Уголовный сыск в России в период сословно-представительской монархии (XVI–XVII вв.) / В. И. Елинский // История органов внутренних дел России : сб. науч. тр. – М. : ВНИИ МВД России, 2001. – С. 35–48.
7. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства [Электронный ресурс] / И. Я. Фойницкий. – 3-е изд. – СПб. : Сенатская типография, 1902. – Т. 1. – С. 300–301. – Режим доступа : http://narod.ru/disk/18408208001/Kurs_ugolovnoغو_sudoproizvodstva.doc.html.

8. Анисимов Е. В. Дыба и кнут: политический сыск и русское общество в XVIII веке / Е. В. Анисимов // Серия : Historia Rossica. – М. : Новое литературное обозрение, 1999. – 720 с.

9. Смирнов М. П. Оперативно-розыскная деятельность в Российской империи в документах и комментариях (XVIII в. – февраль 1917 г.) : монография / М. П. Смирнов, А. Ю. Шумилов. – М. : Издательский дом И. И. Шумиловой, 2010. – 185 с.

10. Курицын В. М. История полиции России: краткий исторический очерк и основные документы : учеб. пособие / В. М. Курицын. – М. : Щит-М, 1998. – 199 с.

11. Жилинский В. Б. Организация и жизнь охранного отделения во время царской власти : Отгиск из № 9-10 «Голос минувшего» за 1917 г. [Электронный ресурс] / В. Б. Жилинский. – М. : Тип. т-ва Рябушинских, 1918. – 63 с. – Режим доступа : <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/5042-zhilinskiy-v-b-organizatsiya-i-zhizn-ohrannogo-otdeleniya-vo-vremya-tsarskoy-vlasti-m-1918-trudy-komissii-po-razrabotke-politicheskikh-arhivov-v-moskve-vyp-2#page/1/mode/grid/zoom/15>

12. Об утверждении основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик : Закон СССР от 25.12. 1958 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6066.htm>

13. Про оперативно-розыскуову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

Колинко В.О. Ретроспективный анализ становления оперативного осмотра как мероприятия оперативно-розыскной деятельности

В статье автором предпринята попытка исследовать ретроспективный анализ становления оперативного осмотра как мероприятия оперативно-розыскной деятельности. Во-первых, автором отмечается, что противодействие государством различным проявлениям антиобщественного и антиобщественной деятельности, в том числе преступным проявлениям, начинает свою историю с древних времен, в частности анализируя научно-историческую литературу сделано вывод о том, что в то время наиболее распространенными методами противодействия преступлениям было проведение гласных и негласных, тайных, а также таких мероприятий, как: осмоты, обыски и опросы. Вместе с этим автором определяется, что с развитием общества и правовых норм указанные меры стали основой для оперативно-розыскных мероприятий, в том числе оперативного осмотра. Учитывая указанное, автором резюмировано, что становление оперативно-розыскной деятельности и ее составляющих прямо зависящие от исторических этапов развития нашей культуры и государственности и рассмотрены в зависимости от исторических этапов генезиса оперативного осмотра.

Ключевые слова: *оперативный осмотр, генезис, ретроспективный анализ, оперативно-розыскные мероприятия.*

Kolinko V.O. Retrospective analysis of becoming operational review a measure of operational activities

The article tries to explore the establishment of a retrospective analysis of the operational review as a measure of operational activities. With *istorychnyh etapiv* of *deravnostavtorm* examines the genesis of the operational review based on historical stages, including:

Stage 1 - took place in VII-IX century and is characterized by the fact that the feudal state in Russia there was no specialized criminal investigation bodies or specialized agencies of law enforcement;

Stage 2 - associated with joining in 1654 Old Russian (Ukrainian) lands in Tsarist Russia with further legislative strengthening legislative provisions on criminal proceedings and investigation;

Stage 3 - begins in 1804, when police received a new development of the industry, including the creation of a special body to investigate criminal offenses - Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire; during this period appears operational review;

Stage 4 - starting in 1907 approved instructions for internal organization and management agents, which granted the right of gendarmerie non-commissioned officers undercover, covert action, including "under the pretext of inspection";

5 stage - begins in 1924 and lasts until 1991, but *oertyvnyy* review exists only as an urgent investigative actions;

Stage 6 - starting in 1992 the Law of Ukraine "On operative-search activity", in which the concept of operational right view finds its reflection in law, but the analysis of regulations of the closed nature indicates that they have identified definite operational meaning investigative.

As a result of the study stated that the way to becoming operational review of ways to "persecution after" and "REDD" in the definition of search operations continued for several dozen centuries and is directly proportional to depend on the historical-political way state.

Key words: *operational review, genesis, retrospective analysis, search operations.*

УДК 343.352(477)

В.В. Кострицький

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ,
ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 157 КК УКРАЇНИ**

У статті автором проведений аналіз ст. 157 КК України та виявлено низку положень, які потребують удосконалення. Запропоновано уніфікувати підходи до криміналізації суспільно небезпечних діянь, які можуть мати місце під час виборів і референдуму. Вказано, що неповним є перелік способів перешкодження суб'єктам виборчого процесу та процесу референдуму. Акцентовано увагу на необхідності редакційних уточнень і узгодження окремих положень цієї норми з нормами законодавства про вибори та референдум.

Ключові слова: *вибори, референдум, кримінальна відповідальність, перешкодження здійсненню виборчого права, перешкодження учасникові референдуму, перешкодження діяльності суб'єкта виборчого процесу, перешкодження діяльності суб'єкта процесу референдуму, втручання в діяльність виборчої комісії, втручання в діяльність комісії з референдуму.*

Постановка проблеми. Стаття 5 Основного Закону визначає, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Відповідно до цього стаття 38 Конституції України гарантує громадянам право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Згідно з положеннями ст.69 Конституції України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Отже, вибори та референдум є найважливішими формами безпосередньої демократії, які мають бути не тільки врегульовані законом, але й захищені ним.

Зазначимо, що протягом 25 років незалежності України виборче законодавство було надзвичайно динамічним, істотно змінюючись перед кожною новою виборчою кампанією. На відміну від цього, законодавство про референдум залишалося майже незмінним. Зокрема, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року діяв аж до 28 листопада 2012 року, коли набрав чинності Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року. При цьому жодного закону про місцеві референдуми з того часу взагалі не існує. Значних змін з 1991 року зазнало й кримінальне законодавство в частині кримінально-правової охорони виборчих прав громадян і прав учасників референдуму. З часу прийняття Кримінального кодексу України (далі – КК України) в 2001 році ст.157 була змінена чотири рази – Законами України № 3504-IV від 23.02.2006, № 270-VI від 15.04.2008, № 1616-VI від 21.08.2009, № 1703-VII від 14.10.2014. Це ставить на порядок денний питання щодо ефективності відповідних кримінально-правових норм у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно відзначити, що питанням кримінально-правової охорони виборчих прав громадян присвятили свої наукові праці чимало сучасних учених, серед яких можна назвати (П.П. Андрушка, І.О. Зінченко, С.Я. Лихову, М.В. Мазура, Л.П. Медіну, М.І. Мельника, І.Є. Словську та ін.). Водночас, зважаючи на швидкоплинність законодавства з питань виборів і кримінально-правової охорони виборчих і референдумних прав людини та на постійні зміни в технологіях протиправного втручання у виборчий процес, (які можуть бути так само застосовані й у випадку проведення референдуму) ці питання завжди залишаються актуальними.

Формування цілей. Метою цієї статті є з'ясування особливостей кримінально-правової охорони прав суб'єктів виборчого процесу та процесу референдуму від протиправного втручання чи перешкоджання.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що останні зміни до ст. 157 КК України було внесено Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення виборчих прав громадян» № 1703-VII від 14 жовтня 2014 року, який набрав чинності 23 жовтня 2014 року. Цим Законом, окрім посилення кримінальної відповідальності за відповідні злочини (про що можна здогадатися з його назви), було внесено низку істотних змін до диспозицій відповідних статей 157, 158, 158-1, 159-1, 160 КК України. У тому числі була, нарешті, вирішена колізія, що існувала між ст. 160 КК України, яка до цього передбачала кримінальну відповідальність за порушення законодавства про референдум, та ст.157-159 КК України, які встановлювали відповідальність за аналогічні посягання на права як виборців, так і учасників референдуму.

Цікавим є підхід законодавця, який не просто виключив з тексту КК України ст. 160 КК України, а виклав її в новій редакції, передбачивши в ній новий склад злочину, який раніше частково охоплювався ст.157 КК України [1].

Відповідних змін зазнала і ст.157 КК України, з тексту якою виключено слово "підкупом", що означає виключення з диспозиції статті однієї з форм злочину - перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень, поєднані з підкупом.

Отже, на сьогодні ч.1 ст.157 КК України визнає злочином:

1) перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, поєднане з обманом або примушуванням;

2) перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень, поєднане з обманом або примушуванням;

3) ухилення члена виборчої комісії у роботі комісії без поважних причин.

Згідно з частиною 2 цієї статті кримінальна відповідальність настає за ті самі діяння, поєднані із застосуванням насильства, знищенням чи пош-

кодженням майна, погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна.

Частина 3 ст.157 КК України криміналізує діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, учинені за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища.

Окремий склад злочину міститься в ч. 4 ст. 157 КК України, яка передбачає відповідальність за втручання службової особи з використанням службового становища у здійснення виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень, установлених законом, учинене шляхом незаконної вимоги чи вказівки з метою вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму.

Характеризуючи об'єкт злочинів, передбачених ст. 157 КК України, правознавці, як правило, виходять з тієї теоретичної концепції об'єкта злочину, прихильниками якої вони є: об'єкт злочину – це суспільні відносини чи правовідносини, або об'єкт злочину – це правові цінності, суспільні блага, права і свободи людини тощо. Так, наприклад, І.Є. Словська називає об'єктом злочинів, передбачених у ст.157 КК України, «виборчі і референдні правовідносини, а яких громадяни реалізують своє право вільно обирати і бути обраним до представницьких інституцій або на виборну посаду, схвалювати державно значимі (локального характеру) акти» [2, с. 236]. Аналогічну позицію раніше висловила С.Я. Лихова, на думку якої видовим об'єктом даних злочинів є «виборчі правовідносини» [3, с. 326]. Натомість В.П. Тихий і М.І.Мельник визначають основним безпосереднім об'єктом цих злочинів «виборче або референдне право» (очевидно, мається на увазі суб'єктивне юридичне право) [4]. Утім, оскільки в межах цієї статті обговорення тих чи інших теоретичних підходів до визначення об'єкта злочину не ставилося за мету, вважаємо за можливе погодитися з М.В. Мазуром, який зазначає, що безпосереднім об'єктом є не тільки виборчі права та права ініціювати та брати участь у референдумі, але й установлений чинним законодавством порядок їх здійснення, який передбачає безперешкодну діяльність учасників виборчого процесу та процесу референдуму [5, с. 38]. Цей висновок є найбільш правильним і певною мірою очевидним, передусім, з огляду на зміст цієї норми.

Додатковим і факультативним об'єктом злочинів, передбачених ст. 157 КК України, можуть бути життя та здоров'я людини, власність, визначений законом порядок діяльності державних органів тощо.

Як перешкодження вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, так і перешкодження діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціатив-

ної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень, є кримінально караним, згідно з цією нормою, виключно, якщо воно поєднане з обманом, примушуванням (ч.1), застосуванням насильства, знищенням чи пошкодженням майна, погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна (ч.2).

Зазначимо, що так було не завжди. Зокрема перша редакція ст. 157 КК України 2001 року визначала, що злочином є перешкоджання насильством, обманом, погрозами, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права обирати й бути обраним Президентом України, народним депутатом України, депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом місцевої ради або сільським, селищним, міським головою, вести передвиборну агітацію. Як бачимо, після низки змін і доповнень, яких зазнала ця стаття за останні 15 років, перелік способів перешкоджання став вичерпним, але перелік суб'єктів, перешкоджання яким утворює склад злочину, значно розширився, охопивши також інших суб'єктів виборчого процесу та процесу референдуму. Також з норми зникла окрема вказівка на перешкоджання «вести передвиборну агітацію», проте вважаємо, що це діяння цілком охоплюється більш загальним формулюванням «перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права», оскільки поняття виборче право в широкому розумінні означає як право обирати, так і право бути обраним (а отже, і вести передвиборну агітацію).

Можна в цілому вважати позитивним рішення законодавця щодо виключення з тексту ст.157 КК України слів «іншим чином», оскільки це зробило норму формально визначеною та більш конкретно, що узгоджується з техніко-юридичними вимогами до якості кримінального закону, який не повинен тлумачитися поширювально. Водночас це може призвести до того, що певні суспільно небезпечні діяння можуть залишитися поза кримінально-правовою охороною.

Наприклад, чи утворює склад злочину блокування приміщення виборчої комісії чи комісії з референдуму або вчинення інших діянь, які фактично роблять неможливим своєчасне проведення засідання виборчої комісії або комісії з референдуму, але не поєднане з обманом, примушуванням, погрозами, застосуванням насильства чи пошкодженням майна? Якщо не допускати поширювального тлумачення поняття «примушування», то відповідь на це питання буде негативною. Але з огляду на те, що виборчим законодавством і законодавством про референдум передбачено низку випадків, коли відповідна комісія повинна прийняти певні рішення або вчинити певні дії в чітко визначений законом строк, блокування роботи комісії в будь-який спосіб (блокування, відключення елект-

роенергії, створення світло-шумових перешкод тощо) може стати причиною зриву нормального ходу виборчого процесу чи процесу референдуму, а тому є вочевидь суспільно-небезпечним.

На жаль, виборчі кампанії в Україні досі поєднані та проводяться з великою кількістю порушень виборчого законодавства (про процес референдуму цього не можна сказати лише тому, що останні кілька років вони взагалі не проводяться), тому це вимагає ретельного аналізу звітів спостерігачів, повідомлень ЗМІ, юридичної практики для виявлення діянь, які мають охоплюватися диспозицією ст.157 КК України. Передусім законодавець повинен оперативної й бажано завчасно реагувати на можливі прояви протиправної поведінки осіб, які мають на меті створення перешкод для реалізації громадянами своїх виборчих чи референдумних прав чи правомірній діяльності інших суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму.

Окремого обговорення потребує визначення кола осіб, перешкоджання яким утворює склад злочину відповідно до положень ст.157 КК України. Так, у ч.1 ст.157 КК України вживаються такі поняття: «інший суб'єкт виборчого процесу», «ініціативна група референдуму», «комісія з референдуму», «член виборчої комісії», «член ініціативної групи референдуму», «член комісії з референдуму», «офіційний спостерігач».

При цьому відповідно до ст.12 Закону України «Про вибори Президента України» суб'єктами виборчого процесу є: 1) виборець; 2) виборча комісія, утворена відповідно до цього Закону та Закону України "Про Центральну виборчу комісію"; 3) кандидат на пост Президента України, зареєстрований у порядку, установленому цим Законом; 4) партія, яка висунула кандидата на пост Президента України; 5) офіційний спостерігач від партії – суб'єкта виборчого процесу, від кандидата на пост Президента України, від громадської організації, який зареєстрований у порядку, установленому цим Законом.

Згідно з положеннями ст. 12 Закону України «Про вибори народних депутатів України» суб'єктами виборчого процесу є: 1) виборець; 2) Центральна виборча комісія, а також інша виборча комісія, утворена відповідно до цього Закону; 3) партія, що висунула кандидата в депутати; 4) кандидат у депутати, зареєстрований у порядку, установленому цим Законом; 5) офіційний спостерігач від партії, яка висунула кандидатів у депутати в загальнодержавному окрузі, від кандидата в депутати в одномандатному окрузі, від громадської організації, який зареєстрований у порядку, установленому цим Законом.

Схожі норми містяться також у ст. 12 Закону України «Про місцеві вибори», яка визначає, що суб'єктами виборчого процесу на відповідних місцевих виборах є: 1) виборець; 2) Центральна виборча комісія; 3) виборчі комісії, сформовані (утворені) відповідно до цього Закону або інших зако-

нів України, які уповноважені забезпечувати організацію та проведення відповідних місцевих виборів; 4) кандидати в депутати, кандидати на посади сільського, селищного, міського голови, старости; 5) місцева організація партії, яка висунула кандидата (кандидатів) для участі у відповідних місцевих виборах; 6) офіційний спостерігач від кандидата, від місцевої організації партії – суб'єкта відповідного виборчого процесу, від громадської організації, зареєстрований у порядку, установленому цим Законом.

Зазначимо, що за всіма видами виборів можуть також спостерігати офіційні спостерігачі іноземних держав і міжнародних організацій, які не є суб'єктами відповідного виборчого процесу (ст.68 Закону України «Про вибори Президента України», ст.77 Закону України «Про вибори народних депутатів України», ст.64 Закону України «Про місцеві вибори»).

Стаття 24 Закону України «Про всеукраїнський референдум» також визначає суб'єктів відповідного виду процесу всеукраїнського референдуму, до яких уключає: 1) громадян України (учасників всеукраїнського референдуму); 2) Президента України як суб'єкта призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму; 3) Верховну Раду України як суб'єкта ініціювання та призначення всеукраїнського референдуму; 4) комісію з всеукраїнського референдуму, утворена відповідно до цього Закону або Закону України "Про Центральну виборчу комісію"; 5) ініціативну групу з проведення всеукраїнського референдуму, утворена відповідно до цього Закону; 6) офіційних спостерігачів від ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму, зареєстровані відповідно до вимог цього Закону; 7) міжнародних спостерігачів, зареєстровані відповідно до вимог цього Закону.

Таким чином, на відміну від виборчого процесу до суб'єктів процесу референдуму чинне законодавство відносить і міжнародних спостерігачів.

Наведене вище указує на можливість спрощення конструкції ч.1 ст.157 КК України за рахунок використання більш загального поняття «суб'єкт процесу референдуму», замість кількох інших понять – «ініціативна група референдуму», «комісія з референдуму». Окремого обговорення з боку фахівців у галузі конституційного права потребує можливість віднесення членів виборчих комісій та комісій з референдуму, членів ініціативної групи референдуму, офіційних спостерігачів іноземних держав і міжнародних організацій до переліку суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму. Зокрема це спростило б відповідні законодавчі конструкції, а з іншого боку попри певний специфічний правовий статус указаних осіб, вони наділені відповідними правами та обов'язками та беруть безпосередню участь у відповідному процесі.

Ухилення члена виборчої комісії в роботі комісії без поважних причин було криміналізовано Законом України «Про внесення змін до деяких за-

конодавчих актів України щодо виборів Президента України» № 1616-VI від 21 серпня 2009 року та стосується виключно виборчого процесу, тоді як ухилення члена комісії з референдуму злочином не є, що виглядає нелогічно. Крім того, необхідно зазначити, що Президентом України було накладено вето на цей Закон і серед пропозицій Президента зазначалося про недоцільність криміналізації таких діянь члена виборчої комісії з посиленням на те, що Законом України "Про вибори Президента України" передбачено дострокове припинення повноважень члена територіальної, дільничної виборчої комісії, зокрема, у зв'язку із систематичним невиконанням покладених на нього обов'язків, крім того, передбачене ч. 1 ст.157 КК України покарання не враховує ступінь суспільної небезпеки зазначеного діяння, а тому замість кримінальної доцільно запровадити адміністративну відповідальність і лише за ухилення члена виборчої комісії від участі в роботі виборчої комісії в день голосування, день повторного голосування, під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, установлення підсумків голосування в межах територіального виборчого округу, установлення результатів голосування, повторного голосування, виборів [6]. Однак вето Президента України було подолане.

До недоліків законодавчої техніки слід віднести і те, що ч. 3 ст. 157 КК України відносить до кваліфікуючих ознак цього злочину його вчинення «членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища», але не згадує про члена комісії з референдуму. Це вимагає внесення відповідних змін до цієї норми.

Як уже було зазначено вище, окремий склад злочину передбачено ч. 4 ст. 157 КК України, відповідно до якої злочином є втручання службової особи з використанням службового становища у здійснення виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень, установлених законом, учинене шляхом незаконної вимоги чи вказівки з метою вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму. Особливістю цього складу злочину є те, що він становить спеціальний вид перевищення влади. Ураховуючи те, що після внесення змін до ст.365 КК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» № 746-VII від 21.02.2014 указана норма передбачає кримінальну відповідальність за перевищення влади або службових повноважень тільки працівником правоохоронного органу, необхідність існування складу злочину, передбаченого ч.4 ст.157 КК України не викликає сумнівів. При цьому відповідні дії не потребують додаткової кваліфікації ні за ст.164 КК України, ні за ст. 165 КК України (навіть у випадку їх учинення працівником правоохоронного органу), крім випадків наявності реальної сукупності злочинів.

Висновки. Здійснений аналіз положень ст. 157 КК України виявив, що, незважаючи на неодноразове їх корегування законодавцем, вони досі потребують удосконалення шляхом унесення як техніко-юридичних правок, так і змістових змін. Ураховуючи бланкетний характер ст. 157 КК України, відповідного корегування потребують і норми законодавства про вибори та референдум, необхідним є також прийняття закону про місцеві референдуми.

Використані джерела:

1. Кострицький В. В. Кримінальна відповідальність за підкуп виборця, учасника референдуму: аналіз законодавчих новел / В. В. Кострицький // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – №6 (21). – С. 95-103.
2. Словська І. Є. Кримінально-правова відповідальність за порушення виборчих і референдних прав громадян / І. Є. Словська [Електронний ресурс] // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – №4. – С. 235-237. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/4_2015/63.pdf.
3. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини України): Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2006. – 573 с.
4. Тихий В. П. Кримінальна відповідальність за перешкодження здійсненню виборчого або референдного права / В. П. Тихий, М. І. Мельник [Електронний ресурс] // Верховний Суд України. Офіційний сайт. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F).
5. Мазур М.В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдумних прав громадян : монографія / М. В. Мазур ; Луганська правова фундація. – Луганськ: Елтон-2, 2012. – 218 с.
6. Пропозиції Президента України Віктора Ющенко до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України" від 18 серпня 2009 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=35693.

Кострицкий В.В. Уголовная ответственность за преступления, предусмотренные ст.157 УК Украины

В статье автором проведен анализ ст. 157 УК Украины и выявлен ряд положений, которые требуют усовершенствования. Предложено унифицировать подходы по криминализации общественно опасных деяний, которые могут совершаться во время выборов и референдума. Указано на неполноту перечня способов воспрепятствования субъектам избирательного процесса и процесса референдума. Акцентируется внимание на необходимости редакционных уточнений и согласования отдельных положений этой нормы с нормами законодательства о выборах и референдуме.

Ключевые слова: *выборы, референдум, уголовная ответственность, препятствование осуществлению избирательного права, препятствование участнику референдума,*

препятствование деятельности субъекта избирательного процесса, воспрепятствование деятельности субъекта процесса референдума, вмешательство в деятельность избирательной комиссии, вмешательство в деятельность комиссии по референдуму.

Kostrickij V. Criminal liability for offences under article 157 of the criminal code of Ukraine

The aim of this article is to clarify the peculiarities of criminal-law protection of the rights of subjects of election process and referendum process from unlawful interference or obstruction. The relevance of the topic due to the fact that the legislation on elections and referendums is constantly changing, besides there are always new ways to illegally influence the election process, including by preventing its subjects. The analysis of article 157 of the criminal code of Ukraine revealed a number of provisions that need improvement. So, it is advisable to unify the approaches to the criminalization of socially dangerous acts that may take place during the elections and referendum. For example, part 1 of article 157 of the criminal code of Ukraine kriminalisiert evasion of a member of the electoral Commission in the Commission without good reason, but does not provide for criminal liability for similar offences of a member of the referendum Commission. Is incomplete list of ways of preventing the subjects of election process and referendum process. Certain provisions of this rule will require the drafting of specifications and coordination with norms of the legislation on elections and referendum.

Key words: elections, referendum, criminal responsibility, hindering the exercise of electoral rights, the obstruction of the referendum, obstruction of the activities of subject of electoral process, obstruction of the activities of the subject for the referendum process, interference with activities of election commissions, interference in the work of the Commission on the referendum.

УДК 347.963 (477)

А.В. Ланкін

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ФОРМ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ І РОЛЬ ПРОКУРОРА В ЇХ ЗАСТОСУВАННІ

У статті досліджено питання диференціації форм закінчення досудового розслідування й участі прокурора в їх застосуванні. Розглянуто проблеми діяльності прокурора на етапі закінчення досудового розслідування, визначено його загальну роль при прийнятті відповідних рішень. Розкрито співвідношення різних форм закінчення досудового розслідування з точки зору реалізації функцій прокуратури у кримінальному провадженні. Висвітлено організаційні та процесуальні аспекти розмежування різноманітних форм закінчення досудового розслідування. Сформульовано критерії, якими має керуватися прокурор при обранні певної форми закінчення досудового розслідування.

Ключові слова: прокурор, кримінальне провадження, форми закінчення досудового розслідування, закриття кримінального провадження, звільнення від кримінальної відповідальності.

Постановка проблеми. Одним з найбільш відповідальних питань участі прокурора у кримінальному провадженні є прийняття рішення стосовно закінчення досудового розслідування. З огляду на різноманітність форм закінчення досудового розслідування, передбачених КПК України, а також численні проблеми, які виникають у зв'язку з їх застосуванням в теорії та на практиці, зазначені питання набувають актуальності й потребують належного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядувані питання були предметом наукових досліджень як фахівців у галузі теорії прокурорської діяльності, так і вчених-процесуалістів, зокрема П.М. Каркача, Н.В. Марчук, А.М. Миронова, О.О. Торбаса, В.М. Юрищина та ін. Однак не всі аспекти зазначеної проблематики отримали достатню увагу з боку дослідників, зокрема, не було сформульовано єдиного підходу до ролі прокурора на етапі закінчення досудового розслідування, характеру і завдань його діяльності.

Формування цілей. Метою цієї статті є теоретичне дослідження проблем діяльності прокурора на етапі закінчення досудового розслідування, визначення його загальної ролі при прийнятті відповідних рішень, співвідношення різних форм закінчення досудового розслідування з точки зору реалізації функцій прокуратури у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи закордонний досвід, можна дійти висновку, що загалом виділяються дві форми закінчення досудового розслідування: передання справи до суду з обвинувальним актом і закриття справи. Приміром, у США стадія попереднього розслідування закінчується складанням обвинувального акта або її закриттям у зв'язку з відмовою прокурора від продовження кримінального переслідування [1, с. 720]. У Німеччині досудове розслідування, залежно від достатності зібраних доказів, може закінчитися шляхом порушення публічного обвинувачення з направленням справи до суду або закриттям справи [2, с. 40].

Форми закінчення досудового розслідування за законодавством України визначаються ч. 2 ст. 283 КПК України, згідно з якою прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

На підставі цього дослідники виділяють такі три форми закінчення досудового розслідування: (1) закриття кримінального провадження; (2) звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; (3) звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів

медичного або виховного характеру [3, с. 140]. Більш поглиблений аналіз законодавства показує, що таких форм налічується більше ніж три. Причому, п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України включає одночасно три відносно самостійні форми закінчення досудового розслідування, якими виступають: (1) звернення до суду з обвинувальним актом; (2) звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру; (3) звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру.

Звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру можливе щодо двох категорій неповнолітніх: 1) осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; 2) осіб, які вчинили злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, проте до досягнення 18 р. При цьому згідно зі ст. 97 КК України, неповнолітнього, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання, тобто КК України передбачає щодо них саме звільнення від кримінальної відповідальності. Таким чином, між положеннями КПК України і КК України стосовно застосування примусових заходів виховного характеру щодо цієї категорії осіб наявна колізія. Пропонуючи варіант її вирішення, О. О. Торбас зауважує, що при направленні провадження до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів виховного характеру перед суддею не постає питання щодо необхідності звільнення особи від кримінальної відповідальності. Тому існує необхідність ст. 97 КК викласти в іншій редакції та виключити положення про звільнення неповнолітнього від відповідальності [4, с. 327]. Однак з таким варіантом не можна погодитися, адже первинними відносно процесуального права є положення матеріального права, тож законодавець не випадково розмежує відповідні категорії неповнолітніх при застосуванні до них примусових заходів виховного характеру. Оскільки застосування таких заходів стосовно осіб, які вчинили злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, проте до досягнення 18 р., має сутнісні ознаки звільнення особи від кримінальної відповідальності, цей варіант закінчення досудового розслідування можна виділити як самостійний різновид, що займає граничне становище в межах таких його форм, як звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, і з клопотанням про застосування до особи примусових заходів виховного характеру.

Різний процесуальний порядок закінчення досудового розслідування передбачено також щодо звернення прокурора до суду з обвинувальним актом. Аналіз законодавства дозволяє виокремити загальний порядок звернення прокурора до суду з обвинувальним актом за результатами закінченого досудового розслідування, та спрощений порядок, який стосується, зокрема, звернення прокурора до суду з обвинувальним актом з угодою. Згідно з ч. 1 ст. 474 КПК України, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Г. Є. Тюрін обгрунтовано вказує, що такий процесуальний порядок є спрощеним по відношенню до загального порядку кримінального провадження, і слугує досягненню процесуальної економії, яка полягає в найбільш повному та швидкому досягненні завдань кримінального провадження з мінімальним використанням необхідних для цього ресурсів [5, с. 236]. Зважаючи на ці особливості, у науковій юридичній літературі висловлюється думка, що звернення прокурора до суду з обвинувальним актом з угодою можна вважати одним з різновидів закінчення прокурором досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом, який має значну специфіку, зумовлену особливостями кримінального провадження на підставі угод [6]. З цієї точкою зору слід погодитися, і виокремити звернення до суду з обвинувальним актом з угодою в межах відповідної форми закінчення досудового розслідування.

Також проблеми існують у визначенні такої форми закінчення досудового розслідування як закриття кримінального провадження, яке відповідно до ст. 284 КПК України, можливе як в цілому, так і щодо особи. Так, відповідно до ч. 5 ст. 284 КПК України, рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення. Однак продовження у цьому випадку досудового розслідування не дозволяє вести мову про його закінчення. Таким чином, наявна колізія, яка має бути вирішена таким чином, що закриття кримінального провадження щодо підозрюваного, коли досудове розслідування після цього продовжується, не є формою закінчення досудового розслідування. Для уникнення термінологічної плутанини пропонуємо вважати, що такі випадки взагалі не повинні охоплюватися терміном «закриття кримінального провадження». Натомість у КПК доцільно закріпити можливість скасування підозри, яка означає припинення обвинувальної діяльності щодо підозрюваного, проте не позначається на подальшому ході досудового розслідування. При цьому закриття кримінального провадження означає повне й безумовне припинення як обвинувальної діяльності стосовно конкретної особи, так і процесуальної діяльності в цілому.

Певні колізії існують і в законодавчій конструкції інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності. Так, виходячи з п. 2 ч. 2 ст. 283 КПК України, звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності розглядається як форма закінчення досудового розслідування. Водночас п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України передбачає, що кримінальне провадження закривається судом у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, тобто звільнення особи від кримінальної відповідальності визначається як одна з підстав закриття кримінального провадження. Таким чином, як вказує В. М. Кобернюк, реалізація цього інституту виступає як формою закінчення досудового розслідування, так і кримінального провадження в цілому, у чому вбачається відсутність єдиного чіткого підходу законодавця до визначення процесуальної природи інституту звільнення від кримінальної відповідальності [7, с. 16-17]. Фактично, звільнення особи від кримінальної відповідальності є особливим різновидом закриття кримінального провадження, специфіка якого полягає в тому, що відповідне рішення приймає не прокурор на досудовому розслідуванні, а суд у підготовчому провадженні. З огляду на це, існування звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності як самостійної форми закінчення досудового розслідування може бути поставлене під сумнів.

Загалом, аналізуючи можливі варіанти закінчення досудового розслідування, можна дійти висновку, що вони можуть бути поділені на загальні й особливі. Так, загальними, тобто такими, які настають за звичайного розвитку кримінального провадження, є звернення прокурора до суду з обвинувальним актом або закриття кримінального провадження. Особливий характер, який виявляється в наявності спеціальних підстав для прийняття відповідного рішення, а також у спеціальному порядку його прийняття й оформлення, мають звернення прокурора до суду з обвинувальним актом з угодою, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотаннями про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Їх можна поділити на ті, що мають спрощений порядок (звернення прокурора до суду з обвинувальним актом з угодою, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності), та ті, що такого порядку не передбачають (звернення прокурора до суду з клопотаннями про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру).

Крім того, форми закінчення досудового розслідування можна поділити на ті, що передбачають продовження кримінального провадження в судових стадіях (звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотаннями про застосування примусових заходів медичного або вихо-

вного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності), а також ті, що передбачають остаточне припинення кримінального провадження на стадії досудового розслідування (закриття кримінального провадження).

Оцінюючи роль прокурора в застосуванні цих форм, необхідно виходити з того, що прокурор має виключні повноваження щодо прийняття рішення про закінчення досудового розслідування в кожній з передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України форм. Це впливає зі здійснення прокурором обвинувальної діяльності щодо підозрюваного (кримінального переслідування), у межах якого виключно прокурор може приймати рішення про початок, продовження або припинення кримінального переслідування [8, с. 53]. Це є одним з міжнародних стандартів прокурорської діяльності, зокрема згідно з п. 2 Рекомендації № R (2000) 19 Комітету Міністрів держав-членів Ради Європи про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя від 6 жовтня 2000 року, в усіх системах прокурори вирішують питання про порушення або продовження кримінального переслідування [9]. Отже, саме прокурор має виключне право розпоряджатися долею кримінального переслідування на стадії досудового розслідування, чим і зумовлюється покладення на нього повноваження приймати рішення про закінчення досудового розслідування в одній з передбачених законом форм.

Вияток з цього правила становить ситуація закриття кримінального провадження слідчим. Згідно з абз. 2 ч. 4 ст. 284 КПК України, слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1, 2, 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру. Можна вважати, що надання слідчому певних повноважень у цій сфері зумовлюється вимогами доцільності, оскільки за сучасних кадрових й організаційних можливостей прокурори неспроможні самостійно закрити сотні тисяч кримінальних проваджень. Крім того, у використанні наданого їм повноваження закрити кримінальне провадження слідчі жодним чином не конкурують з прокурором, який наділений як універсальним повноваженням закрити кримінальне провадження з будь-якої підстави незалежно від наявності в ньому підозрюваного, так і виключним повноваженням закрити кримінальне провадження щодо підозрюваного, а також повноваженням здійснювати нагляд за рішенням слідчого про закриття кримінального провадження шляхом перевірки відповідної постанови. Таким чином, слідчий є факультативним суб'єктом прийняття рішення про закриття кримінального провадження, а його повноваження з цього питання мають допоміжний відносно прокурора характер, і обґрунтовані піклуванням про зменшення процесуального навантаження на прокурора.

Необхідно враховувати, що обрання прокурором тієї чи іншої форми закінчення досудового розслідування корелює з необхідністю додержання визначених законом строків досудового розслідування. У кожному випадку, коли передбачені законом строки досудового розслідування спливають, прокурор зобов'язаний вирішити альтернативне питання щодо можливості закінчення досудового розслідування в одній з передбачених законом форм, а в разі неможливості – продовження строків досудового розслідування чи зупинення досудового розслідування. Найбільш тісно цей взаємозв'язок виявляється щодо закриття кримінальних проваджень: якщо у встановлені законом строки досудового розслідування зібрати достатні докази винуватості особи не вдалося, і можливості для цього вичерпані, то подальше продовження строків досудового розслідування видається безперспективним, тож кримінальне провадження підлягає закриттю.

Законодавець орієнтує прокурора на якомога швидше прийняття рішення про закінчення досудового розслідування. Це правило є гарантією забезпечення прав підозрюваного у кримінальному провадженні. На цей зв'язок прямо вказує ч. 5 ст. 28 КПК України, відповідно до якої кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрите. Це є складовою засади розумних строків. Стосовно закінчення досудового розслідування це правило дублюється в ч. 1 ст. 283 КПК України, згідно з якою особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження. Також це підкреслюється в ч. 2 ст. 283 КПК України, яка зобов'язує прокурора здійснити одну з дій, спрямованих на закінчення досудового розслідування у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру.

Це означає, що прокурор зобов'язаний: (1) ужити всіх необхідних заходів до якомога більш швидкого закінчення досудового розслідування; (2) приймати рішення, які ведуть до його затягування (зокрема продовження строків досудового розслідування, зупинення досудового розслідування) лише у виключних випадках, коли у встановлений строк закінчити досудове розслідування неможливо, а підстави для закриття кримінального провадження відсутні; (3) з передбачених законом форм закінчення досудового розслідування обирати ті, які сприяють швидкості досудового розслідування і процесуальній економії; (4) у разі конкуренції форм закінчення досудового розслідування обирати ту, яка є більш сприятливою для учасників кримінального провадження: підозрюваного, потерпілого.

Скажімо, для прискорення досудового розслідування прокурор має використовувати весь арсенал наявних у нього повноважень по процесуальному керівництву досудовим розслідуванням, а також уживати заходів

до створення умов для застосування альтернативних форм закінчення досудового розслідування: ініціювати укладення з підозрюваним угоди про визнання винуватості; роз'яснювати підозрюваному й потерпілому їх право на примирення та не чинити перешкод в укладенні ними угоди про примирення; роз'яснювати особі, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності в разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, право на таке звільнення.

Очевидно, що рішення про закінчення досудового розслідування в тій чи іншій формі приймається прокурором не довільно, а виходячи з фактичної наявності передбачених для цього підстав. Однак у тих випадках, коли ці підстави є дискреційними, і передбачають більш широке застосування розсуду прокурора, він повинен керуватися саме зазначеними критеріями. Приміром, за відповідних умов у прокурора виникає дискреційне право укласти угоду про визнання винуватості з підозрюваним. Це означатиме більш швидке закінчення досудового розслідування і направлення кримінального провадження до суду, порівняно з проведенням досудового розслідування в повному обсязі, однак з іншого боку призведе до зменшення обсягу кримінальної відповідальності для винного. У цьому випадку прокурор має виходити з потреб процесуальної економії, співставляючи які з можливими ризиками від укладення угоди, він приймає рішення про закінчення досудового розслідування у формі направлення до суду обвинувального акта разом з угодою. Натомість у ситуації, коли, приміром, існує можливість укласти угоду про визнання винуватості, але одночасно наявні підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності (приміром, у зв'язку з дійовим каєтгям), прокурор має обрати ту форму закінчення досудового розслідування, яка є більш сприятливою для підозрюваного, і направити до суду не обвинувальний акт, а клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Статистичні дані показують, що в 2015 р. було закрито 532 227 кримінальних проваджень, направлено до суду з обвинувальними актами 163 795 кримінальних проваджень, з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності – 2852 кримінальних проваджень, з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 946 кримінальних проваджень, з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру – 376 кримінальних проваджень [10]. Аналізуючи ці дані, можна зробити висновок, що різні форми закінчення досудового розслідування застосовуються вкрай нерівномірно. Абсолютно більшість кримінальних проваджень закривається; утричі менше їх надсилається до суду з обвинувальними актами; порівняно незначний відсоток направляється прокурором до суду з клопотаннями про звіль-

нення особи від кримінальної відповідальності, і зовсім незначна частка кримінальних проваджень – з клопотаннями про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

При цьому можна дійти висновку, що така форма закінчення досудового розслідування як направлення прокурором до суду обвинувального акта застосовується «за залишковим принципом». Прокурор передусім має встановити відсутність підстав для закриття кримінального провадження. Далі він з'ясує, чи немає підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів виховного або медичного характеру. Після цього прокурор установлює можливість укладення угоди. І тільки після негативної відповіді на всі ці питання (які, звичайно, виникають неодноразово, а протягом усього досудового розслідування), прокурор може прийняти рішення про направлення до суду обвинувального акта.

При цьому направлення прокурором до суду обвинувального акта застосовується не автоматично (за неможливості закінчити досудове розслідування в іншій формі), а лише за наявності реальної судової перспективи кримінального провадження, яка полягає в доведенні перед судом винуватості особи у вчиненні відповідного кримінального правопорушення з високим ступенем вірогідності. В іншому випадку, за наявності обґрунтованих сумнівів у цьому, прокурор має прийняти рішення про продовження досудового розслідування (у т. ч. шляхом продовження його строків, зупинення досудового розслідування тощо). Інакше направлення до суду обвинувального акта, не підкріпленого достатнім обсягом належної й допустимої доказової бази, може призвести до необхідності корегування прокурором процесуальної позиції в суді (шляхом зміни обвинувачення, висунення додаткового обвинувачення або відмови від підтримання державного обвинувачення) або до виправдання підсудного.

Висновки. Таким чином, направлення до суду обвинувального акта, яке мало б розглядатися як загальна й основна форма закінчення досудового розслідування, фактично застосовується як виняток. Однак саме вона є найбільш важливим і відповідальним рішенням прокурора, оскільки означає перехід досудового розслідування до судового провадження, трансформацію функції нагляду за досудовим розслідуванням у функцію підтримання державного обвинувачення, веде до реального притягнення винного до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що диференціація форм закінчення досудового розслідування, передбачена законодавством, зумовлює необхідність зваженого й правильного їх застосування, відповідальність за яке майже повністю покладається на прокурора. При

закінченні досудового розслідування від прокурора вимагається приймати відповідне рішення в межах строків досудового розслідування та якомога швидше; обирати ту форму закінчення досудового розслідування, для застосування якої наявні правові й фактичні підстави; при конкуренції форм віддавати перевагу тій, яка більшою мірою задовольняє вимоги процесуальної економії й відповідає законним інтересам учасників кримінального провадження.

Використані джерела:

1. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за КПК України та кримінальним процесуальним законодавством інших країн / О. О. Торбас // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С. В. Ківалова, 16-17 трав. 2014 р. : у 2-х т. – Одеса : Юрид. літ., 2014. – Т. 1. – С. 718-720.
2. Рось Г. В. Процесуальний порядок закриття провадження в кримінальній справі через призму досвіду закордонних країн / Г. В. Рось // Право і Безпека. – 2012. – № 1. – С. 39-43.
3. Миронов А. М. Реалізація прокурором засади змагальності при закінченні досудового розслідування / А. М. Миронов // Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін. – Х. : Право, 2015. – С. 139-142.
4. Торбас О. О. Загальна характеристика застосування примусових заходів виховного характеру за чинним КПК України / О. О. Торбас // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 326-328.
5. Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : монографія / Г. Є. Тюрін. – Х. : Право, 2015. – 288 с.
6. Миронов А. Звернення прокурора до суду з обвинувальним актом з угодою про визнання винуватості / А. Миронов // Вісник прокуратури. – 2016. – № 1. – С. 38-45.
7. Кобернюк В. М. Закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. М. Кобернюк. – Х., 2014. – 247 с.
8. Лапкін А. В. Кримінальне переслідування – перспективна функція прокуратури / А. В. Лапкін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 1. – С. 52-58.
9. Про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя: Рекомендація R (2000) 19 Комітета Міністрів державам-членам Ради Європи, прийнята 6 жовт. 2000 р. // Правові основи прокурорської діяльності : наук.-практ. посіб / А. В. Лапкін ; за ред. П. М. Каркача. – 2-ге вид., змінене і допов. – Х. : Право, 2013. – С. 55-64.
10. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Заголовок з екрана.

Лапкин А.В. Дифференциация форм окончания досудебного расследования и роль прокурора в их применении

В статье исследованы вопросы дифференциации форм окончания досудебного расследования и участия прокурора в их применении. Рассмотрены проблемы деятельности прокурора на этапе окончания досудебного расследования, определена его общая роль при принятии соответствующих решений. Раскрыто соотношение различных форм окончания досудебного расследования с точки зрения реализации функций прокуратуры в уголовном производстве. Освещены организационные и процессуальные аспекты разграничения различных форм окончания досудебного расследования. Сформулированы критерии, которыми должен руководствоваться прокурор при избрании определенной формы окончания досудебного расследования.

Ключевые слова: *прокурор, уголовное производство, формы окончания досудебного расследования, прекращение уголовного производства, освобождение от уголовной ответственности.*

Lapkin A. V. Differentiation of forms of the pre-judicial investigation's termination and a role of the prosecutor in their application

Making decision on the completion of pre-judicial investigation is one of the most important questions of participation of the prosecutor in criminal proceedings.

The purpose of this article is theoretical research of problems of activity of the prosecutor at a stage of the completion of pre-judicial investigation and definition of its role at adoption of the relevant decisions.

The analysis of the foreign legislation shows that two forms of the completion of pre-judicial investigation as a whole are allocated: the termination of criminal proceedings and the business direction in court with the indictment. The legislation of Ukraine provides three forms of the completion of pre-judicial investigation: (1) termination of criminal proceedings; (2) the appeal of the prosecutor to court with the petition for release of the person from criminal liability; (3) the appeal of the prosecutor to court with the indictment, the petition for application of coercive measures of medical or educational character.

More detailed analysis of the legislation shows need of division of the specified forms of the completion of pre-judicial investigation on the general and special, and also such which provide continuation of criminal proceedings in judicial stages, and such which provide its termination.

The prosecutor is the subject having actually special powers to make the decision on the completion of pre-judicial investigation. The duty is assigned to the prosecutor to take all necessary measures to the fastest completion of pre-judicial investigation. Choosing a certain form of the completion of pre-judicial investigation, the prosecutor should be guided by requirements of procedural economy. In case of the competition of forms of the completion of pre-judicial investigation he is obliged to choose that from them which is more favorable for participants of criminal proceedings.

Key words: *prosecutor, criminal proceedings, forms of the completion of pre-judicial investigation, termination of criminal proceedings, release from criminal liability.*

УДК 343.211

О.О. Пащенко

**ЧИ МОЖЕ ВИСТУПАТИ ЄДНІСТЬ ТЕРМІНОЛОГІЇ
ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ВИМОГА ДО ВСІХ КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВИХ НОРМ ?**

У статті розглянуто таку вимогу до законодавства про кримінальну відповідальність як єдність термінології. Доведено, що єдність термінології не є характерною для усіх без винятку кримінально-правових норм. Установлено, що різний характер суспільної небезпечності злочинів, які як ознаки власних складів передбачають термін «інші тяжкі наслідки», зумовлює можливість настання різних суспільно небезпечних наслідків від їх учинення, а тому і зміст названого терміна у відповідних статтях КК не може бути однаковим.

Ключові слова: *кримінально-правові норми, закон про кримінальну відповідальність, єдність термінології, тяжкі наслідки, інші тяжкі наслідки.*

Постановка проблеми. Недостатня увага до термінології, відсутність єдності в розумінні категорій ускладнює не тільки дослідницьку роботу, а й практичну діяльність юриста [1, с. 68]. Одним з основних правил законодавчої техніки є те, що однакові за змістом поняття мають позначатися в законодавстві однаковими термінами [2, с. 86, 87]. В.Г. Даєв слушно підмітив, що існуюча правова термінологія, яка відноситься до предмета доказування та складу злочину, потребує уніфікації [3, с. 111]. Є.Л. Стрельцов, проводячи порівняльно-правові дослідження, дійшов висновку, що на сьогодні практично відсутня єдина для міжнародної спільноти чітка дефініція важливих кримінально-правових інститутів, неоднаково використовуються юридично невизначені терміни й оціночні поняття [4, с. 250]. Спеціалісти в галузі цивільного права Є. Харитонов та О. Підопригора ще 2000 р. підмітили, що настав час підготувати й видати Словник легітимної правничої термінології, терміни якого повинні бути обов'язковими для вживання усіма розробниками проектів нормативних актів [5, с. 84].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За влучним висловом В.Я. Тація, з точки зору елементарної логіки є неприпустимим застосовувати декілька термінів для позначення одного й того ж явища, так само як і різні явища позначати одним і тим же терміном. Такі словесні вправи, за спостереженням правника, часто-густо використовуються при дослідженні складних фундаментальних проблем. Новітні дослідження в галузі держави й права, відзначає науковець, страждають іноді невинуватим намаганням їх авторів бути перш за все оригінальними, нав'язати науковому співтовариству кон'юктурну фразеологію, яка має дуже мало спільного із сучасними досягненнями юридичної науки [6, с. 9]. У цьому аспекті висловлюються й інші вчені [7, с. 4; 8, с. 22; 9, с. 115].

Формування цілей. Зважаючи на викладене, метою статті є дослідження питання єдності термінології в КК України та з'ясування того, чи є ця вимога обов'язковою для всіх кримінально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. П.П. Андрушко зауважує, що законодавча техніка конструювання правових норм вимагає, зокрема, щоб терміни, які використовуються для позначення одного й того самого явища в різних галузях права та в межах однієї галузі права були однаковими [10, с. 27]. У пізнішій публікації правознавець підкреслює, що узгодженість положень КК з положеннями базового (регулятивного) законодавства, яким визначається правомірність чи неправомірність тих чи інших діянь, відповідальність за незаконне вчинення яких передбачена у відповідних статтях КК, полягає перш за все в узгодженості вживаної термінології [11, с. 31]. А.І. Лукашов також уважає, що формулювання диспозиції статті Особливої частини КК з використанням термінології, запозиченої з некримінальних-правових актів, має здійснюватися таким чином, щоб застосовувані терміни не суперечили один одному, щоб вони не створювали колізію між кримінально-правовою нормою, у якій використовується такий термін (терміни), і нормою некримінального-правового акта. В іншому випадку, застерігає науковець, велика ймовірність спотворення меж об'єкта кримінально-правової охорони й застосування неправильної кваліфікації скоєного винним. Уникнути зазначених негативних наслідків на практиці, на думку дослідника, можна лише за допомогою систематичного тлумачення кримінального закону, що вимагає від правозастосувача високого професійного рівня й глибокого знання не тільки кримінального, але й інших галузей права [12, с. 240].

Аналізуючи наведені позиції, вважаємо за необхідне підтримати думку, що терміни, які використовуються для позначення одного й того самого явища в різних галузях права повинні бути однаковими. Це зумовлено місцем, яке посідає кримінальне право у вітчизняній системі права. З одного боку, коли кримінальне право виконує функцію охорони суспільних відносин, що регулюються іншими галузями, воно не може використовувати відповідний термін в іншому значенні, ніж це є в регулятивних галузях, оскільки покликане охороняти саме те, що в цих галузях регулюється, а не щось інше, на власний розсуд «за своєю ініціативою». З другого – якщо основним призначенням кримінально-процесуального права, а також кримінально-виконавчого права, є втілення в життя положень права кримінального, то саме воно повинно використовувати відповідні терміни в тому самому значенні, у якому вони використовуються в кримінальному праві, яке є галуззю права матеріального. Протилежний підхід до вирішення питання видається позбавленим сенсу. Водночас у певних випадках названі галузі права виступають стосовно кримінального як регулятивні. Так, наприклад, ст. 371 КК установлює відповідальність за завідомо незаконні затримання, привід, до-

машиній арешт або тримання під вартою. При цьому законність названих дій та їх сутність визначається КПК. У ст. 387 КК передбачено відповідальність за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування. У цьому випадку закон про кримінальну відповідальність захищає суспільно-корисні відносини, спрямовані на здійснення інтересів правосуддя від одного з видів небезпечних посягань на них. Регулюються ж відповідні відносини процесуальним законодавством.

Як приклад, коли кримінальне право захищає відносини, що регулюються кримінально-виконавчим правом, можна навести ст. 391 КК, що встановлює відповідальність за злісну непокору законним вимогам адміністрації установи виконання покарань. Законність таких вимог, а також перелік осіб, які належать до «адміністрації установи виконання покарань» установлюється КВК. Стаття 393 КК, зокрема, передбачає відповідальність за втечу з місця позбавлення волі. У цьому випадку кримінально-виконавче право регулює порядок виконання покарань у вигляді позбавлення волі та арешту, а вказана кримінально-правова норма є однією з юридичних гарантій такого виконання. Те саме стосується й ст. 389 КК, де йдеться про відповідальність за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі.

На підставі викладеного вважаємо, що терміни, що використовуються в законі про кримінальну відповідальність, мають бути такими самими й мати таке саме значення, як у регуляторному законодавстві.

Водночас не можемо погодитися із твердженням П.П. Андрушка, що терміни, які використовуються для позначення одного й того самого явища в межах однієї галузі права повинні бути однаковими. Для прикладу візьмемо термін «тяжкі наслідки», який уживається у п. 5) ч. 1 ст. 67 та багатьох статтях КК, що розташовані в різних (майже в усіх) розділах його Особливої частини: ст. 138, ч. 1, 2 ст. 140, ст. 145, ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149, ч. 2 ст. 151, ч. 3 ст. 161, ст. 166, ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 169, ст. 197, ч. 2 ст. 222¹, ч. 3 ст. 232¹, ч. 3 ст. 239², ст. 247, ч. 4 ст. 297, ч. 2 ст. 303, ч. 2 ст. 328, ч. 2 ст. 329, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 364¹, ч. 3 ст. 365, ч. 3 ст. 365², ст. 366, ч. 2 ст. 367, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375, ст. 380, ч. 2 ст. 402, ч. 1 ст. 403, ч. 2 ст. 404, ч. 3 ст. 406, ч. 1 ст. 419, ч. 1 ст. 420, ч. 1 ст. 421, ч. 3 ст. 422, ч. 2 ст. 425, ч. 2 ст. 426, ч. 3 ст. 426¹. Логічно припустити, що названий термін не може мати однакового значення в усіх перелічених нормах. Скажімо, зміст тяжких наслідків для розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) – ч. 2 ст. 168 КК – не буде таким самим як і для втрати документів, що містять державну таємницю (ч. 2 ст. 329 КК). Так само, для незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 239² КК) будуть не такими, як у двох випадках, що наведені вище. У зв'язку з цим не можемо підтримати висловлену в літературі пропозицію щодо запровадження до Загальної частини КК нової спеціальної статті, або навіть цілого розділу з назвою

«Визначення термінів». Уважаємо, що роз'яснення відповідних термінів у КК слід робити щодо норм, які містяться в межах певного розділу або конкретної статті (як це й робиться зараз). З нашої точки зору, кількість таких норм-дефініцій повинна бути збільшена [13, с. 153, 154]. При нагоді зауважимо, що з усього наведеного переліку кримінально-правових норм, які мають таку ознаку як «тяжкі наслідки», легальне визначення останніх міститься лише у Примітках до ст. 222¹ та 232¹ КК, тобто надається лише у двох випадках. Тим паче на сьогодні доводиться констатувати відсутність норм-дефініцій, які б визначали зміст відповідного поняття щодо певного розділу Особливої частини КК і, навіть, щодо групи норм у межах одного розділу. Особливо актуальною ця проблема вбачається щодо розділу XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», де «тяжкі наслідки» згадуються в 11 статтях. Також вважаємо, що, виходячи з однорідності певних злочинів, які мають властивість спричинювати подібні (схожі) наслідки, є сенс надати спільне визначення цього поняття, зокрема, для: 1) ст. 138 КК (незаконна лікувальна діяльність) та ст. 140 КК (неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником); 2) ст. 146 КК (незаконне позбавлення волі або викрадення людини) та ст.ст. 147, 149, 151 КК (захоплення заручників, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, незаконне поміщення в психіатричний заклад); 3) ст. 328 КК (розголошення державної таємниці) та ст. 329 КК (втрата документів, що містять державну таємницю).

При нагоді проаналізуємо також термін «інші тяжкі наслідки», який у законодавстві про кримінальну відповідальність трапляється ще частіше, ніж термін «тяжкі наслідки», про який йшлося вище.

Логічно припустити, що зворот «інші тяжкі наслідки» передбачає, що: 1) у відповідній диспозиції вже передбачені певні чітко визначені наслідки, які з точки зору законодавця є тяжкими, 2) перелік інших наслідків у законі не зазначається, проте усі вони повинні мати здатність бути порівняними з тими наслідками, які чітко визначені законодавцем, тобто бути тяжкими.

Вивчення КК свідчить, що термін «інші тяжкі наслідки» уживає законодавець поряд з такими чітко визначеними наслідками:

1) «загибель людей» – ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 1141, ч. 3 ст. 1941, ст. 237, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 252, ст. 259, ч. 5 ст. 260, ст. 264, ч. 2 ст. 266, ч. 2 ст. 267, ч. 4 ст. 2671, ч. 2 ст. 269, частина друга статей 271-275, частина третя статей 278-281, ч. 2 ст. 283, ст. 291, ч. 2 ст. 294, чч. 1, 2 ст. 326, чч. 1, 2 ст. 327, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 3471, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 412, ч. 2 ст. 429, ч. 2 ст. 446.

Крім того, у деяких нормах «інші тяжкі наслідки» порівнюються з термінами, що є ідентичними за змістом з поняттям «загибель людей»: у ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 321¹, ч. 3 ст. 381 – це «смерть особи», ч. 2 ст. 137 – «смерть неповнолітнього», ч. 2 ст. 139 – «смерть хворого», ст. 141 – «смерть пацієнта», ч. 3 ст. 321² – «смерть потерпілого». Як убачається, є сенс в уніфікації відповідної термінології, оскільки різними словосполученнями позначається одне й те саме явище.

2) «загибель кількох осіб» – ч. 3 ст. 414;

3) «загибель або масове захворювання населення», «тяжкі технологічні аварії», «екологічні катастрофи» – ч. 1, 2 ст. 253. Уважаємо, що термінологію в цій статті теж слід уніфікувати з іншими, замінивши слово «населення» на «людей», сформулювавши відповідні наслідки як «загибель або масове захворювання людей» через причини, наведені вище. Те саме стосується й ч. 1 ст. 276 та ч. 1 ст. 279, де «небезпека настання інших тяжких наслідків» передбачається разом з «небезпекою для життя людей». Для уніфікації термінології останній наслідок слід викласти як «створення загрози загибелі людей»;

4) «загибель людей» та «екологічне забруднення значних територій» – ст. 236;

5) «загибель людей» та «їх масове захворювання» – ч. 2 ст. 239, ч. 4 ст. 240;

6) загибель людей» та «масова загибель об'єктів рослинного чи тваринного світу» – ч. 4 ст. 239¹;

7) «загибель людей», «їх захворювання», «масова загибель об'єктів рослинного чи тваринного світу» – ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243;

8) «загибель людей» та «масова загибель тварин» – ч. 2 ст. 245;

9) «загибель людей», «майнова шкода у великому розмірі», «значне забруднення довкілля» – ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265¹;

10) «загибель людей» та «майнова шкода в особливо великому розмірі» – ч. 2 ст. 194, ч. 2 ст. 270, ч. 2 ст. 270¹;

11) «загибель людей» та «загибель корабля» – ст. 417.

Як бачимо, КК містить одинадцять варіантів уживання терміна «інші тяжкі наслідки» поряд із «загибеллю людей». Це означає, що ступінь суспільної небезпечності відповідних наслідків повинен бути таким, щоб його можна було співставити зі смертю людини, а стосовно ч. 3 ст. 414 – навіть зі смертю двох осіб. Звичайно, ураховуючи те, що життя людини визнається в Україні найвищою соціальною цінністю, ніякої рівнозначності в результаті такого співставлення ми не отримаємо, проте принаймні характер насталих наслідків має бути таким, щоб можна було питання про таке порівняння ставити. Безперечно, відповідними властивостями володіють, зокрема, такі наслідки як: а) тяжке тілесне ушкодження, спричинене хоча б одній особі; б) середньої тяжкості тілесні ушкодження, за-

подіяні двом або більше особам, в) групі нещасні випадки, що супроводжуються заподіянням хоча б одному з потерпілих середньої тяжкості тілесного ушкодження, а іншим – менш значної шкоди, г) матеріальна (майнова) шкода в особливо великому розмірі; д) руйнування чи пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення. Звичайно, цей перелік не є вичерпним. У разі можливості його надати не було б потреби у використанні терміна «інші тяжкі наслідки», а відповідна шкода була б формально визначена законодавцем. Неможливість вирішення питання у зазначений спосіб пояснюється не лише можливим різноманіттям наслідків, що можуть настати в результаті вчинення будь-якого з указаних злочинів, а й тим, що залежно від характеру цих злочинів, наслідки будуть суттєво різнитися за своєю соціальною сутністю. Так, годі казати про подібність наслідків, що можуть настати від посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ч. 3 ст. 110 КК) та умисного пошкодження або знищення майна працівника правоохоронного органу, журналіста, службової особи або громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст.ст. 347, 347¹, 352 КК). Водночас можна стверджувати про подібність наслідків у трьох останніх випадках, а тому в наведених кримінально-правових нормах термін «інші тяжкі наслідки» повинен мати однакове значення й убачається за доцільне надати його легально тлумачення шляхом доповнення першої з названих статей (347) Приміткою, яка містила б відповідну норму-дефініцію. Різницями за характером суспільної небезпеки будуть «інші тяжкі наслідки» у ч. 2 ст. 242 КК (порушення правил охорони вод) та ч. 2 ст. 283 КК (самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда), у ч. 2 ст. 327 КК (заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції) та ч. 2 ст. 446 (піратство), у ч. 3 ст. 239¹ (незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель) та ст. 266 (погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали). Перелік таких пар кримінально-правових норм може бути продовжено.

12) у ч. 3 ст. 399 «інші тяжкі наслідки» передбачені разом з таким наслідком як «тяжкі тілесні ушкодження»;

13) у ч. 2 ст. 155 КК «інші тяжкі наслідки» передбачені разом з таким наслідком як «безплідність»;

14) у ч. 4 ст. 323 КК «інші тяжкі наслідки» передбачені разом з таким наслідком як «істотна шкода здоров'ю потерпілого»;

15) у ч. 3 ст. 204 КК «інші тяжкі наслідки» передбачені разом з таким наслідком як «отруєння»;

16) у ч. 3 ст. 374 КК «інші тяжкі наслідки» передбачені разом із «засудженням невинної у вчиненні кримінального правопорушення особи»

17) у ст. 251 КК «інші тяжкі наслідки» передбачені разом з таким наслідком як «поширення епізоотії»;

18) у ч. 2 ст. 258 КК «інші тяжкі наслідки» передбачені разом з таким наслідком як «значна майнова шкода».

Таким чином, у КК наявні сім випадків, де «інші тяжкі наслідки» передбачені разом з іншими формально визначеними наслідками, які не характеризуються загибеллю людей. Наведений перелік, як і той, що було зазначено вище, дає змогу показати різницю в характері суспільної небезпечності наслідків, що можуть бути віднесені до «інших тяжких». Вочевидь, у цьому аспекті не можна порівнювати характер наслідків від статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155 КК) та порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК). Сам законодавець у першому випадку вживає термін «інші тяжкі наслідки» поряд з терміном «безпіддя», а в другому – поряд з «поширенням епізоотії». Те саме стосується й наслідків, що можуть настати від незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ч. 3 ст. 204 КК) та порушення права на захист (ч. 3 ст. 374 КК). У першій з наведених статей термін «інші тяжкі наслідки» уживається поряд з терміном «отруєння», а в другій – поряд із «засудженням невинної у вчиненні кримінального правопорушення особи». Від усіх проаналізованих випадків буде відрізнятися і характер суспільної небезпечності наслідків, що можуть настати від терористичного акту (ч. 2 ст. 258 КК). У цьому законі про кримінальну відповідальність «інші тяжкі наслідки» передбачено поряд із значною майновою шкодою.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що різний характер суспільної небезпечності злочинів, які як ознаки власних складів передбачають термін «інші тяжкі наслідки», зумовлює можливість настання різних суспільно небезпечних наслідків від їх учинення, а тому і зміст названого терміна у відповідних статтях КК не може бути однаковим.

З нашої точки зору, можна казати про приблизно однаковий ступінь суспільної небезпечності наслідків з наведених переліків, оскільки всі вони характеризуються законодавцем за допомогою прикметника «тяжкі», що є тим стрижнем, який усі такі наслідки об'єднує.

Слід звернути особливу увагу на те, що в диспозиціях ч. 4 ст. 110² та ч. 3 ст. 258⁵ КК термін «інші тяжкі наслідки» уживається поряд з такими як «вчинені організованою групою» та «вчинені в особливо великому розмірі». Як бачимо, у цих двох випадках законодавець узагалі не порівнює «інші тяжкі наслідки» ні з якими іншими, оскільки перша кваліфікуюча ознака пов'язана з наявністю певної форми співучасті (організованої групи), а друга – з розміром предмета злочину (особливо великий розмір). Зважаючи на це, у названих кримінально-правових нормах по-

рушено вимогу єдності термінології. Така сама ситуація має місце й у ч. 3 ст. 206 КК, де «інші тяжкі наслідки» передбачені разом з «насильством, небезпечним для життя і здоров'я». Останнє характеризує таку ознаку складу злочину як спосіб його вчинення. А він (сукупність певних методів і прийомів, за допомогою яких учиняється злочин) до наслідків призводить необов'язково. Крім того, звертаємо увагу, що діяння, як ознака об'єктивної сторони, насильством супроводжується (або поєднується з ним), а наслідки від насильства настають.

Цікава ситуація виникає при розгляді ч. 3 ст. 206² КК, де «інші тяжкі наслідки» передбачені разом з «великою шкодою». У Примітці до названої статті вказано, що «матеріальна шкода вважається великою, якщо вона в п'ятсот і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян». Виникає цілком слушне запитання: чи може «велика шкода» бути не матеріальною? Якщо так, то чому законодавець у Примітці не вказав на це? До того ж виходить, що «велика шкода» є поняттям оціночним, бо формалізованою є лише та його частина, що охоплює випадки, коли шкода є матеріальною. У такому випадку незрозуміло, навіщо порівнювати «інші тяжкі наслідки» з оціночним поняттям? Вочевидь «шкода» включає в себе і «наслідки», а законодавець уживає ці терміни поруч один з одним. На підставі викладеного вважаємо, що «шкода» тут може бути лише матеріальною, на що законодавець мав би вказати в диспозиції шляхом використання звороту «якщо вони заподіяли велику матеріальну шкоду». Тоді цілком логічно, що поняття «інші тяжкі наслідки» віддзеркалює шкоду не матеріальну. Інакший висновок, з нашої точки зору, слід зробити щодо ч. 3 ст. 355 КК, де «інші тяжкі наслідки» також передбачені разом з «великою шкодою». Справа в тому, що ця стаття, на відміну від ст. 206² КК, не містить примітки, де б давалося хоч якесь тлумачення останнього поняття. Отже, щодо ч. 3 ст. 355 КК немає підстав стверджувати, що «велика шкода» може бути лише матеріальною. У такому разі вказівка на «інші тяжкі наслідки» у досліджуваній диспозиції виглядає зайвою, оскільки терміном «велика шкода» охоплюються наслідки як матеріального, так і не матеріального характеру.

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати таке:

1. Немає потреби в запровадженні до Загальної частини КК нової спеціальної статті (розділу) з назвою «Визначення термінів». Роз'яснення відповідних термінів у КК слід робити щодо норм, які містяться в межах певного розділу або конкретної статті (як це й робиться зараз). Кількість таких норм-дефініцій повинно бути збільшено.

2. Зворот «інші тяжкі наслідки» передбачає, що: а) у відповідній диспозиції вже передбачені певні чітко визначені наслідки, які з точки зору законодавця є тяжкими; б) перелік інших наслідків у законі не зазначаєть-

ся, проте усі вони повинні мати здатність бути порівняними з тими наслідками, які чітко визначені законодавцем, тобто бути тяжкими.

3. У деяких нормах КК «інші тяжкі наслідки» порівнюються з термінами, що є ідентичними за змістом з поняттям «загибель людей»: у ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 321¹, ч. 3 ст. 381 – це «смерть особи», ч. 2 ст. 137 – «смерть неповнолітнього», ч. 2 ст. 139 – «смерть хворого», ст. 141 – «смерть пацієнта», ч. 3 ст. 321² – «смерть потерпілого». Тому є сенс в уніфікації відповідної термінології, оскільки різними словосполученнями позначається одне й те саме явище. Через названі причини в ч. 1, 2 ст. 253 замість «загибель або масове захворювання населення» слід зазначити «загибель або масове захворювання людей», у ч. 1 ст. 276 та ч. 1 ст. 279 замість «небезпеку для життя людей» передбачити «загрозу загибелі людей».

4. У ч. 3 ст. 355 КК «велика шкода» може бути як матеріальною, так і не матеріальною, а тому вказівка на «інші тяжкі наслідки» у цій нормі виглядає зайвою й має бути звідти виключена.

5. Різний характер суспільної небезпечності злочинів, які як ознаки власних складів передбачають термін «інші тяжкі наслідки», зумовлює можливість настання різних суспільно небезпечних наслідків від їх учинення, а тому і зміст названого терміна у відповідних статтях КК не може бути однаковим.

6. Єдність термінології не є характерною для усіх без винятку кримінально-правових норм. Потреби в такій єдності в багатьох випадках навіть не виникає.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаються в дослідженні інших аспектів техніки законотворення взагалі та в галузі кримінального права зокрема.

Використані джерела:

1. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений: монография: / В.Н. Кудрявцев. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Юрист, 1999. – 301 с.
2. Мельник П. Кримінально-правова відповідальність за незаконну порубку лісу: окремі питання / П. Мельник // Право України. – 2001 р. – № 6. – С. 84-87.
3. Даев В.Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса: монография / В.Г. Даев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. – 112 с.
4. Стрельцов Є.Л. Організаційні та змістовно-методичні засади в міжнародній протидії транснаціональній злочинності / Є.Л. Стрельцов / Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.). – О. : Фенікс, 2011. – С. 249-252.
5. Харитонов Є. Деякі міркування з приводу нормотворчості / Харитонов Є., Підопригора О. // Право України. – 2000. – № 8. – С. 81-84.

6. Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В.Я. Тацій / Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 13-14 грудня 2002 р.) ; упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий. - Х.: Право, 2003. - С. 3-12.

7. Бержерон Р. Правила нормопроекування: документ, вироблений за фінансовою допомогою Канадського агентства міжнародного розвитку в рамках програми співробітництва між Міністерством юстиції Канади та Міністерством юстиції України / Р. Бержерон. - К.: Мінюст України, 1998. - 22 с.

8. Яни П. Криминализиция нарушений в хозяйственной деятельности / П. Яни // Российская юстиция. - 1995. - № 1. - С. 22-23.

9. Готин А.Н. Изменение социальной оценки деяния как основание реформирования норм об уголовной ответственности за выпуск или реализацию недоброкачественной продукции (вопросы криминализации и декриминализации) / А.Н. Готин // Вісн. ЛІВС МВС України. - 2000. - Вип. 1. - С. 109-119.

10. Андрушко П.П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 року та її вплив на тлумачення його норм / П.П. Андрушко // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 жовт. 2001 р.) ; редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. - К.-Х.: Юрінком Інтер, 2002. - С. 24-30.

11. Андрушко П.П. Системное согласование положений Уголовного кодекса // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права, 31 мая-1 июня 2007 г. / П.П. Андрушко / Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (г. Москва, 31 мая-1 июня 2007 г.) ; отв. ред. В.С. Комиссаров. - М. : Велби, 2007. - С. 30-34.

12. Лукашов А.И. К вопросу о понятии «уголовного закона» и правилах формулирования уголовно-правового запрета / А.И. Лукашов / Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (г. Москва, 31 мая-1 июня 2007 г.) ; отв. ред. В.С. Комиссаров. - М. : Велби, 2007. - С. 237-240.

13. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: проблеми міждисциплінарних зв'язків / О.О. Пащенко / Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9-10 жовт. 2014 р.) / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. - Х.: Право, 2014. - С. 150-154.

Пащенко А.А. Может ли выступать единство терминологии в качестве обязательного требования ко всем уголовно-правовым нормам?

В статье рассматривается такое требование к законодательству об уголовной ответственности как единство терминологии. Доказывается, что единство терминологии не является характерным для всех без исключения уголовно-правовых норм. Установлено, что различный характер общественной опасности преступлений, которые в качестве признака своих составов предусматривают термин «иные тяжкие последствия», обуславливает возможность наступления различных общественно опасных последствий от их совершения, а по-

тому и содержание указанного термина в соответствующих статьях УК не может быть одинаковым.

Ключевые слова: *уголовно-правовые нормы, закон об уголовной ответственности, единство терминологии, тяжкие последствия, иные тяжкие последствия.*

Pashchenko O.O. Could be a unity of terminology as a mandatory requirement for all criminal-law rules?

The terms used to refer to one and the same phenomenon in different areas of law should be the same. This is because a place that takes the criminal law in the national legal system. On the one hand, when criminal law serves as a health public relations governed by other sectors, it can not use that term in a different sense than it is in the regulatory areas as designed to protect exactly what in these areas is regulated, not something otherwise, at their discretion, "on its own initiative". On the other – if the main purpose of the criminal procedure law and penal law is the implementation of the provisions of the law of criminal, that is it must use those terms in the same sense in which they are used in criminal law, which is the branch of law material. The opposite approach to the question seems meaningless. However, in certain cases mentioned areas of law for a criminal act as regulators. For example, Art. 371 of the Criminal Code establishes liability for knowingly unlawful detention, drive, house arrest or detention. In this case, the legality of these actions and their essence is defined by the Criminal Procedure Code. In Art. 387 of the Criminal Code provides for liability for disclosure of operational activities, pre-trial investigation. In this case, the law on criminal liability protects socially useful relationship to implement the interests of justice from one of the types of dangerous assault on them. Regulated as relevant procedural law relationships.

The author is not expressed in literature supports the proposal for the introduction of the Universal part of the Criminal Code new special article, or even a whole section called "Definitions". We believe that the explanations of relevant terms in the Criminal Code should be made on the norms contained within that section or a particular article (as it is now). However, in our view, the number of such rules, definitions should be increased. Especially urgent the problem is seen on the nineteenth chapter "Crimes against the established order of military service (military crimes)", where the concept of "grave consequences" mentioned in 11 articles. Also consider that on the basis of uniformity of certain crimes who have the ability to cause similar effects, it makes sense to provide a common definition of the term, in particular: 1) Art. 138 of the Criminal Code (illegal medical activity) and Art. 140 of the Criminal Code (improper execution of professional duties of medical or pharmaceutical employee); 2) Art. 146 of the Criminal Code (illegal deprivation of liberty or kidnapping) and Articles 147, 149, 151 of the Criminal Code (hostage taking, trafficking or other illegal agreement on the person illegally in a psychiatric institution); 3) Art. 328 of the Criminal Code (disclosure of state secrets) and Art. 329 of the Criminal Code (loss of documents containing state secrets).

It was found that the different nature of public danger of the crimes that as a sign of his compositions include the term "other grave consequences", causes the possibility of the onset of different socially dangerous consequences of their commission, and therefore the content of this term in the relevant articles of the Criminal Code can not be the same.

Key words: *criminal-law rules, law of criminal responsibility, unity of terminology, grave consequences, other grave consequences.*

УДК 343.9

В.М. Пекарчук

**ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРОБАЦІЮ» - ПОМІТНИЙ КРОК
НА ШЛЯХУ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
НЕПОВНОЛІТНІХ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті проаналізовано місце та роль Закону України «Про пробачію» у вдосконаленні системи попередження скоєння злочинів у середовищі неповнолітніх – чергового кроку до гуманізації кримінальної політики української держави, розвитку парадигми системи покарань, альтернативних позбавленню волі, і на цій основі активізації підліткової ідентифікації, гармонізації суспільних стосунків.

Ключові слова: *пробачія, неповнолітні, девіантна поведінка, ресоціалізація, орган пробачії, пробачієві програми, досудова доповідь, соціально-виховна робота.*

Постановка проблеми. В умовах розбудови правової, демократичної держави, формування зрілого громадянського суспільства гуманізація кримінальної політики фактично позбавлена кордонів. Одним з найважливіших векторів цього процесу є розвиток парадигми системи покарань, альтернативних позбавленню волі, про що свідчить ухвалення важливих нормативно-правових актів європейського та світового рівня, зокрема таких як Мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), Рекомендація СМ/Rec (2010) 1 Комітету Міністрів Ради Європи про Правила Ради Європи про пробачію та інших. Сучасні реформи в українському суспільстві також націлені на трансформацію та імплементацію провідних міжнародних стандартів у вітчизняному законодавстві. Потужним кроком в цьому напрямі можна без перебільшення вважати прийняття Верховною Радою України Закону України «Про пробачію». На тлі вищевикладеного актуальним виявляється створення ефективного механізму захисту прав неповнолітніх, які підлягають кримінальній відповідальності. Діти – не тільки майбутнє кожної держави. Діти – їхнє сьогодні. Виклики нашого часу потребують перегляду системи покарань неповнолітніх, які скоїли злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему створення та діяльності органу пробачії в Україні досліджували такі вітчизняні вчені, як О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, В.М. Дрьомін, А.Х. Степанюк, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець. Що стосується різних аспектів інституту попередження злочинності неповнолітніх, то вони висвітлювалися в працях М.І. Ветрова, Ю.М. Грошевого, А.П. Закалюка, К.Є. Ігошева, Ф.А. Лопушанського, П.П. Михайленка, М.М. Михесенка, А.Р. Ратинова, Т.А. Третьякової, І.К. Туркевича та інших. Окреслені ними проблеми здебільшого розглядалися залежно від галузі права.

Формування цілей. Визначаючи цінність попередніх досліджень, слід констатувати, що з урахуванням суттєвого оновлення законодавства,

а саме нещодавнього ухвалення Закону України «Про пробацію», його вплив на перспективи попередження злочинності неповнолітніх в Україні не став предметом спеціального дослідження. Мета статті полягає у з'ясуванні алгоритму реалізації та ефективності дії Закону України «Про пробацію» на середовищі неповнолітніх та профілактику скоєння ними правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення Закону України «Про пробацію» свідчить про лібералізацію кримінальної політики держави й формування альтернативної системи виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Інститут пробації зорієнтований на посилення безпеки суспільства шляхом профілактики правопорушень та виправлення засуджених.

Сьогодні, відповідно до статті 98 Кримінального кодексу України до неповнолітніх, які визнані винними у вчиненні злочину, суд може застосувати основні покарання у вигляді штрафу, громадських робіт, виправних робіт, арешту, позбавлення волі на певний строк та додаткові покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Статтею 102 передбачено позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку на строк від шести місяців до п'ятнадцяти років [1]. Значне поширення і стійкість рецидивної злочинності неповнолітніх багато в чому є наслідком низької ефективності кримінального покарання, що проявляється в неналежному відновленні соціальної справедливості, порушеною вчиненим злочином. У літературі справедливо наголошується на тому, що, коли навіть буде досягнута мета позбавлення волі всіх осіб, які вчинили злочин, то суспільство буде зруйноване, адже просто неможливо знайти матеріальні й людські ресурси, які будуть потрібні для досягнення цієї мети. Альтернативні заходи можуть розраховувати на підтримку суспільства й держави, по-перше, унаслідок необхідності гуманного поводження з правопорушниками, а по-друге, з метою захисту суспільства від криміналізації, неминучою в умовах масової практики покарання у вигляді позбавлення волі, забезпечення його безпеки й соціального благополуччя [2].

Уведення альтернативних позбавленню волі покарань стосовно неповнолітніх підтверджує, що відбування покарання у вигляді позбавлення волі перешкоджає подальшій соціальній адаптації особистості неповнолітніх, їх поверненню в суспільство: дитина в умовах ізоляції втрачає соціально значущі навички, освоює в місцях позбавлення елементи кримінальної субкультури, крім того, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі під наглядом кваліфікованих працівників органу пробації дає змогу уникнути негативних моральних, психологічних і фізичних наслідків ізоляції, оскільки при альтернативному покаранні навички соціальної взаємодії зберігаються й розви-

ваються під впливом соціального середовища і за активної допомоги співробітників органу пробачії.

Пробачія є новим об'єктом науково-практичного дослідження. Закон розглядає пробачію як систему наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду до засуджених, кримінальні покарання яких, не пов'язані з позбавленням волі, а також забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [3].

Проте в Україні експерименти з відпрацювання елементів пробачії у діяльності кримінально-виконавчої інспекції розпочали ще 2003 року. Водночас служба пробачії за кордоном, не лише в країнах Західної Європи, а й у Польщі, Чехії, Словаччині та інших державах Центральної та Східної Європи, суттєво відрізняється від кримінально-виконавчої інспекції в Україні за своїми функціями, організацією діяльності, кадровим забезпеченням та методами роботи. Ефективність застосування пробачії у повній мірі підтверджує досвід європейських країн та США. Упродовж першої декади XXI століття служба пробачії була створена практично в усіх країнах Східної та Центральної Європи. Кожна держава, обираючи власну модель, використовувала багаторічний ефективний досвід функціонування служби пробачії в інших країнах Західної Європи з урахуванням власних найкращих досягнень [4, с. 55-58].

Організацію заходів пробачії буде забезпечувати орган пробачії, який визначається законом як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в цій сфері. Створення органу пробачії здійснюватиметься шляхом реорганізації кримінально-виконавчої інспекції, яка має досвід подібної практики. Завдання вказаної державної інституції буде подвійне: по-перше, виконати покарання, альтернативне позбавленню волі, винесене судом неповнолітньому, по-друге, забезпечити його ресоціалізацію, тобто повернення в існуючу суспільну життєдіяльність.

Згідно зі ст. 12 Закону «Про пробачію», остання визначена стосовно осіб віком від 14 до 18 років, здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх, спрямовується на забезпечення нормального розвитку, профілактику агресії та позитивні зміни особистості [3]. Розглядаючи кримінальні провадження та матеріали стосовно неповнолітніх, судді нерідко залучають до участі в процесі різних фахівців: педагогів, психологів, лікарів та інших, забезпечуючи інтереси обвинувачених неповнолітніх, з одного боку, та створюючи додаткові умови до призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, - з іншого. Доречним до вищевикладеного можна вважати підготовку досудових доповідей щодо обвинувачених, яка стосовно неповнолітніх додатково повинна містити інформацію про вплив криміногенних чинників на протиправну поведінку підлітків, рекомендації щодо профілактичних

заходів стосовно неповнолітніх. Зазначене надасть можливість зменшити кількість судових рішень стосовно неповнолітніх, пов'язаних з позбавленням волі. Більше того, обвинувачений має можливість брати участь у підготовці досудової доповіді. У випадку, якщо останній – неповнолітній, участь у підготовці досудової доповіді братимуть законні представники, які разом з обвинуваченим надаватимуть інформацію персоналу органу пробачії, необхідну для підготовки доповіді.

Як відомо, профілактикою злочинності в середовищі неповнолітніх займаються різні органи центральної та регіональної виконавчої влади, служба у справах дітей, підрозділи превентивної поліції та інші державні установи та заклади. Те саме стосується й ресоціалізації засуджених неповнолітніх без ізоляції від суспільства – це завдання широкого кола суб'єктів. Однак нерідко діяльність указаних структур відбувається децентралізовано, а сам механізм реалізації профілактичної роботи має певні відмінності. Орган пробачії, хоча є новим інститутом, який розвивається, але має під собою основу у вигляді кримінально-виконавчої інспекції. Він повинен виступити координуючою силою, яка здатна в найскладніших умовах комплексно вирішувати проблеми дітей, стосовно яких ухвалене рішення суду та вдосконалити систему профілактики злочинності неповнолітніх, до яких здійснюється пробачія, мобілізувати всі існуючі реабілітаційні ресурси, організуючи роботу спільно не лише з органами державної влади, а й інститутами громадянського суспільства, іншими організаціями у спектрі формування індивідуальних програм реабілітації й контролю, уживаючи тим самим заходів, спрямованих на найкраще забезпечення інтересів підлітків. Орган пробачії, спираючись на розроблені пробачійні програми, зможе самостійно вирішувати, де й коли саме проводити контроль стосовно неповнолітніх суб'єктів пробачії, які інші органи влади слід залучати. Наприклад, якщо контрольний рейд відбувається у навчальному закладі, де навчається підліток, доречно залучити співробітників превентивної поліції, які професійно допоможуть побачити реальну картину стосунків неповнолітнього з колективом; за умови відвідування суб'єкта за місцем проживання доцільно залучати представників відділів у справах дітей, які краще розуміються на побутовому середовищі неповнолітніх. Важливим заходом пробачії є інформування інших суб'єктів про необхідність надання адресної допомоги засудженим. Його результативність залежить від того, чи володіє орган пробачії достатніми відомостями про особу засудженого неповнолітнього, умови і спосіб його життя і наскільки своєчасно відбувається таке інформування. Водночас треба пам'ятати, що заходи нагляду це лише частина індивідуального плану роботи із засудженим, велике значення має соціально-виховна робота, визначена в законі як цілеспрямована діяльність персо-

налу органу пробації для досягнення конкретної мети – виправлення засуджених та передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги, сприяння працевлаштуванню, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності, проведення індивідуально-профілактичної роботи [3]. На відміну від контролю цей напрям діяльності органу пробації не може в повній мірі регулюватися нормами права.

Законом передбачена можливість залучення батьків або їхніх законних представників до проведення соціально-виховної роботи з засудженими неповнолітніми. Адже сім'я надає переважний вплив на особистість неповнолітнього з раннього дитинства. У цьому аспекті доречно ширше залучати до виховної роботи не тільки батьків, а й родичів і членів сімей засуджених, виявляти серед них тих, які позитивно впливають на підлітків. Але треба розуміти, що в сім'ях засуджених неповнолітніх, які вчинили злочини, емоційні контакти між батьками й дітьми могли бути порушені, що підштовхнуло підлітків до скоєння злочину. Також негативний вплив міг проявитися в байдужості батьків, відсутності взаєморозуміння в сім'ї, важких матеріальних умовах та побутової невлаштованості. Крім того, треба розуміти, що в період терміну пробації в стосунках батьків та неповнолітніх може переважати «силовий» метод виховання. Ураховуючи викладене вище, можна констатувати, що перед співробітниками органу пробації стоїть складне завдання: з одного боку по максимуму використати вплив родинних зв'язків на шляху виправлення неповнолітнього, з іншого – нівелювати можливе нерозуміння з боку батьків, не допустити несприятливої обстановки в сім'ї шляхом зрозумілого тлумачення адміністративних і кримінально-правових заходів впливу на батьків, які не виконують належним чином обов'язків з виховання дітей. Залишаючись на свободі, неповнолітні під усебічним впливом профілактичної роботи здебільшого змінюють свою поведінку й не допускають рецидивів злочинів.

Однією з головних особливостей пробації щодо неповнолітніх уважається обов'язкове залучення засуджених неповнолітніх до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти. Адже відсутність або недоліки сімейного виховання і можуть зумовлювати як низький духовно-культурний і освітній рівень неповнолітніх, що безпосередньо визначає їх вчинки, особливо тих, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Крім того, однією з об'єктивних причин скоєння повторних злочинів з боку неповнолітніх є незайнятість їх працею або навчанням.

Серед можливих напрямів виховної роботи з засудженими неповнолітніми, у навчальному колективі період застосування пробації можна виокремити такі: вирішення питання продовження навчання в разі незайнятість, допомога в навчальній діяльності, корекція поведінки непов-

нолітного в навчальному колективі, вплив на покращання стану відвідування ним занять, залучення до активної громадської діяльності в колективі. За умов координуючої ролі органу пробації навчальні колективи використовуватимуть різні форми виховної роботи з засудженими неповнолітніми: проведення індивідуальних та групових бесід педагога, профілактичних бесід з неповнолітніми в присутності педагогів закладу і працівників органу пробації неповнолітніх, розгляд неправомірної поведінки підлітка на зборах класу чи групи, винесення питання про його девіантну поведінку на розгляд ради профілактики закладу, виклик у навчальний заклад батьків у разі порушення ним дисципліни, подання про недотримання ним норм поведінки до органу пробації [5, с. 183].

Можливість отримати освіту, професію, працевлаштування цілком можна вважати прямим шляхом до виправлення, тому що неповнолітні побачать упевнену альтернативу асоціальним моделям поведінки.

Важливим завданням залишається створення та забезпечення реалізації пробаційних програм щодо неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Відповідно до статті 2 Закону України «Про пробацію» пробаційна програма визначається як програма призначена за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та яка передбачає цілий комплекс заходів, спрямованих на соціальну поведінку та формування соціально сприятливих змін особистості. Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм визначаються Кабінетом Міністрів України. Пробаційні програми повинні бути універсальними, застосовуватися до неповнолітніх з відхиленнями соціальної поведінки взагалі.

Водночас треба пам'ятати, що кримінальна активність серед різних вікових груп неповнолітніх чоловічої та жіночої статі має певні відмінності. Практично кожний десятий засуджений неповнолітній чоловічої і жіночої статі має вік від 14 до 16 років, приблизно третю частину від усіх засуджених становлять неповнолітні віком від 16 до 17 років, у віковій групі від 17 до 18 років понад 40 % – особи чоловічої і 30 % жіночої статі [6, с. 267-268]. Тобто соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими, до яких застосовують пробацію, має свої особливості. Вони обумовлені специфікою умов, у яких організовується процес виправлення, специфікою об'єкта (неповнолітні) і специфікою суб'єкта (працівники органу пробації, представники державних, громадських, освітніх, культурних та інших установ та організацій). Отже, кримінальна поведінка неповнолітніх засуджених, зумовлена різними типами соціальної дезадаптації й пробаційні програми цих підлітків також мають бути диференційованими.

Розробка індивідуальних диференційованих пробаційних програм є складним і творчим процесом, до якого необхідно залучати фахівців со-

ціально-психологічної, виховної роботи й самого засудженого. Метою програми є формування нової життєвої орієнтації, яка виключає можливість учинення нового злочину. Указана програма – це не просто сукупність заходів, – це система виховних впливів спеціалістів, що спрямована на стимулювання власної соціально схвалюваної діяльності підлітка за чітко визначеним планом і відповідними термінами виконання. Складається вона, зазвичай, на півроку, а в особливо складних випадках – на один-три місяці. Відповідно до результатів виконання програми засуджений отримує певну ступінь заохочувальних діянь, зокрема, за сумлінну поведінку й відповідальне ставлення до навчання, праці, активну участь у позакласній роботі до підлітків можуть бути застосовані різні заохочення: подяка, нагородження похвальною грамотою, нагородження цінним подарунком тощо [7, с. 142].

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що пробація дасть змогу проводити гнучкішу кримінальну політику щодо неповнолітніх правопорушників. В останніх буде можливість уникнути моральних, психологічних, фізичних та інших негативних наслідків ізоляції, зберегти навички соціальної взаємодії, розвивати останні під впливом соціального середовища і професійної допомоги кваліфікованих співробітників органу пробації. Ухвалення Закону України «Про пробацію» є початковим кроком створення якісної системи, спроможної вплинути на зниження рівня рецидивної злочинності в середовищі неповнолітніх в Україні, зменшити навантаження на пенітенціарну систему, сприяти попередженню криміналізації особистості неповнолітніх і загалом зниженню злочинності в суспільстві. У загальному контексті це має стати вагомим чинником формування правової держави й громадянського суспільства в Україні.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Гета М.Р. Альтернативи лишенню свободи в Республіке Казахстан: современное состояние и перспективы / М.Р. Гета // Центр исследования правовой политики при поддержке Института Открытого Общества (Open Society Institute) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lprc.kz>.
3. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov>.
4. Беца О., Овчарова Г. Про створення служби пробації в Україні / О. Беца, Г. Овчарова // Відновне правосуддя в Україні, щоквартальний бюлетень № 1(5)2007. – С. 54–59.
5. Бочелюк В.Й. Юридична психологія / В.Й. Бочелюк // Навчальний посібник – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.

6. Кримінально-виконавче право : підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О.В. Лисодед та ін. ; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2011. – 328 с.

7. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні аспекти діяльності служби пробачії / Н. Ю. Максимова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. - Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. - Т. 7 : Екологічна психологія (соціальний вимір), Вип. 32. - С. 137-143.

Пекарчук В.М. Закон України «О пробации» - заметный шаг на пути предупреждения преступности несовершеннолетних: теоретико-правовой аспект

В статье проанализированы место и роль Закона Украины «О пробации» в совершенствовании системы предупреждения совершения преступлений в среде несовершеннолетних – очередного шага к гуманизации уголовной политики украинского государства, развития парадигмы системы наказаний, альтернативных лишению свободы, и на этой основе активизации подростковой идентификации, гармонизации общественных отношений.

Ключевые слова: *пробация, несовершеннолетние, девиантное поведение, ресоциализация, орган пробации, пробационные программы, социально-воспитательная работа.*

Pekarchuk V.M. The Act of Ukraine «On probation» is the way to prevent juvenile delinquency: theoretical and legal aspect

In the article the author analyses the place and the role of the Act of Ukraine «On probation» in improving preventive system of committing crimes by juveniles – that is the next step to humanize the criminal policy of the Ukrainian state, to develop the paradigm of the penalties system as alternatives to prison.

The importance of this problem is caused, first of all, by the necessity to know the mechanism of implementation of the Act of Ukraine «On probation» as - to juvenile delinquents and how to stop re-offending.

The author emphasizes that alternatives to prison as – to juveniles influence positively the further social adaptation, returning to the community.

The author ascertains that the powerful system of the criminal and executive inspection has been formed at present in Ukraine. This inspection has the functions similar to the probation bodies in the system of alternatives to prison according to the present legislation. The author takes into account the subsequent and perspective factor while organizing educational measures, social and useful activity, individual and preventive work with juveniles who committed crimes.

The author pays special attention to the leading role of probation bodies which should be a coordinative force that in the most difficult conditions can fully solve the problems of the juveniles who have the court order and improve the system of crime prevention among delinquents who are on probation, mobilize all present rehabilitative resources organizing the work both with the organs of the state power and the public institutions.

The author also shows the place of individual different probation programmes, complex and creative process drawing specialist in social and psychological, educational work and convict himself to form a new life orientation that excludes committing a new crime.

Key words: *probation, regocialization, juveniles, probation body, probation programmes, pretrial report, social and educational work.*

УДК 343.1

Ю.Ю. Симонова

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ
НЕДОТОРКНОСТІ, ЩО ВЧИНЕНІ В СІМ'І
(КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ
АСПЕКТИ)**

На підставі вивчення та аналізу судової практики застосування кримінального законодавства щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, що вчинені в сім'ї, у статті висвітлено певні питання щодо співрозмірності вини та ступеня покарання, проблеми іншого характеру та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *статеві злочини, сім'я, сексуальне насильство, примушування, розбещення, статевий зв'язок, бездіяльність, статевозрілість.*

Постановка проблеми. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, учинені в сім'ї (надалі – сексуальні злочини) є актуальною проблемою сьогодення. На 30 жовтня 2015 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень (надалі ЄРДР) за статеві злочини знаходилось 1013 вироків, з яких 99 винесені судами першої інстанції саме за вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості в сім'ї. Якщо звернути увагу на їх географію, то можна виявити наявність негативної тенденції, оскільки в таких областях України, як Донецькій та Луганській (контрольована Україною територія), Херсонській, Одеській, Запорізькій, Харківській, Дніпропетровській та Миколаївській областях у період з 30.10.2014 року по 30.10.2015 року винесено у 2 рази більше вироків за вчинення розглядуваних правопорушень, аніж за минулорічний аналогічний період.

Водночас дослідниками наголошується про надзвичайно високий показник латентності цієї категорії злочинів. Так, А. С. Лукаш визначає, що співвідношення зареєстрованих згвалтувань відносно латентних сягає 1:4 [1, с. 19], а М. Г. Вербенський уточнює, що майже половина усіх згвалтувань учиняється в сім'ї [2, с. 41]. Більше того, О. В. Синеокий, підтримуючи думку американського сексолога А. Сельтера, висловив припущення, що в поле зору правоохоронних органів потрапляє лише 5% педофілів

[3, с. 262]. Таким чином, на тлі високої латентності можна лише здогадуватися щодо реальної картини з цього питання.

Звичайно, така ситуація є неприйнятною для суспільства, оскільки злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості несуть в собі величезний негативний імпульс. Одним з ефективних факторів протидії їм є застосування справедливого покарання, підґрунтям чому є правова норма, що передбачає покарання, співрозмірне (адекватне) вині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення зі спеціальною кримінально-правовою літературою та відповідним законодавством засвідчило, що смисловий зміст правових норм IV розділу КК України «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості» [4] і дотепер є предметом дискусій серед науковців, підтвердженням чому є роботи Л. А. Андрєєвої, Ю. В. Александрова, А. М. Бабенка, Б. А. Бліндера, Н. П. Бондара, З. А. Вишинської, А. П. Дьяченко, Г. Б. Елемісова, А. А. Жіжленко, А. Н. Ігнатова, П. І. Люблінського, П. П. Осипова, А. А. Піонтковського, В. Н. Сафронова, Ю. К. Сущенко, Н. І. Трофімова, М. Д. Шаргородського, Я. М. Яковлева та ін. А окремі науковці (М. Г. Вербеньський, Л. В. Дорош, К. М. Плутицька, О. Г. Поліщук, Л. В. Пономарьова та ін.) безпосередньо досліджували згадану теоретичну базу й у контексті розглядуваних злочинів. В узагальненому вигляді суть їх напрацювань (висновків) зводиться до того, що певні статті розділу IV КК України (надалі КК): а) не повною мірою охоплюють усі елементи правопорушення; б) не містять чітких визначень складу злочину, а тому не дозволяють суду в окремих випадках призначати покарання, яке найбільш відповідало критерію співрозмірності вини за вчинений злочин тощо. Наведена проблема потребує додаткової уваги з боку науковців.

Формування цілей. Мета статті - дослідити ефективність чинних кримінально-правових норм, які захищають статево свободу та статево недоторканість та надання пропозицій щодо їх удосконалення з метою: а) збільшення рівня захисту особи від розглядуваних злочинів; б) створення правових умов для можливості призначення винній особі покарання, яке б максимально відповідало критерію співрозмірності вини за вчинений злочин.

Виклад основного матеріалу. 1. Аналіз судово-слідчої практики дає підстави стверджувати, що доволі часто трапляються випадки, коли злочин, який кваліфікується за ст. 156 КК (Розбещення неповнолітніх), учиняється шляхом бездіяльності. Так, гр. О. будучи вітчимом малолітнього Д. протягом року вчиняв розпусні дії щодо останнього шляхом: а) дозволу разом дивитися відеофільми з елементами порнографічного характеру; б) оголювання своїх статевих органів та зайняттям онанізмом під час перегляду згадуваних фільмів у присутності малолітнього Д. [5]. Тобто,

злочинні діяння було вчинено шляхом бездіяльності. У вирокі прямо зазначено, що «...в даному випадку надання дозволу вітчимою малолітньому пасинку на перегляд фільмів, що містять сцени порнографічного характеру, необхідно розцінювати як елемент інтелектуального розбещення, а не розповсюдження» [5] та кваліфікував це правопорушення за ст. 156 КК, тобто як дії, учинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього [4].

В іншому випадку, гр. В. зайшов до спальної кімнати та не зачинивши двері увімкнув комп'ютер для перегляду відео еротичного характеру, під час чого відчув статеве збудження і, не звертаючи увагу на малолітню племінницю яка зайшла до кімнати, оголив статеві органи та почав здійснювати акт онанізму по закінченню якого лише наказав їй вийти та нікому не розповідати про побачене [6]. Це правопорушення судом кваліфіковане за ч. 2 ст. 156 КК, проте гр. В. звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням строком на три роки.

Як бачимо, за механізмом учинення наведених злочинів спільним є той факт, що обидва зловмисники цілком усвідомлювали свої дії як розбещувальні стосовно дітей, проте не припиняли їх, зокрема – не уживали жодних заходів задля приховання або припинення інтимного процесу, що і призвело до встановленого судом факту розбещення малолітніх осіб. Таким чином, інформація розпусного змісту, яку в цих випадках сприймали діти, може знаходити своє відображення не тільки в діях (як це має місце у більшості випадків), але й у бездіяльності. Разом з тим: а) положення ст. 156 КК не передбачають суб'єктивної сторони цього злочину у прояві бездіяльності; б) у наукових коментарях також відсутні роз'яснення щодо випадків вчинення розглядуваних злочинів шляхом бездіяльності [7, 8, 9]. Наведене свідчить про певну правову прогалину у кримінально-правовому законодавстві. Для її усунення можна запропонувати розглянути доцільність доповнення ч. 1 ст. 156 КК словами: «або бездіяльності» і викласти її в такій редакції: «1. Учинення розпусних дій або бездіяльності щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку». Що стосується ч. 2 ст. 156 КК, то в оновленій редакції вона може мати такий вигляд: «Ті самі діяння, учинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього». Запропонована редакція сприятиме більш досконалої конструкції правової норми відповідно до процесу (механізму) учинення злочину та ступеня суспільної небезпеки.

2. Не можна оминати увагою й ті ситуації, де викликає сумнів адекватність (ступінь) покарання за вчинені дії. Ідеться про неоднозначність

оцінки судом тривалості періоду вчинення злочинів та ступеня покарання за них.

Так, протягом 2010 - 2011 років гр. К. вступав у статеві зносини зі своєю малолітньою падчеркою В. (за її згодою), унаслідок чого остання завагітніла. Під час судового розгляду гр. К. розкався, що було враховано судом і призначено покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі [10]. В іншому випадку, гр. М., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння оголив своє тіло перед малолітньою племінницею Є. та скориставшись відсутністю в кімнаті дорослих роздягнув останню й почав гладити її статеві органи рукою та статевим органом, під час чого й був застигнутий мамою дівчинки. У судовому засіданні гр. М., як і в попередньому випадку, також визнав свою провину у вчиненні злочину, передбаченого ч.2 ст. 156 КК, проте як покарання отримав 5 років позбавлення волі [11]. Таким чином, у першому випадку малолітня В. страждала від сексуального насильства протягом 2010-2011 років, проте зловмисник отримав покарання м'якше ніж у випадку одноразового насильства, що мав місце у другому прикладі. До речі, вивчення й згадуваних 99 вироків дозволило констатувати той факт, що зі змісту 25 вироків, винесених за скоєння насильницьких розглядуваних злочинів, убачається, що злочин було вчинено неодноразово, проте лише у 3 з 25 цей факт визначено як обтяжливий.

Наведене свідчить, що оцінка судами факту тривалості періоду часу вчинення злочину (ів) та його адекватне врахування при призначенні покарань, виходячи з приведених випадків, є неоднозначною. Звичайно, право суду приймати рішення щодо визнання, наприклад, повторності як обтяжливої обставини надає ч. 2 ст. 67 КК. Натомість очевидним є й те, що злочин, учинений неодноразово, несе в собі набагато більший негативний потенціал, аніж разово-епізодичний. Звідси, як на наш погляд, приведені обставини повинні знайти своє відображення у відповідних кримінальних нормах задля більш точної диференціації злочинних діянь, а значить і винесення співрозмірних покарань.

До речі, окремі спроби такого характеру (але за насильницькі злочини) уже мали місце. Зокрема, науковці вже пропонували ч. 3 ст. 152 КК й ч. 2 ст. 153 КК доповнити такими кваліфікуючими ознаками: «ті самі дії, учинені з особливою жорстокістю щодо потерпілої чи інших осіб» та «щодо особи, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності» [12, с.155]. Зауважимо, що викладені обставини хоча й зазначені у ст. 67 КК серед переліку обтяжливих (а тому є обов'язковими для врахування судом у межах судового розгляду), проте практика свідчить, що судді не завжди їх враховують як такі. Як на наш погляд, це є неприйнятним, оскільки про обов'язковість урахування певних обтяжливих обставин акцентувалося й у п. 23 Пленуму Верховного суду України. [13].

Більше того, ігнорування суддями означених обставин надає додаткові передумови для сторони обвинувачення щодо оскарження судового вироку.

3. У кримінальній практиці є розповсюдженими випадки, коли по розглядуваним злочинам постраждалою особою є декілька дітей. Так, гр. С. систематично роздягав своїх малолітніх доньок М. та Д., при цьому оголяв їх статеві органи, торкався до них рукою, ложкою та викруткою, примушував доньок робити це власноручно, учиняв інші непристойні дотики та просив їх позувати оголеними для фотографування на свій мобільний [14]. Непоодинокими є й випадки, коли постраждалими виступають не лише діти, а й дорослі або усі разом, як це мало місце, коли батько протягом семи років гвалтував власну малолітню доньку та співмешканку [15].

Наявність таких обставин дозволило Л. В. Дорош запропонувати доповнити ч. 2 ст. 156 КК такими обтяжливими обставинами, як «ті самі дії, скоєні відносно двох або більше дітей» [12, с. 158]. Як на наш погляд, ця пропозиція є позитивною, проте, половинчастою. Беручи до уваги розповсюдженість випадків, коли постраждалими особами від сексуального насильства в сім'ї є дві та більше особи, можна пропонувати за цієї ознакою посилену кримінальну відповідальність і в межах ст.ст.152-153, 155-156 КК.

4. Що стосується ст. 154 КК, яка передбачає відповідальність за примушування до вступу у статевий зв'язок, то ситуація щодо її застосування склалася така.

На думку певних науковців, у сімейно-побутовій сфері (проживання людей у шлюбі спільним побутом) учиняється 3,12 % примушувань до вступу у статевий зв'язок [16, с. 71]. Під час вивчення й аналізу емпіричного матеріалу нами не виявлено жодного вироку за означеним складом злочину. І хоча існує думка щодо традиційно невиправдано низького приділення уваги цьому злочину з боку правоохоронних органів [17], між такою ситуацією, пояснюється не стільки відсутністю такого негативного соціального-правового явища, як примушування до вступу в статевий зв'язок, скільки складнощами в реєстрації та викритті злочинів цієї категорії, високою їх латентністю та проблемами у виявленні кримінально-правових ознак під час кваліфікації діянь правоохоронними органами [18]. Саме за таких причин емпірика щодо згадуваної статті практично відсутня. Більше того, теоретичне осмислення ст. 154 КК спонукає на певні міркування (припущення).

Законодавець надає особливі уваги захисту та недоторканості ставового розвитку малолітніх та неповнолітніх осіб (навіть за їх згодою на ставове життя), виходячи з позицій посиленої охорони їх здоров'я до моменту набуття ними передбаченого природою рівня розвитку.

Водночас ч.1 ст. 22 Сімейного кодексу України (надалі СК) [19] визначає, що дошлюбний вік для чоловіків та жінок установлюється у вісімнадцять років. Відповідно до ч. 2 ст. 23 СК, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, їй може бути надано право на шлюб (за рішенням суду), якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Отже, з позовною заявою про надання дозволу на шлюб до суду може звернутися особа, віком від 16 до 18 років, яка є нестатевозрілою. З іншого боку суд: а) жодним нормативно-правовим актом не зобов'язується проводити в таких випадках судово-медичну експертизу для встановлення статевої зрілості; б) ініціативу для збору доказів правомірності винесеного рішення також не проявляє [20, 21, 22]. Така позиція законодавця створює кінематографічну ситуацію: «або я веду її в ЗАГС, або вона веде мене до прокурора». На нашу думку, для її вирішення доцільно законодавчо зобов'язати суд у таких випадках проводити судово-медичну експертизу або вимагати її проведення від сторін, у випадках звернення особи за наданням права на шлюб.

Висновки. Урахування наведених у статті пропозицій, як на наш погляд, буде сприяти більш кваліфікованому підходу щодо вирішення розглянутих проблем та ефективному здійсненню кримінального судочинства у справах про статеві злочини, учинені в сім'ї.

Використані джерела:

1. Лукаш А. С. Латентність звалтування: кримінологічний погляд на проблему / А. С. Лукаш // Процес становлення демократії в Україні: передумови, сучасність та перспективи : матеріали курсантського наукового семінару, (м. Харків, 22 лютого 2003 р.) / Національний ун-т внутр.справ.- Харків.- 2003. - 80 с.
2. Вербенський М. Г. Профілактика домашнього насильства: організація діяльності підрозділів ОВС у період реформування / М. Г. Вербенський // Південноукраїнський правничий часопис.- 2011.-№ 4.-С. 40-42.
3. Синєокий О. В. Основи кримінальної сексопатології: навчальний посібник / О.В.Синєокий - Суми: Університетська книга, 2010.-572 с.
4. Кримінальний кодекс України / Верховна Рада України.- Офіц. вид.- Офіційний вісник України.- 2001, N 21.
5. Справа № 1703/1843/2012. Вирок Гощанського районного суду Рівненської області. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28196096> (дата звернення: 28.10.2015 року).
6. Справа № 318/2259/14-к. Вирок Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41344429> (дата звернення: 28.10.2015 року).
7. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 т./ за заг. ред. В.Я.Тация, В.П.Пшонки, В.І.Борисова, В.І.Тютюгіна.-5-те вид., допов.-

Х.:Право, 2013. Т 2: Особлива частина / Ю.В.Баулін, В.І.Борисов, В.І. Тютюгін та ін.-2013.-С.-138-139.

8. Кримінальний кодекс України. наук.-практ. коментар до розділу IV. Інформаційно-правова система: ЛПГА:ЗАКОН; дата звернення 28.10.2015 року.

9. Борисов В.І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (коментар до законодавства) / В.І. Борисов, Л.В. Дорош // Форум права.-2006.- № 1.-С.4-15.

10. Справа № 2514/6163/12. Вирок Прилуцького міськрайсуду Чернігівської області. - [Електронний ресурс] .- Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25288834> (дата звернення: 28.10.2015 року).

11. Справа № 560/1822/13-к. Вирок Дубровицького райсуду Рівненської області. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36373618> (дата звернення: 28.10.2015 року).

12. Дорош Л.В. Актуальні проблеми удосконалення законодавства про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / Дорош Л.В. // Проблеми законності.- 2012.- № 118.-С. 149-159.

13. Постанова Пленуму Верховного суду України від 30.05.2008 № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08> (дата звернення: 28.10.2015 року).

14. Справа № 1-182/11. Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19419283>; дата звернення (28.10.2015 року).

15. Время новостей Донбасса. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=8ZVgbV1SrQM> (дата звернення: 28.10.2015 р.).

16. Плутицька К. Структура особистості злочинця, який учинив примушування до вступу у статевий зв'язок / К.Плутицька // Юридична Україна.- 2012.-№ 4.- С.-70-74.

17. Бабенко А.М. Теоретико-методологічний та праксеологічний вимір кримінологічної характеристики злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканості особи /А.М. Бабенко// Південноукраїнський правничий часопис. - 2015. - № 2. - С.-70-74.

18. Бабенко А.М. Теоретико-правові засади кримінальної відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок /А.М. Бабенко// Південноукраїнський правничий часопис. - 2015. - № 3.- С.-70-74.

19. Сімейний кодекс України / Верховна Рада України.-Офіц. вид.-Офіційний вісник України.- 2002.- №7.- С. 273.

20. Справа № 2-0-89/2008. Рішення Липовецького районного суду Вінницької області. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4574311> (дата звернення: 28.10.2015 року).

21. Справа № 273/1587/13-ц. Рішення Баранівського районного суду Житомирської області. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34348753> (дата звернення: 28.10.2015 року).

22. Справа № 723/1624/14-ц. Рішення Сторожинецького районного суду Чернівецької області. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39714254> (дата звернення: 28.10.2015 року).

Симонова Ю. Ю. Преступления против половой свободы и половой неприкосновенности, совершаемые в семье (уголовно-правовой и криминалистический аспекты)

На основе изучения и анализа судебной практики применения уголовного законодательства в отношении преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности, которые совершаются в семье, в статье рассматриваются отдельные вопросы, касающиеся соразмерности вины и степени наказания, проблемы иного характера и предлагаются пути их разрешения.

Ключевые слова: *половые преступления, семья, сексуальное насилие, принуждение, развращение, половая связь, бездеятельность, половозрелость.*

Simonova Y. Y. Crimes against sexual freedom and sexual inviolability, accomplished in a monogynopaedium (criminally legal and criminalistics aspects)

In the article the attempt of complex analysis of judicial practice in the relation to consideration of crimes against sexual freedom and sexual inviolability, which are perfect in a monogynopaedium is done. It is based on the study of the empiric base of the proper court decisions (accusatory sentences). The estimation of efficiency of criminal and legal norms, which protect sexual freedom and sexual inviolability are analysed. Certain blanks are set in the criminal legislation and suggestions are given in the relation to their improvement. In particular, it is suggested legislatively to prescribe in the construction of the article 156 of the Criminal code of Ukraine, that operating under the commission of the noted crime which can be perfect both by activity and to passive.

So the attempt is made on the basis of the results of an empirical study that compare the duration and frequency of the offence with the degree of punishment, which the criminal sustains, the result of which is a proposal at sentencing. It is necessary to consider the duration and frequency of the offence.

Along with this, it is identified a significant number of crimes in which the injured person are two or more members of the family. And, as legislation does not stipulate the strengthening of criminal responsibility for Commission of crimes under the articles 152-153, 155 and 156 of the Criminal code against two or more persons, this article contains such proposal.

Also, on the base of the studied empirical material, it is defined any convictions for committing a crime, was qualified by article 154 of the Criminal code. It is suggested that such situation is explained by the complexity of registration and detection of crimes in this category, by high latency and problems of detection of criminal and legal characteristics during the qualification of the acts of law enforcement.

By the results of the empirical analysis, the resolution of 16 to 18 years of age to marry was found. This mechanism provides by the article 19 of the Family Code, a forensic determination of price at the establishment of puberty face is not carried out. Along with this, the article 155 of the criminal code implies such expertise if the victim is 16 years.

Thus, the presence of uneven level of protection of human rights is determined and, in order to avoid this, it is proposed to establish an obligation to conduct a forensic determination of price at the establishment of puberty in cases of a person for the provision of the right to marriage.

Key words: *sexual crimes, monogynopaedium, sexual violence, compulsion, depravation, sexual connection, inactivity, puberty.*

УДК 343.98

М.В. Стацак

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ФОРМ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Відповідно до реалій практики й законодавства у статті зроблено спробу надати авторське бачення щодо сучасної диференціації форм оперативно-розшукової діяльності у протидії злочинності. Виходячи з аналізу наукових поглядів учених, практичної діяльності кримінальної поліції та емпіричного матеріалу зроблено умовивід про те, що сьогодні форми оперативно-розшукової діяльності можна диференціювати таким чином: 1) оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації; 2) оперативно-розшукова превенція; 3) оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: *диференціація, протидія, оперативно-розшукова діяльність, форми, злочинність.*

Постановка проблеми. Наявність злочинності, її поширення серед усіх верств населення та, відповідно, її деструктивний вплив на майже всі процеси, що відбуваються в державі, спонукає державні правоохоронні органи постійно вдосконалювати методи та заходи протидії останній. Сьогодні в Україні відбуваються процеси розвитку та становлення правової, демократичної держави, але, на жаль, вони супроводжуються соціально-економічною та культурно-етичною кризами в суспільстві, що призводить до підвищення рівня злочинності. Проблема поширення злочинності була раніше й залишається дотепер досить актуальною для українського суспільства та потребує негайного реагування з боку уповноважених державних правоохоронних органів. Насамперед необхідно усвідомлювати, що процес розбудови суверенної держави неможливий без ефективної роботи її правоохоронних органів, без відповідних дієвих правових інститутів, без використання усіх наявних можливостей [1, с. 11], а також сучасних організаційно-тактичних форм оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері оперативно-розшукової діяльності вагомий внесок у дослідження зазначеного питання зробили такі вчені, як К.В. Антонов, О.М. Бандурка, В.І. Василичук, В.П. Захаров, В.О. Глушков, О.Ф. Долженков, А.М. Кислий, О.І. Козаченко, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорельський, В.Д. Пчолкін, В.В. Шендрик, О.О. Южно та ін.

Однак більшість напрацювань учених і практиків, пов'язаних з диференціацією оперативно-розшукових форм протидії злочинності, після оновлення кримінального процесуального й оперативно-розшукового законодавства потребують перегляду та переосмислення з огляду на сучасні реалії. Зважаючи на це, запропонована стаття певною мірою спрямована на подальше удосконалення теоретико-прикладних аспектів диференціації форм оперативно-розшукової діяльності.

Формулювання цілей. Мета статті - диференціювати форми оперативно-розшукової діяльності відповідно до реалій практики й законодавства

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи фахову літературу з кінця 60-х років ХХ ст. до наших днів встановлено, що парадигма диференціації форм оперативно-розшукової діяльності вперше виникла в радянський період (кінець 60 - початок 70 рр. ХХ ст.). З указанного періоду її положення неодноразово доповнювалися й розширювалися, однак єдиного підходу до класифікації форм ОРД ще не вироблено ні на теоретично-практичному, ні на нормативному рівні.

Зважаючи на це, науково-практичний інтерес представляє насамперед сучасна конструкція оперативно-розшукових форм, яка дозволить запропонувати напрями їх оптимізації, підвищення ефективності та результативності, а також шляхи удосконалення конспіративності. З цією метою всі думки вчених-юристів щодо класифікації форм ОРД слід розподілити на групи, відповідно до кількісно-видового критерію та логіко-функціональної підпорядкованості.

До першої групи можна віднести судження вчених, які виділяють двохвидову класифікацію організаційно-тактичних форм ОРД. Так, перша підгрупа (В. Г. Бобров, Д. В. Гребельський, В.П. Євтушок, В. А. Ільчов та А.Г. Лекарь) вважає, що у практичній діяльності оперативних підрозділів існує всього дві оперативно-розшукові форми – оперативний пошук та агентурна (оперативна) розробка. Інша підгрупа (П.П. Підюков, І.В. Сервецький, О.М. Юрченко), досліджуючи правову природу і сутність оперативно-розшукової діяльності як форми застосування оперативно-розшукового права дійшла висновку, що вказана діяльність містить дві складові форми. Перша – оперативно-розшуковий процес (власне оперативно-розшукова робота), друга – адміністративно-перевірочна робота [2, с. 433].

Другу групу об'єднує позиція ряду радянських, вітчизняних та закордонних науковців (В.М. Аتماжитов, В.О. Біляєв, І.Г. Богатирьов, А.С. Вандишев, Л.Ф. Гула, С.І. Давидов, Е.О. Дідоренко, В.П. Захаров, В.В. Кальницький, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Н. Кукарцев, В.Л. Регульський, С.І. Халимон, І.А. Юрченко, А.Е. Чететін та ін.), які пропонують систематизувати оперативно-розшукові форми на три види. Відзначимо, що всі представники означеної групи погоджуються з тим, що оперативний пошук та оперативна розробка є двома із трьох форм ОРД, а стосовно останньої форми вказаного виду правоохоронної діяльності в них погляди різняться. Так, В.М. Аتماжитов, А.С. Вандишев, І.Г. Богатирьов, Л.Ф. Гула, Е.О. Дідоренко, В.П. Захаров, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Л. Регульський та С.І. Халимон наполягають на тому, що третьою формою ОРД є оперативна профілактика.

Водночас С.І. Давидов, В.В. Кальницький, К.Ф. Кваша, В.Н. Кукарцев, В.Б. Рушайло, В.П. Сальников, С.В. Степашин, А.Е. Чететін та І.А. Юрченко стверджують, що, окрім оперативного пошуку та оперативної розробки, існує така форма ОРД як оперативна (попередня) перевірка.

Останню підгрупу другої групи утворює судження В.О. Біляєва, який, аналізуючи в монографічному дослідженні форми ОРД щодо протидії злочинності підрозділами карного розшуку ОВС України, резюмував, що до сучасних форм зазначеного виду діяльності належать: оперативний пошук, оперативна розробка та оперативно-розшукове забезпечення процесу кримінального провадження [3, с. 78]. Тобто, на думку останнього, третьою оперативно-розшуковою формою є оперативно-розшукове забезпечення процесу кримінального провадження.

З приводу окремих думок учених другої групи вважаємо доцільним навести авторське бачення. По-перше, позиція В.М. Аتماжитова, А.С. Вандишева, І.Г. Богатирьова, Л.Ф. Гули, Е.О. Дідоренка, В.П. Захарова, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, В.Л. Регульського та С.І. Халимона щодо того, що третьою формою ОРД є оперативна профілактика видається нам не достатньо аргументованою. Ми підтримуємо наукову позицію ряду вчених (О.М. Бандурки, М.М. Перепелиці, В.Д. Пчолкіна, В.В. Шендрика, Р.А. Халілева, О.О. Юхна та ін.) відповідно до якої профілактика злочинів є складовою частиною оперативно-розшукового попередження злочинів, яке є однією з форм ОРД. У цьому зв'язку також слід навести слушну думку В.В. Шендрика про те, що сьогодні відбувається формування сучасної комплексної міжгалузевої теорії попередження злочинів, яка розглядає превентивну діяльність оперативних підрозділів МВС як комплекс взаємно інтегрованих елементів: профілактика, запобігання та припинення злочинів. Вона може бути об'єднана загальним, родовим поняттям «попередження злочинів», яку стосовно діяльності

оперативних підрозділів можливо розглядати як організаційно-тактичну форму оперативно-розшукової діяльності [4, с. 23-24]. По-друге, не можемо погодитися з висловленою С.І. Давидовим, В.В. Кальницьким, К.Ф. Квашою, В.Н. Кукарцевим, В.Б. Рушайлом, В.П. Сальниковим, С.В. Степашиним, А.Е. Чететіним та І.А. Юрченко думкою відносно того, що оперативна (попередня) перевірка є однією з оперативно-розшукових форм. Аргументуємо це таким:

1) оперативна (попередня) перевірка є однією з невід'ємних складових такої форми ОРД як оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації, оскільки вказаний процес включає такі елементи як, збір, аналіз, оцінка, перевірка первинної оперативно-розшукової інформації тощо;

2) оперативна (попередня) перевірка є факультативним компонентом оперативно-розшукового процесу взагалі та окремих форм ОРД (оперативно-розшукової превенції та оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження) зокрема;

3) діяльності з оперативною (попередньою) перевірки не притаманні всі ознаки, які властиві формам ОРД.

Отже, зважаючи на наведене та результати вивченого емпіричного матеріалу зроблено умовивід, що оперативну (попередню) перевірку не слід розглядати як самостійну форму ОРД, оскільки в рамках кожної форми ОРД вирішуються задачі, пов'язані з необхідністю здійсненню такої перевірки.

До третьої групи варто зарахувати умовиводи М.М. Перепелиці, І.Р. Шинкаренка та Р.А. Халілева щодо того, що складовими форм ОРД є: 1) оперативний пошук; 2) оперативно-розшукове попередження; 3) оперативна розробка; 4) оперативно-розшукове забезпечення процесу кримінального провадження [5, с. 212; 6, с. 155; 7, с. 34].

Таким чином, ці вчені пропонують чотириохвидову диференціацію форм ОРД.

Наступну (четверту) групу утворює думка К.К. Горяїнова, В.С. Овчинського, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова [8, с. 418] про те, що оперативно-розшуковий процес складається з початкового етапу пошуку первинної оперативно-розшукової інформації (пошукового етапу), трьох основних взаємпов'язаних і одночасно достатньо самостійних стадій (оперативної перевірки та оперативної розробки), а також так званої дискретної (переривчастої) стадії – розшуку осіб. Отже, вказані вчені вважають, що існує п'ять форм ОРД.

Висновки, отримані Ю. Ю. Орловим у результаті дослідження розвитку форм оперативно-розшукової діяльності на сучасному етапі складають п'яту групу, яка дотримується точки зору щодо шестивидо-

вої класифікації вказаних форм. Учений виділяє такі форми ОРД: 1) оперативно-розшукова профілактика; 2) оперативний пошук; 3) оперативна розробка; 4) оперативний розшук; 5) оперативно-розшукове супроводження кримінальних справ; 6) адміністративна оперативно-перевірочна робота [9, с. 4-9].

Уважаємо доцільним зупинитися на запропонованих Ю. Ю. Орловим видах форм ОРД, які видаються дискусійними. Це стосується насамперед можливості розгляду як однієї із форм ОРД оперативного розшуку. На жаль, у статті Ю.Ю. Орлов не висловлює власну думку щодо причини, з якої він відніс оперативний розшук до форм ОРД, а лише погоджується із судженням російського вченого А.Е. Чететіна щодо існування згаданої форми ОРД [9, с. 6]. Зі статті українського вченого зрозуміло, що основними завданнями оперативного розшуку є виявлення місцезнаходження злочинців, які переходять, осіб, зниклих безвісти, та інших категорій розшукуваних [9, с. 6]. Ефективне виконання наведених завдань, як свідчить практика, перш за все залежить від належної організації процесу отримання первинної оперативно-розшукової інформації, тобто, визначальне місце в розшуку займає форма оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації. Для того, щоб певна діяльність могла розглядатися як окрема форма ОРД, у неї повинні бути властиві тільки їй ознаки, завдання та набір відповідного інструментарію для їх вирішення. Оскільки ознаки й завдання оперативного розшуку дублюють аналогічні такої форми ОРД як оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації, а інструментарій досягнення цілей аналогічний до зазначеної форми, то, відповідно, можна зробити обґрунтований висновок про те, оперативний розшук не є формою ОРД, а лише одним із завдань (напрямом діяльності) певних форм ОРД, зокрема оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації та оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження.

Що стосується запропонованої Ю.Ю. Орловим форми ОРД у вигляді оперативно-розшукового супроводження кримінальних справ, то в цілому погоджуємося з існуванням такої оперативно-розшукової форми протидії злочинності, однак вважаємо доцільним вступити у дискусію з приводу семантичної інтерпретації цього концепту. Проведеними дослідженнями встановлено, що в теорії і практиці оперативно-розшукової діяльності до цього часу відбуваються дискусії щодо змісту, можливості взаємозаміни й ототожнення понять «оперативно-розшукове забезпечення» та «оперативно-розшукове супроводження». Зауважимо, що зазначені поняття складаються з трьох взаємопов'язаних смисловим навантаженням ключових слів-термінів. Термін «оперативно» вказує, перш за все, на своєчасність, швидкість виконання чого-небудь; слово «розшукове» озна-

чає знаходити, досліджувати, довідуватися, дошукуватися істини. «Забезпечення» і «супроводження» – це опорні слова, для обґрунтування використання одного з них необхідно звернутися до тлумачення цих слів [10, с. 26]. Відповідно до тлумачного словника української мови термін «забезпечення» означає: 1) постачати щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; 2) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; 3) захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки. Слово «супроводження» тлумачиться як: 1) іти, їхати разом із ким-небудь як супутник; проводити когось до певного місця; 2) постійно бути разом із ким-, чим-небудь, тісно пов'язуватися з чимсь; 3) поєднувати яку-небудь дію з іншою, побічною; 4) додавати що-небудь до чогось, доповнювати що-небудь чимсь [11].

Підсумовуючи викладене, зроблено висновок про те, що, по-перше, термін «забезпечення» є більш прийнятним для вживання як однієї із форм оперативно-розшукової діяльності – «оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження», оскільки останній більш повно і чітко позначає зміст указаної форми. По-друге, концепт «оперативно-розшукове забезпечення» у різних інтерпретаціях ширший за змістовною стороною та функціональним призначенням, ніж поняття «оперативно-розшукове супроводження» [12, с. 119].

Зважаючи на тематику статті, слід також навести судження науковців та практичних працівників, які вказують на існування окремих форм ОРД, однак свою думку щодо повної класифікації цих форм не наводять. Так, С.А. Басалик, А.І. Берлач, Д.В. Бойчук, В.В. Грицаченко, Л.Ф. Гула, Ю.П. Заблоцький, В.П. Захаров, С.М. Калюк, О.Є. Користін, А.В. Мовчан, Є.М. Моїсєєв, І.А. Мозоль, С.І. Ніколаюк, В.П. Німчик, І.М. Ніщета, О.І. Пахолок, В.Г. Севрук, Д.Б. Сергєєва, Д.В. Сімонович, І.В. Стельмахович, В.Є. Тарасенко, А.М. Черняк та ін. у публікаціях визначають у вигляді однієї з форм ОРД оперативний (ініціативний) пошук.

Оперативно-розшукове попередження (окремі вчені вважають, що це оперативно-розшукова профілактика) як можливу форму ОРД розглядають С.В. Андрусенко, К. В. Антонов, В.М. Бабакін, О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, Ю.С. Блинов, В. І. Василичук, А. І. Гуров, О.О. Дерев'ягін, Е.А. Дідоренко, О.Ю. Заблоцька, О.П. Заворіна, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, М.В. Крестинський, А.О. Марієнко, Т.В. Миронюк, М.С. Рябченко, В.П. Столбовий, О.В. Тарнопольський, О.В. Тихонова, О.О. Черепенко, О.А. Шевченко, В.В. Шендрик, О.О. Юхно та ін.

А.В. Баб'як, І.А. Грабазій, А.В. Губська, О.Ф. Долженков, Ю.І. Дмитрик, О.В. Кириченко, А.В. Настенко, В.В. Нонік, В.Л. Ортинський, О.О. Подобний, В.Д. Пчолкін, О.О. Руденко, М.Б. Саакян, В.Г. Самойлов, О.П. Снігер'єв, О.В. Тарнопольський, Т. О. Часова, К.В. Шахова,

А.О. Шелехов, А.О. Шишкін та інші у процесі вивчення проблемних аспектів протидії злочинності відзначають, що оперативна (агентурна) розробка – одна з найважливіших форм ОРД.

Аналіз наведених думок науковців та практичних працівників дозволяє констатувати, що абсолютна більшість дотримуються сформованої ще в радянський період концепції, згідно з якою оперативна (агентурна) розробка є формою оперативно-розшукової діяльності. З урахуванням проаналізованого емпіричного матеріалу, реалій практичної діяльності підрозділів кримінальної поліції, останніх змін у кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві зроблено висновок про доцільність переосмислення усталеного сприйняття оперативної розробки як форми ОРД та віднесення її до одного з елементів існуючих форм ОРД.

Висновки. Таким чином, виходячи з аналізу наукових поглядів учених, практичної діяльності кримінальної поліції та емпіричного матеріалу, можемо зробити умовивід про те, що сьогодні форми оперативно-розшукової діяльності можна диференціювати таким чином:

- оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації;
- оперативно-розшукова превенція;
- оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження.

Використані джерела:

1. Основи оперативно-розшукової діяльності : навчальний посібник / О. Ю. Анциферов, М.В. Стащак, В. В. Шендрик та ін. / за редакцією С.М. Гусарова. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2015. – 312 с.
2. Підюков П.П. Оперативно-розшукова діяльність як форма застосування оперативно-розшукового права : правова природа і сутність поняття / П.П. Підюков, І.В. Сервецький, О.М. Юрченко // Науковий вісник ЛьвівДУВС. – 2010. – № 1. – С. 428-435.
3. Біляєв В. О. Стратегія і тактика протидії злочинності засобами оперативно-розшукової діяльності (за матеріалами роботи підрозділів карного розшуку ОВС України) : монографія / В. О. Біляєв. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2013. – 316 с.
4. Шендрик В. В. Попередження злочинів оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.В. Шендрик. – Х., 2012. – 40 с.
5. Шилін М.О. Оперативно-розшукова діяльність: проблеми визначення поняття / В.П. Євтушок // Науковий вісник НАВСУ. – 2013. – № 1. – Ч. 2. – С. 84-95.
6. Перепелица Н. Н. Выявление, оперативная разработка и избощичение бандитских групп / Н. Н. Перепелица // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2009. – Додаток до спецвипуску. – № 2. – Ч. 1. – С. 150-165.

7. Перепелица Н.Н. Оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства и судебного разбирательства / Н.Н. Перепелица, И.Р. Шинкаренко // Додаток до вісника Луганського ІВС МВС України. - 1998. - № 3. - С. 30-46.

8. Оперативно-розыскная деятельность : учеб. / под. ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. - 2-е изд., доп и перераб. - М.: ИНФРА-М, 2004. - 848 с.

9. Розвиток форм оперативно-розшукової діяльності на сучасному етапі / Ю.Ю. Орлов // Науковий вісник НАВСУ. - 2012. - № 1. - Ч. 2. - С. 3-18.

10. Обшалов С.В. Оперативно-розшукова протидія злочинам при здійсненні кримінального провадження : монографія / С.В. Обшалов. - Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. - 264 с.

11. Публічний електронний словник української мови: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnyk/%D1%81%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>

12. Стащак М.В. Стівідношення понять «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» та «оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження» / М.В. Стащак // Право і безпека. - 2013. - № 4 (51). - С. 117-123.

Стащак Н.В. Дифференциация форм оперативно-розыскной деятельности

В соответствии с реалиями практики и законодательства в статье предпринята попытка представить авторское видение современной дифференциации форм оперативно-розыскной деятельности в противодействии преступности. Исходя из анализа научных взглядов ученых, практической деятельности криминальной полиции и эмпирического материала сделано умозаключение о том, что сегодня формы оперативно-розыскной деятельности можно дифференцировать следующим образом: 1) оперативный поиск первичной оперативно-розыскной информации; 2) оперативно-розыскная превенция; 3) оперативно-розыскное обеспечение уголовного производства.

Ключевые слова: *дифференциация, противодействие, оперативно-розыскная деятельность, формы, преступность*

Stashchak Nick. Differentiation of operative and search forms

The study found that the spread of crime was before and is still quite important for Ukrainian society and requires an immediate response from the authorized state police. The first step is to realize that the process of building a sovereign state is impossible without effective work of law enforcement bodies, without proper effective legal institutions, without the use of all available opportunities and modern organizational and tactical forms of operational activities.

It is proved that in the operational activities significant contribution to the study of this issue made national and foreign scientists. However, most scholars and practitioners of developments related to the differentiation of search operations

forms of combating crime, updating criminal procedural and operational-search laws need revision and reconsideration given the current realities. Therefore, the proposed article to a certain extent directed at further improvement of theoretical and applied aspects of differentiation forms of operational activities.

Analysis of the opinions of scholars and practitioners reveals that the vast majority adheres formed in the Soviet period concept, according to which operational (intelligence) development of a form of investigative activity. Given the empirical material analyzed, the realities of practice criminal police units, recent changes in criminal procedural and operational-search legislation concluded feasibility rethinking the established perception rapid development as a form of investigative and assigning it to one of the elements of existing forms of OSA.

In accordance with the realities of practice and legislation in the article attempts to copyright vision of contemporary forms of differentiation of operational activities in combating crime. Based on the analysis of scientific views of scholars, criminal police practice and empirical inference is made that the present form of operational activities can be differentiated as follows: 1) initial operational search of operational information; 2) operational-search prevention; 3) providing operational search criminal proceedings.

Key words: *differentiation, counteraction, operative and search activity, forms, criminality.*

УДК 343.98

М.Г. Щербаковський

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

У статті проаналізовано комплекс методів дослідження теорії судових експертиз як наукової галузі. Показано, що за рівнем загальності можна виділити п'ять рівнів методологічного аналізу науки про судову експертизу. Методи аналізу інституту судових експертиз тісно пов'язані з методологією правового регулювання та праксеологічним підходом втілення теоретичних положень у слідчу, суддівську та експертну практику.

Ключові слова: *теорія судових експертиз, методологія, праксеологічний підхід, методи дослідження.*

Постановка проблеми. Судова експертиза – багатозначне поняття, яке в практичному плані означає судово-експертну діяльність, у науковому – галузь знань, процесуальному – джерело доказів, доказуванні – засіб доказування, гносеологічному – особливий вид дослідження, правозастосовному – процес та результати застосування спеціальних знань. Дослідження судових експертиз як наукової галузі вимагає використання певної методології, під якою розглядається сукупності пізнавальних засобів, методів, приймань, використовуваних у якій-небудь науці [1, с. 328]. Наукове дослідження неможливе без застосування наукових методів, науко-

вих критеріїв оцінки досліджуваних об'єктів, процесів, явищ, різних факторів. Методологію складає сукупність загальнонаукових принципів, методів, способів і прийомів та інших шляхів пошуку наукового пізнання. Методологія тісно пов'язана з філософією, яка створює її світоглядну основу, тому в основі методології дослідження насамперед лежать загальнофілософські методи пізнання.

Методологія наукового пізнання передбачає комплексне використання методів від філософсько-світоглядних, які визначають саму стратегію дослідження, його загальну спрямованість, до загальнонаукових та спеціальних, дослідницьких, які здійснюються відповідно до певних технологій і встановлених правил (виявлення, збирання, фіксування, експертизи й інше). Методологія конкретної галузі наукового знання, конкретної окремої науки не зводиться до системи методів дослідження, які використовуються в цій науці [2, с. 27]. Однак очевидно, що вчення про методи пізнання, у тому числі й про методи формування теоретичних конструкцій, самих теорій – складовий елемент методології. Отже, для подальшого розвитку теорії судової експертизи (судової експертології) важливо визначити методи її пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи питання наукових основ теорії судових експертиз (судової експертології) розглядали вітчизняні вчені, зокрема Л. Ю. Ароцкер, М. Головаченко, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Г. Л. Грановський, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, В. К. Лисиченко, О. М. Моїсєєв, Г. М. Надгорний, І. В. Пиріг, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, В. В. Седнев, Е. Б. Сімакова-Єфремян, З. М. Соколовський, М. С. Романов, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, В. М. Шерстюк та ін. Розв'язанню загальних проблем судових експертиз приділяли увагу зарубіжні правознавці: Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, В. Д. Арсенєв, Р. С. Белкін, С. Ф. Бичкова, А. І. Вінберг, Ф. М. Джавадов, А. В. Дулов, Л. Г. Еджубов, О. О. Зайцева, О. М. Зінін, В. Я. Колдін, Ю. Г. Корухов, І. Ф. Крилов, Н. П. Майліс, Е. Б. Мельникова, В. С. Митричев, Д. Я. Мирський, Ю. К. Орлов, А. Я. Паліашвілі, А. К. Педенчук, І. Л. Петрухін, О. Р. Росинська, Т. В. Сахнова, С. А. Смірнова, І. Н. Сорокотягін, К. Н. Шакірова, О. Р. Шляхов, М. П. Яблоков та ін. Зазначені вчені-юристи внесли значний внесок у методологію окремих класів, родів судових експертиз та розвиток її загальної теорії. Водночас залишається дискусійним питання структури та системи методів дослідження наукових основ судових експертиз.

Формулювання цілей. З огляду на вищенаведене, метою статті є побудова ієрархії методів дослідження судових експертиз як наукової галузі.

Виклад основного матеріалу. Методологія правової науки виступає як зумовлена особливостями правової реальності цілісна та узгоджена система способів пізнання [3, с. 26]. На підставі існуючих у наукознавчій

літературі уявлень щодо диференціації наукових методів за ступенем загальності [4, с. 52–57] можна виокремити п'ять рівнів методологічного аналізу науки про судову експертизу.

Перший рівень загальнонаукової методології є найвищим, у якому проявляється загальна діалектична логіка, притаманна всім сферам наукового пізнання, побудована на загальнонаукових принципах. Цей рівень диференціації має назву філософський рівень методологічного аналізу [5, с. 21]. Основою застосування загальнонаукових методів дослідження є діалектичний метод, який дозволяє сформувати філософську суть об'єкта дослідження в будь-яких галузях науки, у тому числі правовій. Спираючись на діалектичний метод пізнання дослідження судових експертиз розкриваються об'єктивні закономірності судово-експертної діяльності, а також слідчої та судової діяльності, пов'язаних з проведенням та використанням судових експертиз. Діалектичний метод визначає підхід до досліджуваних об'єктів, явищ, факторів як певного елементу складної системи використання у кримінальних провадженнях спеціальних знань у формі судових експертиз, обґрунтовує методологічну основу для застосування інших загальнонаукових і галузевих методів дослідження.

Другий рівень методологічного аналізу полягає у використанні загальних наукових методів для певної сфери наукового пізнання як-то правознавство, до якого належить наука про судову експертизу. Під час дослідження проблематики судових експертиз використовуються такі загальнонаукові методи пізнання [6, с. 82]:

– історико-логічний – для аналізу історичного розвитку інституту судових експертиз на підставі практики їх застосування, становлення процесуальної інституалізації та формування теоретичних положень;

– аналіз, синтез, аналогія – для встановлення сутності категоріально-го апарата теорії судових експертиз;

– порівняльно-правовий – для співставлення положень законодавчих, відомчих нормативів, керівних документів ВСУ, законодавчих актів зарубіжних країн;

– формально-юридичний – для формулювання понятійного апарата та концептуальних підходів до використання експертиз у діяльності суддів, слідчих, захисників;

– статистичний – для аналізу кількісно-якісних показників призначення, провадження та використання експертиз для вирішення завдань слідчої та судової практики;

– системно-структурний – для визначення структури процесу й тактики проведення та використання судових експертиз, співвідношення їх елементів;

- моделювання - для розробки, прогнозування та визначення експертних ситуацій, що виникають під час призначення, провадження, оцінки та використання судових експертиз;

- соціологічний - для з'ясування наявних у досліджуваній сфері проблем на основі проведених анкетувань.

Загальнонаукові методи не використовуються ізольовано, між ними завжди існує тісний взаємозв'язок, зокрема під час наукового пізнання ці методи виступають як сполучні ланки.

Третій рівень методологічного аналізу можна визначити як спеціальний, що включає конкретно-наукову методологію, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що знаходять своє застосування в межах окремої науки, якою є судова експертологія. На формування методів конкретно-наукового пізнання істотно впливають загальні методологічні та філософські принципи наукового пізнання. Т. В. Авер'яною визначені такі методи загальної теорії судових експертиз [7, с. 79-86]:

- узагальнення практики провадження судових експертиз різних класів, родів і видів, що дозволяє виділити загальні риси, властиві всім судовим експертизам, та визначити сутність предмета й об'єкта експертних досліджень, видів експертних завдань, закономірностей виникнення й розвитку нових родів (видів) судових експертиз тощо;

- порівняльний аналіз, який дозволяє визначити особливості судово-експертної діяльності, виробити правові та моральні норми її реалізації, створити професіограму судового експерта;

- абстрагування, яке використовується для відображення дійсності судово-експертної діяльності, інституту судової експертизи як складної багатоелементної системи, побудованої за структурним (організаційним) і функціональним (за призначенням) ознакам;

- класифікація - для диференціації судових експертиз, визначення їх класів, родів, видів, підвидів, а також для виділення окремих елементів аналізованої системи: об'єктів, завдань, суб'єктів діяльності тощо;

- комплексний, що дозволяє інтегрувати знання, які живлять загальну теорію, комплексно вирішувати питання й давати наукове тлумачення аспектам експертної діяльності;

- інформаційний, який є основою накопичення даних, що стосуються створення й розвитку судових експертиз, накопичення інформації по кожному елементу теорії та експертної діяльності, створення банків даних, інформаційно-пошукових систем, їх поповнення, користування ними тощо;

- діяльнісний, що є базовим при аналізі інфраструктури експертної діяльності, визначенні творчого характеру експертного дослідження, психофізіологічних, моральних та інших сторін діяльності судового експерта;

- правовий аналіз як метод дослідження процесуальних аспектів провадження судових експертиз у кримінальному процесі, а також зіставлення регламенту судових експертиз в інших державах.

Четвертий рівень включає дисциплінарну методологію, що являє собою сукупність методів, принципів дослідження і процедур, які застосовуються в окремій експертній галузі, що входить до загальної теорії судових експертиз. Указане притаманне процесу наукового дослідження, що здійснюється в межах певних родів, видів експертиз. На цьому дисциплінарному рівні наукових досліджень застосовується безліч різних методів і прийомів. Кожен з них має своє специфічне значення, яке зумовлене різними пізнавальними ситуаціями, створеними для вирішення того чи іншого конкретного завдання. Водночас методологія будь-якої окремої наукової дисципліни містить не тільки засоби спеціального дослідження, наприклад умови та правила проведення експерименту, вимоги до презентації даних, до способів їх обробки тощо, але й методологічні засоби та прийоми, що використовуються в суміжних науках і наукових дисциплінах, а також загальнонаукові методологічні засоби й прийоми.

П'ятий рівень методологічного аналізу пов'язаний з міждисциплінарними дослідженнями наукових положень судових експертиз. Міждисциплінарні дослідження являють собою таку форму взаємодії наук, яка передбачає отримання змістовного знання про предмет дослідження на основі побудови й функціонування строго субординованої системи предметних монодисциплінарних побудов, підпорядкованої глобальній меті, яка спрямована на відкриття все більших можливостей для отримання нового, комплексного, всебічного знання про предмет дослідження. Оскільки судова експертиза – поняття комплексне, тому проблеми судових експертиз досліджуються не тільки в межах судової експертології, але й з позицій конституційного дотримання прав учасників процесу, положень теорії кримінального процесу, кримінального права, теорії доказів, загальної теорії криміналістики, окремих теорій криміналістики – ідентифікації, діагностики, ситуалогії, теорії управління тощо. Цей рівень включає методологію особливого типу, для якої характерна відносна самостійність, значна ступінь динамічності й можливість удосконалення залежно від потреб науково-дослідницького процесу.

Міждисциплінарний метод комплексного аналізу – це особлива форма інтеграції дослідницької діяльності, такий вид взаємодії наук, який веде до якісної зміни структури наукового знання, до зародження принципів нових підходів. У кожному комплексному міждисциплінарному дослідженні залежно від цілей і стратегії наукового пошуку дослідник виробляє певну методологічну установку, яка може змінюватися в ході дослідницького процесу, але в будь-якому випадку потрібно взаєморозу-

міння між ученими, хоча вони, як правило, є представниками різних наукових дисциплін і галузей знання. Тільки виробивши загальну методологічну мову, спільну стратегію наукового пошуку, що пов'язано з виходом учених за межі свого вузького професійного горизонту, можливо успішно реалізувати позначений міждисциплінарний метод дослідження.

До зазначеної диференціації методів дослідження судових експертиз слід зробити певні зауваження. По-перше, вона дає можливість вироблення методологічних засад, принципів та положень більш глибокого, деталізованого й комплексного пізнання явищ судово-експертної діяльності з використанням наукових методів, спрямованих на дослідження своєрідності тих чи інших глибинних зв'язків факторів, що впливають на них, причин і умов, що детермінують їх розвиток. По-друге, як слушно підкреслює А. Ф. Волобуєв, необхідно розрізнити методи наукового та практичного пізнання, які вирішуються суб'єктом пізнання [8, с. 28]. Методи дослідження теорії судової експертизи є підставою для розробки методів практичної експертної діяльності. Ця відмінність визначається метою використання методів, сферою та умовами використання, суб'єктом застосування. Метою використання методів науки є пізнання закономірностей, що складають сутність її предмета, розкриття цього предмета, систематизація знання про судову експертизу, збагачення наукового знання. Мета застосування практичних експертних методів – вирішення конкретного експертного завдання. Практичні методи судово-експертної діяльності реалізуються в експертних методиках дослідження різноманітних об'єктів різних родів, видів судових експертиз. У науковому дослідженні в галузі загальної теорії судової експертизи коло використовуваних методів практично необмежене й визначається лише необхідністю та можливістю їх застосування. Не кожен науковий метод застосовується в експертній практичній діяльності, він повинний бути відповідним чином трансформований, пристосований до умов і цілей практики провадження експертиз.

Розглядаючи методологію дослідження феномена судових експертиз, автор не має на меті детальне висвітлення загальнонаукової методології чи пізнавальні функції методології судової експертології як галузі правознавства, але необхідно звернути увагу на два важливі моменти щодо вказаної проблематики.

Методологія аналізу інституту судових експертиз тісно пов'язана з методологією правового регулювання. Правове регулювання – один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави, в тому числі у сфері судово-експертної діяльності. Правове регулювання забезпечується за допомогою спеціально створеного державного механізму [9, с. 40]. С. С. Алексєєв визначав правове регулювання як «здійснюваний за допо-

могою системи юридичних засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо) результативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб» [10, с. 145]. О. В. Наден правове регулювання розуміє як упорядкування правом суспільних відносин за допомогою юридичних засобів [11, с. 72]. Методологія правового регулювання полягає в сукупності методів, способів та прийомів впливу юридичних норм на суспільні відносини. Основу методології правового регулювання становлять методи правового регулювання, яким властиві три характерні ознаки: а) вони застосовуються тільки державою в особі органів; б) стосуються лише юридичних норм; в) їх вплив та дієвість забезпечуються державним примусом.

Дослідження проблем судових експертиз спрямовано не тільки на аналіз судово-експертної діяльності в конкретних формах її прояву, а й має розробляти заходи її процесуального забезпечення, які не можна реалізувати без методу правового регулювання. Відомо, що методи правового регулювання за характером вольового впливу поділяються на імперативні й диспозитивні. Імперативний метод – це спосіб владного впливу на суб'єкта суспільних відносин, урегульованих нормами права. Диспозитивний метод – це спосіб регулювання відносин між учасниками, які є рівноправними сторонами. Диспозитивний метод надає їм можливість самим вирішувати питання про форму своїх відносин, урегульованих нормами права [3, с. 215]. Зазначені методи набувають особливої значущості в умовах утілення принципу змагальності в чинне кримінальне процесуальне законодавство (ст. 22 КПК України). Розробка рекомендацій щодо поліпшення та реального впровадження принципу змагальності в діяльність з призначення та провадження судових експертиз – важлива функція судової експертології.

Важливішим методологічним принципом пізнання феномена судової експертизи є прагматичний (від грец. *praxis* – дія) підхід, який являє собою філософську концепцію оптимізації діяльності. Предметом праксеології є загальні закономірності людської діяльності, що зумовлюють її ефективність. Розробник наукових основ праксеології, видатний польський філософ Т. Котарбінський визначає її як загальну теорію ефективної (справної) організації діяльності [12, с. 20]. Оскільки завданням судової експертології є оптимізація судово-експертної діяльності, основні ідеї праксеології мають для неї методологічне значення. Практична експертологія вирішує свої завдання шляхом аналізу складу і структури діяльності, виявляючи її елементи (виконавець, мотив, предмет, знаряддя, засоби, спосіб, матеріал, місце), аналізуючи їх зміст та зв'язок. При цьому розглядаються прості і складні дії. Особлива цінність для судової експертології реалізо-

ваного в праксеології системно-діяльнісного підходу полягає в близькості завдань і методів аналізу: оптимізація діяльності, вироблення правил «хорошої роботи»: планування, економізація, інструменталізація, правила ефективної розумової діяльності. Праксеологія як засіб оптимізації цілеспрямованої діяльності синтезує інші наукові напрями, що забезпечують аналіз і підтримку будь-якої виробничої та розумової діяльності. Серед цих напрямів слід згадати вказаний вище системно-структурний підхід, який використовувався у судовій експертології та розглядає діяльність як систему, що розділяє її на елементи, простежує функції кожного з них і зв'язку (структуру системи) між ними.

Методологічне значення праксеологічного підходу для судової експертології полягає в тому, що він орієнтує теорію судових експертиз на рішення її безпосередніх завдань як прикладної науки. Якими б значущими не були загальні закономірності судово-експертної діяльності, виявлені шляхом теоретичного аналізу, вони не знайдуть безпосереднього застосування в практиці, поки не сприйняті спеціальною експертною методикою, правовою нормою, тактичним прийомом. Тільки практичні рекомендації, розроблені відповідно до принципів праксеології, дозволяють використовувати теоретично встановлені закономірності для побудови алгоритмів вирішення конкретних завдань у типових експертних ситуаціях.

У сучасних умовах праксеологічний підхід усе більш набуває міждисциплінарного, комплексного характеру, причому діяльність розглядається і як об'єкт дослідження, і як пояснювальний принцип. Тому в розробці теоретичних засад судових експертиз та їх використання у кримінальному провадженні слід використовувати системно-діяльнісний підхід, що забезпечує їх глибоке й різнобічне дослідження з позицій наукових положень судової експертології, кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та інших правових наук. Уважаємо, що тільки такий міждисциплінарний, міжпредметний і комплексний підхід може забезпечити наукову розробку проблем судових експертиз і вироблення відповідних науково-практичних рекомендацій, методів і технологій, що задовольняють вимогам сучасної слідчо-судової та експертної практики.

Висновки. Аналіз закономірностей такого складного явища як теорія судових експертиз вимагає застосування комплексу загальнонаукових, спеціальних, міждисциплінарних та інших методів дослідження. Відповідно до принципів праксеології, теоретично встановлені закономірності використовуються для побудови алгоритмів вирішення конкретних завдань у типових експертних ситуаціях.

Використані джерела:

1. Философский словарь / под. ред. И. Т. Фролова. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики: пособие / Р. С. Белкин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
3. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. – Харків: Право, 2011. – 584 с.
4. Корниенко А. А. Философские вопросы научного познания / А. А. Корниенко, И. Б. Ардашкин, А. Ю. Чмыхало. – Томск: Изд. ТПУ, 2002. – 169 с.
5. Методология в сфере теории и практики / А. Т. Москаленко, А. А. Погорадзе, А. А. Чегулин и др. – Новосибирск: Наука, 1988. – 306 с.
6. Горелов Н. А. Методология научных исследований : учебник / Н. А. Горелов, Д. В. Круглов. – М.: Юрайт, 2015. – 290 с.
7. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза : курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М.: Норма, 2006. – 480 с.
8. Волобуев А. Ф. Про методи криміналістики / А. Ф. Волобуєв // Актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 червня 2010 р.). – Київ, ДНДЕКЦ, 2010. – С. 28–29.
9. Юридична енциклопедія: у 6 т.: Т. 5. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – 733 с.
10. Алексеев С. С. Теория права: монография / С. С. Алексеев. – М.: БЕК, 1995. – 320 с.
11. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія / О. В. Наден. – Харків: Право, 2012. – 266 с.
12. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский. – М.: Экономика, 1975. – 272 с.

Щербаківський М.Г. Методология исследования феномена судебных экспертиз

В статье анализируются методы исследования теории судебных экспертиз как научной отрасли. Показано, что по уровню общности можно выделить пять уровней методологического анализа науки о судебной экспертизе. Методы анализа института судебных экспертиз тесно связаны с методологией правового регулирования и прагматическим подходом воплощения теоретических положений в следственную, судебную и экспертную практику.

Ключевые слова: *уголовно-правовые нормы, социальная обусловленность, криминализация, закон об уголовной ответственности, наличие ресурсов для осуществления уголовного преследования.*

Shsherbakovskiy M. G. Methodology of research of a phenomenon of forensic examinations

The author according to the degree of universality identifies five levels methodologically on analysis of the science of forensic examination. The first is the philosophical

level of methodological analysis. It is the dialectical method, which reveals the objective laws of forensic examination, investigative and judicial activities related to the conduct and use of forensic examinations: generalizations of forensic practice, comparative analysis, abstraction, classification, integrated, information, activity, legal. The second level of methodological analysis is to use general scientific cognition methods: historical-logical, analysis, synthesis, analogy, comparative-legal, formal-legal, statistical, system-structural modeling, sociological. The third level of methodological analysis includes a set of methods, research principles and procedures, which find their application in the framework of the theory of forensic examination: generalizations of forensic practice, comparative analysis, abstraction, classification, integrated, information, activity, legal. The fourth level includes disciplinary methodology, which is a set of methods, research principles and procedures applicable to the selected forensic of the industry. The fifth level of the methodological analysis associated with interdisciplinary research provisions of the forensic examinations from the standpoint of the theory of criminal process, criminal law, theory of evidence, the general theory of criminal law, separate theories of criminal identification, diagnosis, control theory, etc.

Methods of the theory of forensic examinations is the basis for methods of practical forensic examinations. Methodology for the analysis of forensic examination is closely connected with the methodology of legal regulation and praxeology approach.

Key words: theory of forensic examination, methodology, praxeology approach, research methods.

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.951:346.9

В.В. Брулевич

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯКИМИ РЕГУЛЮЄТЬСЯ БЕЗПЕЧНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

У статті розглянуто нормативно-правові акти, що стосуються гігієнічних вимог у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, а також закони, які регулюють цю сферу у конкретних галузях, зокрема відносно молочної та м'ясної харчової продукції. Наголошено на необхідності внесення змін у визначення термінів «суб'єкт господарювання» та «маркування» для приведення їх у відповідність до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» з урахуванням специфіки галузі. Підкреслено важливість прийняття закону, який би визначав організаційні та правові засади забезпечення якості та безпечності м'яса та м'ясних продуктів для життя, здоров'я споживачів та довкілля під час їх виробництва, переробки, пакування, зберігання, транспортування, реалізації тощо.

Ключові слова: адміністративно-правові акти, безпечність та якість харчових продуктів, законодавство ЄС щодо безпечності та якості харчових продуктів.

Постановка проблеми. Основними завданнями імплементації норм *acquis communautaire* у сфері безпечності та якості харчових продуктів є зближення законодавства України з державами-членами Європейського Союзу (далі – ЄС), яке визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики в цій сфері. Початком реальної адаптації харчового законодавства до законодавства ЄС стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів», яким прийнято нову редакцію Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [1], котрий регулює сферу безпечності та якості харчових продуктів. Але завдяки наявності невідповідності багатьох положень національних правових актів вимогам європейського законодавства рівень імплементації норм *acquis communautaire* залишається низьким, що спричиняє труднощі під час експорту української харчової продукції та гальмує інтеграційні процеси, пов'язані з європейським вибором Украї-

ни [2, с. 18]. Тому перед Україною особливо актуальними постають завдання, пов'язані з розробленням проектів нормативно-правових актів у сфері забезпечення безпеки та якості харчових продуктів з метою імплементації положень норм *acquis communautaire* щодо гігієни, мікробіологічних критеріїв харчових продуктів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми адміністративно-правового регулювання безпеки та якості харчових продуктів досліджувалися у працях А. В. Бабюка, С. О. Белінської, В. І. Бойко, О. І. Гойчук, М. І. Іншина, Т. Г. Ковальчук, А. М. Куліша, О. В. Ковальнової, Т. Є. Мироненко, Ю. М. Мотузки, Н. Я. Орлової, Л. Ф. Павлоцької, С. М. Романко, В. А. Шаленого, В. З. Янчука та інших вітчизняних науковців. Ураховуючи дослідження вказаних учених можна стверджувати, що норми адміністративно-правових актів, якими регулюється безпека та якість харчових продуктів, потребують постійного удосконалення, що й обумовлює його актуальність та новизну цієї статті.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування стану адміністративно-правового регулювання безпеки та якості харчових продуктів, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення норм адміністративно-правових актів у цій сфері з метою наближення вітчизняного законодавства до законодавства ЄС.

Виклад основного матеріалу. Слід звернути увагу на нормативно-правовий акт, який стосується гігієнічних вимог у сфері забезпечення безпеки та якості харчових продуктів, а також законів, що регулюють цю сферу у конкретних галузях, зокрема відносно молочної та м'ясної харчової продукції. Так, потребують приведення у відповідність із Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» неузгодженість термінологічного апарату Закону України «Про молоко та молочну продукцію», у ст. 1 якого під традиційним молочним продуктом розуміються масло, сири, а також кисломолочні продукти, вироблені із застосуванням заквасок на чистих культурах молочнокислих бактерій – ацидофілін, простокваша, ряжанка, сметана, сир кисломолочний; кефір – із застосуванням заквасок на кефірних грибах [3]. Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» відповідно до умов *acquis communautaire* традиційний харчовий продукт відокремлено від інших харчових продуктів і його показники та/або властивості становлять окремі показники якості харчового продукту, що перебувають у сфері державного регулювання на відміну від інших показників якості, які запроваджуються оператором харчового ринку самостійно з метою підвищення конкурентоспроможності свого харчового продукту, і являють собою об'єкт державного контролю лише за умов надання відповідної інформації при маркуванні цього харчового продукту. Крім того, у ЄС систему реєстрації традиційних харчових продуктів створено понад два десятиліття саме з метою відокремлення продуктів, що виготовляються на основі традиційної рецептури і природ-

них складників, на фоні інших харчових продуктів. Якщо з визначення терміна «традиційний молочний продукт» природні складники ще вбачаються, то інші чинники, що складають це поняття у визначенні Закону України «Про молоко та молочну продукцію» – відсутні. Однак відповідно до принципів вищевказаної системи після внесення традиційних продуктів до реєстрів, що ведуться в ЄС, вони підлягають спеціальному захисту, а виробники зобов'язані забезпечити їх високу якість, показники якої вже входять у сферу офіційного контролю уповноважених державних органів. Зареєстровані таким чином продукти становлять «еліту» харчових продуктів, які виготовляються у ЄС, одночасно вони є свідченням багатой кулінарної спадщини сільських місцевостей і є візитівкою тих регіонів, з яких походять [4]. Умови Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у тому числі передбачають питання, пов'язані із захищеним географічним маркуванням, захищеною назвою походження та Гарантованою традиційною специфікою. Отже, питання пов'язане з визначенням терміна «традиційний харчовий продукт» достатньо принципове. Через це до ст. 1 Закону України «Про молоко та молочну продукцію» потрібно внести зміни та викласти абз. 10 у такій редакції: «традиційний молочний продукт – це харчовий продукт, одержаний з молока або молочної сировини із застосуванням заквасок на природних культурах молочнокислих бактерій або кефірних грибках, який має особливі характеристики, що чітко відрізняють його від інших продуктів цього ж виду в результаті використання традиційних інгредієнтів та/або внаслідок традиційного складу, та/або використання традиційної технології виробництва/переробки. Традиційним молочним продуктом є той, що використовується в практиці та/або відповідає специфікаціям, що існували останні 30 років до моменту визначення того, чи підпадає молочний продукт під категорію традиційних. Зміни в пакуванні та маркуванні, які не змінюють особливі характеристики традиційного продукту, не впливають на його визначення як традиційного».

Важливо внести зміни у визначення термінів «суб'єкт господарювання» та «маркування» для приведення їх у відповідність до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» з урахуванням специфіки галузі. На цей час у Законі України «Про молоко та молочну продукцію» закріплене застаріле визначення суб'єкта господарювання, яке не має належного правового навантаження та не відповідає об'єктивним вимогам у сфері забезпечення безпечності харчових продуктів. Так, ст. 1 цього Закону під суб'єктом господарювання розуміє юридичну особу незалежно від форми власності та фізичну особу – суб'єкта підприємницької діяльності, який здійснює виробництво, переробку та реалізацію молока, молочної сировини й молочних продуктів [3]. Згідно з вимогами Закону України «Про підприємництво» суб'єкт підприємницької діяльності – це фізична або юридична особа, зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [5]. Тому в наведеному визначенні поза увагою контролю над безпеч-

ністю та якістю молочних харчових продуктів залишилася діяльність у цій сфері фізичних осіб, які займаються виробництвом та/або обігом молока та/або молочної харчової продукції або інших об'єктів санітарних заходів, та які в той же час не зареєстровані суб'єктами підприємницької діяльності, до яких відноситься досить значна частина реалізаторів агропродовольчих ринків, та й останні – також у цьому визначенні залишилися поза увагою законодавців. Крім того, слід наголосити на необхідності уніфікації вітчизняного законодавства та його гармонізації з європейським законодавством у цій сфері. Тому доцільно внести зміни до абз. 13 ст. 1 Закону України «Про молоко та молочну продукцію» та викласти його в такій редакції: «Оператор ринку молочної харчової продукції – суб'єкт господарювання, який провадить діяльність з метою або без мети отримання прибутку та в управлінні якого перебувають потужності, на яких здійснюється первинне виробництво, виробництво, реалізація та/або обіг молока, та/або молочної сировини, та/або молочних харчових продуктів, та/або інших об'єктів санітарних заходів (крім матеріалів, що контактують з молочними харчовими продуктами), і який відповідає за виконання вимог цього Закону та законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. До операторів ринку належать фізичні особи, якщо вони провадять діяльність з метою або без мети отримання прибутку та займаються виробництвом та/або обігом молока, та/або молочної сировини, та/або молочних харчових продуктів, або інших об'єктів санітарних заходів. Оператором ринку також вважається агропродовольчий ринок». Потребують приведення відповідно до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» й інші терміни, ужиті в Законі України «Про молоко та молочну продукцію» (наприклад, «маркування»).

Деякі положення Закону України «Про молоко та молочну продукцію» не відповідають сучасним вимогам у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів. Так, нормами цього Закону не встановлено будь-яких вимог до операторів харчового ринку в цій галузі щодо застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках, а також заходів стосовно простежуваності, що є тими умовами, на яких ґрунтується система безпечності харчових продуктів загалом, та молока й молочної продукції зокрема. Попередження ризиків, своєчасне виявлення й вилучення шкідливих для здоров'я продуктів харчування – це ті гарантії, що стають на захисті прав споживачів на отримання нешкідливої для здоров'я та придатної харчової продукції. Організація суб'єктами господарювання контролю за безпечністю та якістю молока, молочної сировини й молочних продуктів, передбачена ст. 10 Закону України «Про молоко та молочну продукцію» полягає лише в додержанні умов виробництва, зберігання та реалізації молока, молочної сировини й молочних продуктів відповідно до нормативно-правових актів; створення та діяльності лабораторій, об-

ладнаних сучасними приладами й відповідними реактивами для визначення показників безпечності та якості молока, молочної сировини та молочних продуктів [3]. Відсутність чіткої визначеності процедур, заходів тощо, з одного боку, призводить (уже призвела) до такого стану у сфері безпечності та якості харчових продуктів, у тому числі молочних, коли вони не відповідають ні сучасним вимогам вітчизняних споживачів, ні критеріям установленим нормами *acquis communautaire*, що стає перепорою на шляху торгівельних відносин, зокрема експорту вітчизняної продукції на ринки держав - членів ЄС, з іншого - це становить загрозу корупційних ризиків. Також небезпека з боку останніх закладена у змісті ст. 5 цього Закону «Вимоги до пакування й маркування молочної сировини та молочних продуктів», якою передбачено, що тара й упаковка для молочної сировини та молочних продуктів повинні бути виготовлені з матеріалів, дозволених для використання центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я тощо [3]. Слід відмітити відсутність чітких вимог до пакування та маркування щодо основних правил, які гарантують безпечність харчового продукту, наявність значної залежності від дозволу з боку держави, а також недостатня увага маркуванню молочних харчових продуктів, яке гарантує право споживача на отримання правдивої та повної інформації відносно харчового продукту, який він споживає. Тобто, правові норми, що стосуються пакування та маркування молока та молочних харчових продуктів, закріплені в Законі України «Про молоко та молочну продукцію» не сприяють прозорості, не гарантують безпечність молочних харчових продуктів загалом та створюють небезпеку для зловживання з боку посадових осіб контролюючих органів, уповноважених у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Крім того, цей Закон, незважаючи на норму Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» щодо не обов'язковості дотримання правил, передбачених стандартами, містить положення, що суперечить вказаним нормі й у цілому принципам *acquis communautaire* у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Так, ст. 15 Закону України «Про молоко та молочну продукцію» «Повноваження посадових осіб, які здійснюють державний контроль та нагляд у сфері виробництва, переробки та реалізації молока, молочної сировини та молочних продуктів» передбачено, що посадові особи, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний контроль (нагляд), а також державний нагляд за дотриманням прав споживачів, стандартів, норм та правил, для виконання покладених на них завдань у межах їх компетенції мають право забороняти виробництво, переробку та реалізацію молока, молочної сировини і молочних продуктів до проведення необхідних санітарних, протиепідемічних, ветеринарно-санітарних і протиєпізоотичних заходів, а також заходів щодо усунення виявлених порушень стандартів, норм, правил, установлених відповідно до законодавства та законних вимог державного метрологічного

нагляду [3]. При цьому цим законодавчим актом не передбачено положення щодо сприяння торгівельним відносинам між Україною та державами-членами ЄС, зокрема правових норм, які стосуються сертифікації передбаченої ЄС для можливості експортування молока та молочних харчових продуктів вітчизняними операторами з цієї галузі, а саме: «Milk-RM» (сертифікат з безпечності сирого молока), «Milk-RMP» (сертифікат з безпечності молочних продуктів, отриманих із сирого молока), «Milk-НТВ» (сертифікат з безпечності молочних продуктів), «Milk-T/S» (ветеринарно-санітарний сертифікат для сирого молока та молочних продуктів для перевезення/зберігання в Європейському Союзі) [6]. Отже, на сьогодні Закон України «Про молоко та молочну продукцію» потребує внесення змін та доповнень, які стосуються вимог до операторів харчового ринку у сфері виробництва, транспортування, переробки, зберігання, обігу тощо молока і молочних продуктів щодо застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках; заходів стосовно простежуваності; пакування та маркування молочної продукції; положень, які врегульовують питання сертифікації молока та молочної продукції, передбаченої ЄС; усунення інших суперечностей між його нормами й нормами Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», у тому числі в термінологічному апараті, з урахуванням специфіки молочної галузі.

В Україні досі відсутній закон, який би визначав організаційні та правові засади забезпечення якості й безпечності м'яса та м'ясних продуктів для життя, здоров'я споживачів та довкілля під час їх виробництва, переробки, пакування, зберігання, транспортування, реалізації тощо. Так, 23.02.2006 Верховною Радою України було прийнято в першій редакції Закон України «Про м'ясо та м'ясні продукти» (реєстраційний № 8060 від 01.09.2005). Однак після накладання вето й унесення Президентом України пропозицій щодо окремих його положень, законодавець не повертався до розгляду цього нормативно-правового акта. При цьому будь-яких нових законопроектів з цього питання у Верховній Раді України зареєстровано не було. Утім, проблеми, пов'язані з державним контролем у сфері регулювання галузі, що стосується харчових продуктів тваринного походження загалом, м'яса і продуктів з нього потребують негайного вирішення з окреслених вище причин.

Ураховуючи положення Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» та вимоги, передбачені нормами *acquis communautaire* ЄС (зокрема, Регламентом № 854/2004/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС про встановлення особливих правил організації офіційного контролю над харчовими продуктами тваринного походження) доцільно розробити та прийняти Закон України «Про м'ясо та м'ясні продукти», який би визначав правові та організаційні основи забезпечення безпечності та якості м'яса та м'ясних

продуктів для життя та здоров'я населення й довкілля під час їх виробництва, транспортування, переробки, зберігання й реалізації, увезення на митну територію та вивезення з митної території України, для регулювання відносин, що виникають під час зазначених процесів, і поширюється на операторів харчового ринку, які проводять господарську діяльність у цій сфері. У вказаному Законі варто враховувати особливості організації державного контролю над м'ясними харчовими продуктами з урахуванням положень Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», що стосуються аналізу небезпечних факторів й контролю у критичних точках, окремих показників якості, простежуваності харчових продуктів та будь-яких речовин, що використовуються для виробництва м'ясних харчових продуктів, виробництва та обігу цих харчових продуктів, їх маркування; особливостей правил державного контролю над м'ясом і м'ясними харчовими продуктами.

Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» передбачає загальні гігієнічні вимоги щодо поводження з харчовими продуктами (розділ VII) до операторів ринку, які здійснюють первинне виробництво та ведення записів щодо забезпечення безпечності харчових продуктів [1]. Зокрема, нормами цього Закону передбачено управління небезпечними факторами операторами ринку, які займаються розведенням тварин, полюванням або первинним виробництвом продуктів тваринного походження, збором урожаю або виробництвом продуктів рослинного походження; забезпечення ними здорового стану рослин та тварин, які мають вплив на здоров'я людини, включаючи виконання планів державного моніторингу та контролю зоонозів та їх збудників; ведення записів про заходи, що вживаються для управління небезпечними факторами, для забезпечення високого рівня безпечності харчових продуктів та швидкого реагування в разі виявлення випадків, що можуть спричинити шкідливий вплив на здоров'я людини; гігієнічні вимоги до потужностей, а також приміщень, де обробляються або переробляються харчові продукти, транспортних засобів, харчових продуктів тощо. Проте гігієнічні вимоги, установлені Законом «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», як впливає із назви Розділу VII, передбачають саме загальні вимоги незалежно від виду продукту, потужності, засобів транспортування тощо. Крім того, ними не передбачено ідентифікаційне маркування з інформацією, що свідчить про застосування гігієнічних правил, передбачених законодавством про безпечність та якість харчових продуктів. Гігієнічні вимоги до потужностей, викладені в положеннях Розділу, окреслюють приміщення загалом, не беручи до уваги особливостей, які мають місце в реальних випадках, наприклад, специфіки риболовецького судна, яка, зокрема, потребує корозійностійкості матеріалів, з якими рибні продукти вступають в контакт тощо. Також недоцільним є відокремлення у вітчизняному законодавстві санітарних норм та правил від гігієнічних. Як зазначалося вище, «Державні санітарні нор-

ми та правила «Медичні вимоги до якості та безпечності харчових продуктів та продовольчої сировини», затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я від 29.12.2012 № 1140, не включають гігієнічні нормативи [7]. Водночас критерії безпечності харчових продуктів, гігієнічні критерії технологічного процесу для їх різноманітних видів, вимоги до ідентифікаційного маркування, вимоги для досліджень та відбору зразків харчових продуктів, а також заходи щодо усунення при їх незадовільних результатах тощо, передбачається наказом Міністерства охорони здоров'я від 19 липня 2012 року № 548, яким затверджено «Мікробіологічні критерії для встановлення показників безпечності харчових продуктів» [8]. Така розпорошеність норм і правил щодо санітарно-гігієнічних вимог до харчових продуктів, які до того ж не врегульовують усіх питань у цій сфері, не тільки не сприяє встановленню належного стану захисту здоров'я споживачів харчових продуктів, але й стає перешкодою для імплементації норм *acquis communautaire* у цій сфері та надання можливостей операторам харчового ринку для поширення експорту своєї продукції в країни ЄС.

З урахуванням норм *acquis communautaire* ЄС, що стосуються гігієнічних правил для гігієни харчових продуктів, зокрема положень Білої книги про безпечність харчування та Регламентів № 853/2004/ЄС і № 852/2004/ЄС від 29 квітня 2004 року, якими встановлено спеціальні гігієнічні правила для гігієни харчових продуктів, вважаємо за доцільне розробити та прийняти Закон України в цій сфері під умовною назвою «Про спеціальні гігієнічні вимоги щодо поводження з харчовими продуктами», для забезпечення високого рівня захисту здоров'я споживачів від небезпечних харчових продуктів на всіх рівнях харчового ланцюга, у тому числі під час здійснення первинного виробництва, перевезення, зберігання та іншого поводження з первинною продукцією в місці її виробництва та перевезення живих тварин, шляхом застосування до операторів харчового ринку однакових правил, а також належного функціонування внутрішнього ринку продуктів тваринного походження. Детальні гігієнічні правила для продуктів тваринного походження, регламентовані цим законом, повинні забезпечити захист споживачів харчових продуктів та стати загальною базою для гігієнічного виробництва харчових продуктів тваринного походження. Убачається, що цей законодавчий акт має застосовуватися до всіх видів потужностей, на яких здійснюється виробництво та/або обіг харчових продуктів, включаючи невеликі підприємства й пересувні біїні, установи, що здійснюють роздрібну торгівлю, яка включає безпосередній продаж або постачання харчових продуктів тваринного походження кінцевому споживачеві, установи оптової торгівлі харчових продуктів, а також забезпечити належний контроль за дикими тваринами, отриманими при полюванні й розміщеними на споживчому ринку. Він повинен містити загальні принципи, що становлять основну базу для гігієнічного виробництва харчових продуктів тваринного походження, зокрема принципи відносної відповідальності операторів та органів виконав-

чої влади, уповноважених у сфері безпеки та якості харчових продуктів, у тому числі єдиного контролюючого органу; а також структурні, робочі й гігієнічні вимоги до потужностей, процедури для надання дозволів, потужностям, вимоги до зберігання й транспортування, знаків маркування тощо. Передбачені в ньому норми щодо відстеження харчових продуктів мають бути суттєвим елементом забезпечення безпеки та якості харчових продуктів. Ураховуючи існуючі взаємозв'язки між власниками потужностей, включаючи сектор кормління тварин, і зв'язки між здоров'ям тварин, добробутом тварин і здоров'ям людей на всіх стадіях виробництва, обробки й поширення, положеннями такого нормативно-правового акта необхідно врегулювати належне спілкування між різними зацікавленими сторонами в мережі харчових продуктів від етапу виробництва сировини до роздрібної торгівлі. Крім виконання загальних правил щодо санітарно-гігієнічних вимог оператори харчового ринку повинні забезпечити, щоб всі продукти тваринного походження, які вони розміщують на ринку, мали знак маркування або ідентифікаційний знак щодо відповідності цим вимогам.

Висновки. Отже, удосконалення вітчизняного законодавства у сфері безпеки та якості харчових продуктів, його наближення до законодавства ЄС не тільки забезпечить вітчизняного споживача нешкідливими для здоров'я, придатними харчовими продуктами, але й стане стимулом для розвитку міжнародної торгівлі, інтеграції України до європейської економіки.

Перспективними в подальшому є наукові дослідження питань, пов'язаних з обґрунтуванням необхідності затвердження Законів України «Про державний контроль, що здійснюється для перевірки відповідності законодавству про безпеку та якість харчових продуктів і кормів, здоров'я та благополуччя тварин», «Про корми», «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів», «Про новітні харчові продукти та інгредієнти», «Про вимоги до предметів та матеріалів, що контактують з харчовими продуктами», а також усуненням суперечностей між Законом «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» та Законами України «Про дитяче харчування», «Про молоко та молочні продукти», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» тощо.

Використані джерела:

1. Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів: закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР (в ред. від 20.09.2015) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 3. – Ст. 75.

2. Регулювання продовольчої безпеки в законодавстві Європейського Союзу та України: порівняльно-правове дослідження / Іншин М.І., Мироненко Т.Є., Клюєв О. М., Куліш А. М. та ін. / за ред. докт. юрид. наук М. І. Іншина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/section/168>.

3. Про молоко та молочні продукти: закон України в ред. від 05.04.2015 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 30. – Ст. 1984.

4. Система реєстрації традиційних і регіональних харчових продуктів у Європейському Союзі та польський досвід у цій галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tradyciynе.com.ua/sistema_restrac_tradicjnih_regionalnih_harchovih_produktv_u_vropejskomu_soyuz_ta_polskij_dosvd_u_cj_galuz.html.

5. Про підприємництво : закон України від 07.02.1991 № 698-ХІІ (в ред. від 05.04.2015) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168.

6. Регламент Комиссии ЕС № 605/2010 от 2 июля 2010 года, устанавливающий условия охраны здоровья животных и людей и ветеринарной сертификации для ввоза в Европейский Союз сырого молока и молочных продуктов, предназначенных для потребления человеком [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/usefulinf/files/es605-2010.pdf.

7. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Медичні вимоги до якості та безпечності харчових продуктів та продовольчої сировини» : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.2012 № 1140 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 6. – Ст. 227.

8. Мікробіологічні критерії для встановлення показників безпечності харчових продуктів: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.07.2012 № 548 // Офіційний вісник України. – 2012 – № 61 – Ст. 2487.

Брулевич В.В. Проблемы совершенствования норм административно-правовых актов, регулирующих безопасность и качество пищевых продуктов

В статье рассмотрены нормативно-правовые акты, касающиеся гигиенических требований в сфере обеспечения безопасности и качества пищевых продуктов, а также законы, регулирующие эту сферу в конкретных отраслях, в частности в отношении молочной и мясной пищевой продукции. Отмечена необходимость внесения изменений в определение терминов «субъект хозяйствования» и «маркировка» с целью приведения их в соответствие с Законом Украины «Об основных принципах и требования к безопасности и качеству пищевых продуктов» с учетом специфики отрасли. Подчеркнута важность принятия закона, который бы определял организационные и правовые основы обеспечения качества и безопасности мяса и мясных продуктов для жизни, здоровья потребителей и окружающей среды во время их производства, переработки, упаковки, хранения, транспортировки, реализации и т.д.

Ключевые слова: *административно-правовые акты, безопасность и качество пищевых продуктов, законодательство ЕС по безопасности и качеству пищевых продуктов.*

Brulevych Vladimir V. Problems of improving the standards of administrative and legal acts regulating the safety and quality of food products

The consequences of using hazardous food products may pose not only a threat to consumers' health but also for their lives. Besides the direct harm to health, disease cause also economic losses for employers, due to the absence of an employee in the workplace and the need to pay for the period of his/her disability, and state

funds spent on paying disability pensions. Therefore, the relevance of this article is due to these factors and aimed at improving Ukrainian legislation in the sphere of food products' quality, its adaptation to the requirements existing in European countries.

The article's objective is to clarify the state of administrative and legal regulation of the safety and quality of food products and to formulate propositions for improving the norms of administrative and legal acts in this area in order to align domestic legislation with EU legislation.

The author has considered regulations concerning hygiene requirements in the field of safety and quality of food products, as well as laws regulating this area in specific sectors, in particular concerning the dairy and meat food products. The author has stressed on the necessity of amending the definition of the terms "entity" and "labeling" in order to bring them into conformity with the Law of Ukraine "On Basic Principles and Requirements for Safety and Quality of Food Products" considering the specifics of the industry. It has been emphasized on the importance of adopting the law that would define organizational and legal principles of ensuring the quality and safety of meat and meat products for the life and health of consumers and the environment during their production, processing, packaging, storage, transportation, sale, etc.

It has been concluded that the improvement of national legislation in the sphere of safety and quality of food products, its standardization with EU legislation will not only provide domestic consumers with harmless to health, appropriate food products, but will be a stimulus for the development of international trade, Ukraine's integration into the European economy.

Results of the study can be used while improving administrative and legal acts regulating the safety and quality of food products.

Key words: *administrative and legal acts, safety and quality of food products, European Union legislation on food safety and quality.*

УДК 316.6

А.Г. Васюк

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті зацентовано проблему комунікативної компетентності майбутніх юристів, визначено роль спілкування в професійній діяльності співробітника ОВС, охарактеризовано специфіку такого спілкування. Стаття містить опис основних комунікативних бар'єрів. Надано рекомендації щодо розв'язання проблем виховання комунікативної культури майбутніх юристів на етапах підготовки й професійного становлення.

Ключевые слова: *спілкування, комунікативна компетентність, комунікативний бар'єр, юрист, допит, опитування, інформація, комунікативна культура.*

Постановка проблеми. Побудова правової держави в Україні актуалізує проблему компетентнісної підготовки фахівців у галузі права, пріоритетом якої усе більше стає формування їхньої конкурентноздатності, готовності до розв'язання різних завдань, завдяки достатньому рівню комунікативної культури. Це пов'язано з тим, що спілкування - істотна складова діяльності кожного юриста, що у значній мірі має процесуальний, самодостатній характер, а отже, виступає базисною основою його професійного становлення, подальшої самореалізації, інтеграції в корпорацію фахівців, забезпечує суспільне визнання. В умовах гострої конкуренції на ринку праці володіння засобами комунікації дозволяє оперативно включатися в професійну діяльність, орієнтуватися в умовах повсякденної дійсності, що постійно змінюються, успішно долати комунікативні бар'єри. Саме це дозволяє розглядати проблему формування комунікативної культури майбутніх юристів як важливу складову загальнопрофесійної та предметної підготовки, розв'язувати її за допомогою засвоєння ними стандартів професійного спілкування.

При новому осмисленні буття людини, системи міжособистісних відносин, розумінні діалогу культур як умови толерантності й плюралізму, на наш погляд, саме комунікативна сфера є засобом розв'язання як педагогічних, психологічних, так і соціальних проблем. Через ускладнення всіх форм комунікації в освітньому просторі, нарощування обсягу навчальної інформації, розмаїтість її джерел і носіїв у сучасній соціокультурній ситуації, стає очевидним пріоритетність розвитку комунікативної культури студентів в умовах інноваційної діяльності. У зв'язку з цим змінюються й вимоги, які ставляться до сучасного фахівця, а це, у свою чергу, вимагає перегляду організації, змісту, форм і методів професійної підготовки, що забезпечують ефективність формування комунікативної культури майбутніх юристів у вищих навчальних закладах. Творчий пошук у цьому напрямі, вивчення філософської, політичної, психолого-педагогічної літератури, узагальнення ефективного педагогічного досвіду щодо формування комунікативної культури майбутніх юристів під час навчання, власні експериментальні дослідження дозволили нам сформулювати проблему цього дослідження, що визначається протиріччями:

- на соціально-педагогічному рівні - між об'єктивною потребою суспільства у фахівця з високим рівнем комунікативної культури й недостатнім теоретичним обґрунтуванням і науково-методичним забезпеченням цього процесу;

- на науково-теоретичному рівні - між традиційними теоретичними підходами, що склалися в гуманістичній моделі освіти й необхідністю розробки сучасних інноваційних технологій їхньої реалізації;

- на науково-методичному рівні - між формальним визнанням необхідності побудови змісту навчального процесу у вищій школі на демократичній інтегративній соціокультурній основі й відсутністю реальної прак-

тики конструювання педагогічного процесу як засобу й умови розвитку комунікативної культури майбутнього фахівця.

З урахуванням зазначених протиріч виокремлено проблему дослідження, що полягає у виявленні методів, форм і засобів навчання, які забезпечують ефективність розвитку комунікативної культури майбутніх юристів в умовах інноваційної діяльності ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці накопичено значний потенціал для розробки теоретичних і прикладних аспектів проблеми формування комунікативної культури юриста в освітньому процесі вищих навчальних закладів. Неабияку роль в осмисленні поняття «комунікативна культура юриста» сприяли такі дослідження: загальної культури людини (Б.С. Братусь, О.С. Газман, М.С. Каган, Є.Є. Соколова та ін.); комунікативної культури як частини професійної культури (Г.А. Анохіна, А.А. Деркач, Н.В. Кузьміна та ін.); нормативності комунікативної поведінки (В.М. Соковнін, І.А. Стернін, М.А. Чернишова та ін.); мовленнєвої комунікації юриста (Г.С. Бояринцева, Е.Ф. Усманова та ін.); комунікативності як риси особистості (О.Ю. Афанасьєва, О.І. Матяш, В.В. Соколова, В.Д. Ширишов та ін.); комунікативної грамотності як джерела розвитку комунікативної культури (В.Ф. Борков, М.Р. Львов, Р.А. Максимова та ін.); ціннісно-мотиваційних аспектів комунікативної культури особистості (В.А. Кан-Калик, І.А. Зімова, А.В. Мудрик та ін.).

Специфіка комунікативної культури фахівця сфери «людина-людина» найповніше подана й розкрита в дослідженнях М.З. Кагана, В.С. Ледньова, В.А. Сластьоніна, В.В. Соколової, І.А. Стерніна, Є.В. Руденського.

Розкриттю сутності комунікативної культури як базової характеристики юриста-професіонала присвячені роботи Г.М. Анохіної, Г.С. Бояринцевої, А.Е. Жалинського, К.М. Левітана та ін.

Структурно змістовні характеристики комунікативної культури фахівця юридичного профілю подано в дослідженнях О.А. Касянової, О.А. Матяш, Е.А. Смирнової, Л.В. Станкевич та ін.

Формування цілей. Мета дослідження - теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити змістовно-технологічне забезпечення моделі формування комунікативної культури юриста в освітньому процесі вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Спілкуванню в професійній діяльності співробітника органів внутрішніх справ відводиться ключова роль. Воно може протікати в рамках професійних дій різного характеру. Це може бути спілкування з людиною, яка звернулася до юриста за допомогою, спілкування в межах очної ставки, допиту та опитування. У більшості випадків таке спілкування становить собою не просто бесіду співробітника органів внутрішніх справ з громадянином, а ритуал, чітку послідовність дій, які врешті-решт можуть «пролити світло» на питання, що цікавлять слідство. Як наслідок, результатом застосування юристом правил спілкування з різними категоріями осіб і

верствами населення є досягнення певних конкретних результатів - установлення істини, дача показань тощо [1, с. 178].

До особливостей такого спілкування можна віднести той факт, що юристові доводиться застосовувати навички й уміння, які допомагають отримати результат, незважаючи на те, що спілкування може проходити зі специфічними громадянами, у несприятливій напруженій обстановці, поєднаної з елементами протигорства й конфліктності [2, с. 148].

Саме із цієї причини юристові найчастіше доводиться застосовувати загальні психотехнічні принципи спілкування, використання яких дозволяє домогтися необхідних результатів у кожному конкретному випадку.

Якщо розглядати сам процес спілкування, то основна його мета полягає в обміні інформацією. Проте, якщо ми говоримо про професійне спілкування співробітників органів внутрішніх справ, то ця категорія має декілька форм контакту, кожна з яких знаходить своє місце в професійному спілкуванні юриста. До їх числа відносяться ситуаційно-діловий, юридичний, статусно-рольовий, пізнавально-оціночний, міжособистісний та інформаційний контакти [3, с. 170].

Так, наприклад, юридичний контакт несе в собі інформацію про безпосередній процес реалізації прав і обов'язків у ході правовідносин, що виникають; такий контакт співробітника органів внутрішніх справ повинен здійснюватися в дотриманні ним установлених норм. Статусно-рольовий контакт припускає, що і співробітник ОВС, і громадянин розуміють своє місце в сформованій ситуації й усвідомлюють відмінності своїх позицій у ситуації, що й стала причиною їхнього спілкування [4, с. 24]. А міжособистісний і пізнавально-оціночний контакти мають на увазі той факт, що співробітник органів внутрішніх справ і громадянин спостерегають за поведінням свого співрозмовника й на основі цих спостережень вирішують, як і що вони будуть говорити надалі.

Саме тому у професійному спілкуванні співробітників ОВС ідеться не тільки про обмін інформацією зі співрозмовником, але й про їхню взаємодію, коли вони безупинно вивчають і впливають один на одного, відстоюють власні інтереси. Тому для співробітника ОВС необхідно враховувати весь комплекс психологічних факторів, які впливають безпосередньо на процес обміну інформацією в процесі спілкування, й він, як ініціатор спілкування, повинен такі фактори використати для розв'язання поставлених перед ним завдань.

Однієї з найважливіших особливостей комунікації у професійній діяльності юриста називають, у ряді випадків, конфліктний характер спілкування. Передусім він обумовлюється присутністю в спілкуванні психологічних бар'єрів комунікації, що часто виникають під час спілкування співробітника органів внутрішніх справ з різними категоріями громадян.

Інакше кажучи, комунікаційний бар'єр - це перешкода на шляху до спілкування різностороннього спрямування: комунікативного, мотиваційного, емоційного, а також, у деяких випадках, інтелектуального [5, с. 88].

Сам факт, а також процес спілкування з юристом або співробітником ОВС може викликати навіть у найзаконослухняніших громадян певний дискомфорт і психологічну напругу, не говорячи вже про незацікавлених у цьому спілкуванні людей. Саме тому найбільш поширеним є емоційний бар'єр, який передбачає, що процес обміну інформацією супроводжується певними негативними відчуттями - пригніченістю, відразою, гнівом або дратівливістю. Крім того, у випадку емоційного бар'єру можлива також стресова реакція, яку можуть переживати як громадянин стосовно співробітника органів внутрішніх справ, так і навпаки.

Якщо особа свідомо не бажає надавати необхідну інформацію юристові, то можна говорити про те, що в силу вступає мотиваційний бар'єр, який є причиною того, що особа приховує необхідну органам внутрішніх справ інформацію через певні причини, у переліку яких може бути залякування, підкуп або злочинна змова.

Нерідкі випадки й у появі проблем при спілкуванні через інтелектуальний комунікативний бар'єр, що обумовлений відмінностями в інтелектуальному рівні співрозмовників, у плані поінформованості в окремих питаннях і виражається в недостатньо чіткому значеннєвому розумінні мовлення співрозмовника. Здатність переборювати бар'єри в спілкуванні й установлювати психологічний контакт, навіть у найважчих ситуаціях, є обов'язковою умовою, одним з найважливіших елементів успіху професійної діяльності юриста.

Саме тому знання співробітників ОВС бувають особливо потрібні для того, щоб опанувати навичками ведення дискусії й правилами спілкування в найважчих, екстремальних ситуаціях, під час виконання своїх правоохоронних функцій.

Комунікативний бар'єр становить собою перешкоду, що є причиною неможливості обміну інформацією в ході діалогу й має психологічну природу. У це поняття можуть також входити й соціально-культурні перешкоди, і бар'єри відносин, а також бар'єри розуміння. Варто розібратися, із чого складається сутність кожного з цих бар'єрів.

Психологічні бар'єри передбачають наявність у співрозмовників деяких невідповідностей у характері, темпераменті, відношенні й навіть емоційному стані. Бар'єри соціально-культурних відмінностей означають політичні, релігійні, професійні або ж соціальні розбіжності, які можуть призвести до того, що учасники діалогу будуть по-різному інтерпретувати однакові поняття і, як наслідок, це накладе відбиток на ефективність розмови.

Найчастішими перешкодами в професійному спілкуванні юриста трапляються бар'єри розуміння. Занадто швидке й нечітке мовлення, випадки, коли людина говорить скоромовкою або в її мовленні присутні звуки-паразити, викликає фонетичний бар'єр. Порушена логіка міркування або її занадто сумбурне вираження неодмінно ведуть до виникнення логічного бар'єра. Крім того, досить часто трапляються розбіжності в розумінні значень слів й обмеженому словниковому запасі, а також невід-

повідність стилю подачі інформації для конкретної ситуації, психічний стан співрозмовника, що є семантичним і стилістичним бар'єром, відповідно [6, с. 3-18].

Коли між учасниками діалогу виникає ворожість, почуття недовіри або ж негативного налаштування на конкретну особу, це може накладати свій відбиток на отримання необхідної інформації. Зокрема, щодо її правдивості й актуальності.

На сьогодні комунікативна культура та компетентність майбутніх юристів залишає бажати кращого. Студенти юридичних факультетів за кілька років навчання у ВНЗ отримують величезний багаж знань щодо галузевих юридичних наук. Однак ніяких спеціальних знань щодо комунікації з різними верствами населення вони не одержують [7, с. 290]. Або незначна кількість навчальних годин з таких дисциплін, як «Риторика», «Українська мова професійного спілкування» тощо не вирішують проблеми фахової підготовки щодо високої культури спілкування майбутніх юристів. Отже, вони не можуть здобувати на базі цих знань навички, необхідні для роботи з людьми.

Хочеться акцентувати увагу на тому, що юридична діяльність вибудовується в площині професійної моделі «людина-людина». Інакше кажучи, робота юриста залежить від успішного й ефективного спілкування з іншими людьми. Юрист у своїй роботі повинен взаємодіяти з різними верствами населення, формувати процес спілкування й одержання необхідної інформації в умовах, іноді в стресових ситуаціях, а також з людьми маргінального типу, для яких сам факт спілкування зі співробітником ОВС є порушенням власних принципів [8, с. 239].

Учені, які займаються розв'язанням питань, пов'язаних з комунікативною компетентністю майбутніх юристів, акцентують увагу на тому, що в процес навчання у ВНЗ уже давно настав час увести дисципліни, які допоможуть не тільки дати теоретичні знання про те, як правильно взаємодіяти й здійснювати обмін інформацією з іншими особами, але й сформувати вміння й навички, що допоможуть на практиці правильно вибудувати процес професійного спілкування [9, с. 25].

Висновки. На сьогодні проблема формування комунікативної культури юриста, будучи реалізованою, у частині рекомендацій через діяльність зацікавлених суб'єктів, не знімає до кінця протиріч, які в рамках означеного дослідження можна звести до таких:

- між соціальним замовленням суспільства на висококваліфіковані юридичні кадри з достатнім рівнем комунікативної культури й недостатнім рівнем готовності студентів правових спеціальностей до спілкування у сфері ділових відносин;

- між визнанням необхідності побудови змісту освітнього процесу на комунікативній соціокультурній основі й недостатній розробленості теоретико-методичних і технологічних основ формування комунікативної культури особистості студента;

- між суб'єктною активністю самого студента, який прагне стати висококваліфікованим фахівцем у галузі юриспруденції, і несформованістю у нього основ комунікативної професійної взаємодії.

Відзначені протиріччя є індикатором недостатньої розробки проблеми теоретико-методичних основ формування комунікативної культури юриста в освітньому процесі вищого навчального закладу, а отже, обумовлюють необхідність її спеціального дослідження для подальшого впровадження результатів цього дослідження в практичну площину повсякденної української дійсності.

Використані джерела:

1. Храмова А.Б. Формирование коммуникативной компетентности студентов будущих юристов в процессе профессиональной подготовки: Дис. канд. пед. наук. - Самара, 2009. - 178 с.
2. Усманова Е.Ф. Речевая коммуникация в юридической практике: Дис. канд. юрид. наук. Саранск, 2005. — 188 с.
3. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста Текст. / Н.Б. Крылова. М., 1990. - с. 170.
4. Станкевич Л.В. Развитие коммуникативной культуры будущих юристов в условиях инновационной деятельности вуза: Автореф. дис. канд. пед. наук. — Челябинск, 2009. 24 с.
5. Аврамцев В.В. Психология профессионального общения юриста Текст.: Учебно-методическое пособие / В.В.Аврамцев.- 2-е изд. — М.: ИМЦГУК МВД России, 2002. 88с.
6. Шакуров Р.Х. Барьер как категория и его роль в деятельности // Вопр. психологии. 2001. - № 1. - С. 3-18.
7. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М.: ВШ МООН СССР, 1967.-290 с.
8. Мазаева И.А. Профессиональная коммуникативная культура в соде-ржании подготовки специалиста: На материале профессий «человек - человек» Текст. : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Мазаева, И.А. - М.: 2003. - 239с.
9. Бельнюк И.А. Формирование умений профессионального общения у курсантов юридических вузов МВД России Текст.: автореферат дис. канд. пед. наук / И.А.Бельнюк. Челябинск, 2005. - 25с.

Васюк А.Г. Особенности становления коммуникативной культуры будущего правоохранителя в образовательном процессе высшего учебного заведения

В статье делается акцент на проблему коммуникативной компетентности будущих юристов, определяется роль общения в профессиональной деятельности сотрудника ОВД, обозначается специфика такого общения. Статья содержит характеристику основных коммуникативных барьеров. Даются рекомендации, относительно решения проблем воспитания коммуникативной культуры будущих юристов на этапах подготовки и профессионального становления.

Ключевые слова: *общение, коммуникативная компетентность, коммуникативный барьер, юрист, вопрос, опрос, информация, коммуникативная культура.*

Vasiuk A.G. Features of formation of communicative culture of a future law enforcement officers in the educational process of higher educational institutions

The process of communication as a way of reception of necessary information during lawyer's professional work realization is scorched in the article. The article also deals with questions of the development of communicative competence of the future lawyer and also defines the role of each form of professional communication which usually takes place in tense and disputed conditions.

The article contains the characteristic of communicative, emotional motivational and intellectual barriers in communication and also discovers the nature of each of them. In addition, the article indicates why the low communicative culture of law – enforcement officers corresponds really important and actual problem which requires the decision.

The peculiarity of this article is not it has not only theoretical value but a practical application thereby the efficiency of future lawyer or law – enforcement officer is increased.

The article focuses on the theoretical assumptions of constructing optimization models in social adaptation of cadets to training conditions focused around student-centered approaches to learning and education, provides for the following work areas as a social simulation, aimed at problem solving, development of creative qualities of cadets, generation mechanism of voluntary self-control, some remedial work, the development of all aspects of a person involved in the adaptation process.

The article contains the list of the main issues of relationship between the staff of Department of Internal Affairs and citizens; the detailed analysis of barriers in communication and the way of their overcoming is carried out. It makes the considerable emphasis on the reasons of conflict situations between law enforcement officers and the public. The article researches the issues of communication between citizens and representatives of militia in the sphere of work of law-enforcement bodies.

Key words: communication, communicative competence, a communicative barrier, the lawyer, interrogation, poll, the information, communicative culture.

УДК 35.072.22(477)

В.В. Дараган

**ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ
ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ**

Статтю присвячено заходам запобігання корупції у сфері державних закупівель в Україні. Запропоновано заходи запобігання корупції у сфері державних закупівель. Надано класифікацію заходів запобігання корупції у сфері державних закупівель за такими напрямками як: адаптаційний; забезпечення прозорості та гласності; каральний; організаційно-управлінський; правовий; превентивний; соціально-економічний.

Ключові слова: корупція; державні закупівлі; заходи запобігання; класифікація.

Постановка проблеми. Останніми роками як для України, так і для інших країн світу характерною стала негативна практика марнотратства грошових коштів на фоні корупційних правопорушень та злочинів у сфе-

рі проведення державних закупівель. Такий стан справ становить перед усіма країнами світу спільне завдання – подолання корупційних проявів під час проведення державних закупівель. Але незважаючи на такий стан справ, світове співтовариство ще не виробило ефективного механізму протидії злочинам та іншим правопорушенням у цій сфері.

Як заявив під час засідання Уряду 23 березня Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк «Це найбільш корумпована схема української державної влади, яка протягом року, за різними оцінками, вимивала до 300 мільярдів. Це загальний оборот серед державних закупівель. Усі закупівлі повинні бути в Інтернеті, усі компанії - прозорі. Усі тендери повинні відбуватися виключно за попереднім інформуванням, у всіх повинно бути право взяти участь у цьому тендері, і вся громадськість, і вся країна має знати хто, на яких підставах і на яких умовах виграв чи програв той чи інший тендер» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями протидії корупції займалися багато вчених, зокрема С.М. Алфьоров, Л.М. Белкін, В.І. Василичук, О.Ф. Долженков, М.В. Корнієнко, В.В. Коряк, Е.С. Молдован, В.Л. Ортинський, І.В. Сервецький, В.Р. Сливенко, М.І. Хавронюк, В.І. Цимбалюк, О.М. Юрченко та ін. Проте безпосередньо питання заходів запобігання корупції у сфері державних закупівель досліджені ще недостатньо.

Формування цілей. Метою статті є виділення основних заходів запобігання корупції у сфері державних закупівель в Україні, їх аналіз та класифікація за напрямками застосування визначених заходів.

Виклад основного матеріалу. Ефективність здійснення державних закупівель завжди перебуває в центрі уваги політиків і суспільства. Така увага пов'язана з двосидною роллю феномена державних закупівель: з одного боку, за рахунок державних закупівель держава здійснює (принаймні – повинна здійснювати) свою соціальну функцію – забезпечення потреб суспільства за рахунок публічних ресурсів, але, з іншого боку, ця діяльність стає джерелом і спускою державної бюрократії звернення частини вказаних ресурсів на свою користь [2, с. 81].

У зв'язку з наявністю другої сторони державних закупівель, виникає гостра необхідність визначення основних заходів запобігання корупції в зазначеній сфері. Для більш дієвого їх застосування та впровадження, на нашу думку, такі заходи необхідно класифікувати за певними напрямками, кожен з яких виконує окрему функцію для досягнення загальної мети – запобігання корупції у сфері державних закупівель в Україні.

За основу класифікації заходів запобігання корупції у сфері державних закупівель нами було взято напрями такої класифікації, запропоновані Молдован Е.С., які вона надала з метою класифікації заходів із запобігання та протидії корупції на державній службі [3].

1. Адаптаційний: приведення організації проведення державних закупівель в Україні у відповідність рекомендаціям та стандартам країн-членів Європейського союзу.

Виходячи з аналізу Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським союзом та його державами-членами, з іншого боку вбачається, що в разі асоціації державна закупівля буде відбуватися виходячи з принципів недискримінації, рівного ставлення, прозорості та пропорційності. Виникає питання щодо принципу пропорційності. Зазначений принцип є новим для системи державних закупівель в Україні, на сьогодні державні закупівлі в Україні здійснюються виходячи з таких принципів: добросовісна конкуренція серед учасників; максимальна економія та ефективність; відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель; недискримінація учасників; об'єктивна та неупереджена оцінка пропозицій конкурсних торгів; запобігання корупційним діям і зловживанням; вільного переміщення товарів; свободи надання послуг [4]. Виходячи із загальних положень про принципи державних закупівель, принцип пропорційності полягає в тому, що формальна сторона процедури повинна відображати масштаб і природу контракту, що закуповує, повинна погоджувати вартість і обсяг контракту з вибором процедури конкурсу. Зазначені зміни, на нашу думку, деякою мірою знизять рівень корупції у сфері державних закупівель;

2. Забезпечення прозорості та гласності:

– забезпечення принципу відкритості та прозорості на всіх стадіях закупівель (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про здійснення державних закупівель»). Слушним, на нашу думку, є розроблений та запропонований представниками Transparency International Україна «Стандарт відкритості та прозорості державних закупівель», у якому надано перелік пропозицій щодо надання органами місцевого самоврядування України доступу до інформації про державні закупівлі та щодо участі певних представників громадськості у процесах закупівель [5];

– розробка та впровадження системи громадського контролю за здійсненням державних закупівель (ст. 9 Закону України «Про здійснення державних закупівель»). На нашу думку, основою для розробки такого механізму могло б стати прийняття Закону України «Про громадський (цивільний) контроль», що дозволило б створити не тільки юридичні, а й фактичні передумови для активізації та об'єднання громадських зусиль у боротьбі з корупцією у сфері державних закупівель в Україні;

– забезпечення оприлюднення інформації про закупівлю (ст. 10 Закону України «Про здійснення державних закупівель»). Інформація про заплановану закупівлю в обов'язковому порядку оприлюднюється на веб-порталі «tender.me.gov.ua». Але знайти цю інформацію дуже не просто – треба знати як мінімум номер оголошення про проведення процедури закупівлі. Ні системи пошуку, ні вибірки за замовником на сайті немає, що значно ускладнює доступ до інформації [6].

3. *Каральний:* створення системи ефективної протидії корупції, за якої вчинення протиправних діянь у сфері державних закупівель тягне неминучу відповідальність осіб, винних у їх учиненні. На сьогодні така відповідальність передбачена лише Кодексом України про адміністратив-

ні правопорушення, а саме ст. 164-14 «Порушення законодавства про здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти». Ми погоджуємося з думкою М.Ю. Довганя відносно того, що положення Кодексом України про адміністративні правопорушення слід доповнити статтею 188 такого змісту: «Невиконання законних вимог уповноваженого органу у сфері державних закупівель щодо надання інформації» [7], оскільки відповідальність за такі дії не передбачена положеннями ст. 164-14, що негативно впливає на рівень інформаційного забезпечення заходів з протидії корупції у сфері державних закупівель.

На нашу думку, для посилення відповідальності членів комітету з конкурсних торгів за навмисні порушення законодавства у сфері державних закупівель, Кримінальний кодекс України необхідно доповнити статтею 210-1 «Порушення особами, які входять до складу комітету з конкурсних торгів, законодавства про здійснення державних закупівель»:

1. Умисне порушення законодавства про здійснення державних закупівель під час проведення конкурсних торгів особою, що входить до складу комітету з конкурсних торгів, якщо такими діями було завдано значну матеріальну шкоду».

- караються обмеженням волі на строк від одного до чотирьох років або позбавленням волі на строк від одного до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю з конфіскацією майна.

2. Ті самі діяння, учинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони завдали великої матеріальної шкоди.

- караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою або якщо вони завдали особливо великої матеріальної шкоди.

- караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з конфіскацією майна.

Примітка. 1. Значною матеріальною шкодою, відповідно до цієї статті вважається сума, що у двадцять разів і більше перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

2. Відповідно до цієї статті, матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а особливо великою - така, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [8, с. 410].

4. Організаційно-управлінський:

- зменшення кількості застосування переговорної процедури закупівлі (в одного учасника). Значна кількість науковців та експертів схиляються до думки, що надання замовникам права самостійно здійснювати

закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти в одного учасника призводить до корупційної складової в цій сфері;

- збільшення кількості застосування «конкурентних» процедур (відкриті торги, двоступеневі торги, електронний реверсивний аукціон тощо);

- надати право громадським активістам, у рамках здійснення громадського контролю, вести фото, аудіо та відеозйомку під час розкриття пропозицій конкурсних торгів;

- запровадити для контролюючих органів, контрольний список ознак, які вказують на можливість виникнення змови між учасником торгів та їх замовником;

- проходження навчання з питань організації та здійснення закупівель усіма членами комітету з конкурсних торгів. На сьогодні обов'язковість проходження такого навчання передбачене лише для голови та секретаря комітету з конкурсних торгів.

5. Правовий:

- упроваджувати нормативно-правові акти, які будуть детально визначати практичні аспекти здійснення державних закупівель, майже не залишаючи замовникам простору для маневрування;

- залучення під час здійснення законотворчих процесів фахівців з інших країн світу з метою надання уряду пропозицій щодо прозорого реформування сфери державних закупівель;

- закріпити на законодавчому рівні нормування державних потреб (стосується закупівлі предметів розкоші);

- затвердити міжвідомчий план спільних дій Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної фінансової інспекції України, Міністерства доходів і зборів України та Антимонопольного комітету України з протидії злочинам та іншим правопорушенням у сфері державних закупівель;

6. Превентивний: Запобігання соціальним передумовам корупції та усунення причин, що спричиняють учинення корупційних діянь.

- запровадження системи заходів щодо недопущення до складу комітету з конкурсних торгів осіб, яких було притягнуто згідно з законом до відповідальності за вчинення у сфері державних закупівель корупційного правопорушення або засуджено за злочин, пов'язаний з порушенням процедури закупівлі, чи інший злочин, учинений з корисливих мотивів, судимість з якої не знято або не погашено у встановленому законом порядку.

Законом України «Про засади запобігання й протидії корупції» запроваджено новий превентивний захід по запобіганню корупції, такий як спеціальна перевірка відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [9]. Однак зазначена перевірка не поширюється на осіб, які входять до складу комітету з конкурсних торгів. Крім того, як показує практика, суди, розглядаючи справи про злочини економічної спрямованості,

не завжди використовують таку передбачену законом додаткову міру покарання як позбавлення права особи обіймати певні посади чи займатися певним видом діяльності. Особливої актуальності це набуває під час розгляду злочинів, учинених під час проведення державних закупівель, адже після засудження такі особи знову можуть бути членами комітету з конкурсних торгів або виконувати функції з приймання товарів (робіт, послуг). Адже чинним на сьогодні законодавством, що регулює питання здійснення державних закупівель не передбачено визначених вище обмежень відносно складу таких комітетів.

Для уникнення таких фактів, на нашу думку, п. 1 ч. 2 ст. 11 Закону України «Про здійснення державних закупівель» потрібно викласти в такій редакції:

«Склад комітету з конкурсних торгів та положення про комітет з конкурсних торгів затверджуються рішенням замовника (генерального замовника). До складу комітету з конкурсних торгів не можуть входити:

фізична особа, яку було притягнуто згідно з законом до відповідальності за вчинення у сфері державних закупівель корупційного правопорушення або засуджено за злочин, пов'язаний з порушенням процедури закупівлі, чи інший злочин, учинений з корисливих мотивів, судимість з якої не знято або не погашено у встановленому законом порядку. Перевірка таких осіб здійснюється в порядку, визначеному статтею 11 Закону України «Про засади запобігання й протидії корупції»;

посадові особи та представники учасників, члени їх сімей;

народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим та депутати міської, районної у місті, районної, обласної ради» (курсив наш. – В.В.).

– впровадження реєстру недобросовісних учасників державних закупівель [10, с. 44];

– закріплення на законодавчому рівні необхідність проходження навчання з питань організації та здійснення закупівель усіма членами комітету з конкурсних торгів.

З цією метою викласти п. 3 ч.2 ст. 11 Закону України «Про здійснення державних закупівель» потрібно викласти в такій редакції:

«Голова, секретар та інші члени комітету з конкурсних торгів зобов'язані пройти навчання з питань організації та здійснення закупівель» (курсив наш. – В.В.).

7. Соціально-економічний:

– забезпечення справедливої та адекватної оплати праці членів комітетів конкурсних торгів та осіб, які здійснюють приймання замовлених товарів (робіт, послуг);

– запровадження системи заходів захисту трудових інтересів членів комітетів конкурсних торгів та осіб, які здійснюють приймання замовлених товарів (робіт, послуг) у разі здійснення тиску на них з боку керівництва.

Висновки. Запропонована нами система заходів, спрямованих на запобігання корупції у сфері державних закупівель в Україні, не претендує на досконалість та може змінюватися виходячи з конкретних суспільних або економічних потреб на певних етапах соціально-економічного розвитку держави. Окрім того, запропоновані нами заходи та сформульовані пропозиції щодо запобігання корупції у сфері державних закупівель можуть бути використані під час подальших наукових досліджень розглянутого питання.

Використані джерела:

1. Уряд звернеться до Парламенту невідкладно проголосувати законопроект про держзакупівлі, який відповідає європейським стандартам [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247132124&cat_id=244276429.
2. Белкін Л.М. Актуальні проблеми удосконалення законодавства України про державні закупівлі в контексті зниження корупційної складової при їх здійсненні / Л.М. Белкін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2012. - № 1. - С. 81-92.
3. Молдован Е.С. Напрями запобігання та протидії корупції на державній службі: морально-ідеологічний аспект [Електронний ресурс] / Е. С. Молдован // Державне управління: теорія та практика. - 2010. - №2. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10mesmia.pdf.
4. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 10.04.2014 № 1197-VII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1197-18/conv>.
5. Стандарт відкритості та прозорості державних закупівель [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ti-ukraine.org/system/files/library/standard_of_openness_and_transparency_of_public_procurement.pdf.
6. Оприлюднення інформації про державні закупівлі - вимоги та реалії [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sumynews.com/texts/policy/item/5295-opryliudnennia-informatsii-pro-derzhavni-zakupivli-vymohy-ta-realii.html>.
7. Довгань М.Ю. Адміністративна відповідальність за порушення порядку державної закупівлі товарів, робіт і послуг: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 / М.Ю. Довгань. - К., 2013. - 20 с.
8. Дараган В.В. Про доцільність введення «прямих кримінальних складів» за порушення законодавства про здійснення державних закупівель в Україні / В.В. Дараган // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. - Х. : Право, 2013. - С. 407-410.
9. Про засади запобігання й протидії корупції : Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2011. - № 40. - Ст. 404.
10. Дараган В.В. Некоторые вопросы предупреждения коррупции в сфере государственных закупок в Республике Казахстан / В.В. Дараган // Актуа-

льные проблемы оперативно-розыскной деятельности: материалы всероссийской видеоконференции «Розыскная работа в ОВД», Тюмень, 29 февраля 2012 г. – Тюмень: Тюменский институт повышения квалификации сотрудников МВД РФ, 2012. – С. 42-45.

Дараган В.В. Меры предупреждения коррупции в сфере государственных закупок

Статья посвящена мерам предотвращения коррупции в сфере государственных закупок в Украине. Предложены меры предупреждения коррупции в сфере государственных закупок. Разработана классификация мер предупреждения коррупции в сфере государственных закупок по таким направлениям как: адаптационный; обеспечение прозрачности и гласности; карательный; организационно-управленческий; правовой; превентивный; социально-экономический.

Ключевые слова: *коррупция; государственные закупки; меры предупреждения; классификация.*

Daragan V.V. Of prevention of corruption in public procurement

The article dedicated to the measures of prevention corruption in the sphere of public procurement in Ukraine. In recent years, both for Ukraine and for other countries of the world has become a characteristic of negative practice of squandering money on a background of corruption offenses and crimes in the area of public procurement. This situation raises the general problem for all countries of the world - overcoming corruption in public procurement. However, in spite of this situation the international community still has not developed an effective mechanism to combat crimes and other offenses in this area.

The purpose of the article is to highlight the major preventive measures of corruption in the sphere of public procurement in Ukraine, their analysis and classification by areas of application of certain measures.

Due to the presence of corruption in the sphere of public procurement, there is an urgent necessity to identify main measures of prevention corruption in this area. With a view to their more effective use and implementation, in our opinion, such measures shall be classify according to certain directions, each of which performs a separate function for the common goal - to prevent corruption in the sphere of public procurement in Ukraine.

The measures in the area of public procurement corruption prevention are offered. The classification of preventive measures in the field of public procurement in areas such as adaptation; transparency and openness; punitive; organization and management; legal; preventive; socio-economic are developed.

The proposed system of measures prevention corruption does not claim to excellence in the sphere of public procurement in Ukraine and may vary depending on the specific social and economic needs at certain stages of socio-economic development of the state. In addition, our proposed measures and proposals for public procurement corruption prevention can be use in further research of this issue.

Key words: *corruption; public procurement; preventive measures; classification.*

РОЗДІЛ ІV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 346.9 (477)

М.В. Вікторчук

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено такий спосіб альтернативного вирішення господарських спорів як медіація. Сформульовано власне визначення медіації в господарському процесі, її переваги над судовим процесом. Виділено та проаналізовано ознаки медіації. Виявлено основні недоліки застосування медіації в господарських спорах в Україні. Запропоновано шляхи удосконалення правового регулювання медіації в господарському процесі. Зроблено висновок про необхідність прийняття закону, що регулював би відносини у сфері медіації.

Ключові слова: *альтернативне вирішення спорів, господарський спір, медіатор, медіація, посередник.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави та права, запровадження несудових альтернативних методів вирішення господарських спорів є актуальним питанням в контексті вдосконалення господарського процесу. Сучасне суспільство потребує нових, прогресивних методів вирішення спорів, з мінімальними фінансовими та часовими витратами. Розв'язати цю проблему можна застосовуючи інститут примирення – медіацію, основною метою якої, а також її відмінністю від інших альтернативних методів вирішення спорів, є спрямованість на збереження партнерських стосунків між конфліктуючими сторонами та продовження співпраці між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні медіація в господарському процесі перебуває на стадії становлення, про що свідчать наукові дослідження цього інституту таких учених, як О. В. Белінська [1], В. Б. Бучко [2], А. П. Гаврилішин, В. П. Козирева [3], В. В. Медведська [4], Ю. В. Розман [5] та інших. Наукові праці цих дослідників можуть бути основою для вирішення деяких теоретичних проблем та прийняття нормативно-правових актів у сфері медіації в Україні. Однак ряд питань, що стосуються впровадження цієї альтернативної форми вирішення спорів у господарський процес (наприклад, щодо стадії судового процесу, на якій можливе застосування медіації), є недостатньо розробленими та потребують додаткового дослідження.

Формування цілей. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії господарського процесуального права та вітчизняного законодавства дослідити перспективи упровадження інституту медіації в господарський процес в Україні.

Виклад основного матеріалу. Медіація є одним з альтернативних способів вирішення спорів. Цей інститут існує вже декілька сотень років і використовується в багатьох державах світу (Австралія, Австрія, Бельгія, Велика Британія, Іспанія, Канада, Німеччина, Нова Зеландія, Франція тощо). Альтернативне врегулювання – це група процесів, за допомогою яких вирішуються конфлікти без звернення до судових органів, та здійснюється, як правило, недержавним органом чи приватною особою, та ґрунтується на принципах добровільності, нейтральності, конфіденційності, диспозитивності, рівності сторін тощо [6, с. 10]. У перекладі з латинської термін «медіація» («mediatio») означає посередництво [3, с. 158]. Медіація передбачає врегулювання правового конфлікту за допомогою незалежного, нейтрального посередника, який сприяє сторонам у досягненні згоди [7, с. 163]. На сьогодні інститут медіації в нашій державі перебуває на стадії розробки та становлення, тому серед науковців немає єдиної думки щодо визначення поняття медіації. М. Кузьміна розглядає її як добровільний конфіденційний процес розв'язання будь-якого спору, у якому нейтральна третя особа допомагає сторонам досягнути домовленості (згоди) шляхом переговорів [8, с. 59–60]. О. В. Белінська розуміє під медіацією добровільний та конфіденційний спосіб вирішення конфліктної ситуації, структурована процедура, що полягає в наданні медіатором допомоги сторонам конфлікту щодо налагодження переговорів між ними для вироблення спільного рішення проблеми. Головними ознаками медіації вчена вважає добровільність, конфіденційність, наявність структурованої процедури проведення, участь третьої сторони (медіатора) у вирішенні конфлікту [1, с. 158]. На думку Г. В. Єрмоєнко, медіація – це процес переговорів, у якому для вирішення конфлікту залучається медіатор (посередник), який організовує переговори між сторонами, вислуховує їх аргументацію щодо суті спору й активно допомагає сторонам оцінити можливість прийняття компромісного й самостійного рішення для задоволення інтересів усіх учасників переговорів [9, с. 67]. Аналізуючи це визначення, варто зауважити, що мета участі медіатора в спорі не задоволення інтересів усіх учасників, а лише сторін спору, оскільки сам медіатор є незаінтересованим учасником переговорів.

Щодо медіації в господарському процесі, А.П. Гаврилішин та Т.В. Симоненко визначають її як альтернативний спосіб вирішення господарського спору, що являє собою структуровану процедуру, яка здійснюється за допомогою незалежного, нейтрального та кваліфікованого посередника – медіатора, який допомагає сторонам самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору, що відповідатиме інтересам кожної зі сторін конфлікту [10, с. 278].

Легальне визначення медіації, наведено в директиві Європейського парламенту та Ради «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських правовідносинах» № 2008/52/ від 21 травня 2008 року медіація визначається як структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора [11].

Убачається, що ознаками медіації в господарському процесі є такі:

1. Медіація – це добровільний та конфіденційний процес – структурована процедура вирішення господарського спору.

Добровільність полягає в тому, що рішення про застосування медіації приймається учасниками господарських відносин усвідомлено, без зовнішнього примусу [6, с. 11]. Добровільність включає свободу волі та автономію сторін, адже вони мають право відмовитися від участі в розпочатому процесі медіації в будь-який момент до укладення медіаційної угоди, причому тиск на сторони заборонений, що впливає з національних європейських практик регулювання [11]. Добровільність є також гарантією безумовного виконання сторонами угоди, що приймається за результатами медіації [6, с. 13].

Конфіденційність означає, що будь-яка інформація, яка стала відома медіаторові під час проведення медіації, не може бути розголошена чи використана ним у судовому розгляді, якщо сторони не домовилися про інше, або якщо така інформація потрібна для заперечення міркувань державної політики, попередження шкоди фізичному чи психічному здоров'ю особи, або коли розголошення змісту медіаційної угоди необхідне для реалізації або забезпечення виконання цієї угоди [11].

Медіація має чітку структуру та поділяється на стадії. Як зазначає В. Резнікова, медіація поділяється на чотири стадії: 1) попередню (вступну), яка складається з підготовчого етапу (медіатор оцінює готовність сторін до медіації, пояснює її правила, свою роль у цьому процесі) та етапу індивідуальних зустрічей (медіатор вивчає позиції учасників конфлікту й забезпечує їх взаємне спілкування); 2) відкриваючу (відбувається поступове налагодження переговорів між сторонами, пояснення сторін, виклад кожною з них своєї позиції у спорі, визначаються інтереси сторін конфлікту); 4) середню (з'ясовуються невиявлені інтереси сторін, відбувається обговорення й пошук взаємоприйнятних способів вирішення спору); 5) заключну (укладення угоди) [6, с. 13]. С. О. Баран вважає, що процедуру медіації можна поділити на: 1) попередню стадію (налагодження контактів зі сторонами та організація простору для проведення медіації); 2) відкриваючу стадію (збір інформації, ознайомлення учасників з процедурою медіації та її принципами); 3) середню (спільний пошук шляхів вирішення спору); 4) заключну (укладення угоди) [12, с. 65]. На думку М. Кузьміної, вважати медіацію завершеною можна лише в разі, коли її умови будуть не лише погоджені, а й фактично виконані сторонами в

добровільному чи примусовому порядку [8, с. 60]. Позицію щодо необхідності забезпечення виконання медіаційних угод примусовою силою держави підтримує й В. Б. Бучко [13]. Однак така думка є дискусійною, оскільки на сьогодні відсутнє законодавство в цій сфері, а тому невирішеним є питання щодо юридичної сили медіаційної угоди та порядку її виконання. Убачається, що її виконання можливе лише в добровільному порядку та не може бути стадією медіації, адже на цьому етапі медіатор участі не бере, а це є обов'язковою ознакою медіації. Крім того, застосування примусової сили держави щодо виконання медіаційної угоди нівелює суть медіації, основним принципом якої є добровільність. Зауважимо, що незалежно від того чи уклали сторони медіаційну угоду, кожна зі сторін має право на захист своїх прав у судовому порядку. Застосовуючи примусову силу держави щодо виконання медіаційної угоди, вона фактично прирівнюється до судового рішення, тому подальше звернення до суду матиме ознаки апеляції. Одним зі способів забезпечення виконання медіаційної угоди може бути встановлення відповідальності сторін у разі невиконання угоди у вигляді штрафу та компенсації заподіяної шкоди.

Така різноманітність думок щодо стадій медіації свідчить про її гнучкість. Зазначені стадії медіації не є обов'язковими. Сторони, у свою чергу, можуть самостійно визначати порядок і форму процедур, які застосовуються, що дозволяє легко адаптувати медіацію до конкретного виду спорів.

Отже, до стадій медіації в господарських спорах слід віднести: початкову стадію (медіатор пояснює правила медіації, свою роль у цьому процесі, вивчає позиції учасників конфлікту); другу стадію (відбувається з'ясування причин виникнення спору, налагодження переговорів між сторонами, виклад кожною зі сторін своєї позиції у спорі, визначення інтересів кожною зі сторін); третю стадію (з'ясування невиявлених інтересів сторін, спільний пошук шляхів вирішення спору.); завершальну стадію (укладення угоди).

2. Допомогу сторонам спору надає незалежний професійний посередник (третя особа) шляхом організації переговорів для узгодження інтересів сторін.

Медіатор є посередником у конфлікті сторін, сприяє встановленню діалогу між ними з метою конструктивного співпраці та вирішення спору. До компетенції медіатора не входить прийняття рішення, він лише допомагає сторонам у налагодженні переговорів. Нейтральність медіатора означає, що він повинен виконувати свої обов'язки неупереджено, ґрунтуючись на обставинах справи, беручи до уваги думку сторін та не здійснюючи вольовий вплив на них під час укладання медіаційної угоди, яка приймається винятково за взаємною згодою сторін [6, с. 12].

Що стосується професійності медіатора, то він має бути компетентним з питання предмета спору, мати відповідну підготовку, досвід роботи у сфері господарського права, та дотримуватися професійної етики.

Наприклад, в Українському центрі медіації (далі – УЦМ) застосовуються внутрішні правила здійснення медіації, а також Кодекс етики медіатора, розроблений на основі Європейського кодексу (European Code of Conduct for Mediators) [14].

Зауважимо, незважаючи на те, що медіатор організовує переговори між сторонами, неприпустимим є абсолютне отожднення медіації з процесом переговорів, оскільки останній є самостійним альтернативним способом вирішення господарських спорів. Для переговорів є характерним безпосередній діалог сторін господарського спору, а при медіації він опосередковується обов'язковою участю в переговорному процесі нейтрального посередника [6, с. 11].

3. Рішення в результаті медіації приймається сторонами спору самостійно.

Медіаторові забороняється впливати на волю сторін спору щодо прийняття конкретного рішення. Медіаційна угода є результатом спільного волевиявлення сторін, відтак знижується ймовірність процесуальних диверсій, що можливі під час судового розгляду справи, а також ускладнень, пов'язаних з апеляційним і касаційним оскарженням цих рішень та виконавчим провадженням тощо [15].

Аналізуючи наведені визначення та ознаки медіації, слід виділити умови застосування цієї процедури в господарському процесі, а саме: 1) наявність спору; 2) автономію волі сторін на його вирішення шляхом медіації.

Зазначимо, що порівняно з іншими способами вирішення господарських спорів, перевагами медіації є: непублічність вирішення конфлікту між суб'єктами господарювання, унаслідок чого не погіршується ділова репутація сторін спору; швидкість вирішення господарських спорів, адже строки вирішення конфліктів за допомогою медіації коротші, ніж в судовому порядку; економічність, оскільки вартість медіації значно нижча, ніж розміри судових витрат; спрямованість на пошук компромісного рішення, яке б задовольнило інтереси кожної зі сторін тощо [2, с. 67].

Незважаючи на переваги медіації у вирішенні господарських спорів, основною проблемою її запровадження в Україні є відсутність правового забезпечення. На сьогодні у Верховній Раді України очікують розгляду два проекти Закону України «Про медіацію» – № 3665 від 17.12.2015 (далі – Проект Закону), поданий А. І. Шкрум та іншими народними депутатами України, а також альтернативний – № 3665-1 від 29.12.2015, поданий С. В. Ківаловим [16; 17]. Однак ці законопроекти містять велику кількість недоліків та потребують ґрунтовного доопрацювання. Зокрема в Проекті Закону автори зазначають, що медіація може бути застосована в разі виникнення конфлікту (спору) як до звернення до суду (третейського суду), так і під час або після судового чи третейського провадження, у тому числі під час виконавчого провадження. Така позиція є спірною, оскільки застосування медіації, зокрема під час розгляду справи по суті або на етапі

здійснення виконавчого провадження, нівелює основну перевагу медіації – економію часу та коштів, адже в разі застосування медіації під час судового чи третейського провадження, потрібно врахувати й витрати, пов'язані з обслуговуванням судової процедури вирішення спору. Убачається, що застосування медіації може бути ефективним до моменту звернення до суду (у тому числі третейського) чи до початку розгляду справи по суті, на стадії підготовчого провадження. Крім того, відповідно до ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Невиконання судових рішень має наслідком юридичну відповідальність, установлену законом [18]. Тому застосування медіації під час виконавчого провадження суперечить чинному законодавству України.

Суперечливими є й положення пунктів 2 та 3 ст. 8 Проекту Закону. Скажімо, у п. 2 Проекту Закону зазначено, що медіатор має право надавати сторонам медіації консультації виключно щодо порядку проведення медіації та фіксування її результатів. Однак згідно з п. 3 цього закону зазначається, що в разі наявності письмової згоди сторін медіації, медіатор має право надавати вказівки та рекомендації щодо варіантів врегулювання спору, оцінювати поведінку та позиції сторін медіації. Отже, цей пункт не виключає можливості надання консультацій сторонам спору щодо вирішення конфлікту. У зв'язку з цим, доцільно доопрацювати Проект Закону та передбачити наявність юридичної освіти як одну з вимог для отримання статусу медіатора.

Отже, для впровадження ефективного правового регулювання медіації потрібно встановити: 1) чіткий порядок доступу до професії медіатора та припинення його статусу; 2) вимоги до угоди за результатами медіації та строки проведення медіації; 3) строки зупинення чи переривання строку позовної давності внаслідок медіації; 4) відповідальність сторін у разі невиконання угоди тощо. Крім того, С. О. Баран слушно наголошує на необхідності встановлення обмеження часу на проведення медіації до трьох місяців та прийняття на законодавчому рівні кодексу етики медіатора та забезпечення його виконання [12].

Незважаючи на відсутність законодавчого регулювання медіації, сьогодні в Україні здійснює діяльність УЦМ, започаткований при Києво-Могилянській Бізнес Школі з метою створення інституції, яка б стала рушійною силою для розвитку альтернативних способів вирішення спорів в Україні шляхом проведення навчання й надання послуг дійсно незалежних медіаторів. УЦМ надає посередницькі послуги, зокрема й щодо вирішення господарських спорів [14]. Так, застосування медіації є найбільш доцільним при вирішенні спорів, що виникають у межах довгострокових господарських договорів (контрактів), коли виникають питання технічного характеру, невизначеність щодо тлумачення положень

договору, а предмет спору є лише видимою причиною конфлікту. За допомогою медіації вже сьогодні можна вирішувати такі господарські спори: які виникають між суб'єктами господарювання при укладанні, зміні, розірванні й виконанні господарських договорів; земельні спори, що виникають із земельних відносин, у яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесено до компетенції адміністративних судів, корпоративні спори тощо [6, с. 14].

Висновки. Медіацією в господарському процесі слід уважати несудовий добровільний та конфіденційний процес (структуровану процедуру) розв'язання конфліктної ситуації (спору) між суб'єктами господарських відносин, у якому третя особа – незалежний та професійний медіатор надає сторонам спору посередницькі послуги для виявлення інтересів кожної зі сторін, налагодження переговорів між ними та спільного прийняття медіаційної угоди цими сторонами. Ознаками медіації в господарському процесі є: 1) добровільність та конфіденційність процесу – структурованої процедури вирішення господарського спору; 2) допомогу сторонам спору надає незалежний професійний посередник (третя особа) шляхом організації переговорів з метою узгодження інтересів сторін; 3) рішення в результаті медіації приймається сторонами конфлікту самостійно.

До причин, що перешкоджають становленню медіації як способу вирішення господарських спорів в Україні слід віднести необізнаність суб'єктів господарювання щодо альтернативних способів вирішення конфліктів, відсутність у сторін упевненості в ефективності та доцільності медіації, неналежне законодавче забезпечення медіації тощо.

Для впровадження ефективного правового регулювання медіації потрібно встановити: 1) чіткий порядок доступу до професії медіатора та припинення його статусу; 2) вимоги до угоди за результатами медіації та строки проведення медіації; 3) строки зупинення чи переривання строку позовної давності внаслідок медіації; 4) відповідальність сторін у разі невиконання угоди; 5) обмеження часу на проведення медіації до трьох місяців.

Перспективним напрямом подальших наукових розробок є інші альтернативні способи захисту суб'єктів господарських праввідносин, зокрема розробка пропозицій щодо вирішення окремих господарських спорів (наприклад, корпоративних) у третейському суді.

Використані джерела:

1. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів / О. В. Белінська // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1 (5). – С. 158–172.
2. Бучко В. Б. Доцільність та ефективність запровадження інституту медіації в цивільному та господарському процесі України / В. Б. Бучко // Науково-практична інтернет-конференція (10.12.2015). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1112%3A021215-19&catid=137%3A3-1215&Itemid=169&lang=ru.

3. Козирева В. П., Гаврилішин А. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів / В. П. Козирева, А. П. Гаврилішин / Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). - 2011. - № 1-2 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/misb/2011_1-2/Kozyreva_Gavrilishyn.pdf.

4. Медведська В. В. Медіація як перспективна форма вирішення господарських спорів / В. В. Медведська // Вісник Національного транспортного університету. - 2012. - № 26 (2). - С. 573-578.

5. Розман Ю. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів / Ю. В. Розман // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / ред. кол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, НУ ОЮА. - Одеса, 2013. - Вип. 49. - С. 245-256.

6. Резнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів / В. Резнікова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - 2012. - № 90. - С. 10-15.

7. Зелінська Н. Л. Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів : європейський досвід для України / Н. Л. Бондаренко-Зелінська // Приватне право і підприємництво : збірник наукових праць. - Вип. 8. - К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2009. - С. 162-166.

8. Кузьміна М. Юридический конфликт: теория и практика разрешения / М. Кузьмина. - М. : Юрлитинформ., 2008. - 245 с.

9. Єрьюменко Г. Медіація альтернативний спосіб розв'язання конфліктів, або і вівці цілі і вовки не голодні як спосіб вирішення спорів [Електронний ресурс] / Г. Єрьюменко // Маркетинг в Україні; Український Центр Медіації. - 2009. - № 5. - С. 67-70. - Режим доступу : <http://ukrmediation.com.ua/files//Madiacija.pdf>.

10. Гаврилішин А. П. Симоненко Т. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів / А. П. Гаврилішин, Т. В. Симоненко // Науковий вісник Херсонського державного університету - 2014. - Вип. 5 - Т. 1 - С. 275-279.

11. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах : Директива Європейського парламенту та Ради № 2008/52/ЄС від 21 травня 2008 р. - [електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ukrmediation.com.ua/files//content/EU%20Directive%202008-52-C_en%20on%20mediation%20in%20civil%20and%20commercial%20matters.pdf.

12. Баран С. О. Сутність медіації при вирішенні господарських спорів та її переваги / С. О. Баран // Правничий вісник Університету «Крок». - 2014. - Вип. 19. - С. 62-67.

13. Бучко В. Б. Доцільність та перспективи запровадження інституту медіації в цивільному та господарському процесі [Електронний ресурс] / В. Б. Бучко // Науково-практична інтернет-конференція «Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права» (Секція № 3). - 10.12.2015. - Режим доступу : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1112%3A021215-19&catid=137%3A3-1215&Itemid=169&lang=en.

14. Про центр [Електронний ресурс] / Український центр медіації: сайт. – Режим доступу : http://ukrmediation.com.ua/ua/about_center.

15. Медіація як явище європейських правовідносин / Віталій Крупельницький // Pravotoday.in.ua: сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-681/>.

16. Про медіацію : проект Закону України від 17.12.2015 № 3665 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.

17. Про медіацію : проект Закону України від 29.12.2015 № 3665-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620.

18. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

Викторчук М. В. Медіація как альтернативный способ разрешения хозяйственных споров в Украине

В статье исследованы такой способ альтернативного решения хозяйственных споров как медиация. Сформулировано собственное определение медиации в хозяйственном процессе, ее преимущества над судебным процессом. Выделены и проанализированы признаки медиации. Выявлены основные недостатки применения медиации в хозяйственных спорах в Украине. Предложены пути совершенствования правового регулирования медиации в хозяйственном процессе. Сделан вывод о необходимости принятия закона, который регулировал бы отношения в сфере медиации.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, хозяйственный спор, медиация, медиатор, посредник.

Viktorchuk M. V. Mediation as alternative way of resolving economic disputes in Ukraine

The paper deals with the introduction of the common grounds of mediation (intermediation) as an alternative method of solving economic disputes in the sphere of domestic economy. The methodological basis of the article is a set of general scientific and specific methods of scientific cognition. The objective of the article is to define the features of mediation in the economic disputes as method of alternative decision of economic disputes in Ukraine and to develop propositions for its improvement. The concept of the main purpose is defined, as well as principles and types, stages, and the benefits of mediation – an alternative, progressive method of solving the economic disputes. A definition of mediation is grounded in the article, the features of mediation dispute resolution procedure is analyzed. The question of scientific and legal definition of mediation. Analyzed the existing legislation the definition of mediation as an alternative way of resolving economic disputes. Author's definitions of mediation in the economic process are offered. It explores the meaning and essence of voluntary mediation in the resolution of economic conflicts,

particular manifestations of voluntariness at all stages of this type of mediation at present. Attention is also paid to the preparation and participation of mediator in the negotiation process. Moreover, the authors review problems of legislative provision of mediation in Ukraine and outline their solutions. The current situation with the institute of mediation as well as its further development as alternative method of resolution dispute and conflicts resolution in economic proceeding is determined in the article. Ukraine analyzed the draft law on mediation. The advantages of mediation as an alternative way of resolving economic disputes. By analyzing the conclusions that can be taken into account during the preparation of the draft Law of Ukraine «On mediation».

Key words: alternative settlement of controversy, economic disputes, mediator, mediation, intermediate party.

УДК 343.98

А.С. Дворніченко

**ПРАВО ПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ НЕ МАЮТЬ ПОВНОГО
ОБСЯГУ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ НА ІНФОРМОВАНУ
ЗГОДУ НА МЕДИЧНЕ ВТРУЧАННЯ**

Статтю присвячено порядку проведення медичного втручання пацієнтам, яких в установленому законом порядку визнано обмежено дієздатними та недієздатними. Розглянуто особливості, що стосуються реалізації права на інформовану згоду зазначеної категорії пацієнтів. Досліджено право на інформовану згоду щодо медичного втручання повнолітніх осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності, та особливості, пов'язані з реалізацією цього права. Визначено порядок надання інформованої згоди на медичне втручання категорії осіб, які не володіють повним обсягом цивільної дієздатності, розкрито механізм отримання інформованої згоди обмежено дієздатної та недієздатної особи.

Ключевые слова: обмежено дієздатний пацієнт, недієздатний пацієнт, медичне втручання, інформована згода, законний представник.

Постановка проблеми. Право на проведення медичного втручання, у тому числі надання чи ненадання згоди на таке втручання, стосується різної категорії осіб, які потребують такого втручання. Одна з таких категорій осіб – це люди, дієздатність, який обмежена, або вони визнані недієздатними у встановлений вітчизняним законодавством порядок. Указані особи через свої обмежені можливості особливо потребують захисту їхніх прав та інтересів з боку держави. Ця потреба також передбачає проведення медичного втручання обмежено дієздатним чи недієздатним, у тому числі й отримання інформованої згоди на таке втручання.

На сьогодні питання щодо права на інформовану згоду щодо медичного втручання повнолітніх осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності, залишається відкритим і неврегульованим, що призводить до виникнення різного роду ситуацій. Адже вказана категорія осіб має особ-

ливий порядок отримання медичної згоди, яка пов'язана з тим, що особа не має повної цивільної дієздатності, тобто, здатність особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання [7]. Указане вище призводить до виникнення різних ситуацій, що так чи інакше негативно відбиваються на здоров'ї осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності.

Для врегулювання та нормативного закріплення прав осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності під час здійснення їхнього права на інформовану згоду щодо медичного втручання, потрібно визначити законодавчі та теоретичні механізми реалізації такої згоди осіб, дієздатність яких у судовому порядку обмежена, та осіб, визнаних у судовому порядку недієздатними [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання комплексного дослідження реалізації права повнолітніх осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності на інформовану згоду щодо медичного втручання досліджували українські та зарубіжні науковці, серед яких можна виділити праці, а саме: «Невменяемость» (Первомайський В. Б.); «Роль рішень Європейського Суда по правам человека в защите прав пациентов» (Сенюга І.Я.); теоретичний аналіз понять «дієздатність», «недієздатність», «обмежена дієздатність» у Цивільному кодексі України (Ілейко В. Р.) тощо.

Проте, на наш погляд, питання реалізації права повнолітніх осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності на інформовану згоду на медичне втручання на сьогодні особливо актуальне та потребує наукової уваги.

Формування цілей. Мета статті – визначити механізми реалізації права повнолітніх осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності на інформовану згоду щодо медичного втручання.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання щодо забезпечення правом на інформовану згоду повнолітніх осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності, потрібно враховувати, що дієздатність – один з найважливіших елементів правового статусу громадянина, тому обмеження дієздатності допускається лише за рішенням суду, якщо особа: внаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами чи токсичними речовинами ставить себе чи свою сім'ю, а також осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище; страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність [2]. Варто відмітити, що право пацієнта, який не має повного обсягу цивільної дієздатності на інформовану згоду щодо медичного втручання включає в себе проведення медичного втручання особам, визнаних судом обмежено дієздатними та недієздатними.

Обов'язковим критерієм визнання фізичної особи обмежено дієздатною чи недієздатною є наявність медичного та психологічного критерію. Медичним критерієм, необхідним для обмеженої дієздатності, є психічні

розлади не психотичного рівня, а психологічним критерієм – здатність усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними, істотно знижена на період якоїсь юридичної дії під впливом наявних психічних розладів в інтелектуальній (тобто й у вольовій) частині або тільки у вольовій частині психологічного критерію [3, с. 338-341].

Потрібно вказати те, що особу, яку суд визнав обмежено дієздатною внаслідок наявності зазначених вище критеріїв, попри те, що над нею встановлюється опіка, вона втрачає право вільно розпоряджатися своїми коштами, обмежується у здійсненні правочинів, вона ні в якому випадку не обмежена в порядку та підставах проведення її медичного втручання. Це призводить до того, що на практиці виникають різні ситуації щодо трактування порядку здійснення медичного втручання особам, визнаним судом обмежено дієздатними, та особливостей надання інформованої згоди на медичне втручання, для розв'язання яких потрібно визначити порядок та умови проведення медичного втручання таким особам.

При ґрунтовному аналізі норм основного законодавчого акта, який визначає державну політику у сфері охорони здоров'я – Основ законодавства України про охорону здоров'я, а також інших правових документів [4, 5], стає зрозуміло, що особи, які відповідно до рішення суду позбавлені повного обсягу цивільної дієздатності та визнані обмежено дієздатними, мають повне право на інформовану згоду щодо медичного втручання, таким чином, законодавчих перепон у наданні згоди на медичне втручання не існує. По своїй суті нічого особливого в цьому з точки зору законодавчих актів країн, які визначають державну політику у сфері охорони здоров'я, немає. Для прикладу звернемося до пострадянських країн, нормативна база яких має схожі риси з українським законодавством, а саме: до законів Російської Федерації та Республіки Білорусь. Що стосується порядку проведення медичного втручання та отримання згоди на таке втручання обмежено дієздатних осіб, то у ст. 20 Федерального закону РФ від 21 листопада 2011 року № 323-ФЗ (редакція від 13 лютого 2015 року) «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации» [8] зазначено, що інформована добровільна згода на медичне втручання й на відмову від медичного втручання не має ніяких обмежень у наданні інформованої згоди особами, які визнано обмежено дієздатними, проте такі обмеження є щодо осіб, які судом визнані недієздатними, але про це йтиметься далі в роботі. У Законі Республіки Білорусь від 18 червня 1993 року № 2435-ХІІ «О здравоохранении» [9] також відсутні будь-які положення, що стосувалися б обмеження в наданні інформованої згоди особам, які визнані обмежено дієздатними. Утім, у ст. 30 указано, що, у разі незгоди на надання медичної допомоги, така допомога може надаватися примусово, за рішенням суду.

Як бачимо, у законодавствах вищевказаних пострадянських країн, відсутні або майже відсутні порівняно з українським законодавством відмінності щодо реалізації права на інформовану згоду осіб, визнаних судом

обмежено дієздатними. Але знову повернемося до Основ законодавства України про охорону здоров'я [6] та зазначимо, що норми, які регулюють надання медичного втручання обмежено дієздатним особам, мають неоднозначне тлумачення. З одного боку, особа, яку суд обмежив у дієздатності, та своїм рішенням у встановленому законом порядку визнав обмежено дієздатною внаслідок психічного захворювання та такою, що не може адекватно оцінювати стан свого здоров'я, навколишнє середовище та загрози, які пов'язані з цим, для нормальної життєдіяльності організму, піддається значним ризикам для життя. Особливості загрози для організму таких осіб характерні під час загострення психічної хвороби. Таким чином, при необхідності медичного втручання в організм обмежено дієздатної особи, яка внаслідок неусвідомлення нею реальних загроз і відмови від такого втручання, самовільно на свій розсуд приймає рішення, що негативно може відобразитися на її здоров'ї. Це, на нашу думку, є кричущим моментом загрози безпечній життєдіяльності осіб, яких суд визнав обмежено дієздатними, так як внаслідок неусвідомлення своїх дій такою особою, вона може завдати своєму здоров'ю непоправної шкоди. Тому для врегулювання порядку щодо реалізації права на інформовану згоду з метою піклування про обмежено дієздатних судом осіб, пропонуємо внести законодавчі зміни до частини першої ст. 43 Основ законодавства про охорону здоров'я та викласти її в такій редакції: «Згода інформованого відповідно до статті 39 Основ законодавства про охорону здоров'я пацієнта необхідна для застосування методів діагностики, профілактики та лікування. Щодо пацієнта віком до 14 років (малолітнього пацієнта), визнаного в установленому законом порядку недієздатним, медичне втручання здійснюється за згодою його законного представника, а також пацієнта, цивільна дієздатність якого обмежується, – за його письмовою згодою та письмовою згодою його піклувальника.

На наше переконання, порядок отримання інформованої згоди обмежено дієздатного судом пацієнта на застосування нових методів профілактики, діагностики, лікування, реабілітації та лікарських засобів має особливості. За результатами вивчення положень основного законодавчого акта у сфері охорони здоров'я [6] встановлено деякі особливості застосування нових методів профілактики, діагностики, лікування, реабілітації та лікарських засобів, які знаходяться на розгляді в установленому порядку, але ще не допущені до застосування. Вони можуть використовуватися в ході лікування обмежено дієздатної фізичної особи за її згодою та згодою її піклувальника. Ця норма Основ законодавства про охорону здоров'я відповідає статті 7 Міжнародного пакту «Про громадянські та політичні права», у якій указано, що «нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому його гідності, поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідженням» [2 ; 7]. Як бачимо, порядок застосування нових методів профілактики, діагностики, лікування, реабі-

літації та лікарських засобів, які знаходяться на розгляді в установленому порядку, але ще не допущені до застосування, повністю ґрунтується на нормах міжнародного права. Тут ми вбачаємо те, що вітчизняний законодавець на основі демократичних поглядів і найбільш доцільних законодавчих норм закріпив досить доцільні, ліберальні та необхідні засади застосування інформованої згоди пацієнта, дієздатність якого обмежена, при виборі та рішенні про застосування нових методів профілактики, діагностики, лікування, реабілітації та лікарських засобів, які знаходяться на розгляді в установленому порядку, але ще не допущені до застосування в медичній практиці.

Отримання інформованої згоди на медичне втручання недієздатної особи, порівняно з отримання такої згоди в обмежено дієздатної, має свої кардинальні відмінності. Це найбільш повно випливає із законодавчого аналізу норм ст.ст. 43, 44 Основ законодавства про охорону здоров'я [6], якими передбачено, що згода недієздатного пацієнта на застосування методів діагностики, профілактики та лікування здійснюється за згодою його законних представників.

Що стосується проведення медичного втручання та отримання інформованої згоди на таке втручання особи, котру визнано судом недієздатною, то слід зазначити, що ЦК України [1] це питання неврегульовано. Ці положення містяться в Основах законодавства України про охорону здоров'я, а саме в ст. ст. 43, 44, у яких указано, що згода інформованого пацієнта, визнаного в установленому законом порядку недієздатним, для застосування методів діагностики, профілактики та лікування не потрібна, медичне втручання здійснюється за згодою його законних представників.

З урахуванням законодавчих підстав для проведення медичного втручання особам, яких визнано недієздатними, перейдемо до порядку реалізації їх права на медичне втручання.

Щодо норм законодавства, які визначають проведення медичного втручання та отримання інформованої згоди на таке втручання недієздатній особі значаюче таке. Законодавець узагалі не передбачив вольовий момент для застосування методів діагностики, профілактики та лікування недієздатної особи, що, на нашу думку, є логічним, тому що недієздатна фізична особа внаслідок неусвідомлення значення своїх дій та неспроможності керувати, не здатна адекватно оцінити проведення їй медичного втручання і прийняти вольове рішення щодо надання згоди, що може спричинити тяжкі, непоправимі наслідки для її ж здоров'я. Також необхідно звернути увагу на випадки, які трапляються в медичній практиці та безпосередньо стосуються проведення медичного втручання в організм недієздатного пацієнта. Це випадки відмови опікуна недієздатної особи від надання згоди на медичне втручання. У цій ситуації відповідно до Основ законодавства про охорону здоров'я лікар зобов'язаний роз'яснити, що відмова від медичного втручання може призвести до тяжких наслідків для здоров'я недієздатного пацієнта. Якщо все ж таки опікун приймає рі-

шення про відмову від медичного втручання недієздатного пацієнта, то лікар зобов'язаний закріпити письмову відмову від надання медичної допомоги та повідомити органи опіки та піклування [6].

Указана норма, яка передбачена в Основах законодавства України про охорону здоров'я, є необхідним механізмом захисту здоров'я недієздатної фізичної особи, запобіганням можливих зловживань з боку опікуна здоров'ям свого підопічного через якісь суб'єктивні чинники. Водночас частина п'ята ст. 43 Основ законодавства про охорону здоров'я, яка передбачає, якщо відмову від проведення медичного втручання дає законний представник пацієнта й вона може мати для пацієнта тяжкі наслідки, лікар повинен повідомити про це органи опіки та піклування, містить, на нашу думку, недоліки, пов'язані з тим, що законодавством не врегульовано строки повідомлення лікарем органу опіки та піклування в разі відмови від надання медичної допомоги опікунові, якщо це може спричинити тяжкі наслідки здоров'ю недієздатного пацієнта. Час, протягом якого може бути не надана медична допомога недієздатній особі внаслідок відмови від лікування, може призвести до незворотних процесів, що, своєю чергою, загрожує життю такої особи.

Наголосимо, що на відміну від українського законодавства, законодавство Російської Федерації, яке визначає державну політику у сфері охорони здоров'я [8], з метою захисту законних інтересів обмежено дієздатної особи та реального забезпечення права на життя в частині п'ятій ст. 20 «Інформована добровільна згода на медичне втручання та на відмову від медичного втручання» передбачає, що законний представник особи, визнаної в установленому законом порядку недієздатною, спвіщає орган опіки та піклування за місцем проживання підопічного про відмову від медичного втручання, необхідного для порятунку життя підопічного, не пізніше дня, наступного за днем цієї відмови. Тут ми бачимо три кардинальні відмінності російського законодавства від українського, яке стосується реалізації права на життя недієздатної особи. Перша відмінність полягає в тому, що не лікар повідомляє органи опіки та піклування про відмову від проведення медичного втручання, а піклувальник. Друга відмінність – таке повідомлення здійснюється за місцем проживання підопічного. Третя відмінність – таке повідомлення здійснюється піклувальником не пізніше наступного дня за днем відмови. Ураховуючи вищевикладене, нами було проаналізовано різні підходи до захисту прав недієздатної особи у випадках відмови її опікуна від надання їй медичної допомоги.

Для унеможливлення маніпулювань опікунами здоров'ям недієздатної особи, захисту її законних прав, гарантованих Конституцією України, пропонуємо внести законодавчі зміни до частини п'ятої ст. 43 Основ законодавства про охорону здоров'я та викласти її в такій редакції: «Якщо відмову дає законний представник пацієнта й вона може мати для пацієнта тяжкі наслідки, лікар повинен повідомити про це органи опіки та піклу-

вання за місцем лікування, невідкладно, але не пізніше наступного дня з моменту отримання такої відмови».

Указані законодавчі зміни забезпечать зміцнення правового статусу недієздатної фізичної особи під час надання їй медичної допомоги та нададуть можливість органам опіки та піклування, у разі потреби, вплинути на опікуна для забезпечення захисту життя недієздатної особи.

Висновки. Таким чином, було розглянуто право на інформовану згоду на медичне втручання повнолітніх осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності, а саме: проведення медичного втручання особам, визнаних судом обмежено дієздатними та недієздатними. Нами запропоновано різні підходи до розв'язання проблеми посилення правового статусу осіб, які не володіють повним обсягом цивільної дієздатності шляхом запропонування низки змін до нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я.

Використані джерела:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами та доповненнями) // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Заїка Ю. О. Українське цивільне право: Навч. посібник / Ю.О. Заїка. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 367 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1575111344872/pravo/tsivilna_diyezdatnist.
3. Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : навч. посіб (курс лекцій) / С. І. Шимон. – К.: КНЕУ, 2004. – 220 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) 5-зп/1997. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=8818>.
5. Про права пацієнтів : Проект Закону України станом на 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 року №2801-ХП // ВВР України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043
8. Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации: Федеральный закон от 21.11.2011 N 323-ФЗ (ред. от 31.12.2014) // [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_173308/?frame=3
9. О здравоохранении: Закон Республики Беларусь от 18 июня 1993 г. № 2435-ХП// [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=v19302435&p2={NRPA>.

Дворниченко А.С. Право совершеннолетних лиц, которые не имеют полного объема гражданской дееспособности на информированное согласие на медицинское вмешательство.

Статья посвящена порядку проведения медицинского вмешательства пациентам, которых в установленном законом порядке признано ограниченно дееспособными и недееспособными. Рассмотрены особенности, касающиеся реализации права на информированное согласие указанной категории пациентов. Проведенным исследованием было рассмотрено право на информированное согласие на медицинское вмешательство совершеннолетних лиц, которые не имеют полного объема гражданской дееспособности, и особенности, связанные с реализацией этого права. Определен порядок предоставления информированного согласия на медицинское вмешательство категории лиц, которые не обладают полным объемом гражданской дееспособности, раскрыт механизм получения информированного согласия ограниченно дееспособного и недееспособного лица.

Ключевые слова: *ограниченно дееспособный пациент, недееспособный пациент, медицинское вмешательство, информированное согласие, законный представитель.*

Dvornichenko Alla. Right adults who do not have the full scope of civil capacity for informed consent to medical intervention

The article is devoted to the order of medical treatment to patients, which in accordance with the law declared partially capable and incapable. The features relating to the right to informed consent this category of patients. Past studies examined the right to informed consent to medical intervention adults who do not have the full scope of civil capacity, and features associated with the implementation of this right. Defined procedure for informed consent to medical intervention category of people who do not know the full extent of the capacity, disclosed mechanism capable of informed consent is limited and incapable person.

Based on the definition of modern and urgent needs of medical intervention to adults who do not have the full scope of civil capacity for the realization of their right to informed consent to the proposed legislative changes to health legislation. Also in the paper is positioned by providing adults who do not have the full scope of civil capacity introducing a mechanism to protect their rights through social guardianship bodies, fall upon failure of the legal representatives of a medical intervention for which need their consent.

Also studied legislative gaps and practical problems associated with the right to informed consent to medical intervention adults who do not have the full scope of civil capacity. With specific studies proposed legislative changes to make the first part of Art. 43 "Basic Laws of Ukraine on Health Care". These changes are aimed at protecting the life and health of the patient, whose capacity is limited, restrictions on your own spontaneous decision, which may be a threat to his physical condition.

The necessity of amendments to the fifth century. 43 "Basic Laws of Ukraine on Healthcare" aimed at strengthening the legal status of an incapacitated individual at time of her medical care. This will allow the guardianship authority if necessary to influence the guardian to protect the life of an incapacitated person.

Key words: *reduced mobility patient incapable patient medical intervention, informed consent, legal representative.*

УДК 342.84

К.О. Павшук

**ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ :
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

У статті розглянуто проблему забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах 2015 р. в Україні. На підставі аналізу міжнародних документів, національного законодавства та судової практики за період проведення цих виборів з'ясовано основні теоретичні та практичні передумови невключення до виборчих списків внутрішньо переміщених осіб. Проаналізовано практику зарубіжних держав з цього питання, зокрема Грузії, Боснії й Герцеговини, Молдови й висловлено власні пропозиції.

Ключові слова: *забезпечення виборчих прав, внутрішньо переміщені особи, місцеві вибори, виборчі списки.*

Постановка проблеми. Безсумнівними новелами останніх виборчих кампаній стали виборчі спори щодо внесення до списку виборців внутрішньо переміщених осіб. Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», прийнятим 20 жовтня 2014 року, зазначається про можливість внутрішньо переміщених осіб реалізувати своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборач та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців». Попри це, у 2015 р. набрав чинності новий Закон України «Про місцеві вибори», у якому законодавці не передбачили можливості голосування внутрішньо переміщених осіб, оскільки право голосу на виборах депутатів сільської, селищної, міської ради, виборах сільського, селищного, міського голови мають громадяни України, які належать до відповідної територіальної громади та проживають у межах відповідного виборчого округу. Управління Верховного Комісара у справах біженців ООН підкреслює зв'язок між голосуванням на місцевих виборах і довготривалими рішеннями, і зазначає, що акт голосування може бути одним з ключових елементів інтеграції в місцеву громаду [1]. За таких обставин, проблема реалізації активного виборчого права на місцевих виборах внутрішньо переміщеними особами є вкрай актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ураховуючи появу нової для України категорії виборців та неусталеність національних виборчих практик за їх участю, наукова та дослідницька база з цього питання є вкрай незначною та стосується з'ясування актуальних питань у царині інших галузей права, зокрема трудового.

Формування цілей. Метою цієї статті є розширення уявлення про права названої вище категорії громадян для недопущення дискримінації, визначення міжнародних стандартів та аналіз практики забезпечення активного виборчого права внутрішньо переміщених осіб, а також з'ясування можливості імплементації цих стандартів у національне законодав-

ство України, надання пропозицій з удосконалення правового регулювання та гарантування їх виборчих прав.

Виклад основного матеріалу. Експерт з питань внутрішньо переміщених осіб Інституту суспільно-економічних досліджень Т. Дурнева відзначає, що основою цієї проблеми є відсутність чіткого розуміння статусу внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах, які їх приймають, сприйняття таких осіб як тимчасових жителів, не зацікавлених брати участь у справах місцевої громади. Однак більшість з тих, хто отримав такі довідки, прожили в територіальній громаді вже більше року [2]. Станом на 15 лютого 2016 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, узято на облік 1 725 893 переселенців або 1 364 027 сімей з Донбасу і Криму [3].

Виборча кампанія 2015 р. охарактеризувалася досить суперечливою судовою практикою, що стосувалася включення до списку виборців громадян України, які є внутрішньо переміщеними особами. Пропонуємо звернути увагу на низку рішень різних судових інстанцій. Так, наприклад, 22 жовтня 2015 року Київський апеляційний адміністративний суд (справа № 761/30241/15-а) ухвалив рішення за позовом громадянина України, внутрішньо переміщеної особи щодо включення її до списку виборців на виборчій дільниці за місцем реєстрації позивача (згідно з адресою, зазначеною в довідці про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи). До цього, а саме 20 жовтня 2015 року, Шевченківський районний суд м. Києва відмовив переселенцеві в задоволенні позову про включення до списку виборців для голосування на чергових виборах депутатів місцевих, сільських, селищних рад та міських голів. Позивач звернувся до суду, оскільки орган ведення Держреєстру виборців відмовив включити його до списку виборців на місцевих виборах (про зміну виборчої адреси), посилаючись на те, що довідка про реєстрацію не передбачена в переліку документів відповідно до Закону України «Про свободу пересування й вільний вибір місця проживання», що підтверджують належність позивача до місцевої територіальної громади. Київський апеляційний адміністративний суд апеляційну скаргу не задовільнив, постановою Шевченківського районного суду м. Києва від 20 жовтня 2015 року залишив без змін [4]. Аналогічні рішення про невключення до списків виборців внутрішньо переміщених осіб було прийнято й іншими судами першої інстанції, зокрема Печерським районним судом м. Києва (справа № 757/38747/15-а), Красноліманським міським судом Донецької області (справа № 236/3200/15 а), Голосіївським районним судом м. Києва (справа № 752/17237/15-а). Із загального спрямування цих рішень однозначно зрозуміло, що внутрішньо переміщені особи були позбавлені права голосувати на цих місцевих виборах.

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що Київський апеляційний адміністративний суд колегією суддів при розгляді апеляційної скарги (справа № 761/30242/15-а) ще однієї особи-переселенця встановив, що керівні принципи ООН з питань переміщення осіб у межах країни,

Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо внутрішньо переміщених осіб» (2006) та Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи (2009) чітко вказують на необхідність належного забезпечення як на законодавчому рівні, так і на рівні адміністративної практики виборчих прав внутрішньо переміщеної особи, зокрема й на місцевих виборах. При цьому в документах указується, що ці права, як і всі інші, мають бути забезпечені на основі повної рівності з іншими громадянами країни. Цікавим є й абсолютно протилежний висновок колегії суддів на протиположній позиції, висловлений по аналогічній справі. Він полягає у тому, що довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи є документом, який засвідчує місце проживання особи. А оскільки позивачем підтверджено реєстрацію в Шевченківському районі, то, відповідно до вимог законодавства, він набуває прав виборця на чергових виборах депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів [5]. Цілком зрозуміло з наведених фактів, що це рішення є унікальним у сфері забезпечення реалізації політичних прав і свобод громадян, а статистика відмов у задоволенні позовних вимог подібного роду свідчить лише про необхідність щонайшвидшого законодавчого регулювання й напрацювання єдиного підходу до вирішення цих питань.

Не зайвим буде згадати й низку міжнародних документів, які, до речі, ратифіковані Україною, що прямо вказують на загальність виборчого права як одного з основоположних принципів. До них належать: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Документ Копенгагенської наради-конференції з людського виміру НБСЕ 1990 р. Однак є низка документів, що регламентують статус внутрішньо переміщених осіб. Це, зокрема, Керівні принципи ООН з питань переміщення осіб у межах країни 1998 р., Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо внутрішньо переміщених осіб» 2006 р. та Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 2009 р. Ключовою тезою всіх цих документів, яка їх споріднює, є те, що державичлени повинні забезпечити існування як правових, так і організаційних гарантій для ефективно реалізації внутрішньо переміщеними особами свого права голосувати на національних або місцевих виборах та усунення перешкод практичного характеру.

Правовий і практичний досвід держав світу щодо забезпечення активного виборчого права внутрішньо переміщених осіб є доволі різноманітним. Так, у низці держав, де у зв'язку зі збройними конфліктами виникла потреба в законодавчому регулюванні виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, за тривалий час напрацювали широку правозастосовчу базу з цього питання. Серед них Грузія, Боснія й Герцеговина, Молдова.

Так, у Грузії з 1998 р. до 2001 р. громадяни брали участь у виборах відповідно до їх місць проживання. Щоб отримати право проголосувати, внутрішньо переміщеним особам потрібно було зареєструвати свої місця тимчасового перебування як нові місця постійного проживання. А це було

однією з підстав для припинення статусу внутрішнього переселенця, що призводило до скасування усіх пільг, пов'язаних із цим статусом. Тож внутрішньо переміщені особи не могли жертвувати пільгами заради реалізації виборчого права на місцевих виборах [6, с.11]. Лише в 2001 р. завдяки зусиллям правозахисників, парламент прийняв Органічний закон про Єдиний виборчий кодекс, який надав внутрішньо переміщеним особам право голосувати на місцевих виборах за їх тимчасовим місцем перебування. Однак через наявність правил реєстрації, які передбачали позбавлення статусу та пільг внутрішньо переміщеної особи, реалізація виборчих прав залишалася під питанням [6, с.13-14].

На сьогодні внутрішньо переміщені особи Грузії беруть участь у президентських, парламентських та місцевих виборах у загальному порядку згідно з їх фактичним місцем проживання відповідно до Виборчого кодексу Грузії 2011 р. У день голосування на виборчій дільниці внутрішні переселенці повинні разом з документом, що посвідчує особу, також надати довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи [6, с.16].

На відміну від Грузії, внутрішньо переміщені особи Боснії й Герцеговини мають право голосувати як за поточним місцем перебування, так і за постійним місцем проживання. Крім того, вони можуть обирати чи хочуть вони голосувати особисто, чи заочно за відкритими талонами. Уважається, що голосування за постійним місцем проживання може сприяти поверненню вимушених переселенців додому та примиренню між ними та місцевими громадами у звичних місцях проживання. Метою надання такої можливості переселенцям було сприяння процесу їх реінтеграції, при цьому міжнародне співтовариство сподівалося, що переселенці будуть голосувати в основному в тих місцевостях, де вони жили до початку конфлікту, а не за їх поточним місцем проживання [6, с.23-24]. Не дивним є той факт, що не вдалося оминати й негативних аспектів обраної методики. Ідеться про надмірний політичний тиск на переселенців, що пов'язаний з можливістю надання гуманітарної допомоги, потребою в перевезенні таких осіб до місць їх постійного проживання, забезпеченням особистої безпеки громадян тощо. Усунення подібних недоліків повинно бути забезпечено передовсім органами державної влади, на які покладається організація виборчого процесу у цій державі.

У 1992 р. Республіка Молдова зіштовхнулася з гуманітарною кризою, коли внаслідок війни за підрахунками науковців перемістилося близько 130 тис. людей. Аналіз законодавства цієї держави дозволяє констатувати той факт, що воно не забезпечує належного нормативного гарантування реалізації цією категорією осіб їх прав і свобод. Стосовно виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, то ст. 123 Кодексу про вибори Республіки Молдова зазначає, що у виборах місцевої ради та примара не беруть участь виборці, які не проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці [7].

Отже, з огляду на іноземну практику, не всі держави поспішають регулювати на законодавчого рівні та гарантувати реалізацію активного виборчого права особам, які вимушено покинули місця свого проживання. Для України ж як для демократичної держави першочерговим завданням є надання можливості брати участь у президентських, парламентських та місцевих виборах внутрішньо переміщеним особам з Донбасу та Криму.

Доречним буде зазначити, що ще в серпні 2015 року до Верховної Ради України подано законопроект № 2501а-1 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. Цей законопроект ще не пройшов жодного читання в парламенті та направлений на доопрацювання в лютому 2016 року [8].

Законопроект містить нові важливі положення. Наприклад, документами, які посвідчують особу, підтверджують громадянство та засвідчують місце проживання виборця на місцевих виборах, є, у тому числі, паспорт громадянина України та довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (для осіб, визначених Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»), які змінили виборчу адресу відповідно до вимог Закону України «Про Державний реєстр виборців»). Виборча адреса виборця, який є внутрішньо переміщеною особою, визначається за адресою його фактичного проживання, зазначеною в відвідці про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, отриманої відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Кожен виборець, який є внутрішньо переміщеною особою, для зміни його виборчої адреси, може особисто не пізніше ніж за п'ятнадцять днів до дня голосування на відповідних загальнодержавних або місцевих виборах звернутися до органу ведення Реєстру за місцем взяття його на облік як внутрішньо переміщеної особи із заявою про зміну його виборчої адреси. Адреса фактичного проживання визначається відповідно до довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, отриманої в структурному підрозділі місцевої державної адміністрації з питань соціального захисту населення.

17 лютого 2016 року у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території за ініціативи Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. У цьому зв'язку голова Комітету закликав забезпечити належне фінансування цієї галузі, створити Спеціальний центральний орган виконавчої влади з питань внутрішньо переміщених осіб та розробити Державну Стратегію допомоги внутрішньо переміщеним особам, захисту прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово неконтрольованих державною владою територіях Донецької та Луганської областей [9].

Проблема реалізації активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами на місцевих виборах, як зрештою і інших їх прав і сво-

бод, повинна знаходити своє вирішення щонайперше в чіткій державній політиці щодо цих осіб. Ідеться про те, що такі громадяни не повинні самостійно добиватися реалізації своїх конституційних прав. Має бути створено систему взаємодії внутрішньо переміщених осіб з органами державної влади й місцевого самоврядування та з інститутами громадянського суспільства, які створено для співпраці та захисту інтересів цієї категорії громадян.

Висновки. Цілков зрозуміло з наведених фактів, що постанова апеляційного адміністративного суду є унікальною у сфері забезпечення реалізації політичних прав громадян та відповідає всім міжнародним стандартам. Однак статистика відмов у задоволенні позовних вимог подібного роду свідчить лише про необхідність щонайшвидшого законодавчого регулювання й напрацювання єдиного підходу до вирішення цих питань. Для забезпечення конституційних прав цих категорій громадян потрібно все ж таки внести зміни до виборчого законодавства, тим самим закріпити за внутрішньо переміщеними особами право брати участь у місцевих виборах у загальному порядку згідно з їх фактичним місцем проживання. Фахівці наголошують, голосування за теперішнім місцем перебування не має призводити до анулювання реєстрації за постійним місцем проживання, а також до позбавлення статусу внутрішньо переміщеної особи та будь-яких пільг, пов'язаних із цим статусом.

Використані джерела:

1. Позиція УВКБ ООН щодо українського законодавства стосовно ВПО. UNHCR, the UN Refugee Agency [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi>
2. Київський апеляційний адміністративний суд задовольнив скаргу переселенця щодо включення його до списку виборців [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ises.org.ua/news/kiyivskii-apeliatsiini-administrativnii-sud-zadovolniv-skargu-pereselentsia-shchodo-vkliuchennia-iogo-do-spisku-vibortsiv>
3. Обліковано 1 725 893 переселенців, – Мінсоцполітики [Електронний ресурс] – Режим доступу : // http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/articlejsessionid=2C44EA9323FB97B07D600420FBF63C02.app1?art_id=186104&cat_id=107177
4. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 22 жовтня 2015 року № 761/30241/15-а, реєстраційний номер судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень – 52622705 [Електронний ресурс] // Реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52622705>
5. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 22 жовтня 2015 року № 761/30242/15-а, реєстраційний номер судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень – 52622702 [Електронний ресурс]

сурс] // Ресстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52622702>

6. Ніжарадзе О. Виборчі права внутрішньо переміщених осіб : міжнародна практика, можливі варіанти для України та рекомендації. – ВГО ІМ ОПОРА, 2015. – 29 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : // <https://www.oporaua.org/vybory/mistsevi-vybory-2015/41916-problemni-aspekty-vyboriv-v-ukraini-pohliad-zzovni-ta-zseredyu>

7. Кодекс о выборах Республики Молдова от 21.11. 1997г. [Електронний ресурс] – Режим доступа : // <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=312765&lang=2>

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб : Проект Закону України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56287

9. Відбулися парламентські слухання щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території. 18 ЛЮТОГО 2016, 10:29 // Інформаційне управління [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/news/Novyny/125433.html>

Павшук Е.А. Проблема обеспечения избирательных прав внутренне перемещенных лиц в Украине : теория и практика

В статье рассмотрена проблема обеспечения избирательных прав внутренне перемещенных лиц на местных выборах 2015 г. в Украине. На основании анализа международных документов, национального законодательства и судебной практики за период проведения этих выборов выяснены основные теоретические и практические предпосылки невнесения в избирательные списки внутренне перемещенных лиц. Проанализирована практика зарубежных стран в этом вопросе, в частности Грузии, Боснии и Герцеговины, Молдовы, и высказаны собственные предложения.

Ключевые слова: обеспечение избирательных прав, внутренне перемещенные лица, местные выборы, избирательные списки.

Pavshuk K. The problem of the guarantee of the electoral rights of the inwardly moved persons in Ukraine : theory and practice

In the article is considered the problem of the guarantee of the electoral rights of the inwardly moved persons in the local elections in 2015 in Ukraine. This problem is very actual because there are many inwardly moved persons from the Donbass and Crimea. Based on the analysis of international official acts, national legislation and judicial practice found out the main theoretical and practical reasons why do not include the inwardly moved persons on the electoral lists. The Law of Ukraine "About local elections" does not create an opportunity for the inwardly moved persons to vote in local elections, because only the citizens of Ukraine, who belong to the relevant local community and live in the boundaries of the electoral

district, have this right. The analysis of international official acts shows that these categories of people have the same electoral rights as the other citizens of the state. However the national legislation does not implement these principles. Moreover the judicial practice is evidence of the break of the electoral rights of citizens and not making them in the electoral lists because they do not participate in life of local community. The practice knows the one unique judgment when the court allowed to include the inwardly moved person. It was based on the of principles of international official acts that ratified by Ukraine. The review of the experience of the foreign countries in this issue, particularly Georgia, the Republic of Bosnia and Herzegovina, shows a positive model the guarantee of the electoral rights of the inwardly moved persons. We can try this experience and at least make changes to the efficacious electoral law that are creating a normative guarantee of their rights. The inwardly moved persons who have the passport of the Ukraine's citizen and certificate about them status of the inwardly moved person must be made in the electoral lists for the elections of president, parliament and local. This will respond the international standards of the human rights.

Key words: *the guarantee of the electoral rights, the inwardly moved persons, local elections, electoral lists.*

УДК 342.951

О.М. Соколов

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ФОНДУ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ З НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ

У статті досліджено правові засади функціонування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також систематизовано напрями його взаємодії з Національним банком України. Проведено аналіз законодавства, що регулює питання порядку та умов участі банків у Фонді, захисту прав і законних інтересів вкладників, зміцнення їх довіри до банків, забезпечення стабільності банківської системи, виведення неплатоспроможних банків з ринку та їх ліквідації. Досліджено правовий статус державних банків України та особливості їх участі у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб. Запропоновано заходи щодо підвищення ефективності процесу взаємодії Фонду гарантування вкладів фізичних осіб з Національним банком України.

Ключові слова: *Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Національний банк України, стабільність банківської системи, неплатоспроможний банк, взаємодія.*

Постановка проблеми. Банківська система є «кровоносною системою» держави, а банки «артеріями» по яких до економіки надходять ресурси. Масове банкрутство банків є загрозою не лише для стабільності банківської системи та безперебійного функціонування суб'єктів господарювання, а й для економічної безпеки держави. Тому на систему гарантування вкладів фізичних осіб покладаються завдання щодо захисту інтересів вкладників, підвищення довіри до банківської системи, «очищення» від

неплатоспроможних банків. За таких умов особливої уваги заслуговують дослідження правових засад взаємодії Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонду) з Національним банком України (далі – НБУ) щодо забезпечення стабільності банківської системи, захисту прав і законних інтересів вкладників банків, а також, як наслідок, правовідносин, які виникають унаслідок такої взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищений науковий інтерес до окремих проблем функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб спричинений появою значної кількості неплатоспроможних банків, зниженням довіри населення до банківської системи. Окремі аспекти функціонування НБУ та Фонду знайшли своє відображення у працях З.М. Руденко, В.Д. Чернадчука, Д.Б. Чеховського та інших учених. Однак, урахувавши суттєві напрацювання вчених, подальших досліджень потребують правові аспекти розмежування сфер та систематизація напрамків взаємодії Фонду з НБУ.

Формування цілей. Метою статті є дослідження нормативно-правових актів, якими врегульовано окремі аспекти функціонування Фонду та НБУ, а також визначення заходів щодо підвищення ефективності їх взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Першим кроком становлення національної системи гарантування вкладів фізичних осіб було підписання Указу Президента України «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб-вкладників комерційних банків» від 10.09.1998 № 996/98, згідно з яким затверджено Положення про порядок створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, формування та використання його коштів. Наступним кроком було ухвалення Закону України «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» від 20.09.2001 № 2740-III (утратив чинність), яким встановлювалися засади функціонування Фонду, порядок відшкодування вкладів вкладникам учасників (тимчасових учасників) Фонду, а також регулювалися відносини між Фондом, Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) та НБУ.

З ухваленням у 2012 році Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від № 23.02.2012 № 4452-VI [7] (далі – Закон) встановлено правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду, порядок виплати Фондом відшкодування за вкладами, а також урегульовано відносини між Фондом, банками та НБУ, визначено функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку та їх ліквідації (ч. 1 ст. 1 Закону). Крім того, визначено механізм фінансування Фонду за рахунок кредитів НБУ та КМУ.

Досягнення мети функціонування системи гарантування вкладів, зазначеної у ст. 1 Закону можливе лише за умови ефективної взаємодії Фонду з НБУ.

Фонд є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, виведення неплатоспроможних банків з ринку й ліквідації банків у випадках, установлених ч. 1 ст. 3 Закону. Наділення Фонду такими повноваженнями дозволяє зменшити монополію НБУ на регулювання банківської системи.

Крім того, Фонд і НБУ є самостійними суб'єктами системи гарантування вкладів фізичних осіб і не підпорядковується один одному та органам державної влади. Органи державної влади та НБУ не мають права втручатися в діяльність Фонду щодо реалізації законодавчо закріплених за ними функцій і повноважень. Згідно з ч. 7 ст. 3 Закону [7] взаємодія Фонду з НБУ та органами державної влади здійснюється в законодавчо визначених межах. У ст. 5 Закону визначено, що Фонд підзвітний Верховній Раді України (далі – ВРУ), КМУ та НБУ. Така підзвітність означає делегування та відкликання своїх представників ВРУ (1 представник), КМУ (1 представник) та НБУ (2 представники) в адміністративну раду Фонду, поданні Фондом раз на рік річного звіту разом з аудиторським висновком.

Як зазначає З.М. Руденко, на сьогодні механізми гарантування вкладів передбачають можливість залучення Фондом кредитів від КМУ або отримання від держави безповоротної допомоги, а в разі необхідності – право на залучення кредитних ресурсів від НБУ. Фонд має відкриті рахунки в НБУ, за залишками яких він отримує доходи у вигляді процентів. У день створення Фонду НБУ вніс 20 млн. грн. для формування його коштів. НБУ співпрацює також із Фондом у його організаційній структурі, зокрема в Адміністративній раді, оскільки делегує до неї двох своїх представників [9].

Правова природа взаємодії НБУ з Фондом має координаційний та інформаційний характер.

Фонд і НБУ для координації своєї діяльності проводять оперативні наради не рідше одного разу на квартал або частіше на вимогу одного з керівників цих органів. Крім того, вони мають право порушувати питання про необхідність унесення змін до нормативно-правових актів один одного (ч. 5-6 ст. 54 Закону).

В основу координації діяльності Фонду з НБУ покладено договір про співпрацю. Договір про співпрацю передбачає засади співробітництва цих установ у процесі регулювання й нагляду за діяльністю банків, застосування до них заходів впливу, інспекційних перевірок, здійснення заходів з виведення неплатоспроможних банків з ринку (ч. 1 ст. 54 Закону). До зазначених засад співробітництва можна додати взаємодію Фонду з НБУ у процесі створення та продажу перехідного банку (ст. 42 Закону); відчуження зобов'язань неплатоспроможного банку, що гарантуються Фондом, з виплатою премії приймаючим банком (ст. 42¹ Закону).

Обмін інформацією між Фондом, НБУ та банками здійснюється за допомогою електронної пошти НБУ. Фонд здійснює безготівкові розрахунки з використанням системи «Клієнт-банк» НБУ, яка дозволяє опе-

ративно здійснювати платежі та контролювати рахунки, що відкриті Фондом в ОПЕРУ НБУ [8].

Узаємодія Фонду з НБУ передбачає обмін інформацією про діяльність та фінансовий стан банків, у т.ч. про стан ліквідності, платоспроможності, прибутковості. Зокрема, згідно з ч. 2. ст. 56 Закону [7] НБУ інформує Фонд не пізніше наступного дня після прийняття рішення про: внесення відомостей до Державного реєстру банків, надання або відкликання ліцензії, застосування до банку заходів впливу, рішення про віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних, результати інспекційної перевірки проблемного банку, результати виконання заходів із фінансового оздоровлення.

У триденний строк після ухвалення відповідного рішення Фонд надає НБУ таку інформацію про банк: порушення законодавства, результати перевірок, запровадження тимчасової адміністрації або ліквідації, затвердження та виконання плану врегулювання, припинення тимчасової адміністрації та закінчення ліквідації, виявлені в діяльності ризики (ч. 1 ст. 57 Закону [7]).

На основі проведеного дослідження можна виділити такі напрями взаємодії Фонду з НБУ:

1. Регулювання порядку та умов участі банків у Фонді, у т.ч. державних банків. Згідно зі ст. 17 Закону [7] банк набуває статусу учасника Фонду в день отримання ним банківської ліцензії. Фонд виключає банк з числа учасників в разі прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та його ліквідацію.

Станом на 01.01.2016 в Україні зареєстровано 117 банків, з них 115 банків є учасниками Фонду. Участь банків у Фонді є обов'язковою, окрім санаційного АТ «Родовід банк» та державного АТ «Ощадбанк». АТ «Родовід банк» не є учасником Фонду згідно з п. 1.8 гл. 1 Положення про порядок реєстрації, видачі ліцензії, регулювання діяльності санаційного банку та нагляду за ним [2], оскільки має ліцензію санаційного банку. У свою чергу АТ «Ощадбанк» є державним банком, створеним за рішенням КМУ, його вклади гарантовані державою (ч. 2 ст. 57 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 20.05.1999 № 679-XIV (далі – Закон України «Про банки і банківську діяльність» [4]). Однак ця норма не поширюється на всі державні банки. Так, незважаючи на те, що ПАТ «Укресімбанк» також є державним банком, його членство у Фонді здійснюється на загальних підставах. Це дає АТ «Ощадбанк» конкурентні переваги перед іншими банками. Тому розглядається питання щодо виключення ч. 2 ст. 57 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та набуття АТ «Ощадбанк» статусу учасника Фонду.

2. Забезпечення стабільності банківської системи. Діяльність Фонду та НБУ сприяє реалізації та захисту публічних інтересів, у т.ч. забезпеченню стабільності банківської системи України. Проте конкуренція цілей відсутня, оскільки діяльність НБУ спрямована на підтримання

стабільності банківської системи в умовах кризових явищ, а діяльність Фонду – на захист прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи, стимулювання залучення коштів вкладників, забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та їх ліквідації. Нескоординовані дії можуть призвести до істотного збільшення потенційних втрат у разі банкрутства банків.

НБУ проводить стрес-тестування банків для оцінки ризиків та визначення їх спроможності протистояти потрясінням на фінансовому ринку (п. 2.1 Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України [1]). Фонд проводить стрес-тестування своїх учасників з метою розрахунку базової річної ставки регулярного збору та оцінки фінансової стійкості Фонду в середньостроковій перспективі щонайменше один раз на три роки (ч. 1 ст. 31 Закону [7]).

3. Захист прав і законних інтересів вкладників, зміцнення їх довіри до банків. Станом на 01.01.2016 кількість вкладників у банках налічувала 44,7 млн. осіб, загальна сума вкладів становила 362,3 млрд. грн., з них: у національній валюті – 164,5 млрд. грн., в іноземній валюті – 197,8 млрд. грн. [8]. Оскільки повністю захищеними є вклади клієнтів банків від 10 грн. до 200 тис. грн., а це 39,9% вкладів або кошти 52,2% вкладників (обсяг вкладів, які в разі ліквідації банків підлягають відшкодуванню, становить 191,9 млрд. грн.).

Незважаючи на це, за даними соціологічного дослідження Фонду «Демініціативи» та Центру Разумкова, банкам не довіряють повністю або частково 72,4% опитаних, довіряють лише 15,8%.

Тому для захисту прав і законних інтересів вкладників Фонд здійснює контроль за виконанням зобов'язань банків-учасників і станом дотримання вимог національного законодавства у вигляді інспекційних перевірок. У 2015 році проведено 77 інспекційних перевірок (з них: 62 планових та 15 позапланових) 75 банків-учасників, встановлено 110 фактів порушень вимог чинного законодавства. Фонд інформує НБУ про результати проведених перевірок та контролює вжиття заходів банками щодо усунення порушень.

4. Виведення неплатоспроможних банків з ринку та їх ліквідація. Директор-розпорядник Фонду або особа, яка його заміщує, обов'язково запрошується на засідання Правління НБУ, на якому обговорюються питання здійснення нагляду за діяльністю банків та/або застосування до них заходів впливу, а також питання щодо віднесення банку до категорії неплатоспроможних (ч. 4 ст. 54 Закону).

Як зазначає В.Д. Чернадчук, відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією Фондом і НБУ своїх повноважень у сфері виведення неплатоспроможних банків з ринку слід уважати правовідносинами неплатоспроможності. Правовідносини неплатоспроможності банків – це врегульовані нормами права відносини, які виникають між НБУ, Фондом і неплатоспроможним банком з приводу введення, здійснення та припинення тимчасової адміністрації, тобто з приводу організації

виведення неплатоспроможного банку з ринку із застосуванням установлених законодавством способів у межах здійснення процедури тимчасової адміністрації або його ліквідації внаслідок визнання неплатоспроможним [3].

Фонд зобов'язаний надавати НБУ інформацію про стан здійснення тимчасової адміністрації або ліквідації банку один раз на квартал (ч. 3 ст. 57 Закону), може звертатися до НБУ з пропозицією про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку (п. 11 ч. 5 ст. 12 Закону).

Фонд розпочинає процедуру ліквідації банку не пізніше наступного робочого дня після офіційного отримання рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку, окрім випадку, коли ліквідація здійснюється за ініціативою власників банку. Ліквідація банку має бути завершена не пізніше двох років з дня початку процедури ліквідації банку. Фонд має право прийняти рішення про продовження ліквідації банку на строк до двох років з можливістю повторного продовження на строк до одного року (ч. 4-5 ст. 44 Закону [7]).

Упродовж 1998–2013 рр. з ринку було виведено 34 банки, упродовж 2014–2015 рр. – 63 банки з балансовою вартістю активів 366,13 млрд. грн. Ураховуючи значну кількість банків, що було виведено Фондом з ринку, у 2015 році для здійснення виплат вкладникам неплатоспроможних банків залучено додаткові джерела фінансування, а саме: кредит від НБУ в сумі 9,95 млрд. грн. під 14% річних з терміном погашення у 2016–2017 рр. (погашено достроково вкінці 2015 року за рахунок продажу ОВДП, що були в заставі); кредити КМУ у формі ОВДП у сумі 41,5 млрд. грн. зі строком погашення в 2025–2028 рр. з доходністю 10,86–11,97% річних в обмін на векселі Фонду з такими ж строками та доходністю [8].

Упродовж усього терміну функціонування системи гарантування вкладів вносилися зміни до законодавства, спрямовані на вдосконалення процесу взаємодії Фонду з НБУ, а саме:

- урегульовано процедуру повернення неплатоспроможним банком коштів вкладникам за договорами банківського рахунку та договорами, термін дії яких закінчився; на НБУ покладено обов'язки щодо ведення переліку та проведення попередньої кваліфікації інвесторів (у т.ч. об'єднань інвесторів), які потенційно можуть узяти участь у виведенні неплатоспроможних банків з ринку; скорочено терміни для затвердження виконавчою дирекцією Фонду плану врегулювання (до 30 днів з дня початку процедури виведення банку з ринку), а також для отримання інвестором погодження НБУ набуття істотної участі та надання Антимонопольним комітетом України дозволу на концентрацію протягом двох робочих днів (згідно зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» від 16.07.2015 № 629-VIII [5] до Закону);

- збільшено граничну суму відшкодування до 200 тис. грн. З огляду на це зазначений розмір гарантованої суми відшкодування захищає інтереси 99,5% вкладників (зміни внесені до ч. 1 ст. 26 Закону згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб» від 02.10.2012 № 5411-VI);

- з 01.01.2016 скорочено терміни тимчасової адміністрації з 3 місяців до 1 місяця з можливістю її продовження ще на місяць виключно для реалізації плану врегулювання, який передбачає інший спосіб виведення банку з ринку, окрім ліквідації; прискорено ліквідацію неплатоспроможного банку, у разі його відповідності критеріям, установленим нормативно-правовими актами Фонду; сконцентровано всі процедури з організації продажу активів банків, що ліквідуються, на рівні Фонду (згідно зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» [5], до ч. 4 ст. 34 Закону).

Крім того, Фондом планується вжити такі заходи: з 01.07.2016 скоротити терміни початку виплат відшкодування коштів усім вкладникам за рахунок коштів Фонду до 20 робочих днів з дня початку процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку, тобто до прийняття НБУ рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку; з 01.01.2017 розширити суб'єктний склад, на який поширюватимуться гарантії Фонду, шляхом включення до нього фізичних осіб-підприємців.

Висновки. Проведений аналіз повноважень і напрямів співпраці Фонду з НБУ дозволяють дійти висновку, що правова природа їх взаємодії має координаційний та інформаційний характер. Координація співпраці цих органів на належному рівні дасть змогу захистити права й законні інтереси вкладників банків, сприятиме зміцненню довіри до банківської системи, стимулюватиме залучення коштів до неї, а також забезпечить ефективну процедуру виведення неплатоспроможних банків з ринку. На основі проведеного дослідження можна запропонувати такі заходи щодо підвищення ефективності взаємодії Фонду з НБУ: у частині роботи з проблемними активами банків (стандартизувати інструменти роботи з неефективними банками, забезпечити розбудову інституту куратора, тимчасового керівника та ліквідатора банку); у частині захисту прав і законних інтересів вкладників і кредиторів банків (запровадити механізм захисту прав міноритарних акціонерів, у тому числі шляхом застосування примусового викупу та продажу акцій; унормувати позасудове врегулювання спорів між банками та вкладниками; підвищити прозорість і зручність виплати коштів вкладникам банків, що ліквідуються). Лише ефективна взаємодія Фонду з НБУ сприятиме досягнення макроекономічної стабільності та повернення довіри до банківської системи всіх учасників ринку.

Використані джерела:

1. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України: постанова Правління Національного банку України від 06.08.2009 № 460 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0460500-09>.
2. Положення про порядок реєстрації, видачі ліцензії, регулювання діяльності санаційного банку та нагляду за ним: постанова правління НБУ від 23.12.2011 № 471 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0059-12>.
3. Правове регулювання неплатоспроможності банків: навчальний посібник для студентів вищих юридичних навчальних закладів / ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»; [уклад. В.Д. Чернадчук]. – Вид 2-ге , перероб. та доп. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. – 116 с.
4. Про банки і банківську діяльність: закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page3>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку: закон України від 16.07.2015 №629-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/629-15>.
6. Про Національний банк України: закон України від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
7. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: закон України від 23.02.2012 № 4452-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
8. Річний звіт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fg.gov.ua/images/docs/reports/Звіт_Фонду_гарантування_за_2015.pdf.
9. Руденко З.М. Діяльність Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та його співпраця з Національним банком України / З. М. Руденко // Збірник науково-технічних праць «Науковий вісник ЛНТУ». – 2014. – № 24.7. – С. 286–290.
10. Чеховський Д.Б. Взаємодія між Фондом гарантування вкладів фізичних осіб та Національним банком України в площині фінансового оздоровлення слабких банків / Д. Б. Чеховський // Чернігівський науковий часопис. – Серія 1. Економіка і управління. – № 1 (5). – 2014. – С. 114–122.

Соколов А.М. Правовые основы взаимодействия Фонда гарантирования вкладов физических лиц с Национальным банком Украины

В статье исследованы правовые основы функционирования Фонда гарантирования вкладов физических лиц, а также систематизированы направления его взаимодействия с Национальным банком Украины. Проведен анализ законодательства, регулирующего вопросы порядка и условий участия банков в Фонде, защите прав и законных интересов вкладчиков, укрепления

их доверия к банкам, обеспечения стабильности банковской системы, выводе неплатежеспособных банков с рынка и ликвидации банков. Исследован правовой статус государственных банков Украины и особенности их участия в Фонде гарантирования вкладов физических лиц. Предложены меры по повышению эффективности процесса взаимодействия Фонда гарантирования вкладов физических лиц с Национальным банком Украины.

Ключевые слова: *Фонд гарантирования вкладов физических лиц, Национальный банк Украины, стабильность банковской системы, неплатежеспособный банк, взаимодействие.*

Sokolov Olexiy M. The legal basis of cooperation between the Deposit guarantee fund and the National bank of Ukraine

In the face of massive insolvency of domestic banks, the deposit guarantee system is entrusted with the task of protecting the interests of investors, increasing confidence in the banking system, and "purification" of insolvent banks. Under these conditions, special attention should be paid to study of the legal basis of cooperation between the Deposit Guarantee Fund ("the Fund") and the National Bank of Ukraine ("the NBU") concerning stability of the banking system, protection of depositors' rights and legal interests, and consequently to the legal relations that arise as a result of this cooperation.

The novelty of this work lies in the lack of comprehensive studies of the legal aspects of separation of powers and systematization of areas of the cooperation between the Fund and the NBU in literary sources.

The objects of the study are normative legal acts, which regulate the cooperation between the Fund and the NBU.

The purpose of the article is to study normative legal acts, which regulate certain aspects of functioning of the Fund and the NBU, as well as determining measures to improve their cooperation

The author has studied the legal basis of functioning of the Fund and systematized areas of its cooperation with the NBU. It has been revealed that the Fund and the NBU are independent entities, and they do not obey either each other or the state authorities. The legal nature of their interaction is coordinating and informational. The coordination of the activities is based on a cooperation agreement. The cooperation implies the exchange of information on the activities and financial condition of banks.

The author has analyzed the legislation regulating the order and condition of participation of banks in the Fund, as well as issues concerning protection of depositors' rights and legal interests, strengthening their confidence in banks, ensuring stability of the banking system, removing insolvent banks from the market and liquidation of banks. The legal status of state banks of Ukraine and peculiarities of their participation in the Fund have been studied.

Basing on the conducted analysis of national legislation, the author offers actions to increase the efficiency of the cooperation process between the Fund and the NBU.

Key words: *the Deposit Guarantee Fund, the National Bank of Ukraine, the stability of the banking system, insolvent bank, cooperation.*

УДК 342.9

В. І. Теремецький

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНОСТІ ТА ЯКОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ

Проаналізовано національне законодавство та праці вітчизняних учених, присвячені удосконаленню законодавства у сфері безпеки та якості харчових продуктів в Україні. Підтримано необхідність прийняття Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2020 року» та сформульовано його основні пріоритети. Обґрунтовано важливість внесення коректив до проекту Закону України «Про упаковку та відходи упаковки» (закріпити у ст. 4 «Вимоги до упаковки» вимоги до безпеки та компетенцію центрального органу виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, затверджувати показники, яким має відповідати упаковка призначена для продуктів харчування).

Ключові слова: законодавство у сфері безпеки та якості харчових продуктів, безпеки та якості харчових продуктів, вимоги до упаковки, харчові продукти.

Постановка проблеми. Розвиток законодавства у сфері безпеки та якості харчових продуктів в Україні повинен здійснюватися комплексно з урахуванням останніх тенденцій національної правової системи та норм міжнародного права. В Україні становлення законодавства у вказаній сфері обумовлюється необхідністю підвищення рівня правової культури населення (споживачів), а також зміною правової свідомості, юридичного мислення та відчуття відповідальності операторів ринку, співробітників правозастосовних і контролюючих органів, формуванням у них усвідомлення пріоритетності забезпечення нормами адміністративного права прав людини на безпечне та якісне харчування. Соціальні, політичні, правові зміни, що відбулися в Україні останніми роками, диктують необхідність нових поглядів на проблему адміністративно-правових способів забезпечення безпеки та якості продуктів харчування, захисту прав споживачів відповідно до напрацьованих світовим співтовариством стандартів, принципів і норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом посилюється науковий інтерес до окресленої проблематики, що свідчить про актуальність проведення науково-правових досліджень у вказаному напрямі. Прикладом цього є праці таких науковців, як: Н. М. Богатко, Т. М. Димань, Л. П. Загоруй, Т. Г. Мазур, С. А. Яценко (в аспекті менеджменту якості харчових продуктів) [1], І. А. Грицьк, А. О. Ісінко, О. А. Мінін (в аспекті правового регулювання сфери захисту прав споживачів) [2], С. І. Бугера, М. В. Гребенюк, Т. М. Чурилова (присвячені аналізу досконалості правового регулювання забезпечення та якості харчових продуктів). Утім, існуючі наукові здобутки свідчать про наявність дискусійних питань, які потребують подальшого наукового та законодавчого розв'язання.

Формування цілей. Мета статті полягає в дослідженні окремих проблем правового регулювання відносин у сфері безпеності та якості харчових продуктів.

Виклад основного матеріалу. Серед переліку міжнародних правових актів, які регулюють питання забезпечення безпеності харчових продуктів у науковій літературі виділяється вісім регламентів, вісім директив [3, с. 158–159; 4, с. 229–230]. Основним актом європейського законодавства у сфері забезпечення продовольчої безпеки є Регламент Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу (далі – ЄС) «Про встановлення загальних принципів і вимог законодавства про харчові продукти, створення Європейського органу з безпеки харчових продуктів і встановлення процедур у питаннях, пов'язаних з безпекою харчових продуктів» від 28.01.2002 № 178/2002, який вважається продовольчим законом Європи.

Для адаптації правового регулювання якості сільськогосподарської продукції до вимог ЄС С. І. Бугера вважає доцільним: 1) розробку Національної концепції системи правового регулювання якості сільськогосподарської продукції з урахуванням особливостей вітчизняного аграрного ринку та міжнародних вимог; 2) ефективне поєднання адміністративних та економічних важелів впливу на процес формування якісних показників сільськогосподарської продукції як базових чинників її конкурентоспроможності; 3) розробку програми адаптації вітчизняного законодавства з питань правового регулювання якості сільськогосподарської продукції до вимог ЄС [3, с. 161]. Т. М. Чурилова одну з головних проблем, що обумовлює недосконалість національного законодавства у сфері продовольчої безпеки бачить у відсутності розмежування правового регулювання питань безпеності та якості харчових продуктів. Учена також звертає увагу на відсутність закріплення в Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпеності та якості харчових продуктів» принципу прозорості, а саме залучення громадськості у формі консультацій та обов'язковості доведення до загального відома широкій громадськості інформації про рішення та дії органів влади [5, с. 63].

Основними нормативно-регулятивними шляхами підвищення якості, безпеності, сумірної вартості продукції вітчизняних виробників дитячого харчування посадовці Міністерства аграрної політики та продовольства України (О. І. Куць та В. С. Пахолок) бачать: а) забезпечення прийняття Верховною Радою України підготовленого Мінагрополітики України законопроект «Про внесення змін до ст. 154 Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку виробництва продуктів дитячого харчування»; б) продовження розроблення стандартів і регламентів на виробництво продуктів дитячого харчування відповідно до міжнародних та європейських вимог; в) опрацювання механізму утворення інтегрованих формувань сільгоспвиробників екологічно чистої сировини та підприємств, що виробляють та реалізують продукти дитячого харчування тощо. Реалізація зазначеного вище комплексу заходів сприятиме отриманню сировини

для виробництва якісних продуктів дитячого харчування, підвищенню конкурентоздатності продукції вітчизняного виробництва, забезпеченню стабільного, гарантованого виробництва якісної продукції, у необхідній кількості та асортименті, що є складовою продовольчої безпеки [6, с. 7].

Серед наукових праць, присвячених удосконаленню вітчизняного законодавства в окресленій сфері заслуговує на увагу публікація М. В. Гребенюка [4]. Для виконання плану адаптації законодавства України у сфері безпечності продуктів харчування відповідно до вимог СОТ та ЄС, учений запропонував прискорити прийняття законопроектів: «Про упаковку та відходи упаковки» від 23.01.2008 № 1415, «Про загальну безпеку продукції» від 27.11.2008 № 3421, що є одним з важливих кроків удосконалення правових основ побудови високоефективної вітчизняної системи забезпечення продовольчої безпеки. Також М. В. Гребенюк наголосив на необхідності розробки та прийняття Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2030 року» [4, с. 232].

Убачається, що прийняття законопроекту «Про загальну безпеку продукції», на сучасному етапі вдосконалення законодавства є не актуальним, оскільки зазначені правовідносини на сьогодні переважно регулюються Законами України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» та «Про загальну безпечність нехарчової продукції».

Останній проект Закону України «Про упаковку та відходи упаковки», внесений на обговорення Верховної Ради України 05.02.2016 (реєстраційний № 4028) розроблено з метою забезпечення екологічної безпеки, запобігання негативному впливу відходів упаковки на здоров'я людини і навколишнє природне середовище, залучення вторинної сировини для переробної промисловості України та у зв'язку з необхідністю виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та інших європейських директив. Зміст доопрацьованого законопроекту від 04.07.2016 є проєвропейським у контексті підтримання екологічного балансу середовища, запобігання неконтрольованого розповсюдження неутилізованих відходів у навколишньому середовищі [7]. Утім, цей проект Закону, на жаль, не гарантує безпечності упаковки, яка використовується для пакування продуктів харчування. Про це вказує аналіз ст. 3 «Принципи державної політики у сфері поводження з відходами упаковки», де серед тринадцяти таких засад відсутня згадка про властивість безпечності упаковки та вимоги мінімально допустимого її впливу на зміст запакованого продукту. На європейському рівні першим пунктом серед вимог щодо виробництва та складу упаковки, яка підлягає повторному використанню та відновленню, включаючи повторну переробку (Додаток II до Директиви Європейського Парламенту та Ради 94/62/ЄС від 20.12.1994 «Про упаковку та відходи упаковки») зазначено, що упаковка повинна виготовлятися так, щоб об'єм упаковки та вага були зменшені до мінімальної адекватної величини, для підтримання необхід-

ного рівня безпеки, гігієни та прийнятності для упакованого продукту та для споживача [8].

Значимо, що чинні редакції основних законодавчих актів у сфері безпечності та якості продуктів харчування також не окреслюють вимог до якісного складу самого пакування таких продуктів. Наприклад, Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» у ст. 50 регламентує лише гігієнічні вимоги до пакування харчових продуктів, включаючи первинне пакування [9]. У свою чергу в Законі України «Про дитяче харчування» у чч. 9 та 10 ст. 9 указано, що дитяче харчування фасується в асептичну та/або герметичну упаковку, що має забезпечувати безпечність та збереження поживної цінності продукту протягом визначеного виробником строку придатності до споживання. Упаковка для дитячого харчування виготовляється з матеріалів, дозволених для використання центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, для цих цілей [10]. Отже, законодавець висуває тільки вимоги до забезпечення гігієнічних заходів (незабруднена, дезінфікована або асептична, герметична упаковка). Лише у другому випадку законодавець згадує про матеріал для упаковки, але й у цьому випадку він (законодавець) покладається на компетентне рішення відповідного органу виконавчої влади. Закріплення конкретних вимог до компонентів матеріалів та обмежень щодо застосування речовин (елементів), які можуть негативно вплинути на безпечність та якість продуктів харчування, розфасованих у таке пакування, на рівні закону конкретного вираження не мають.

Стаття 4 «Вимоги до упаковки» проекту Закону України «Про упаковку та відходи упаковки» пропонує закріпити вимоги до виробництва та складу упаковки. Показники, яким відповідно до вимог пунктів 3-6 цієї частини має відповідати упаковка, установлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища залежно від типу матеріалу, з якого складається упаковка [7]. Основний акцент ініціаторів законопроекту зроблено на безпеку навколишнього середовища за результатами утилізації або переробки тари, а також безпеку тих осіб, які задіяні в цих процесах. Навіть установлення показників, яким має відповідати така упаковка планується покласти на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища. Увага на здоров'я та безпеці людини зосереджується лише опосередковано, як на елементі цього середовища. Це доцільно в «геокоsmічному» вимірі, але, зважаючи на безпечність та якість продуктів харчування, як одну з умов охорони здоров'я населення країни, потрібно внести певні корективи до цього законопроекту.

З цього приводу доцільними є пропозиції АПСР «Скло України» до проекту Закону України «Про упаковку та відходи упаковки». По-перше,

це стосується стратегії підходу до зазначеного питання, що знаходить свій вираз уже у пропонованій авторами назві (гіпотезі) статті «Вимоги безпечності упаковок». Тобто першочергово всі вимоги до упаковок мають виходити з пріоритету безпечності. По-друге, це стосується самого змісту (диспозиції) норми – ураховано можливий вплив упаковки на показники безпечності та якості харчової продукції, яка пакується. Автори конкретизують вимоги залежно від матеріалу упаковки, а також окремі вимоги навіть до закупорюючих засобів [11].

Унесення цих доповнень матиме позитивний соціальний ефект для розвитку національного законодавства, яке регламентує забезпечення безпечності та якості харчових продуктів в Україні. Утім, доцільно додати до змісту норми про вимоги безпечності упаковки положення про компетенцію центрального органу виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, затверджувати показники, яким має відповідати упаковка, призначена для продуктів харчування. Це відповідатиме змісту ч. 10 ст. 9 Закону України «Про дитяче харчування» та не суперечить положенням ч. 2 ст. 6 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Водночас, враховуючи, що норми закону мають виключати факти двозначного трактування їх положень та бути якомога конкретнішими, слід внести відповідні доповнення-уточнення й до зазначеної норми (ідеться про п. 1 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»), виклавши її в такій редакції: «Центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, затверджує:… показники безпечності харчових продуктів, а також матеріалів, з яких виготовляється їх пакування (за наявності) та інших об'єктів санітарних заходів, гігієнічні вимоги до об'єктів санітарних заходів…».

Щодо необхідності прийняття Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2030 року» то варто зазначити, що пріоритетність розвитку агропромислового комплексу в національній економіці зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю виробленої продукції сільського господарства в життєдіяльності людини й суспільства. Значна частка первинного виробництва продуктів харчування (неперероблених харчових продуктів, харчових продуктів тваринного походження тощо) здійснюється в межах агропромислової діяльності операторів ринку.

Ураховуючи положення п. d ст. 1 Угоди про асоціацію України з ЄС щодо запровадження умов для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої й усеохоплюючої зони вільної торгівлі, як це визначено в Розділі IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») цієї Угоди, та підтримання зусилля України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі

шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС [12], Україна має вживати всіх необхідних регулятивно-правових заходів до приведення різноманітних секторів економіки країни (у тому числі в агропромислово-му комплексі) відповідно до окреслених вимог. Це безумовно має будуватися на принципах вироблення безпечної та якісної харчової продукції. Отже, у новому Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2030 року» основними пріоритетами мають бути прагнення до переоснащення операторами ринку виробничих потужностей та запровадження безпечних технологій з виробництва та/або зберігання харчових продуктів агропромислового походження.

Уважаємо, що кінцевий строк дії цього Закону не повинен перевищувати 2020 року. Це обумовлено тим, що останні зміни до законодавчих актів України щодо харчових продуктів, зазначені в Розділі II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» [15], набувають чинності у 2019 році. Ще один рік надається для остаточної апробації та підведення підсумків реформування законодавства в зазначеній сфері праводіносин. Планувати заходи на більш тривалий термін (навіть урахуовуючи загальну спрямованість дії цього Закону) недоцільно, оскільки так чи інакше суспільно-політичне та економічне життя в країні буде вимагати внесення певних коректив.

Висновки. Отже, доречно внести корективи до проекту Закону України «Про упаковку та відходи упаковки» (реєстраційний № 4028 від 05.02.2016 року), а саме передбачити у ст. 4 «Вимоги до упаковки» вимоги до безпечності упаковки (у тому числі й закупорюючих засобів). Безпечність упаковки повинна забезпечуватися сукупністю вимог до: 1) уживаних матеріалів, що контактують з харчовою продукцією, у частині санітарно-гігієнічних показників; 2) механічних показників; хімічної стійкості; герметичності упаковки тощо. Також слід закріпити в цій статті компетенцію центрального органу виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, затверджувати показники, яким має відповідати упаковка, призначена для продуктів харчування.

Відповідно до запропонованих коректив до проекту Закону України «Про упаковку та відходи упаковки» потрібно внести доповнення до п. 1 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», виклавши його в такій редакції: «Центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, затверджує: ... показники безпечності харчових продуктів, а також матеріалів, з яких виготовляється їх пакування (за наявності) та інших об'єктів санітарних заходів, гігієнічні вимоги до об'єктів санітарних заходів...».

Перспективними в подальшому є наукові дослідження питань, пов'язаних з обґрунтуванням необхідності імплементації окремих положень законодавства Європейського Союзу, адже це має важливе значення

в умовах євроінтеграційних процесів в Україні та пов'язаної з цим необхідністю вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері адміністративно-правового регулювання безпеки та якості харчових продуктів.

Використані джерела:

1. Мазур Т. Г. Менеджмент якості харчових продуктів : навчально-методичний посібник для практичних занять та самостійної роботи за кредитно-модульною системою навчання студентів екологічного факультету / Т. Г. Мазур, Т. М. Димань, Л. П. Загоруй та ін. – Біла Церква, 2014. – 93 с.
2. Правове регулювання сфери захисту прав споживачів у Європейському Союзі та Україні (комплексне порівняльно-правове дослідження) / кол. авт.: А. Ісічко, О. Мінін та ін.; за заг. ред. І. А. Грицяка. – К.: ТОВ «АТКА-Н», 2005. – 656 с.
3. Бугера С. І. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: проблеми адаптації до вимог Європейського Союзу / С. І. Бугера // Наше право. – 2011. – № 4. – С. 157–161.
4. Гребенюк М. В. Система забезпечення продовольчої безпеки в законодавстві Європейського Союзу / М. В. Гребенюк // Право України. – 2010. – № 9. – С. 227–233.
5. Чурилова Т. М. Щодо питання адаптації українського законодавства до вимог Європейського Союзу у сфері безпеки продуктів харчування / Т. М. Чурилова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2015. – № 14. – С. 60–63.
6. Куць О. І. Стан ринку продукції дитячого харчування в Україні / О. І. Куць та В. С. Пахолок // Друга міжнародна спеціалізована науково-практична конференція «Дитяче харчування: перспективи розвитку та інноваційні технології» у рамках XVII Міжнародного Форуму товарів і послуг для дітей «ВАВУ ЕХРО»: збірник праць Другої міжнародної спеціалізованої науково-практичної конференції. – К., 2014. – С. 3–7.
7. Проект Закону про упаковку та відходи упаковки (реєстр. № 4028 від 05.02.2016); проект Закону (доопрацьований) від 04.07.2016 / Ініціатори законопроєкту: А. В. Бабак, О. А. Недава, А. В. Журжій та ін. // Офіційний веб-портал Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58083.
8. Про упаковку та відходи упаковки : Директива Європейського парламенту та Ради № 94/62/ЄС від 20.12.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://investinov.narod.ru/olderfiles/1/2-14-DIREKTIVA_94_62_S.pdf.
9. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 19. – Ст. 98.
10. Про дитяче харчування : закон України від 14.09.2006 № 142-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 44. – Ст. 433.
11. Пропозиції щодо внесення в проєкт закону «Про упаковку та відходи упаковки» від АПСР «Скло України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nadoest.com/zakonu-pro-upakovku-ta-vidhodi-upakovki-vid-apsr-sklo-ukrayini>.

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода; Список; Міжнародний документ від 27.06.2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Т. 1. – Ст. 83.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів : закон України від 22.07.2014 № 1602-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 41–42. – Ст. 2024.

Теремецький В.И. Пути совершенствования законодательства относительно обеспечения безопасности и качества продуктов питания в Украине

Проанализировано национальное законодательство и труды отечественных ученых, посвященные совершенствованию законодательства в сфере безопасности и качества пищевых продуктов в Украине. Поддержана необходимость принятия Закона Украины «Об основных принципах государственной аграрной политики на период до 2020 года» и сформулированы его основные приоритеты. Обоснована важность внесения корректив в проект Закона Украины «Об упаковке и отходах упаковки» (закрепить в ст. 4 «Требования к упаковке» требования к безопасности упаковки и компетенцию центрального органа исполнительной власти, формирующего и обеспечивающего реализацию государственной политики в сфере здравоохранения, утверждать показатели, которым должна соответствовать упаковка, предназначенная для продуктов питания).

Ключевые слова: *законодательство в сфере безопасности и качества пищевых продуктов, безопасность и качество пищевых продуктов, требования к упаковке, продукты питания.*

Teremetskyi V. I. Ways to improve legislation in the field of guaranteeing safety and quality of food products in Ukraine

Specific problems of legal regulation of relations in the field of safety and quality of food products in Ukraine have been studied in the article. Based on the analysis of the drafts of the Laws of Ukraine “On General Product Safety”, “On Packaging and Packaging Waste”, etc. the author has concluded that the existing drafts of the laws on safety and quality of food products in Ukraine do not guarantee the safety of the package used for packaging food products, as they do not mention the property of package safety and the requirements of its minimum impact on the packed product. It has been emphasized that the current wording of the basic legislative acts in the field of safety and quality of food products does not outline requirements for the quality of the packaging of such products.

The author has offered to add the provisions on the competence of the central executive body that forms and provides implementation of the state policy in the field of health, on approving indicators that packaging for food products should meet to the content of the norm on the requirements for packaging safety within the draft of the Law of Ukraine “On Packaging and Packaging Waste”.

The author supports the need for adoption of the Law of Ukraine “On Basic Principles of the State Agrarian Policy for the Period up to 2020”, where the main priorities should be striving for upgrading production facilities by market operators and implementing safe technologies for the production and / or storage of food products of the agricultural origin.

The author has grounded the significance of amending the draft of the Law of Ukraine “On Packaging and Packaging Waste”, namely to contemplate in the Art. 4 “Requirements for Packaging” requirements for packaging safety (including corking means). According to the suggested amendments to the draft of the Law of Ukraine “On Packaging and Packaging Waste” the new wording of c. 1 of the p. 2, Art. 6 of the Law of Ukraine “On Basic Principles and Requirements for Safety and Quality of Food Products” has been offered.

Key words: legislation on food safety and quality, safety and quality of food products, packaging requirements, food safety.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

УДК 343.98

В.С. Бондар
М.В. Кривонос

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

У статті розглянуто можливості використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій як елемента системи техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. Сформульовано пропозиції щодо оптимізації організаційно-методичних та правових засад використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів.

Ключові слова: *досудове розслідування, негласні слідчі (розшукові) дії, докази, консультації спеціаліста, технічні засоби, дослідження інформації.*

Постановка проблеми. Сучасну організацію боротьби зі злочинністю неможна уявити собі як просту сукупність конкретних заходів із запобігання та розслідування злочинних проявів. Боротьба зі злочинністю в сучасному суспільстві – це складний комплекс соціально-економічних, правових, організаційних, спеціальних та інших заходів, що проводяться відповідними державними органами та громадськими організаціями. До таких спеціальних заходів відносяться й ті, що здійснюються оперативно-розшуковими засобами та методами. Вони тісно пов'язані з іншими заходами, які застосовуються державними органами та громадськими організаціями й визначають спрямованість спеціальних заходів, здійснюваних оперативно-розшуковими засобами та методами.

Без засобів та методів оперативно-розшукової діяльності, що є в розпорядженні виключно оперативних підрозділів, сучасному кримінальному судочинству не під силу підібратися до таких серйозних злочинів, як і ті, що учиняються у сфері обігу наркотичних засобів. Цей вид діяльності являє собою повноцінну інформаційну технологію – фрагмент виробничого ланцюжка забезпечення соціальної справедливості. До даних, необхідних для доказування, належать повідомлення з конфіденційних джерел, що використовуються з урахуванням можливостей спеціальних

служб, прихованого спостереження за підозрюваними та аналіз їх зв'язків, оперативні установки та інші заходи за місцем їхнього проживання та роботи, за допомогою яких можуть бути вирішені різні завдання, необхідні для якісного розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів.

На нашу думку, до найбільш актуальних із них відносяться:

- збір, аналіз та зберігання відомостей, що вказують на ознаки злочинів, пов'язаних із обігом наркотичних засобів та достатніх для прийняття процесуальних рішень;

- надання за допомогою оперативно-розшукових сил, засобів та методів допомоги слідчому в перевірці належності певних доказів до розслідуваної події;

- ведення за допомогою негласних співробітників розробки заарештованих та затриманих або їх співучасників з метою отримання відомостей вчиненого злочину, що зберігаються ними в таємниці;

- виявлення та документування дій підозрюваних, їхніх співучасників, які здійснюють протидію підрозділам досудового слідства;

- надання сприяння досудовому слідству в перевірці оперативно-розшуковими силами, засобами та методами висунутих у кримінальному провадженні версій про причетність осіб до вчинення злочинів, пов'язаних із обігом наркотичних засобів, залучення їх до кримінальних формувань;

- виявлення та документування раніше невідомих фактів та епізодів протиправної діяльності підозрюваних осіб та їх залучення в організовані групи;

- здійснення негласного контролю за поведінкою та вчинками підозрюваних, залишених на свободі, у період проведення досудового розслідування для припинення актів протидії досудовому слідству, недопущення вчинення нових злочинів або спроб приховатися від слідства та суду;

- розшуку підозрюваного (ст. 281 КПК України).

Ефективне вирішення зазначених завдань потребує комплексного застосування як оперативно-розшукових, так і криміналістичних, зокрема, техніко-криміналістичних сил, засобів та методів. Наприклад, при проведенні низки негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) оперативні підрозділи використовують технічні засоби негласного аудіального та візуального контролю. Ця апаратура слугує для організації прихованого акустичного контролю – прослуховування та (або) фіксування мовної інформації, а також візуального фіксування всіх подій, що відбуваються та являють оперативний інтерес. Таку групу засобів зазвичай складають електронні стетоскопи, радіозакладні пристрої, гостроспрямовані мікрофони, диктофони, портативні відеокамери, як з каналом зв'язку, так і без нього. Саме їх застосування в ході контролю за вчиненням злочину дозволяє отримати позитивний результат, який об'єктивно свідчить про протиправний характер дій збувальника наркотичних засобів та, що досить важливо в сучасних умовах, дозволяє досудовому слідству та суду об'єктивно

оцінити ситуацію на предмет наявності або відсутності провокаційних дій з боку посадових осіб, які беруть участь у НС(Р)Д.

Ця вимога є передумовою обов'язкового застосування необхідного арсеналу сучасних засобів науки і техніки та спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Реалізація цієї вимоги передбачає конкретизацію та систематизацію форм спеціальних знань, необхідних для проведення НС(Р)Д, розробку засобів з оптимізації такої діяльності.

Зазначене зумовило ідею єдиної методичної організації процесу розслідування. Осібно, засоби та методи оперативно-розшукової діяльності в криміналістичній літературі пропонується навіть включати складовим елементом у методику розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, Р. Л. Степанюк вважає за необхідне включення в зміст окремої криміналістичної методики рекомендацій відносно особливостей тактики окремих негласних слідчих (розшукових) дій, які є найбільш типовими та ефективними для досудового розслідування певних категорій злочинів [12, с. 293]. Учений доходить висновку про необхідність переосмислення співвідношення предмета дослідження в галузях криміналістики та оперативно-розшукової діяльності з питань криміналістичної тактики й методики розслідування певних видів та груп злочинів [11, с. 142].

Для того, аби правильно вирішувати завдання поєднання слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій слід чітко уявляти функції оперативних підрозділів у системі дій в кримінальному провадженні. Ці функції полягають у :

1) на початковому етапі кримінального провадження за оперативними даними зміст та результати негласних слідчих (розшукових) дій визначають характер й тактику первинних слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких здійснюється реалізація даних;

2) негласні слідчі (розшукові) дії слугують засобом створення умов для проведення конкретних слідчих (розшукових) дій. Ця форма може носити й зворотній характер, коли слідча (розшукова) дія проводиться з метою створення оптимальних умов для провадження тих або інших негласних слідчих (розшукових) дій;

3) негласні слідчі (розшукові) дії проводяться для зниження тактичного ризику при проведенні слідчих (розшукових) дій;

4) слідчі (розшукові) дії слугують цілям відволікання уваги від негласних слідчих (розшукових) дій, конспірування їх результатів;

5) негласні слідчі (розшукові) дії виконують функцію компонента тактичної (складної) комбінації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед фахівців у сфері криміналістики та оперативно-розшукової діяльності засади провадження НС(Р)Д і використання під час їх проведення спеціальних знань досліджувалися Б. І. Бараненком, І. В. Горою, В. В. Коваленком, С. С. Кудіновим [4, с. 154-161], В. А. Колесником [3], М. А. Погорецьким, М. Г. Щерба-

ковським, Р. М. Шехавцовим [8], Ю. М. Чорноус, М. Є. Шумилом та іншими авторами [9, с. 151-155; 10, с. 122-124; 14; 6, с. 134-144; 16, с. 28-33]. Їх праці склали певний теоретичний фундамент для проведення подальших наукових розвідок у цій галузі.

Водночас, одним з потужних резервів підвищення ефективності боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів є створення та вдосконалення способів саме комплексного застосування спеціальних знань, зокрема створення чітко організованої системи техніко-криміналістичного забезпечення виявлення та розслідування, у тому числі й під час проведення НС(Р)Д.

Однак практика розслідування злочинів цієї категорії майже не містить випадків використання допомоги обізнаних осіб під час проведення НС(Р)Д. Основних причин декілька. По-перше, цілком справедливій побоювання оперативних працівників щодо можливого витоку інформації, по-друге, необізнаність останніх щодо сучасних можливостей використання спеціальних знань у техніко-криміналістичному забезпеченні цього різновиду слідчих (розшукових) дій. По-третє, організаційне розмежування спеціалістів та експертів, що відбулося в результаті цілком обґрунтованого реформування Експертної служби МВС (котра неслас на собі основний тягар техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування кримінальних проваджень) поставило запитання: яким чином й кому готувати кадри для підрозділів досудового слідства Національної поліції, котрі виконують функції спеціалістів при проведенні слідчих (розшукових) та НС(Р)Д?

Формування цілей. Метою статті є висвітлення особливостей використання спеціальних знань під час проведення НС(Р)Д, конкретизація цілей та форм використання спеціальних знань у цьому процесі, висловлення пропозицій щодо оптимізації організаційно-методичних та правових засад використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів.

Виклад основного матеріалу. Використання спеціальних знань і науково-технічних засобів під час проведення НС(Р)Д – важливий та невід’ємний елемент цього процесу, який характеризується певними особливостями, зокрема:

1) чинне законодавство України чітко виділяє основного суб’єкта застосування спеціальних технічних засобів при проведенні НС(Р)Д, наприклад, у структурі апарату Національної поліції України (далі – НП України) це співробітники департаменту оперативної служби та департаменту оперативно-технічних заходів. Крім зазначених осіб, до участі у проведенні НС(Р)Д можуть бути залучені уповноважені оперативні підрозділи інших Міністерств та відомств (наприклад, Служби безпеки України (далі – СБ України), Державної прикордонної служби України тощо), у випадках, коли:

- це прямо передбачено нормами законодавства (наприклад, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж доручається лише відповідним підрозділам НП України та СБ України) [7];

- є підстави вважати, що отримана під час проведення негласних заходів інформація буде містити відомості про злочини, що відносяться до їх підслідності (наприклад, передбачених ст. 305 КК України);

- лише вони володіють навичками, унікальним обладнанням та технічними засобами, застосування яких необхідне для проведення конкретного НС(Р)Д.

Крім уповноважених оперативних підрозділів до проведення НС(Р)Д на етапі їх підготовки, фіксування результатів та під час дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (ст. 266 КПК України) можуть залучатися профільні та інші спеціалісти (наприклад, експерти відділів криміналістичних видів досліджень, досліджень у сфері інформаційних технологій ДНДЕКЦ МВС України) як консультанти* та технічні помічники;

2) спеціальні знання не застосовуються особами, які володіють спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів у порядку ст. 71 КПК України безпосередньо на робочому етапі НС(Р)Д, а використовуються, головним чином, на підготовчому та заключному етапах, зокрема у формі консультацій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Так, на етапі підготовки до проведення НС(Р)Д допомога спеціаліста слідчому може полягати у:

1) виборі оптимальних умов для проведення НС(Р)Д (визначенні місця, часу доби й найбільш доцільного, з тактичної точки зору, моменту початку проведення й закінчення процесуальної дії). Аналіз судово-слідчої практики свідчить про необхідність «рекогносцировки» місця провадження негласної процесуальної дії напередодні її проведення. Наприклад, на місці проведення оперативної закупки необхідно правильно підібрати та зробити камуфляж необхідного зразка спеціального технічного засобу, оцінити його можливості в реальній обстановці, проінструувати задіяну особу зі всіх питань, що стосуються технічних особливостей апаратури й тактичних прийомів її використання, унести коригування в дії закупівельника. За наявності передбачити використання стаціонарного варіанта аудіо-, відео пристрою фіксації інформації;

2) прогнозуванні варіантів розвитку ситуацій при провадженні НС(Р)Д й обранні відповідних алгоритмів дій (визначенні методів попере-

---

* Консультативну допомогу можуть надавати будь-які спеціалісти. Вона полягає в роз'ясненнях, порадах, повідомленні відомостей довідкового характеру тощо. Консультація може слугувати підставою для прийняття тих чи інших тактичних або процесуальних рішень, використовуватися при формулюванні завдань НС(Р)Д, складанні плану проведення негласної дії тощо. Перевага консультації над іншими видами допомоги полягає в тому, що слідчий, співробітник уповноваженого оперативного підрозділу отримує невідкладну кваліфіковану допомогу зі спеціальних питань.

дження та нейтралізації можливих негативних наслідків). Так, наприклад, з боку осіб, які збувають наркотичні засоби, особливо тих, які входять у злочинні групи, нерідко вживаються заходи протидії з використанням технічних засобів виявлення аудіо- та відео пристроїв. Такими засобами обладнуються автомобілі та місця передбачуваного збуту, що зобов'язує слідчого та оперативного співробітника до особливої відповідальності при плануванні та здійсненні НС(Р)Д [5, с. 48-59; 1, с. 43-36];

3) підборі учасників процесуальної дії, визначенні ролі окремих із них і порядку взаємодії (координації та кооперації), проведенні інструктажу;

4) виборі, підготовці та перевірці справності необхідних технічних засобів (окрім спеціальних оперативних та оперативно-технічних), предметів і документів, відповідних методів, необхідних при проведенні НС(Р)Д:

- ультрафіолетового освітлювача грошових купюр, спеціальних хімічних речовин для нанесення на них позначок;

- засобів освітлення та приладів нічного бачення для успішного проведення НС(Р)Д в темний час доби;

- оптичних засобів (біноклів, моноклів) для належного візуального сприйняття слідчим, уповноваженим оперативного підрозділу дій об'єктів НС(Р)Д при проведенні аудіо-, відео контролю особи (ст. 260 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) тощо;

- засобів фотозйомки, а також звуко- та відеозапису, необхідних для фіксації факту, ходу і результатів процесуальної дії, а також дій та поведінки об'єктів НС(Р)Д. Відповідні технічні засоби обираються враховуючи:

а) значний об'єм пам'яті, мінімальне енергоживлення, можливість їх прихованого встановлення, проведення зйомки в умовах слабого освітлення, необхідності фіксації мікрооб'єктів, об'єктів, що рухаються. З урахуванням тривалості зйомки та аудіозапису обираються відповідні носії інформації;

б) ймовірність догляду особи на предмет наявності при собі технічних засобів фіксації інформації (наприклад, закупівельника наркотичних засобів);

в) акустичні властивості місця проведення НС(Р)Д. Так, зовнішні шуми, які видаються технологічним обладнанням, що працює, транспортом, лініями високовольтних передач, їх частота та амплітуда впливають на якість фонограм. Поверхня стін приміщення може відображувати, посилювати або поглинати акустичні хвилі. Добре фіксується інформація в невеликих офісних приміщеннях та житловому інтер'єрі, чому сприяє велика кількість килимових покриттів, пористих поверхонь, м'яких меблів, шпалер, які добре поглинають звук та створюють нормальні з точки зору запису звуку умови.

Найбільш непридатними в акустичному плані є арки будинків, тунелі, сходові марші, які сприяють багаторазовому відображенню та накладенню звукових хвиль, що значно погіршує розбірливість мови співрозмовників. Крім того, у цих умовах співрозмовники скорочують дистанцію між собою, для конспірації розмови ведуть пошепки, використовують невербальні форми спілкування – міміку та жести, помітки на паперових носіях. Не виключені ситуації виходу з ладу спеціальних

технічних засобів або неможливості фіксування інформації за певних умов. З урахуванням цих особливостей доцільно розглянути варіант дублювання технічних засобів фіксування інформації за умови їх ретельного маскування;

- транспортних засобів для забезпечення оперативності переміщення учасників процесуальної дії та науково-технічних засобів і методів, а також успішного й своєчасного проведення НС(Р)Д;

- бланків процесуальних документів, необхідних для документування результатів НС(Р)Д, а також засобів пакування для різних об'єктів;

- оперативного гардеробу, засобів зміни зовнішності й документів прикриття для успішного проведення спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), контролю за вчиненням злочину тощо. При цьому варіант камуфляжу та місця кріплення спеціальних технічних засобів оперативний співробітник обирає сам, виходячи з технічного виконання та можливостей;

- засобів особистої безпеки та спеціальних засобів (наручників, бронезилетів) для успішного проведення фактичного затримання об'єкта оперативної зацікавленості при проведенні НС(Р)Д;

- спеціальних і технічних засобів, призначених для виявлення, вилучення й пакування наркотичних засобів, отримання зразків, необхідних для проведення експертизи, виявлення та вилучення матеріальних слідів злочинної діяльності у сфері обігу наркотичних засобів;

5) виготовленні несправжніх (імітаційних) та підготовці помічених (ідентифікованих) засобів під час проведення НС(Р)Д. Спеціаліст може залучатися до спеціального створення відповідних речей і документів для надання їм повних або часткових ознак і властивостей матеріальних об'єктів, які вони замінюють; спеціального маркування об'єктів; роз'яснень правил поводження з такими об'єктами тощо, що дозволить відрізнити від подібних їм, відслідкувати рух, довести походження тощо;

6) оформленні змісту завдання уповноваженому оперативному підрозділу, що безпосередньо застосовує спеціальні технічні засоби при проведенні негласних процесуальних дій. Зокрема це стосується заходів, що необхідно виконати із застосуванням технічних засобів; фактів та дій осіб, яких потрібно зафіксувати; процедури отримання зразків для проведення експертизи (вимог до зразків, їх кількість, правил отримання, особливостей пакування); необхідних додатків за результатами проведення НС(Р)Д тощо.

Фіксування ходу і результатів проведення НС(Р)Д. Фіксування є важливою функцією (дією) в роботі з доказами та має на меті: по-перше, надати результатам НС(Р)Д значення судового доказу; по-друге, щоб особи, які не брали участь у процесуальній дії, зокрема, склад суду, могли наочно уявити собі обстановку на місці її проведення, отримати будь-яку точну довідку про події, що відбувалися та їх зміст. Ці завдання в ході проведення НС(Р)Д можна вирішувати лише використовуючи різні науково-технічні засоби та складаючи відповідні процесуальні документи.

Важливим під час проведення будь-якої НС(Р)Д є детальне фіксування фактів протиправної діяльності окремих осіб (груп), безпосередньо виявлених слідчим, уповноваженим оперативним підрозділом, встановлених за демаскуючими їх ознаками, а також підтверджених під час застосування відповідних технічних засобів.

З цією метою слідчий має врахувати умови щодо коректності фіксування отриманої інформації в протоколі та відповідних додатках. Для цього необхідно, по-перше, здійснити оформлення необхідних документів, що підтверджують правові підстави, окреслюють коло суб'єктів та умови фіксування даних відповідно до вимог чинного законодавства України. По-друге, при фіксуванні необхідно уникнути можливих фізичних дефектів відповідного носія та забезпечити максимально високу якість фіксації для можливого подальшого експертного дослідження такої інформації. По-третє, залучати спеціалістів, здатних кваліфіковано поводитися з НТЗ та програмним забезпеченням, і згодом підтвердити технічну можливість та факт отримання таких відомостей у судовому засіданні [15, с. 258].

На цій підставі дії спеціаліста *на етапі фіксування* результатів НС(Р)Д можуть полягати в наданні допомоги слідчому, співробітникові уповноваженого оперативного підрозділу в:

- документальному оформленні результатів НС(Р)Д:

1) складанні протоколу та належному описі ознак виявлених предметів, документів та інших об'єктів з метою недопущення будь-яких маніпуляцій зі зміни їх властивостей та змісту; характеристик технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які були застосовані (окрім спеціальних оперативних та оперативно-технічних засобів), умов та порядку їх використання тощо;

2) виготовленні окремих додатків;

- вилученні, засвідченні, пакуванні виявлених предметів і документів, забезпеченні умов для їх надійного транспортування та збереження;

- приєднанні цифрових носіїв інформації до матеріалів кримінальних проваджень, забезпеченні захисту носіїв і зафіксованих на них відомостей.

Дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів в одних випадках вважається окремим видом НС(Р)Д, в інших є продовженням проведення інших дій у вигляді дослідження результатів НС(Р)Д. Нечіткість законодавчого визначення цього питання становить самостійну наукову проблему.

Етап дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів під час проведення НС(Р)Д також передбачає необхідність активного застосування спеціальних знань і науково-технічних засобів. Відповідно до положень ч.1 ст. 266 КПК України таке дослідження може здійснюватися шляхом:

- вивчення змісту отриманої інформації безпосередньо слідчим самостійно або із залученням відповідних фахівців;
- проведення досліджень отриманих відомостей та об'єктів у рамках відповідних судових експертиз.

Вивчення слідчим змісту інформації, зафіксованої на відповідних носіях відбувається, зазвичай, шляхом її перегляду або прослуховування. У ході перевірки інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів фіксування, має бути встановлено:

- а) автентичність даних, зафіксованих на носіях інформації [13, с. 65];
- б) місце, дата та час отримання відповідних даних;
- в) учасники подій.

До виконання зазначених дій можуть залучатися спеціалісти, які, надаючи консультації або технічну допомогу, можуть сприяти слідчому в:

- описі характеристик носіїв інформації, технічних засобів її фіксації, технічних засобів за допомогою яких була відтворена наявна на них інформація;

- експлуатації технічних засобів:

- 1) підборі та налаштуванні необхідного обладнання;
- 2) створенні умов для: а) демонстрації (відтворення) зафіксованої на носіях інформації (відео-та фонограми); б) забезпеченні можливостей для розшифрування інформації; повторного її перегляду, прослуховування;

перегляду в сповільненому режимі або в збільшеному вигляді; відтворенні в повному обсязі або відповідної частини інформації, що має значення для досудового розслідування із зазначенням змісту розмов осіб, звуків, рухів, дій, що пов'язані з протиправною діяльністю яка документувалася тощо;

- з'ясуванні відомостей, що містяться у відео-та фонограмах, фотографіях на відповідних носіях інформації, належній оцінці їх змісту;
- використанні можливостей:

а) ідентифікаційно-пошукових та діагностично-пошукових систем і мультимедійних технологій очищення та синтезу аудіо-, відеоінформації, відновлення в разі їх часткового пошкодження;

б) сучасних комп'ютерних технологій та спеціальних програмних комплексів для усунення звукових перешкод, вилучення необхідної інформації з аудіо- та відеозаписів; ідентифікації осіб за сукупністю ознак (за голосом), складання психологічного портрету особи;

в) комп'ютерних систем розпізнавання мовлення (перетворення звуку в текст) при складанні стенограм розмов осіб та фіксуванні послідовності вчинюваних ними дій, що в подальшому полегшить процес оперування доказами за рахунок можливості в будь-який момент часу без допомоги технічних засобів ознайомитися зі змістом процесуальної дії;

- забезпеченні умов збереження цілісності інформації та носіїв, на яких вона зафіксована.

У низці випадків у кримінальних провадженнях досліджуваної групи злочинів виникає необхідність проведення досліджень відомостей, отри-

маних при застосуванні технічних засобів у рамках відповідних судових експертиз. Можливість підтвердження експертами правильності отриманих фактичних даних й відповідності змісту зафіксованих результатів сприятиме уникненню розголошення відомостей щодо негласних методів та засобів діяльності правоохоронних органів, будучи надійним способом їх перевірки.

Так, відомості, отримані при проведенні НС(Р)Д зафіксовані на носіях інформації може бути досліджено в рамках різних криміналістичних судових експертиз, які можуть проводитися в СБУ СБ України, ДНДЕКЦ МВС України, Міністерстві юстиції України. Основними серед яких є:

- фототехнічна експертиза, котра дозволяє досліджувати зображення, умови, техніку й технології їх виготовлення, засоби зйомки, обробки та друку, відтворення та покращання якості зображень;

- експертиза відеозвукозапису, що дозволяє встановити техніку й технологію виготовлення відеофонограм (фонограми), дикторів, мовлення яких на ній зафіксовано. Складається з трьох самостійних досліджень:

- 1) технічного дослідження відеофонограм і засобів їх фіксації, проведення якої дозволяє встановити фактичні дані, що відображаються у відеофонограмі й пов'язані з технікою та технологією їх отримання, зокрема, їх оригінальність та незмінність;

- 2) фоноскопичного дослідження акустичних сигналів, зафіксованих на відеофонограмах дозволяє встановити фактичні дані, що відображаються у фонограмах і пов'язані із закономірностями відображення якостей джерела звуку в акустичних сигналах (усне мовлення, зафіксоване у фонограмі);

- 3) лінгвістичного дослідження усного мовлення, що пов'язане з інтерпретацією суті висловлювань та їх лінгвістичною кваліфікацією. Дозволяє встановити: особу, голос і мовлення якої зафіксовано у фонограмі; придатність зафіксованого мовлення для ідентифікації диктора, його стать та емоційний стан, скласти соціально-психологічний портрет тощо.

Технічні засоби, що використовувалися під час проведення НС(Р)Д може бути також досліджено в рамках експертизи спеціальних технічних засобів, що проводиться в експертних установах СБ України, якою досліджуються:

- спеціальні технічні засоби негласного отримання та реєстрації аудіоінформації, прослуховування телефонних переговорів, отримання (зміни, знищення) інформації з технічних засобів, її зберігання, обробки та передачі;

- спеціальних технічних засобів негласного візуального спостереження та документування;

- спеціальних технічних засобів негласного контролю поштових повідомлень і відправлень; спеціальних технічних засобів негласного перехоплення та реєстрації інформації з технічних каналів зв'язку;

- спеціальних технічних засобів негласного обстеження предметів і документів [2, с. 487-489].

Висновки. Сприяння спеціаліста в окреслених напрямках (етапах) діяльності здатне суттєво підвищити ефективність підготовки та якість проведення НС(Р)Д в частині використання спеціальних знань. До того ж вважаємо за доцільне більш повно регламентувати використання спеціальних знань під час проведення НС(Р)Д на відомчому нормативно-му рівні з урахуванням зазначених авторами функцій спеціалістів. Ця пропозиція вимагає розробки професійного стандарту «слідчий-криміналіст» з чітким визначенням трудових функцій (функціональна карта професійної діяльності), вимог до освіти, трудових дій та значного обсягу необхідних умінь. Наприклад, серед необхідних умінь, якими повинен володіти випускник навчального закладу вищої освіти за освітнім рівнем бакалавра доцільно передбачити використання широкого комплексу сучасних засобів криміналістичної та оперативної техніки, тактичних прийомів при проведенні слідчих (розшукових) дій, надання необхідної консультативної допомоги під час проведення НС(Р)Д.

Використані джерела:

1. Баранов В. М. Применение специальных технических средств в ходе оперативно-розыскного мероприятия «проверочная закупка» при документировании преступлений / В. М. Баранов, А. М. Свистильников // Вестник Тюменского института повышения квалификации сотрудников МВД России. – 2013. – № 1. – С. 43-46.
2. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 504 с.
3. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення : науково-практичний посібник / В. А. Колесник; Академія адвокатури України. – К. : Прецедент, 2014. – 135 с.
4. Кудінов С. С. Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій / С. С. Кудінов // Вісник академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11, № 3 (31). – С. 154-161.
5. Кузнецов А. А. Тактические и технические аспекты работы с цифровыми средствами фиксации при проведении оперативно-розыскных мероприятий / А. А. Кузнецов, Д. В. Муленков // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2009. – № 1 (7). – С. 48-59.
6. Михайлов А.Н. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании субъективной стороны при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом аналогов наркотических средств / А.Н. Михайлов // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2016. – №1(22). – С. 134-144.
7. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної

прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900>

8. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навч.-практ. посібник / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. – Харків : Оберіг, 2013. – 344 с.

9. Осипенко А. Л. Оперативно-розыскное противодействие незаконному обороту наркотических средств, совершаемому с использованием телекоммуникационных устройств / А. Л. Осипенко, П. В. Миненко // Вестник Воронежского института МВД России. – 2014. – №1. – С. 151-155.

10. Пидусов Е. А. Применение специальных знаний при проведении оперативно-розыскных мероприятий в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных, сильнодействующих и ядовитых веществ / Е. А. Пидусов, О. Н. Рябчунова // Вестник Воронежского института МВД России. – 2009. – №3. – С. 122-124.

11. Степанюк Р. Л. Напрями удосконалення структури та змісту окремої криміналістичної методики в умовах дії нового КПК України / Р. Л. Степанюк // Кримінальне провадження : новації процесуальної теорії та криміналістичної практики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 квітня 2013 року, м. Сімферополь-Алушта) / [відпов. ред. М. А. Михайлов, Т. В. Омельченко]. – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2013. – С. 140-142.

12. Степанюк Р. Л. Особливості тактики негласних слідчих дій у структурі окремої криміналістичної методики / Р. Л. Степанюк // Сучасні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 100-річчю з дня народження д.ю.н., проф. В. П. Колмакова (27-28 вересня 2013 року, м. Одеса) / [упоряд. В. В. Тищенко, О. П. Вашук]. – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 292-294.

13. Федюнин А. Е. Процессуальные правила и критерии допустимости доказательств, полученных при раскрытии и расследовании преступлений с использованием технических средств / А. Е. Федюнин // Актуальные проблемы раскрытия и расследования преступлений : межвуз. сб. науч. тр. – Красноярск, 2005. – Вып. 7. – С. 60-68.

14. Хахимов Р. М. Участие специалиста в проведении оперативно-розыскных мероприятий по делам о преступлениях, связанных с незаконным оборотом наркотических средств / Р. М. Хахимов // Организация предварительного расследования. Проблемы и перспективы : сборник статей. – М. : Юнити-Дана, 2015. – 511 с.

15. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування / Д. М. Цехан // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2013. – Вып. 5. – С. 256-260.

16. Шарманкин С. В. Практика расследования уголовных дел о преступлениях в сфере незаконного оборота синтетических наркотических средств, совершенных с использованием сети Интернет (на примере деятельности Управления ФСКН России по Приморскому краю) / С. В. Шарманкин // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2015. – №3(20). – С. 28-33.

Бондарь В.С., Кривонос М.В. Использование специальных знаний при проведении негласных следственных (розыскных) действий в расследовании преступлений в сфере оборота наркотических средств

В статье рассмотрены возможности использования специальных знаний при проведении негласных следственных (розыскных) действий как элемента системы технико-криминалистического обеспечения расследования преступлений в сфере оборота наркотических средств. Сформулированы предложения по оптимизации организационно-методических и правовых основ использования специальных знаний при проведении негласных следственных (розыскных) действий в расследовании преступлений в сфере оборота наркотических средств.

Ключевые слова: *досудебное расследование, негласные следственные (розыскные) действия, доказательства, консультации специалиста, технические средства, исследование информации.*

Bondar V., Kryvonos M. Use of special knowledge during the undercover investigation (search) actions in the investigation of crimes in the sphere of narcotics drugs

The article discusses the possibility of using special knowledge during the undercover investigation (search) action as an element of the system of technical and forensic software investigate crimes related to narcotic drugs.

At the stage of preparation for the undercover investigation (search) operations specialist can assist investigators in selecting the optimal conditions of the investigative action; forecasting situations of development options and choosing the action algorithms; the selection of the participants, identifying their roles and the order of interaction; the selection, preparation and verification of technical means, objects and documents; and the manufacture of counterfeit preparations marked vehicles; drafting job operational units.

At the stage of fixing the results of the remedial action expert help is needed when documenting the results of procedural actions (preparation of the protocol, the production of individual applications) The information that is obtained in the application of technical means can be studied by means of: 1) the study of its content by the investigator independently or with the assistance of appropriate experts; 2) research in the framework of judicial examinations.

Study investigator information recorded on various media takes place, as a rule, by its viewing or listening. At the same time the expert giving advice or providing technical assistance can contribute to the investigator: the description of

the characteristics of storage media, hardware fixation, technical means by which information is reproduced; Operating means; clarifying the information contained in the video and phonograms, photographs; ensuring the integrity of the safety conditions of the information and media on which information is recorded.

Information obtained during the covert proceedings recorded on the storage medium may also be examined in the framework of: photo technical examination and examination of video recording.

Key words: *prejudicial inquiry, undercover investigation (search) actions, evidence, specialist advice, technical tools, research information.*

УДК 343.1:351.746:304.5

О.В. Бочковий

ІГНОРУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ХРОНІЧНА РИСА ЧИ ТИМЧАСОВЕ ЯВИЩЕ?

У статті розглянуто основні інформаційно-технічні досягнення, які можуть використовуватись органами досудового розслідування під час виявлення та розслідування злочинів. Указано на недостатність використання інформаційно-технічних засобів у досудовому розслідуванні, що негативно впливає на ефективність такої діяльності. Особливо недолік інформаційно-технічного забезпечення помітний при недостатньому забезпеченні досвідченими фахівцями, що є результатом невдалої кадрової політики, здійснюваної керівництвом МВС України.

Ключові слова: *інформація, інформаційно-технічні засоби, інформаційно-технічне забезпечення, досудове розслідування, інформаційна система, комп'ютерна розвідка, аналіз, злочинність, правопорядок, правоохоронна діяльність.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток науки і техніки набирає небачених раніше масштабів. Ще до недавнього часу фрагменти фантастичних фільмів на сьогодні стали буденністю.

Наукового-технічний прогрес спричинив стрімке запровадження в життя людей різного роду комп'ютерних програм. Сфери їх застосування різноманітні: космос, оборона, промисловість, освіта тощо. Наприклад, спеціальні програми навіть здійснюють діагностику захворювань у медицині й за твердженнями самих медиків точність встановлення діагнозу зросла до 90% [1]. Під час порівнювальних тестів було показано, що за рахунок інтелектуальних програмних алгоритмів досягається підвищення ефективності при скороченні часу встановлення діагнозу до 70%. Це дає можливість значно зменшити кількість помилкових діагнозів, що є ключовим для здоров'я пацієнта. Крім того, відбувається скорочення часу на окупність діагностичного обладнання, зменшується потреба в повторних обстеженнях, знижується ризик юридичних наслідків, які можуть виникати при помилковому призначенні неправильного лікування [2].

Але об'єктивно оцінюючи реальність, констатуємо, що ці й більшість інших нововведень широко не застосовуються, їх використовують лише деякі лікувальні заклади. Причина зрозуміла – економіка диктує свої правила. З цієї ж причини можемо говорити про явне відставання від сучасних можливостей науково-технічної озброєності правоохоронних органів. Якщо мовиться про співробітників низових підрозділів правоохоронних органів, то там для доведення винуватості особи, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні тяжкого злочину, з усього різноманіття новітніх технологій застосовують лише принтер, щоб роздрукувати подання для отримання судового дозволу на проведення заходів (а це спроможний реалізувати навіть неповнолітній «хакер»). Та й сама процедура отримання такого дозволу займе не один день, часто втрачаючи актуальність проведення самого заходу.

Однак недостатність фінансування на придбання сучасної техніки не повинна служити виправданням для сформованого відставання юридичної науки, зокрема оперативно-розшукової діяльності в прогнозуванні й проектуванні можливого використання належних і потенційних технічних досягнень у протидії злочинності – бюджет НДІ й відповідних вищів істотних змін не зазнав. Однак зрозуміло, що без належної наукової розробки будь-яка технічна ідея не буде сприйнята практикою, отже й не буде відповідного замовлення на придбання техніки та модифікації її до умов застосування в ОРД. Поле ж для такої діяльності широке.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протидія злочинності є складним і трудомістким процесом, а тому залишається загадкою, чому в ньому надзвичайно низький рівень використання сучасних інформаційних технологій, спроможних значно полегшити таку діяльність. Тим більше, в оперативно-розшуковій діяльності, де поруч зі значним фізичним та психоемоційним навантаженням надзвичайно високий рівень ризику для життя та здоров'я.

Протягом багатьох років серед науковців точаться дискусії та пропонується безліч шляхів застосування сучасних наукових досягнень у правоохоронній діяльності. У кримінальному процесі та теорії ОРД окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали І.О. Воронов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, С.В. Єськов, В.П. Захаров, О.І. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорельський, Б.Г. Розовський, Е.В. Рижков, В.Г. Самойлов, В.П. Столбовий, І.Ф. Хараберуш, О.М. Чистолінов, Г.О. Юхновець, В.І. Янушко й інші вчені.

Утім, на практиці застосування науково-технічного потенціалу перебуває на край низькому рівні, а постійні кадрові реформи не дозволяють щодо цього сформулювати стратегічну лінію.

Формування цілей. Мета статті акцентувати увагу на недостатньому використанні в діяльності правоохоронних органів України сучасних інформа-

ційно-технічних засобів. Довести корисність і необхідність слідування інформаційно-технічному прогресу вітчизняного досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Хто б міг сказати ще 20 років тому, що спілкування в режимі відеоконференції з будь-якої частини світу за допомогою бездротових гаджетів буде дешевшим, ніж користування стаціонарним телефоном. Більше того, сучасні гаджети дозволяють повністю перенести кабінетну роботу в будь-яке зручне місце та без проблем передавати інформацію у різних формах: від звичайних текстових повідомлень, документів до складних розрахунків, зображень і відеофайлів.

Невже незрозуміло, які перспективи новація створює в разі застосування її в правоохоронній діяльності? Оперативний працівник, дільничний, патрульний можуть повноцінно передавати й отримувати необхідну інформацію і - що головне - приймати обґрунтоване рішення, не витрачаючи час на поїздки й узгодження, не давати можливість правопорушникові «замести» сліди.

Останнім часом набула розповсюдження серед молоді інноваційна інтерактивна гра «Pokemon Go». Суть гри: на смартфон встановлюється спеціальна програма, яка за допомогою включеної камери в режимі реального часу проєктує на монітор зображення вигаданого героя «покемона», котрого потрібно спіямати. Гра активується лише при підключенні до мережі Інтернет й активації камери. Покемон може з'явитись у будь-якому місці й для його пошуку використовується актуальна карта місцевості. Ураховуючи можливості смартфона та ступінь його захищеності, можна стверджувати, що фактично кожен з учасників гри є дистанційним передавачем відеозображення в режимі реального часу. Адже невідомо, хто і з якою ціллю може корегувати місця появи покемонів [3].

Гра отримала неймовірне розповсюдження. Коло гравців розширюється; зрозумілі перспективи, якщо оперативні служби візьмуть участь в іграх, відстежуючи місцезнаходження й переміщення гравців, які представляють інтерес.

Інформаційно-технічне забезпечення та оснащення підрозділів поліції перебуває на вкрай низькому рівні, так само як і кадровий потенціал. Більше того, невдала спроба реформування правоохоронної сфери призвела до втрати її професійного ядра, співробітників, які за рахунок досвіду були здатні виявляти та розслідувати злочини навіть у таких важких умовах [4; 5].

Фактично розпочата в 2015 році реформа поліції - це створення нового підрозділу «патрульної поліції», до якого вдало організували набір персоналу. Водночас потрібно розуміти, що патрульна поліція лише один з великої кількості підрозділів, які протидіють злочинності. А на хвилі загального негативу до правоохоронної сфери було звільнено більшість досвідчених працівників. Відомо, що підготовка патрульного поліцейського складає 4 місяці, а для того, щоб підготувати професійного оперативника чи слідчого потрібно 5-7 років. Завдання підготовки та перепідготовки кадрів набуло особливої гостроти.

Але основна проблема полягає в тому, що в умовах значного погіршення криміногенної ситуації, незаконного озброєння населення за рахунок неконтрольованого руху зброї та боеприпасів із зони АТО й нездорової соціальної обстановки в країні правоохоронна сфера, за відсутності інформаційно-технічного оснащення, втратила більшу частину негласних джерел інформації, які забрали з собою звільнені працівники. Адже саме негласними методами та за рахунок негласних працівників розкривалося більше 80% злочинів. Свого часу на важливість цієї складової у протидії злочинності вказав і Верховний суд США, зазначивши в одній зі справ, що сумніви в неконституційності використання таємних агентів «спричинили б серйозну шкоду боротьбі зі злочинністю» [6, с. 37].

Аналіз останніх публікацій та практики показав, що більша частина цивілізованого світу давно усвідомила важливість і невідворотність інформаційно-технічного прогресу в правоохоронній сфері, роблячи акцент на аналітичній складовій. Так, в англійському журналі «Police» опублікована стаття про використання сучасних інформаційних технологій у роботі фінансових слідчих. На початку XXI століття практично кожна особа залишає за собою електронний слід інформації (наприклад, у Великій Британії загальна кількість баз даних, де громадяни можуть залишити електронний слід, становить близько трьохсот). Перед слідчими постає завдання зібрати дані з цих баз відносно конкретної особи, потім відфільтрувати з цих відомостей такі, що відповідають параметрам розслідування, тобто, інакше кажучи, перевірити отриману інформацію стосовно більш широкого контексту розслідування для того, щоб звести воедино всі відомості й провести аналіз, згідно з яким необхідно діяти надалі [7; 8, с. 22].

Кибернетизація інформаційних потоків, що постійно зростає, зажадала зміни існуючої структури кадрів оперативних працівників. У Скотланд-Ярді (Велика Британія) кількість оперативних працівників-аналітиків перевищує кількість інших («класичних») оперативних працівників у 2,8 рази, а у Федеральному бюро розслідувань (США) – у 4,7 рази. У спецслужбах (Центральне розвідувальне управління, США) цей показник сягає дев'яти. Указані факти дозволяють стверджувати, що в Україні *розвиток аналітичної розвідки потребує виведення організації й тактики правоохоронної діяльності загалом та оперативно-розшукової діяльності зокрема на якісно новий рівень.*

Для здійснення комп'ютерної розвідки останнім часом застосовують спеціалізовані *розвідувальні комп'ютерні програми*. Завдяки своїм специфічним функціям розвідувальні програми, порівняно з іншими програмами пошуково-аналітичного призначення, дозволяють розширити зону пошуку, зменшити пошуковий термін, виявити латентні зв'язки, підвищити цінність отримуваної інформації. Розвідувальні комп'ютерні програми є найбільш універсальним і тому найбільш застосовуваним інструментом аналітичної розвідки. С.С. Овчинський наголошує на винятково важливій ролі сучасних методів обробки

різноманітної інформації для становлення аналітичної розвідки як «самостійного виду діяльності» [9, с. 319].

Комп'ютерна розвідка є заходом, який полягає в пошуку та отриманні оперативної інформації з комп'ютерних систем та мереж. Необхідність проведення цього заходу обумовлена особливостями сучасної злочинності. Як пише О.В. Дем'янчук, комп'ютерні мережі, насамперед Інтернет, усе більш активно використовуються зловмисниками для створення нелегальних ринків збуту зброї, наркотиків, людських органів, порнографічної продукції, вибухових пристроїв, пропозицій щодо надання кілерських «послуг», а також є способом розповсюдження інформації щодо виготовлення саморобних вибухових пристроїв, пропаганди національної ворожнечі й закликів до розв'язання війни [10].

Правоохоронні органи зарубіжних країн широко використовують автоматизовані інформаційно-пошукові системи, які дозволяють значно оптимізувати розкриття та розслідування злочинів, учинених членами організованих угруповань [11]. Але сучасні темпи обміну інформацією та загальний ритм життя, у тому числі й злочинний, змушує постійно удосконалювати методи та способи роботи з постійно зростаючими масивами даних. У цьому процесі незамінними помічниками є інформаційно-аналітичні системи, основною перевагою яких є аналіз та прогнозування.

Можливості сучасних інформаційно-аналітичних систем у державному інформаційному просторі використовуються неповністю. А залучення до процесу обробки даних інформаційного простору глобальної мережі Інтернет дозволяє значно розширити потенціал автоматизованих систем з більшими можливостями виявлення, а основне – прогнозування злочинної діяльності.

Більше того, новітні технології дають змогу активно та продуктивно протидіяти транснаціональній злочинності за рахунок відсутності кордонів у глобальній мережі. Значно полегшується взаємодія та обмін даними між правоохоронними органами різних країн. Приміром, розшукуваний злочинець може бути встановлений шляхом застосування однієї з програм ідентифікації особи за фото чи відеозображенням. Такий досвід уже практикується окремими закордонними державними та приватними відомствами [12; 13; 14].

Більше перспектив у використанні новітніх технологій дає космічна галузь. Адже ще в далекому 1962 році М.С. Хрущов після успішних випробувань в СРСР засобів протиракетної оборони сказав: «Ми можемо поцілити у муху в космосі» [15].

Сьогодні ж у США розробляється система космічного контролю, яка здатна спостерігати за наземними процесами навіть через хмарність [16: 17]. На орбіту Землі на сьогодні виведено 12 тисяч штучних супутників [18].

Водночас, не відомо жодного факту використання можливостей космічних супутників у цілях правоохоронної сфери. Перш за все це поясню-

ється технічними можливостями та фінансовою доцільністю. Але робота в цьому напрямі активно ведеться та є вже перші успіхи в передаванні супутникового зображення у режимі реального часу [19; 20]. Зважаючи на сучасний темп науково-технічного прогресу, досить швидко з'являться технічні можливості космічного моніторингу в правоохоронних цілях.

У ситуації, що склалась, вважається за необхідне активувати запровадження інформаційних технологій у роботу правоохоронних органів. Тим більше, що свою користь інформаційні системи та програми доводять вже давно. Зокрема основні переваги інформаційно-аналітичних систем наведено на прикладі Луганської моделі Інтегрованої інформаційно-аналітичної системи (ІААС), що активно використовувалася до 2014 року. Про її результативність свідчила щорічна практика, коли третину злочинів розкривали в буквальному сенсі не виходячи з кабінету. В інтегрованій інформаційно-аналітичній системі навіть збір первинної інформації про спосіб і обставини скоєння кожного злочину, особу злочинця, який покладається на АПС, зазнав істотних змін. Сам збір необхідної інформації та її аналіз здійснювався в рамках типових моделей, розроблених загальною теорією пізнання, криміналістикою і наукою ОРД. Але будь-яка типова модель формується з урахуванням минулого досвіду, представляє в узагальненому вигляді те, що десь колись було. А життя не стоїть на місці, злочинці вносять уроки з поразок, завданих правоохоронними органами, освоюють нові прийоми та форми протиправної діяльності. Тому при зборі й аналізі оперативно-розшукової інформації робиться постійна поправка на динамічність досліджуваних процесів, можливість появи нових організаційних форм злочинних об'єднань, удосконалення старих і розробки нових прийомів протидії проведенню ОРЗ і розслідування в цілому [21, с. 9].

Завдяки відпрацьованим технологіям за 9 місяців тільки трьома співробітниками одного з підрозділів УІТ ГУМВС в Луганській області (відділу ОРІОН) було розкрито 297 тяжких і особливо тяжких злочинів, розслідування яких традиційними методами виявилось безуспішним (розслідування було припинено у зв'язку з невстановленням винного). Серед них – убивства (зокрема подвійні), розбійні напади, грабежі, торгівля зброєю, тяжкі наркозлочини тощо. При цьому нерідко первинна інформація про злочинців взагалі спочатку відсутня в інформаційних масивах, а сама система була безпосереднім джерелом нової інформації про осіб. Однак повнокровного поширення в інших областях України ІААС не отримала. Більше того, втручання впливових корумпованих осіб з оточення колишнього президента В. Януковича, які відчували загрозу своїй безпеці, призвело до істотного зниження ККД Луганської системи - директивним шляхом були штучно трансформовано облікові показники її роботи.

Висновки. Будучи реалістами, змушені констатувати, що запровадження нових технологій у вітчизняних правоохоронних органах є на всьому низькому рівні. Навіть давно використовувані в інших країнах прийоми та способи застосування інформаційних технологій не стали

предметом оперативно-розшукової науки, а відповідно і її тактики. І криміналістика, і наука оперативно-розшукової діяльності в абсолютній більшості оперують типовими, найбільш поширеними слідчими й оперативно-розшуковими версіями, що знаходять віддзеркалення у відповідних шаблонних методиках. На освоєння останніх має бути орієнтований навчальний процес у вишах та інших навчальних закладах. Так, переважна маса злочинів, при зрозумілих варіаціях, здійснюються за стандартними схемами й застосування типових методик дозволяє їх розкрити. Але за сучасного підходу до збереження кадрового потенціалу, про який згадувалося раніше, це вкрай важко реалізувати. На сьогодні в органах МВС відбулося масове вимивання висококваліфікованих кадрів, середній стаж практичних працівників неприпустимо низький. Звідси відповідна статистика розкриття злочинів.

Використані джерела:

1. Жмудяк Л.М., Жмудяк А.Л. Программа диагностики заболеваний // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.swsys.ru/index.php?page=article&id=2341>. - Назва з екрана.
2. Обзор: ИТ в здравоохранении 2014 // [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.cnews.ru/reviews/publichealth2014/articles/po_pomogaet_povysit_kachestvo_meditainskoj_diagnosticski. - Назва з екрана.
3. Раскрыто настоящее назначение игры Pokemon Go // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://nk.org.ua/geopolitika/raskryito-nastoyaschee-naznachenie-igryi-pokemon-go-63634>. - Назва з екрана.
4. Новая полиция: как переобразование выдали за реформу // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://from-ua.com/news/379693-novaya-policiya-kak-pereodevanie-vidali-za-reformu.html>. - Назва з екрана.
5. Статистика кричит - реформа полиции провалилась, - мнение эксперта // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://newsnetwork.tv/movie/11468/>. - Назва з екрана.
6. Козаченко О.І. Зарубіжний досвід співпраці поліції з громадянами та використання їх допомоги в оперативно-розшуковій діяльності / 90 років карному розшуку України та проблеми вдосконалення його діяльності в сучасних умовах боротьби зі злочинністю. Вісник Луганського держ. універ. внутр. справ імені Е.О. Дідоренка. Спец. випуск № 2, частина 2. Луганськ 2009. - С. 35-47.
7. Police. - 2001. - September. - P. 24-27.
8. Выявление преступников с помощью информационных технологий [Текст] // Борьба с преступностью за рубежом. Информбюллетень. - М.: ВНИТИ, 2003. - № 6. - С. 19-23.
9. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация. Теоретические основы информационно-прогностического обеспечения оперативно-розыскной и профилактической деятельности органов внутренних дел по борьбе с организованной преступностью [Текст] / С.С. Овчинский. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 367 с.

10. Демянчук Е.В. Мониторинг сети Интернет как мероприятие, проводимое с целью получения оперативно значимой информации [Текст] / Е.В. Демянчук // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. - К.: Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2006. - С. 171-178.

11. Хірсіні А.В. Удосконалення автоматизованих інформаційно-пошукових систем, які використовуються у боротьбі з організованою злочинністю [Текст] / А.В. Хірсіні // Право України. - №6. - 2004. - С.55-60.

12. Поиск человека по фотографии - это реальность [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://softopirat.com/main/399-poisk-cheloveka-po-fotografii-yeto-realnost.html>. - Назва з екрана.

13. По фото в соцсети можно узнать о человеке все! [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://3rm.info/publications/13829-po-foto-v-socseti-mozhno-uznat-o-cheloveke-vse.html>. - Назва з екрана.

14. Создана программа для поиска человека в Интернете по фото [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zhzh.info/blog/2011-11-13-3096>. - Назва з екрана.

15. The New York Times, July 17, 1962.

16. Армия США полностью зависит от спутников // [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://genocid.net/news_content.php?id=4470. - Назва з екрана.

17. Как Пентагон готовится к новой космической войне // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/future/kak-pentagon-gotovitsya-k-novoy-kosmicheskoy-voyne-11052016224400>. - Назва з екрана.

18. 12 тысяч космических спутников под контролем. России не страшны звездные войны // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://tvzvezda.ru/news/forces/content/201503051818-pdbu.htm>. - Назва з екрана.

19. Планета Земля в реальном времени // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.infokart.ru/planeta-zemlya-v-realnom-vremeni/>. - Назва з екрана.

20. Космос ближе, чем кажется. Что могут рассмотреть спутники-шпионы // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zeleniykot.livejournal.com/47205.html>. - Назва з екрана.

21. Гуслицкий В.С., Задорожный Ю.А., Розовский Б.Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Монография. - Луганск: Изд-во Элтон-2, 2008. - 136 с.

Бочковой А.В. Игнорирование информационно-технического прогресса органами досудебного расследования в Украине: хроническая черта или временное явление?

В статье рассматриваются основные информационно-технические достижения, которые могут использоваться органами досудебного расследования при выявлении и расследовании преступлений. Указывается на недостаточность использования информационно-технических средств при досудебном расследовании, что негативно влияет на эффективность такой деятельности. Особенно недостаток информационно-технического обеспечения заметен

при дефиците опытных специалистов, что является результатом неудачной кадровой политики, осуществляемой руководством МВД Украины.

Ключевые слова: информация, информационно-технические средства, информационно-техническое обеспечение, досудебное расследование, информационная система, компьютерная разведка, анализ, преступность, правопорядок, правоохранительная деятельность.

Bochkovyi O. Ignoring information and technical progress by the pre-trial investigation in Ukraine: chronic or temporary feature?

In the article the basic information and technological advances that can be used by the pre-trial investigation in the detection and investigation of crimes. Specifies the lack of use of information technology tools in pre-trial investigation, which affects the efficiency of such activity.

Analysis of recent publications and practice has shown that most of the civilized world has long recognized the importance and inevitability of information and technology in law enforcement, focusing on analytical component.

The possibilities of modern information and analytical systems in the public information space uses completely. And involvement in processing the information space of the Internet can significantly expand the potential of automated systems with greater ability detect and basic - forecasting criminal activities.

Moreover, new technologies make it possible to actively and productively to counter transnational crime due to lack of borders in the global network. Much easier interaction and communication between law enforcement agencies of different countries. For example, a wanted criminal can be set by applying one of program identification in a photo or video image. This experience is already practiced by certain foreign public and private agencies.

However, being realistic, have stated that the introduction of new technologies in domestic law enforcement is extremely low. Even long been used in other countries of the techniques and methods of application of information technologies do not become the subject of investigative science, and therefore its tactics. And criminalistics, science and operational activities operate in most typical, the most common investigative and operational-investigative versions, which are reflected in the relevant template techniques. In recent development should be focused educational process in universities and other educational institutions. Thus, the overwhelming majority of crimes, with obvious variations, carried on standard schemes, and use of standard techniques allows them to open. But with the current approach to the preservation of human resources, which indicated earlier, it is very difficult to implement. Now the Ministry of Internal Affairs was massive washout of qualified personnel, the average length of practitioners unacceptably low. From statistics on crime detection.

Key words: *Information, information and technical measures information and technical support, pre-trial investigation, information systems, computer intelligence, analysis, crime, law and order, law enforcement.*

**КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОГРАМНО-АПАРАТНІ ЗАСОБИ
РОЗПІЗНАННЯ ВЛАСНИКА ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ –
ЗАПОРУКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ**

У запропонованій статті обґрунтовано необхідність та доцільність облаштування службової вогнепальної зброї програмно-апаратними засобами ідентифікації законного користувача.

Надано огляд інноваційних розробок закордонних компаній Safe Gun Technology та Sentinel, які обладнують екземпляри вогнепальної зброї програмно-апаратними засобами ідентифікації законного користувача. З'ясовано переваги та недоліки кожної технічної розробки.

Встановлено виключну корисність криміналістичних програмно-апаратних засобів розпізнання власника вогнепальної зброї. Запропоновано прийняття таких засобів на озброєння правоохоронних органів.

Ключові слова: *вогнепальна зброя, попередження незаконного застосування вогнепальної зброї, засоби розпізнання власника зброї, ідентифікація власника вогнепальної зброї.*

Постановка проблеми. Для якісного виконання завдань, покладених на Національну поліцію України із забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності [1] та іншого, її підрозділи забезпечуються спеціальними засобами та вогнепальною зброєю. Цілодобово тисячі поліцейських, екіпировані вогнепальною зброєю, у складі різноманітних організаційних форм виконують посадові обов'язки. Інтенсивність спілкування зі специфічними категорично налаштованими елементами сучасного українського суспільства є об'єктивним фактором, що реально підвищує вірогідність випадків використання чи застосування вогнепальної зброї. І дійсно, на практиці під час надання поліцейських послуг виникають непоодинокі ситуації, коли втрачається службова вогнепальна зброя, наприклад, унаслідок нападу на поліцейського або невдало проведеного затримання правопорушника. Не маючи засобів розпізнання власника, така вогнепальна зброя може бути негайно використана чи застосована відносно поліцейського, або пізніше, можливо, і для вчинення будь-якого кримінального правопорушення.

Проблема унеможливлення або обмеження можливості використання чи застосування вогнепальної зброї сторонніми особами заслуговує особливої уваги, оскільки загальновідомо – вказана зброя становить велику небезпеку для життя та здоров'я фізичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема є предметом дослідження як вітчизняних, так і закордонних вихідців, зброярів, експертів, криміналістів, серед яких: В.Є. Бергер, Р.С. Белкін, О.І. Вінберг, В.Ю. Владимиров, Б.М. Єрмоленко, М.М. Зюскін, Б.М. Комаринець, В.Д. Корма, В.В. Кубанов, Ю.М. Кубицький, Н.С. Кудінова,

С.Д. Кустанович, В.Н. Ладін, В.С. Мітричев, В.М. Плескачевський, О.Р. Росинська, Г.А. Самсонов, І.О. Сапожніков, М.Я. Сегай, Є.М. Тихонов, В.Ф. Черваков, В.Ю. Шепітько та інші. Вказана проблема є багатоаспектною і саме цим пояснюється широке коло її дослідників. Відповідне наукове підґрунтя, створене за участю названих осіб, належний рівень технічного розвитку сучасного суспільства разом складають достатню критичну масу для проведення подальших результативних досліджень щодо вирішення проблеми унеможливлення або обмеження можливості використання чи застосування вогнепальної зброї сторонніми особами. Однак, зазначений напрям наукових пошуків, на нашу думку, потребує більш докладного вивчення й детального дослідження щодо практичної корисності.

Формування цілей. Метою наукової статті є висвітлення доцільності й технічної можливості попередження незаконного застосування вогнепальної зброї криміналістичними програмно-апаратними засобами розпізнання власника.

Виклад основного матеріалу. Описана проблема не належить до сфери діяльності виключно працівників Національної поліції України. Схожі ситуації можуть мати місце при несенні служби працівниками Державної пенітенціарної служби України під час забезпечення охорони, ізоляції та нагляду за засудженими й особами, узятими під варту; перевірки додержання вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах і на прилеглих до них територіях [2]. Незаконне заволодіння вогнепальною зброєю з подальшим її протиправним застосуванням може мати місце в інших сферах суспільного життя, наприклад, знайомими або членами сім'ї власника мисливської зброї. І це вельми ймовірно, бо на сьогодні за даними МВС України в особистому легальному користуванні громадян знаходиться близько двох мільйонів одиниць вогнепальної зброї, зокрема, 992 тисячі одиниць нарізної зброї та 835 тисяч – гладкоствольної. Кількість нелегальної зброї в населення наразі складно встановити, однак, щороку правоохоронці вилучають у населення близько 200 тисяч одиниць нелегальної стрілецької зброї [3]. Певна частина вогнепальної зброї, що перебуває в незаконному обігу, викрадена зі складів і сховищ Збройних сил України, добута як «трофеї» унаслідок проведення масштабної антитерористичної операції на території Луганської та Донецької областей.

Для збереження контролю над вогнепальною зброєю розроблені жорсткі правила її носіння, перевезення та зберігання, однак, і їх буває недостатньо, щоб попередити незаконне заволодіння з можливим її застосуванням для вчинення злочинів. Існує багато способів попередження таких випадків, зокрема, і використання обмежувальних технічних засобів різних конструкцій.

З моменту появи більш-менш прийнятних, у технічному плані, зразків вогнепальної зброї винахідники та інженери-конструктори стали проводити винахідницькі пошуки, намагалися винайти якісь механічні (пере-

дові на той час) технічні пристосування та пристрої, які б унеможливили або обмежували можливість її використання сторонніми особами. Інженерна думка набувала втілення у вигляді потайних або прихованих пристроїв: важелів, кнопок, прапорців. Нам відомі зразки вогнепальної зброї, у яких використовувався такий охоронний засіб, як примітивний кодовий замок. На зброї розміщувалися кілька клавіш (інколи скритих), які давали змогу її застосування лише при натисканні тільки однієї «правильної» або кількох у певній послідовності чи комбінації. Указані, прості та вкрай ефективні механічні пристосування, не давали можливості особі, яка випадково заволоділа вогнепальною зброєю, її швидко застосувати. Однак, у зв'язку з незручністю вказаних пристроїв, масове розповсюдження вони не мали.

З виходом у 1977 році серії коміксів про Суддю Дредда, що стали дуже відомі та популярні в США та інших англійськомовних країнах, інтерес до питання щодо технічної можливості попередження незаконного застосування вогнепальної зброї засобами розпізнання власника спалахує з новою силою. Автори коміксів Джон Вагнер (John Wagner), Гордон Ренні (Gordon Rennie), Дейвід Бішоп (David Bishop) екіпірують суддю Дредда новітніми технічними розробками, серед яких – зразок універсальної вогнепальної зброї «Законодавець». Пістолет «Законодавець» – це особиста вогнепальна зброя, здатна вести автоматичний і напівавтоматичний вогонь, з ручним або автоматичним фокусуванням і прицілюванням, а також з вбудованим комп'ютером, здатним контролювати її роботу. Згадана зброя може працювати тільки із законним власником-суддею, відбиток долоні якого закладений у пам'ять зброї. За сюжетом коміксу при спробі неуповноважених осіб використати пістолет «Законодавець», він вибухає в руках цієї людини; в однойменному художньому фільмі «Суддя Дредд» – пістолет паралізує незаконного користувача потужним нейтралізуючим електричним розрядом [4]. Як бачимо, Джон Вагнер (John Wagner) при описі вигаданого літературного героя коміксів використав зовсім не вигадані, а підкріплені практичними дослідженнями криміналістичні розробки з дактилоскопії англійця Вільяма Гершеля (William James Herschel). Останній у 1877 році висунув гіпотезу про незмінність папілярного малюнка долоньних поверхонь шкіри людини, а пізніше виклав її в науковій праці «The origin of finger prints». Згодом дактилоскопія як метод реєстрації злочинців отримала визнання та була запроваджена в багатьох країнах на державному рівні [5, с. 19].

У 1977 році використання здобутків дактилоскопії для обмеження можливості застосування вогнепальної зброї сторонніми особами виглядало зовсім фантастично, але це був значний прорив у розумінні перспектив запровадження вказаних технологій. З того часу техніка й технології суттєво еволюціонували, і з'явилися відповідні передумови для втілення фантастичного проороцтва в реальність. Завдяки криміналістичному арсеналу ідентифікаторів людини, зокрема, було розроблено всілякі охоронні пристрої: автомобільні і мобіліза-

ри, дверні контролери доступу, а також інші види біометричних замків чи систем, принцип дії яких заснований на зчитуванні (скануванні) папілярного візерунка пальців рук та подальшої ідентифікації особи. Наведемо приклади найрозповсюджених систем:

1. Автомобільні охоронні системи торгівельних марок BIOC CODE®, BIOC CODE-AUTO®, RDU® - НВП «Лазерні системи», що представляють собою охоронні комплекси, підключені до сигналізації, контролеру центрального замку, до різних супутникових і радіоканальних систем стеження, що дозволяє визначити власника за його відбитком пальця та попередити спроби викрадення й несанкціонованого проникнення у транспортний засіб (фото 1) [6].

Фото 1. Автомобільна охоронна система BIOC CODE-AUTO 150 RDDK.

2. Дверні контролери доступу до приміщень мають свої особливості. Їх принцип дії той самий, але вони розраховані на багатьох користувачів і формують специфічну систему захисту приміщень від несанкціонованого проникнення. Такі переваги було оцінено юридичними особами з великою кількістю працівників. У цілях конфіденційності електронна система безпеки налаштована так, що папілярний візерунок пересічного працівника закладений до блоку пам'яті входних дверей будівлі, поверху та особистого кабінету. Саме така схема безпеки дозволяє зберігати службову інформацію шляхом обмеження доступу до робочих місць інших співробітників (фото 2) [7].

Фото 2. Стандартний дверний біометричний замок.

3. За аналогічним принципом працюють прилади для обліку робочого часу працівників. Під час входу/виходу на/з територію підприємства працівник прикладає палець до сканера, і комп'ютерна система фіксує початок/закінчення робочого періоду. Обсяг пам'яті подібних систем, за необхідності, розрахований на кілька сотень працівників. Описана науково-технічна розробка дозволяє певною мірою спростити пропускний режим (скоротити період фіксації кожного та заощадити кошти на оплату праці додаткового контролера), а також попередити маніпулювання з даними обліку робочого часу працівників.

4. Сканери ідентифікації користувача ноутбуку зазвичай оптичні, особливі тим, що повністю відповідають критеріям мобільності, автономності роботи та максимальній компактності. За принципом створення знімка папілярного візерунка вони поділяються на протяжні, як на фото 3 (коли палець необхідно самостійно притискати та протягати уздовж пристрою) та повноформатні, що виконують одномоментне зчитування крайньої фаланги пальця повністю.

Фото 3. Стандартний сканер для папілярних візерунків пальців рук у ноутбуці ASUS.

Узагалі, сканери за методом розпізнавання можна поділити на оптичні, ультразвукові, напівпровідникові (ємнісні, термальні й тензометричні). Технічні специфікації, завдання, вартість – усе це визначає можливість і доцільність використання систем ідентифікації фізичних осіб, обладнаних такими сканерами, у конструкції певних промислових виробів.

Як бачимо, системи безпеки, засновані на принципах дактилоскопії, набули визнання споживачів та зайняли певний сегмент на товарному ринку. Більше того, закордонні компанії, що спеціалізуються на виготовленні зброї, серед яких Safe Gun Technology [8] та Sentinel [9] уже почали розробки прототипів, обладнаних схожими захисними системами. На сьогодні вже є ряд патентів, які здійснюють захист інженерних рішень і надбань з елементами дактилоскопічної ідентифікації від протиправних посягань.

Інновації із захисту вогнепальної зброї у розвинених країнах визнано пріоритетним напрямом діяльності. І компанія Safe Gun Technology (США) поставила за мету розробити та впровадити у використання збройними силами країни й правоохоронними органами екземпляри вогнепальної зброї, що будуть обладнані програмно-апаратними засобами ідентифікації законного користувача. Такий засіб ідентифікації являє собою портативний сканер, блоки пам'яті та живлення, а також вузол, що блокує ударно-спусковий механізм. Вказані елементи вмонтовано в рукоятку екземпляра вогнепальної зброї. Принцип дії засобу ідентифікації такий: у блок пам'яті за допомогою сканера або через роз'єм вводиться папілярний візерунок законного користувача зброї; за потреби застосування вогнепальної зброї законний користувач бере її до рук і притискає раніше сканований палець до портативного сканера; за кілька часток секунди спеціальний сканер зчитує папілярний візерунок і передає його на блок пам'яті, де відбувається його обробка [10]; у разі прийняття позитивного рішення щодо ідентифікації законного користувача зброї ударно-спусковий механізм розблоковується. Далі правоохоронець чи військовослужбовець приводить її у готовність.

Фото 4. Напівавтоматична гвинтівка AR-15 з прототипом системи ідентифікації компанії Safe Gun Technology.

Розробники компанії Safe Gun Technology врахували і той факт, що зброя може використовуватися відразу декількома сотнями людей, наприклад, в армійських підрозділах. Для цього в пам'яті сканера передбачається можливість збереження до 20 тис. відбитків пальців. Компанія Safe Gun Technology вивела на ринок комплект з дооснащення одиниці вогнепальної зброї системою ідентифікації вартістю \$260 [11].

Дещо іншим технічним шляхом щодо безпеки користування вогнепальною зброєю пішли інженери Sentinel Inc. Вони розробили охоронну систему Identilock, яка складається з металевого корпусу зі сканером, блоком пам'яті та елементом живлення. Для застосування вогнепальної зброї

необхідно пройти аутентифікацію через притискання пальця руки до біометричного замка, що фіксує спускову скобу та спусковий гачок. Після притискання пальця замок розблоковується, і спускова скоба та спусковий гачок вивільнюються. За даними розробників пристрій може розпізнати кілька офіційних власників. Вартість такого біометричного замка складає \$200 [9].

Фото 5. Пістолет із біометричним замком охоронної системи Identilock Sentinel Inc.

Порівнюючи наведені закордонні розробки, зазначемо, що зразок вогнепальної зброї з умонтованою системою розпізнання компанії Safe Gun Technology, на нашу думку, є зручним та більш пристосованим до виконання функцій правоохоронних органів України.

Екземпляри вогнепальної зброї, що обладнані криміналістичними програмно-апаратними засобами ідентифікації законного користувача, як і будь-який виріб, мають свої переваги та недоліки. До останніх можна віднести: 1) вартість одиниці такої вогнепальної зброї буде в кілька разів більша, ніж «звичайної». Це призведе до збільшення в кілька разів сум витрат бюджетних коштів для купівлі та обслуговування арсеналу збройними силами країни та правоохоронними органами; 2) наявність додаткових вузлів (сканера, елемента живлення, блоку пам'яті та обробки, єднальних дротів, механізму для розблокування затвору тощо) негативно позначиться на масі одиниці зброї; 3) збільшення терміну та вартості утримання такої зброї в бездатному стані. Зокрема це потребує введення до штатного розкладу додаткових оплачуваних посад висококваліфікованих спеціалістів, які б підтримували належний рівень заряду в елементах живлення, проводили діагностику систем папілярної ідентифікації та інше, за необхідності; 4) урахування високий ступінь надійності кожного технічного вузла окремо та системи в цілому, не слід нехтувати можливими несправностями або помилками в роботі таких виробів, які можуть призвести до тяжких наслідків. Наприклад, при затриманні озброєних злочинців поліцейський намагається привести в готовність вогнепальну зброю, а система ідентифікації не «впізнає» законного користувача. Статистика

помилкової роботи системи, за даними компанії Safe Gun Technology, один випадок на тисячу ідентифікацій [11]. Такий збій системи може виникнути через пошкодження пальця руки правоохоронця, його забруднення; недостатній рівень живлення, особливо в зимовий період; підвищену вологість навколишнього середовища (дощ, водяний конденсат); для оптичних сканерів – недостатнє освітлення; для напівпровідникових сканерів – чутливість до сильних зовнішніх електричних перешкод і слабку захищеність поверхні. Частина недоліків, пов'язаних з підвищеною вологістю, зникає при герметичному заливанні спеціальними смолами.

До переваг вогнепальної зброї, обладненої криміналістичними програмно-апаратними засобами ідентифікації законного користувача, можна віднести: 1) відсутність можливості її застосування сторонніми особами, наприклад, стосовно поліцейського під час невеликого затримання; 2) зручність (економія часу при розблокуванні, відсутність додаткових ключів); 3) проста користувача (відсутність необхідності володіння спеціальними знаннями, уміннями та навичками); 4) надійність, що ґрунтується на принципі унікальності папілярного малюнка кожної людини; 5) комп'ютеризований контроль за приведенням зброї у готовність. Тобто, правоохоронець чи військовий уже не зможе приховати дату та час приведення у готовність, а також можливого застосування вогнепальної зброї. Такий контроль буде додатковим фактором стримування для попередження вчинення нерозважливих дій; 6) наявність можливості внесення до системи розпізнання папілярних візерунків усього особового складу підрозділу, що дозволить значно зменшити час екіпування та вирішить проблему використання вогнепальної зброї колег.

Висновки. Виходячи з аналізу національних профільних видань та спеціальної криміналістичної літератури, згаданий перспективний напрям попередження різноманітних кримінальних правопорушень, що можуть бути вчинені з вогнепальною зброєю, докладно невивчений і залишається майже недослідженим. Також встановлена відповідність криміналістичних програмно-апаратних засобів ідентифікації законного користувача, якими обладнується вогнепальна зброя, принципу науковості: бути «науково обґрунтованими і мати широко визнану наукову спроможність» [12, с. 179]; точність; достовірність результатів; відтвореність; доступність; ефективність; законність; допустимість; етичність; надійність; безпека; рентабельність.

З метою запобігання реалізації та використання продукції, небезпечної для життя, здоров'я та майна громадян, та відповідно до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [13] вважаємо за доцільне запропонувати проведення сертифікації таких засобів ідентифікації законного користувача зброї.

Також зазначимо, що керівництву національних правоохоронних органів доцільно розглянути можливість розробки (замовлення розробки) вітчизняних криміналістичних програмно-технічних засобів розпізнання

власника як обов'язкових та перспективних елементів охоронних систем службової вогнепальної зброї. Такі інновації виключно позитивно вплинуть на попередження незаконного застосування вогнепальної зброї; переведуть виконання функцій з надання поліцейських послуг на якісно новий рівень; зміцнять окремі галузі економіки країни через створення сотень робочих місць для спеціалістів, які будуть розробляти, виготовляти, монтувати, обслуговувати вказані наукоємні системи.

Використані джерела:

1. Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. - № 40-41. - ст. 379.
2. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 року № 2713-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 30. - ст. 409.
3. МВС: у громадян України легально перебуває близько мільйона одиниць вогнепальної зброї [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1468111-mvs-u-gromadyan-ukrayini-legalno-perebuvaye-blizko-milyona-odinit-zvognepalnoyi-zbroyi>.
4. 2000 AD (comics) [Електронний ресурс] – Режим доступу : [https://en.wikipedia.org/wiki/2000_AD_\(comics\)](https://en.wikipedia.org/wiki/2000_AD_(comics)).
5. Торвальд Ю. Век криминалистики / Юрген Торвальд. – Москва: Издательство «Прогресс», 1991. – 203 с.
6. Инструкция по установке и программированию системы BIOCODE-AUTO 150 RDDK. – 2005. – 14 с.
7. Биометрические дверные замки [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sigadoma.ru/umnyj-dom/biometricheskie-dvernyie-zamki.html>
8. Сайт Safe Gun Technology Inc. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.safeguntechnology.co>.
9. Сайт компанії Sentinel Inc. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://getidentilock.com/>
10. «Умное оружие» распознает своего владельца [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.novate.ru/news/2146/>
11. Smart Gun Technology Is Improving, But Are Gun Owners Ready? [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://aplus.com/a/Smart-Gun-Technology-Improving-Are-Gun-Owners-Ready?so=L4zowZMkENgEbWNgpYinnV&ref=ns>.
12. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / И.А.Возгрин. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 475 с.
13. Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 року № 124-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. - № 14. - ст. 96.

Горбанёв И.Н. Криминалистические программно-аппаратные средства распознавания владельца огнестрельного оружия – залог обеспечения общественной безопасности

В предлагаемой статье обосновывается необходимость и целесообразность оснащения служебного огнестрельного оружия программно-аппаратными средствами идентификации законного пользователя.

Представлен обзор инновационных разработок иностранных компаний Safe Gun Technology и Sentinel, которые оснащают экземпляры огнестрельного оружия программно-аппаратными средствами идентификации законного пользователя. Установлены преимущества и недостатки каждой технической разработки.

Установлена исключительная полезность криминалистических программно-аппаратных средств распознавания владельца огнестрельного оружия. Предложено принятие таких средств на вооружение правоохранительных органов.

Ключевые слова: *огнестрельное оружие, предупреждение незаконного применения огнестрельного оружия, средства распознавания владельца оружия, идентификация владельца огнестрельного оружия.*

Gorbanev Igor Forensic software and hardware for recognition of a firearms owner – the key to public safety

In the article based on the characteristics of the tasks and functions of the National police of Ukraine and other law enforcement units, information is shown about certain risks the occurrence of situations where lost a service firearm. Stated that without the means of recognition of the owner of such firearms can be immediately used or applied in respect of the police, or later, perhaps, for the Commission of any criminal offense.

In the manuscript is illuminated expediency and technical possibility of preventing illegal use of firearms forensic program and hardware recognition owner.

Given statistics on the number of firearms that are legal in personal use of citizens, as well as the approximate number of units of illegal small arms. Mentioned historical facts about the restrictive technical tools of different designs (the vast majority of the motor), which made it impossible or restricted the opportunity of the use of firearms by unauthorized persons. Also given mention in the literature on these technical means. Characterized by different security devices, based on the achievements of fingerprinting: automotive mobilizer, door access controllers, as well as other types of locks or biometric systems, whose operation is based on the reading (scanning) of papillary pattern of the fingers and further identification.

Presents a review of innovative developments of foreign companies Safe Gun Technology and Sentinel, which equip instances firearms software and hardware identify the legitimate user. Given the concept such funds, the description of its functioning. Comparing forensic software and hardware identify the legitimate user that are mounted on firearms, the advantages and disadvantages of each technical developments.

Established the exceptional utility forensic software and hardware detection firearms owner. Proposed certification of such means of identifying the legitimate user of weapons and taking them on Board. Attention is accented on the necessity and feasibility of national developments in this direction.

Key words: *firearms, prevention of illegal use of firearms, means of recognition of the owner of the weapon, identification of the owner of the firearms.*

УДК 343.132 (100)

В.Г. Дрозд,
Л.Л. Патик**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ
ОСОБИСТОЇ ПОРУКИ**

У статті розглянуто поняття, сутність та процесуальний порядок застосування особистої поруки відповідно до кримінального процесуального законодавства України. Установлено, що процесуальний порядок обрання такого запобіжного заходу не достатньо чітко визначений у КПК України. Запропоновано та наведено послідовність обрання запобіжного заходу у вигляді особистої поруки. Зосереджено увагу на особі поручителя. Наведено права та обов'язки, що роз'яснюються поручителю при обранні особистої поруки, а також причини відмови поручителя взяти на себе такі зобов'язання.

Ключові слова: *запобіжні заходи, особиста порука, поручитель, зобов'язання поручителя, умови застосування.*

Постановка проблеми. Правова реформа в Україні покликана забезпечити підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі із злочинністю і якісно підвищити рівень захисту конституційних прав громадян. Із прийняттям нового кримінального процесуального кодексу України суттєво змінилася законодавча регламентація підстав, умов і порядку застосування запобіжних заходів, і особиста порука не є винятком. Зберігши деякі положення КПК 1960 року, законодавець, використавши передовий світовий досвід, значно модернізував їх і сформулював групу цілковито нових кримінальних процесуальних правил. Такі зміни зумовлюють необхідність ретельного вивчення відповідних новел, узагальнення практики їх застосування, розробку пропозицій із подальшого вдосконалення законодавчої регламентації, а також рекомендацій щодо застосування норм глави 18 КПК України «Запобіжні заходи, затримання особи».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутності особистої поруки приділяли увагу багато вчених-процесуалістів. Окремі питання, що стосуються підстав, процесуального порядку обрання та інших проблем особистої поруки досліджували такі науковці, як: Н. В. Бушина, О. Г. Васильєва, С. І. Вершиніна, Т. В. Данченко, Г. М. Доросінська, А. В. Захарко, Е. К. Кутуєв, О. О. Левендаренко, О. В. Медведєва, В. О. Михайлов, Н. В. Ткачева, Р. З. Шамсутдинова та ін. Однак залишаються прогалини та проблемні питання в розумінні сутності зазначеного запобіжного заходу, процесуального порядку його обрання, вимог до поручителів тощо, на чому слід зупинитися докладніше.

Формування цілей. Мета статті – розгляд проблем процесуального порядку обрання такого запобіжного заходу як особиста порука.

Виклад основного матеріалу. Особиста порука – це запобіжний захід, суть якого полягає в наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладде-

них на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу [1, с. 96].

Процесуальний порядок обрання зазначеного запобіжного заходу недостатньо чітко встановлений КПК України, що тягне за собою певні недоліки під час правозастосовної діяльності. Так, особиста порука ґрунтується на тому, що за належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого відповідають інші особи – поручителі, які, зазвичай, мають особисті чи службові зв'язки з особою, за яку вони поручились, і морально можуть впливати на неї. Тому особиста порука є однією з процесуальних форм залучення громадськості до перевиховання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Проте правовий механізм залучення таких осіб у новому КПК відсутній, що не дає чіткої уяви про вимоги відносно особи, що може бути поручителем, так і до процесуального відображення появи такого суб'єкта в кримінальному провадженні.

На поручителя покладається обов'язок забезпечити не лише явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу, а й виконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків відповідно до ст. 194 КПК, зокрема: утримуватися від спілкування із будь-якою особою, не відвідувати визначені місця, пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності, докласти зусиль до пошуку роботи або для навчання тощо. Законодавець прямо покладає на поручителя обов'язок доставити підозрюваного (обвинуваченого) до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу.

Правовий механізм реалізації вказаної норми поручителем у КПК відсутній. У разі відмови підозрюваного з'являтися до слідчого, прокурора або невиконання певного режиму поведінки, практичне виконання особистої поруки не уявляється можливим, оскільки не тягне за собою для підозрюваного ніяких правових наслідків, окрім заміни запобіжного заходу на більш суворий.

Особа поручителя має визначитися за сумісною згодою як підозрюваного, обвинуваченого, так і поручителя. Насамперед вони мають заслугувати на довіру один до одного. Етимологія визначає «поруку» як «запевнення, гарантія в чомусь; взята на себе відповідальність за когось. Давати поруку за когось – ручатися за когось – що-небудь; брати на себе відповідальність за когось» [2, с. 426].

Особа, яка має стати поручителем, має знати й усвідомлювати як обов'язки, що висуваються до неї законодавцем, так і відповідальність, яка очікує її у випадку невиконання таких обов'язків. У такому разі виникає необхідність щодо роз'яснення особі, яка має бути поручителем, її прав та обов'язків.

Вважаємо, що таке роз'яснення має робитися слідчим, прокурором на стадії досудового розслідування до звернення з відповідним клопотанням до суду, з обов'язковим фіксуванням цього у відповідному протоколі. Також вважаємо необхідним ознайомлення підозрюваного, обвинуваченого

зі змістом вказаного протоколу. Лише після усвідомлення особою своїх прав і обов'язків та її письмової згоди стати поручителем можна звертатися до слідчого судді з клопотанням про застосування особистої поруки.

Аналогічною буде процедура щодо процесуального залучення до кримінального провадження інших поручителів, якщо виникне така потреба.

Отже, умови застосування такого запобіжного заходу є складними за змістом і включають такі фактори:

– поручителями можуть бути особи, які заслуговують на довіру – повнолітні громадяни з високими моральними якостями, що є соціально адаптованими, сумлінно ставляться до роботи та виконання громадських обов'язків, мають авторитет у колективі чи за місцем проживання, користуються повагою у підозрюваного, обвинуваченого та можуть завдяки цьому реально забезпечити його належну поведінку та явку до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу. Ці дані можуть встановлюватися шляхом витребування характеристик на поручителів, довідок;

– кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. Максимальна кількість поручителів законом не обмежена. Проте на відміну від КПК 1960 року, у якому було передбачено не менше двох поручителів, чинний КПК дозволяє залучення й одного поручителя, якщо він заслуговує на особливу довіру. Такою особою може бути народний депутат України, особа, яка відзначена державними нагородами тощо;

– цей запобіжний захід може бути застосовано лише за клопотанням або за згодою поручителів. Громадяни, які виявили бажання взяти на себе відповідні зобов'язання, мають подати про це письмову заяву слідчому, який перевіряє дані про особу поручителя та його взаємини з підозрюваним.

При обранні особистої поруки поручителеві має бути роз'яснено: 1) у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа; 2) передбачене законом покарання за його вчинення; 3) обов'язки поручителя, а також те, що в разі їх невиконання на нього накладається грошове стягнення в розмірі, визначеному ч. 5 ст. 180 КПК (залежно від тяжкості покарання, яке загрожує підозрюваному, обвинуваченому, за вчинення кримінальне правопорушення – від 2-х до 50 розмірів мінімальної заробітної плати); 4) право поручителя відмовитися від взятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, що тягнуть за собою його відповідальність.

При застосуванні особистої поруки як запобіжного заходу поручитель дає письмове зобов'язання про те, що він ручається за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК і зобов'язується за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу. Зокрема в ч. 2 ст. 202 КПК визначено, що в разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варті негайно після надання його поручителями визначеного зобов'язання.

Якщо поручитель пересвідчиться, що він не може гарантувати належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, то він має забезпечити його явку до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну запобіжного заходу на інший. Причини відмови поручителя від взятих на себе зобов'язань можуть бути різними: неналежна поведінка підозрюваного, обвинуваченого, переїзд поручителя в інше місце проживання, його тривале відрадження тощо.

При своєчасному повідомленні про відмову від поруки та забезпеченні явки підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду з поручителя знімається відповідальність за неналежну поведінку підозрюваного, обвинуваченого.

Контроль за виконанням зобов'язань про особисту поруку здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду – прокурор.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у листі від 04.04. 2013 № 511-550/0/4-13 «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» Головам апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим роз'яснив, що «При обранні такого запобіжного заходу слідчий суддя, суд має враховувати, що наявність одного поручителя може бути визнана достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру (народний депутат України, депутат місцевої ради, особа, яка відзначена державними нагородами тощо) [3].

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) взагалі нічого не сказано про право поручителів на забезпечення безпеки. Проте роль поручителя (у разі застосування такого запобіжного заходу) набуває особливого значення в кримінальному судочинстві, особливо у тих випадках, коли поручителями виступатимуть працівники суду та правоохоронних органів. Чинне кримінально-процесуальне законодавство цього не забороняє. Чи можна в такому випадку забезпечувати їх безпеку згідно із Законом «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»? Однозначної відповіді немає. Доречно було б також передбачити в ст. 180 КПК України складання відповідного протоколу про ознайомлення з правами та обов'язками поручителя, у якому розкрити зміст належної поведінки, відносно якої застосовується такий запобіжний захід як особиста порука. Ці законодавчі прогалини мають бути ліквідовані шляхом внесення відповідних законодавчих змін до КПК і на цьому слід зупинитися докладніше.

Отож, доцільним було б внесення до п. «в» ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» відповідних доповнень, виклавши її у такій редакції: «Право на забезпечення безпеки... за наявності відповідних підстав мають: ... в) підозрюва-

ний, обвинувачений, захисники і законні представники; поручителі й заставодавці».

На підставі викладеного вважаємо, що обрання запобіжного заходу у вигляді особистої поруки має відбуватися в такій послідовності:

1. Наявність кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань, у рамках якого застосовується запобіжний захід.

2. Наявність у матеріалах кримінального провадження достатніх доказів, що вказують на склад кримінального правопорушення в діях певної особи, є підставою для початку процедури обрання запобіжного заходу та спонукають слідчого, прокурора здійснити передбачені законом дії щодо його застосування.

3. Визначення слідчим, прокурором виду запобіжного заходу, який має бути обраний відносно підозрюваного або обвинуваченого з урахуванням обставини, що його обумовлюють, мети й підстав такого застосування, тобто особистої поруки.

4. Пошук (або визначення) слідчим, прокурором особи, яка може бути поручителем з письмовим відображенням таких дій у відповідних документах (листі слідчого, прокурора до певної посадової або фізичної особи; клопотанні або заяві посадової чи фізичної особи на ім'я слідчого, прокурора тощо).

5. Вивчення слідчим, прокурором та відображення в матеріалах кримінального провадження відомостей про особу поручителя, зокрема: а) віку та стану здоров'я (у тому числі відсутність психічних, алкогольних та наркологічних хвороб); б) наявність постійного місця роботи та проживання; в) відсутність судимостей; г) характеристик з місця роботи та проживання; д) майнового стану поручителя; е) інших даних, що мають значення для визначення особи поручителем.

6. Письмове роз'яснення особі, яка має бути поручителем, його прав та обов'язків з обов'язковим фіксуванням його у відповідному протоколі. Отримання її письмової згоди стати поручителем. Ознайомлення підозрюваного, обвинуваченого зі змістом вказаного протоколу.

7. Складання слідчим, прокурором клопотання про застосування запобіжного заходу. У разі складання клопотання слідчим, надання його прокуророві для погодження.

8. Ознайомлення підозрюваного з клопотанням, надання йому копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування особистої поруки, не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання.

9. Звернення із відповідним клопотанням до слідчого судді місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування.

10. Забезпечення слідчим участі в судовому засіданні необхідних учасників, у тому числі підозрюваного і поручителя (поручителів).

11. Розгляд слідчим суддею клопотання про застосування запобіжного заходу та прийняття рішення щодо обрання певного запобіжного заходу.

12. Отримання ухвали слідчого судді про застосування особистої поруки.

13. Оголошення та негайне вручення підозрюваному копії ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки із складанням відповідного протоколу.

14. Письмове роз'яснення підозрюваному його обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України зі складанням відповідного протоколу.

15. Письмове роз'яснення під підпис поручителю: у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа; передбачене законом покарання за його вчинення; обов'язки поручителя та наслідки їх невиконання; право на відмову від прийнятих на себе зобов'язань і порядок реалізації такого права.

16. Виконання обов'язків підозрюваним та поручителем.

Указаний алгоритм дій при обранні запобіжного заходу у вигляді особистої поруки є певною мірою стереотипним для всіх інших неізоляційних запобіжних заходів за незначними винятками й може бути використаний слідчими працівниками практичних підрозділів органів внутрішніх справ.

Проблемні питання застосування особистої поруки в процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень у сучасних умовах викликали широку дискусію серед фахівців у галузі кримінального процесу та практиків, а також появу цілої низки законопроектів щодо вдосконалення практики застосування цього запобіжного заходу.

Так, у проекті Закону України від 25.03.2014 №4444-1 народного депутата України Москаля Г.Г. було запропоновано, що «Запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання та особистої поруки застосовуються під час досудового розслідування слідчим, а під час судового провадження – судом. Усі інші запобіжні заходи, передбачені цим Кодексом, застосовуються під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора». У цій частині вказаний законопроект є позитивним і заслуговує на законодавчу реалізацію.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що одним із шляхів вирішення проблем неізоляційних запобіжних заходів у процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень є внесення до КПК України необхідних змін щодо обрання в процесі досудового розслідування хоча б окремого виду запобіжних заходів, такого як особиста порука, надавши слідчому або самому прокуророві право приймати рішення щодо обрання таких запобіжних заходів самостійно шляхом винесення відповідних постанов, які підлягатимуть оскарженню слідчому судді у встановленому законом порядку в разі незгоди із цим рішенням підозрюваного. А викладений у статті алгоритм дій при обранні запобіжного заходу у вигляді особистої поруки слугуватиме зразком для всіх інших неізоляційних запобіжних заходів і може використовуватися слідчими ОВС.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство з змінами та доповненнями станом на 01 квіт. 2013 р.: (ОФЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛІВОДА А. В., 2013. – 328 с. – (Кодекси України).

2. Загнітко А. П. Великий тлумачний словник : Сучасна українська мова від А до Я / А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. – Д. : БАО, 2008. – 704 с.

3. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 511-550/0/4-13 від 04.04.2013 «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/Інформаційний%20лист%20від%2004.04.2013%20р.doc>

Дрозд В. Г., Патык Л. Л. Процессуальный порядок применения лично-поручительства

В статье рассмотрены понятие, сущность и процессуальный порядок применения личного поручительства в соответствии с уголовным процессуальным законодательством Украины. Установлено, что процессуальный порядок избрания такой меры пресечения не достаточно четко определен в УПК Украины. Предложен и приведен алгоритм действий по избранию меры пресечения в виде личного поручительства. Сосредоточено внимание на личности поручителя. Приведены права и обязанности поручителя и причины отказа поручителя взять на себя такие обязательства.

Ключевые слова: *меры пресечения, личное поручительство, поручитель, обязательства поручителя, условия применения.*

Drozd V. G., Patyk L. L. Procedure the procedure for application of personal guarantee

The article examines the concept, nature and procedure of the application of personal surety in accordance with the criminal procedural legislation of Ukraine.

It is established that the procedure of the election indicated a preventive measure not sufficiently clearly defined in the Criminal procedure code of Ukraine, which entails certain disadvantages during enforcement activities.

Delineated the duty of the surety to ensure the attendance of the suspect or accused in pre-trial investigation body or the court at first about the request and also execute these individuals assigned to other duties according to article 194 of the CPC of Ukraine. It focuses on the lack of a legal mechanism of implementation of this norm by the guarantor to the CCP.

Set out the factors that reveal the contents of the conditions of application of such measure of restraint as a personal guarantee. The sequence of election of a measure of restraint in the form of personal guarantees. The authors concluded that the algorithm of actions at election of a preventive measure in the form of personal guarantees is to a certain extent stereotyped for all other nethosting preventive

measures with minor exceptions, and can be used by the investigating workers of practical subdivisions of internal Affairs bodies.

It focuses on the person of the surety. So, given rights and responsibilities are explained to the guarantor at the election of the personal guaranty as well as the reasons for the refusal of the surety to assume such obligations.

It is established that in the Criminal procedure code of Ukraine is not provided on the right of the guarantors to the security. This is especially true of cases where the guarantors will be made by the judiciary and law enforcement agencies. Attention is drawn to the draft Law, in which the measure of restraint in the form of personal guarantees are during the pre-trial investigation the investigator, and during judicial proceedings – by the court. All other measures provided for by this Code shall be applicable during pre-trial investigation the investigating judge at the request of the investigator agreed with the Prosecutor, or upon motion by the Prosecutor and during court proceedings – the court at the request of the Prosecutor. It is established that in this part of the bill is positive and should be on legislative implementation.

Key words: *preventive measure personal guarantee, the guarantor, the obligations of the guarantor, the terms of use.*

УДК 343.985(477)

**А.М. Кислий,
В.А. Мазійчук**

МІСЦЕ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ, ЩО ВЧИНЮЄТЬСЯ В АПК УКРАЇНИ, У ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Статтю присвячено питанням визначення місця неправомірної вигоди, що вчинюється в АПК України, у загальній системі протидії економічній злочинності та формулюванню пріоритетних завдань для підрозділів захисту економіки Національної поліції України щодо протидії неправомірній вигоді в агропромисловому комплексі України.

Ключові слова: *економічна злочинність, неправомірна вигода, агропромисловий комплекс України, оперативні підрозділи, департамент захисту економіки Національної поліції України.*

Постановка проблеми. Аналізуючи думки аграрних експертів, починаеш вбачати риси того, що формування аграрної політики в Україні дещільшого не пов'язано з потребами галузі, а спрямовано на можливості чиновників заробити на певних "оборутках".

У квітні 2015 року представники Transparency International Україна, ПриватБанку, РwС Україна та GfK Україна довели до громадськості дані дослідження щодо уявлення про корупцію українським бізнесом за останні півроку. Незважаючи на всі показові арешти та резонансні викриття злочинців-високопосадовців, представники бізнесу вважають, що в цілому ситуація погіршилась. Серед досліджуваних сфер виділили: сільське господарство, промисловість, торгівлю, транспорт та зв'язок, інші

галузі економіки. Найбільшу кількість негативних голосів респондентів щодо погіршення ситуації набрало сільське господарство (на це вказало 30,9 % респондентів, 59, 5 % зазначило, що ситуація не змінилася й тільки 9,6 % респондентів підтвердили покращання ситуації). До речі, сфера промисловості вказує на погіршення – 26,6 % респондентів, торгівля 27,4 %, транспорт та зв'язок – 22,6 %, інші галузі економіки – 26,6 %. Як повідомляється, усього 15,1% з 2741 опитаного бізнесмена вважає, що Україна стала менш корумпованою державою, водночас погіршення ситуації відзначили 27,7% респондентів. Більшість - 57,7% вважають, що ніяких змін не відбулось. Підсумовано, що український бізнес чекає від влади не театралізованих вистав з арештом чиновників безпосередньо на засіданні Кабміну, а реальних змін у боротьбі з корупцією.

Серед найбільш жадібних до легких грошей державних органів традиційно випереджає податкова інспекція. Більше чверті бізнесменів з числа опитуваних зізнались, що стикалися з корупційними вимогами; саме податківців й визначили як головних хабарників України. Частіше всього вимагають неправомірну вигоду при перевірках, дещо менше нав'язують послуги при оформленні документів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оперативно-розшукової протидії неправомірній вигоді досліджувалися українськими науковцями, серед яких можна виділити праці Антонова К.В, Василичука В.І., Горбачевського В.Я.; Долженкова О.Ф.; Козаченка О.І.; Корнієнка М.В.; Литвиненка В.І.; Нікіфорчука Д.И.; Николаюка С.І.; Ортинського В.Л.; Перепелиці М.М.; Пчолкіна В.Д.; Сервельського І.В.; Снігерьова О.П.; Шинкаренка І.Р.

Проте, на наш погляд, питання уявлення про місце неправомірної вигоди, що вчинюється в АПК України, у загальній системі протидії економічній злочинності та пріоритетні завдання для підрозділів захисту економіки Національної поліції України вивчені й розроблені недостатньо повно, і сьогодні, як ніколи, потребують пильної дослідницької уваги.

Формування цілей. Мета статті визначити місце неправомірної вигоди, що вчинюється в АПК України, у загальній системі протидії економічній злочинності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних досліджень і практичної діяльності оперативних підрозділів, що здійснюють протидію злочинам у сфері економіки, у тому числі на об'єктах промисловості АПК, свідчить про ту значимість, що приділяється питанням викриття злочинної діяльності, пов'язаної з неправомірною вигодою. За даними оперативних підрозділів Національної поліції України та Служби безпеки України суми грошових коштів, інші матеріальні винагороди, що використовуються на неправомірну вигоду, майже прирівнюються до сум, пов'язаних з усіма видами викрадань.

Проведений аналіз статистичних даних свідчить, що в 2013 році в агропромисловому комплексі викрито 952 злочини - у сфері службової діяльності, у тому числі 79 фактів отримання неправомірної вигоди та 587 - розкрадання і привласнення майна посадовими особами суб'єктів господарювання [2].

За 2014 рік в АПК викрито 711 злочинів у сфері службової діяльності, зокрема 81 факт отримання неправомірної вигоди та 600 - розкрадання і привласнення майна посадовими особами суб'єктів господарювання [3].

За 2015 рік в АПК викрито 857 злочинів у сфері службової діяльності, у тому числі 93 факти отримання неправомірної вигоди.

Як стверджує головний аналітик Української аграрної асоціації Мар'ян Заблоцький, корупція з боку контролюючих органів на аграрному ринку існувала завжди. За оцінками асоціації за 2013-2015 роки аграрії втратили на неправомірній вигоді в середньому за рік від 3 до 4 млрд грн.

На думку більшості дослідників, найбільш розповсюдженими є схеми, коли законодавством створюються нікому не потрібні процедури й дозвільні документи. Саме видача таких документів майже завжди супроводжується корупцією. Йдеться про сертифікати якості зерна, технічному огляді сільськогосподарської техніки й реєстрації прав аренди на земельні ділянки.

Як стверджують дослідники, щороку вимагання неправомірної вигоди за отримання сертифіката якості зерна складає близько 1 млрд грн [4].

Можливість збагатитися на сертифікаті якості передбачена законодавством. Державна інспекція сільського господарства, яка видає цей документ, має три дні на те, щоб його виписати. При цьому відлік часу починається тільки після того, як зерно завантажено у вагон або на інший транспортний засіб. Очевидно, що трейдери в простоях, особливо в умовах постійної нестачі вагонів-зерновозів, не зацікавлені. Виходить, що ви завантажили зерно, поставили його на рейки і вас ставлять перед вибором: або чекаєте три дні, або можете неофіційно домовитись. При цьому експерти підкреслюють той момент, що за своєю суттю сертифікат якості зерна є безглуздим документом, оскільки незалежно від того, що напишуть в лабораторії про товар, він все одно відправиться в пункт призначення.

Деякі зауваг щодо земельного питання. Найкорумпованіша складова АПК - земельні стосунки. З 01 січня 2013 року в українському законодавстві сталися серйозні зміни - набув чинності закон "Про державний земельний кадастр", згідно з яким функції реєстрації та обліку земельних наділів було передано державним кадастровим реєстраторам. Відійшла в небуття держреєстрація угод із земельними ділянками, а акти на право власності на землю були замінені посвідченнями на право власності. Усе це повинно було зменшити бюрократичну складову в процесі оформлення прав на землю, але, як показала практика, тільки погіршило ситуацію. Недостатня кількість держреєстраторів і низька оперативність їх праці, украй незадовільна робота кадастру й плутанина в законодавстві в результаті привели до того, що аграрії не змогли зареєструвати свої права на оренду величезних земельних масивів.

Виявившись заручниками штучно створених на законодавчому рівні труднощів, аграрії потрапили під приціл відразу декількох органів - прокуратури, Укрдержреєстру та інших структур, що займаються земельними відносинами. Прокуратури - тому що фактично незаконно обробля-

ють сотні гектарів землі, а інші перераховані установи завжди готові допомогти з реєстрацією, але тільки за додаткову плату.

На думку тих же дослідників, щорічно аграріям необхідно перереєструвати й укладати договори на 2-3 млн га землі. Неофіційні платежі, пов'язані з оформленням різних документів щодо реєстрації договорів, складають від 500 до 1 тис грн за гектар.

Ще одна законодавча прогалина, якої поки що безуспішно намагаються позбутися аграрії, - обов'язковий технічний огляд сільськогосподарської техніки. Однак зауважимо, що віднести техогляд сільгоспмашин до прямої корупції було б несправильно, оскільки ця процедура є цілком законною, проте, за словами експертів, обходиться вона виробникам у мільйони гривень щорічно. Побіжно пригадаємо, що необхідність проведення технічного огляду для легкових автомобілів в обов'язковому порядку в країні відсутня. Отже, машинам, які їздять в містах, обов'язковий техогляд не потрібний, а трактору, що виїжджає в поле, обов'язково треба провести техогляд. Корупційні схеми завжди працювали щодо отримання довідок про технічний огляд техніки, яку ніхто практично не оглядав, а тільки гроші збирали за документи. Спроби скасувати технічний огляд сільгосптехніки, яка не виїжджає на дороги загального користування, робилися депутатами неодноразово, проте на голосуванні Верховної Ради їх пропозиції не розглядалися.

Усім цим державним регулюванням породжується парадоксальна ситуація, коли одна людина виїжджає в поле, а десять сидять у нього на плечах і вимагають якихось дозволів, інструкцій, узгоджень і за все це беруть гроші.

Вищезазвані шляхи збагачення чиновників - далеко не увесь перелік корупційних схем, з якими стикаються сільгоспвиробники та які зрештою оплачує споживач, - усі ці тіньові витрати закладаються в собівартість продукції. Виходячи з цього, головна вимога аграріїв до нового уряду та більшості в парламенті - провести масштабну дерегуляцію аграрного ринку і, як наслідок, усунути саму можливість існування неправомірної вигоди.

Необхідно підтримати думку фахівців про те, що дуже важливо сьогодні новому уряду почати роботу й упродовж найближчого часу ліквідувати всі корупційні схеми, які працювали в усіх галузях економіки України, у тому числі й в агропромисловому комплексі. Вагомим є скасування обов'язкової сертифікації зерна, техогляду сільськогосподарської техніки, обов'язкової розробки проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни, обов'язкової участі зернозасівачів у зерновому Гарантійному фонді тощо [4].

Майже в усіх наукових публікаціях, Інтернет-виданнях підкреслюється головне завдання - скорочення дозвільних процедур, які не виконують певної функції, а лише є чинником стримування, а отже, можуть бути безболісно скасовані. Необхідно спростити механізм реєстрації оренди або власності на землю, зняти штучні бар'єри на державному кордоні - митні, прикордонні, фітосанітарні, ветеринарні.

На виконання завдань, поставлених Президентом України та Урядом щодо посилення протидії злочинам у сфері економіки в Департаменті захисту економіки Національної поліції України систематично аналізуються результати роботи підпорядкованих структурних підрозділів [5].

До основних завдань Департаменту відносяться:

- участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності;
- виявлення, запобігання та припинення злочинів у сфері економіки, у тому числі вчинених суспільно-небезпечними організованими групами, а також злочинними організаціями, які впливають на соціально-економічну й криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах;
- боротьба з корупцією й неправомірною вигодою у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави, та серед посадових осіб органів державної влади і самоврядування; протидія корупційним злочинам і правопорушенням, пов'язаним з корупцією;
- установлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення.

Відповідно до покладених на Департамент захисту економіки Національної поліції України завдань оперативним працівникам захисту економіки для пошуку фактів та осіб, поінформованих про вчинення неправомірної вигоди підозрюваними на об'єктах АПК, необхідно виділити такі групи:

1) особи, які повсякденно стикаються, виходячи зі своїх службових обов'язків з підозрюваними, але які не перебувають з ними в злочинних зв'язках. Це - обліковці, лаборанти, майстри, технологи, водії, підсобні робітники тощо;

2) особи, які за родом виконання своїх службових обов'язків можливо поінформовані про протиправні дії підозрюваних осіб (бригадири, майстри цехів, обліково-бухгалтерські працівники, касири тощо);

3) особи, які працюють у закладах торгівлі й на підприємствах громадського харчування, що за родом служби можуть бути поінформовані про прийом для реалізації "лівої" неврахованої продукції, про те, хто, коли, у якій кількості та на якому транспорті, під прикриттям яких документів доставив цю продукцію, її найменування, ціна, упакування, хто приймав і брав участь у розвантаженні, реалізації тощо;

4) особливу категорію осіб, які можуть бути свідками, складають представники сільськогосподарських підприємств, фермери і приватні особи (здавачі сільськогосподарської продукції), поінформовані про те, коли, кому та в якій кількості і яких сортів здавали продукцію.

5) особи, які можуть повідомити про спосіб життя, зв'язки, звички і схильність підозрюваних осіб, котрим відомі факти придбання посадовими особами контролочних органів, інспекцій, керівниками підприємств АПК дорогих предметів і цінностей, витрат великих коштів тощо, що не відповідає рівню доходів, указаних у деклараціях;

б) особи, які відбували покарання за вчинення неправомірної вигоди. Їм можуть бути відомі конкретні факти вчинення неправомірної вигоди особами, які не потрапили до поля зору правоохоронних органів під час досудового розслідування, але підтримували фінансово тих осіб, які були засуджені. Оперативні працівники повинні встановлювати випадки, коли співучасники злочинів, що залишилися на волі, не говорять правди засудженим про реальні злочинні доходи, не допомагають засудженим та їх родинам;

7) останню групу складають особи - представники громадськості, що виконували завдання оперативного працівника, а саме: фіксували конкретні обставини, пов'язані зі здійсненням злочинних дій, брали участь у затриманні підозрюваних осіб.

Визначивши названих вище осіб, необхідно з'ясувати характер їхніх взаємин з підозрюваними особами й встановити, чи володіють вони даними, що можуть бути використані для викриття злочинної діяльності, по'язаної з неправомірною вигодою в АПК України [6, с. 132-134].

Висновок. Таким чином, необхідно звернути увагу на думку експертів-аграріїв про те, що формування аграрної політики в Україні здебільшого не пов'язано з потребами галузі, а направлено на можливість чиновникам отримати незаконним шляхом доходи. Успішне вирішення завдань оперативно-розшукової протидії зазначеним злочинам залежить від винахідливості оперативних працівників підрозділів захисту економіки Національної поліції України та вміння проводити оперативні комбінації. Важливим завданням викриття неправомірної вигоди є забезпечення збереження виявлених документів до появи можливості їхнього процесуального вилучення. Така необхідність обґрунтовується тим, що підозрювані особи, якщо їм стане відомо, що документами, які їх викривають, зацікавилися оперативні працівники, можуть їх знищити, посилаючись на псування, втрату тощо.

Використані джерела:

1. Бизнес увидел ухудшение ситуации со взяточничеством // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://domik.ua/novosti/biznes-uvidel-uxudshenie-situacii-so-vzyatochnichestvom-n237681.html> - Назва з екрана.

2. Аналіз роботи підрозділів ДСБЕЗ МВС України за 2013 рік / за заг. редакцією С.Г. Міщенко / [Міщенко С.Г., Сливенко В.Р., Лапко О.В., Василичук В.І., Панасенко Б.В.]. - К.: ДП «Розвиток», 2014. - 27 с.

3. Довідка про результати роботи підрозділів ДСБЕЗ МВС України за 2014 рік : Лист МВС України від 04 лютого 2015 року № 353/Ск.

4. Аграрный сектор: как выполот коррупцию // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://uga-port.org.ua/novosti/ukraina/agrarnyi-sektor-kak-vypolot-korrupsiyu> - Назва з екрана.

5. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 07.11.2015 № 81.

6. Мазійчук В.А. Особливості документування злочинної діяльності, пов'язаної з неправомірною вигодою в АПК України / В.А. Мазійчук, А.В. Баб'як // Науковий вісник Львівського ДУВС. - 2015. - № 1. - С. 125-134. .

5. Методи оперативно-розшукової діяльності : лекція / авт. кол.: Р.Я. Лунга, В.Г. Телейчук та ін. - Кіровоград: КЮІ НУВС, 2004 . - 28 с.

Кыслый Анатолий, Мазийчук Виталий. Место неправомерной выгоды, которая совершается в АПК Украины в общей системе противодействия экономической преступности

Статья посвящена вопросам определения места неправомерной выгоды, которая совершается в агропромышленном комплексе Украины в общей системе противодействия экономической преступности и формулировке приоритетных заданий для подразделений защиты экономики Национальной полиции Украины относительно противодействия неправомерной выгоде в агропромышленном комплексе Украины.

Ключевые слова: *экономическая преступность, неправомерная выгода, агропромышленный комплекс Украины, оперативные подразделения, департамент защиты экономики Национальной полиции Украины.*

Kysliy Anatoliy., Maziichyk Vitaliy. Place of illegal benefit that is accomplished in the agroindustrial complex of Ukraine in the general system of counteraction of economic criminality

The article is sanctified to the questions of location of illegal benefit that is accomplished in the agroindustrial complex of Ukraine in the general system of counteraction of economic criminality and formulation of приоритетных tasks for subdivisions of defence of economy of the National police of Ukraine in relation to counteraction to the illegal benefit in the agroindustrial complex of Ukraine.

By an author displace attention in opinion of experts-agrarians that forming of agrarian politics in Ukraine in majority is unconnected with the necessities of industry, but directionally on possibility of officials to earn illegal money to the soba in a pocket. The successful decision of tasks of operational search counteraction to the marked crimes depends on ingenuity of operative workers of subdivisions of defence of economy of the National police of Ukraine and ability to conduct operative combinations. The important task of exposure of illegal benefit is providing of maintenance of the educed documents to appearance of possibility of their judicial exception. Such necessity is caused by that the suspected persons, if it will become them it is known that by documents that disrobe them operative workers became interested, then they can destroy these documents, alluding to spoilage, loss, for example, so-called "temporal", "double" invoices that serve for the protection of illegality of economic operations.

Thus, it is necessary to pay attention to the opinion of the expert farmers that the formation of agrarian policy of Ukraine in the majority is not related to the needs of industry, and opportunities aimed at officials illegally receive income. The successful solution of problems of operational combating these crimes depends on the ingenuity operatives departments protect the economy Ukraine National Police and the ability to conduct operational combination.

Key words: *economic criminality, illegal benefit, agroindustrial complex of Ukraine, operative subdivisions, department of defence of economy of the National police of Ukraine.*

У статті проаналізовано основні елементи методології здійснення кримінальної розвідки в країнах Євроспільноти та США. Розкрито сенс кримінальної розвідки. Наведено класифікацію розвідувальної інформації. Визначено основні стратегії кримінальної розвідки. Розкрито їх співвідношення із моделями поліцейської діяльності. Окреслено основні етапи кримінальної розвідки, які об'єднано в циклічне коло, та відповідну методологію, що застосовується під час її проведення. Наведено приклади.

Ключові слова: *кримінальна розвідка, методологія, зарубіжний досвід, правоохоронні органи, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Зміщення акцентів на превентивну діяльність замість реактивної в частині поліцейського реагування на протиправну діяльність зумовлює пошук ефективних рішень, які б допомогли швидко покращити стан оперативної обстановки в країні. Для вирішення цього завдання вбачається корисним вивчення зарубіжних практик, використання яких позитивно вплинуло на якість правоохоронної діяльності. У цьому контексті слід звернути увагу на застосовувану західними правоохоронними органами методологію кримінальної (поліцейської) розвідки (criminal intelligence process).

На сьогодні окремі елементи вказаної методології переважно використовуються в діяльності Департаменту кримінальної розвідки Національної поліції України, який став наступником розформованого Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю. На жаль, для інших оперативних підрозділів Національної поліції вказані напрацювання лишаються маловідомими, хоча мають значний потенціал для підвищення ефективності оперативно-службової діяльності.

Методологія кримінальної розвідки покладена в основу низки спеціалізованих програмних рішень для правоохоронних органів (Crimeview Server, My Neighborhood Map System, CrimeReports Plus). У цьому сенсі слід згадати й розроблену за участі працівників ГУНП України в Харківській області систему RICAS (Real-time Intelligence Crime Analytics System), з використанням якої можливо розкрити окремі злочини, навіть не виходячи з кабінету (police.kh.ua).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями вивчення зарубіжного досвіду кримінальної розвідки займалися Х. Брейдї, М. Л. Грібов, Дж. Грив, Є. О. Жицький, Д. Картер, В. А. Некрасов, М. Петерсон, Дж. Реткліф, К. Россі, В. Симовиць, М. Спероу, Ф. Фортін та інші дослідники. Водночас слід зазначити, що в українському науковому просторі дослідження моделей кримінальної розвідки, застосовуваних у західних країнах, особливо відповідної методології, є вкрай бідними, що ускладнює впровадження передових методів правоохоронної діяльності в українську практику.

Формування цілей. Запропонована стаття має на меті проаналізувати основні елементи методології здійснення кримінальної розвідки в країнах Євроспільноти та США.

Виклад основного матеріалу. Сенс кримінальної розвідки полягає в накопиченні розвідувальної інформації (criminal intelligence), яка відповідним чином аналізується. У результаті формуються висновки, які містять пропозиції щодо подальшого руху кримінального розслідування.

Розвідувальну інформацію прийнято поділяти на два види:

- стратегічну (стосується довготермінових цілей правоохоронних органів. Вона зазвичай відображає поточні та перспективні тенденції у злочинному середовищі, загрози громадській безпеці та порядку тощо);

- оперативну (забезпечує групу, яка бере участь у розслідуванні, версіями та висновками стосовно будь-яких протизаконних дій. Вона включає в себе припущення та висновки щодо організованих злочинних угруповань, груп або окремих осіб, втягнених у злочинну діяльність, їх методів, можливостей, вразливих місць тощо, які можуть бути використані в діяльності правоохоронних органів) [1, с. 9].

Загальновідомими стратегіями кримінальної розвідки є:

- «Національна розвідувальна модель» (National Intelligence Model), застосовувана у Великобританії [2];

- «Національний план розподілу розвідувальної інформації» (National Criminal Intelligence Sharing Plan), розроблений у США [3].

Із вказаними стратегіями тісно пов'язана інша дефініція – «організація діяльності поліції на основі розвідувальних даних» або «модель поліцейської діяльності» (Intelligence-Led Policing (ILP)) [4, с. 101]. Останній термін, як зазначають Дж. Картер, С. Філіпс та М. Гайадин, співвідноситься із описаними стратегіями таким чином, що стратегії визначають структуру, у рамках якої ILP може бути застосована в правоохоронних органах [5, с. 435].

Кримінальна (поліцейська) розвідка містить декілька основних етапів, які об'єднано в циклічне коло. У різних стратегіях ці етапи незначно різняться між собою, проте сенс залишається приблизно однаковим:

- збирання даних;
- оцінка даних;
- обробка даних;
- аналіз даних;
- поширення інформації;
- повторна оцінка інформації [6, с. 2].

На кожному етапі використовуються різні методології аналітичної роботи. Однією з таких методологій є розроблена на початку 1970-х років ANASARA, яка застосовується з-поміж іншого у ФБР та Скотланд-Ярді.

Розглянемо зазначені етапи та методологію більш докладно.

Так, збирання даних передбачає їх одержання з різних джерел: відкритих, службових, секретних. При цьому говорять про різні види розвідок: з відкритих джерел (OSINT), агентурну (HUMINT), радіотехнічну (SIGINT) тощо.

Після того, як дані було належним чином зібрано, відбувається їх оцінка, покликана визначити надійність набутої інформації. Найбільш часто застосовуваними системами оцінки є: 4x4, 5x5, 6x6. Система 4x4, наприклад, використовується Європолем. В інших правоохоронних органах західних країн використовуються подібні системи. Наприклад, у Великобританії широкого поширення набула система оцінки 5x5. За потреби інформація може бути з легкістю конвертована з однієї системи в іншу.

Загальний процес оцінки можна представити дослідженням ступенів надійності джерела та актуальності інформації. Наприклад, у системі оцінки 4x4 використовуються чотири ступені оцінки джерела інформації та чотири ступені оцінки самої інформації, у системах 5x5 та 6x6 таких критеріїв відповідно п'ять та шість. В окремих випадках у бланки оцінки потрібно вносити інформацію про ступінь поширення відповідної інформації, так звані «коди обробки».

Слід зауважити, що чим простішою є система оцінки, тим меншою є її суб'єктивність.

На етапі обробки даних відбувається їх структуризація (приведення до певного формату) та інтеграція (об'єднання інформації з різних джерел).

Інтегровані дані мають бути належним чином проаналізовані та інтерпретовані. Для цього серед іншого будують діаграми, які допомагають наочно побачити картину в цілому. При цьому слід пам'ятати, що діаграма не є кінцевим продуктом аналізу, а є лише додатком до висновків.

Існує достатньо багато видів таких діаграм, серед яких найбільш популярними є дерево зв'язків (link charting) та дерево подій (event charting).

Перед тим як побудувати означені діаграми, потрібно визначити їх фокус (об'єкт, який цікавить правоохоронні органи) та скласти матрицю асоціацій (для визначення зв'язків між об'єктами).

Назви об'єктів (фізичних осіб) у матриці розташовуються в алфавітному порядку зверху до низу. Після фізичних осіб у такому ж порядку розташовуються назви інших об'єктів, наприклад, юридичних осіб.

Після створення матриці асоціацій відбувається її заповнення відповідними кодами зв'язку (табл. 1).

Таблиця 1 – Коды зв'язку

	Підтверджено зв'язок між об'єктами
	Можливий зв'язок між об'єктами
	Підтверджене членство в юридичній особі
	Можливе членство в юридичній особі
	Підтверджені права володіння без активної участі в роботі юридичної особи
	Можливі права володіння без активної участі в роботі юридичної особи

Після заповнення матриці підраховується кількість відповідних зв'язків. Для кожного об'єкта враховується сума зв'язків по вертикалі та по горизонталі (рис. 1).

		Бонс		
●		Сільвер		
●	○	Хокінс		
▶	+	Іспаньола		
3	3	2	2	Всього

Рис. 1. Заповнена матриця асоціацій

З використанням заповненої матриці асоціацій здійснюється побудова попередньої діаграми. При цьому фізичні особи відображаються у вигляді кіл, юридичні – прямокутниками, підтверджені зв'язки – суцільною лінією (рис. 2 а)), можливі – пунктиром (рис. 2 б)). Членство у юридичній особі позначається розміщенням відповідного кола в середині прямокутника (рис. 2 в)). Підтверджені або можливі права володіння відповідно позначаються суцільною та пунктирною лініями (рис. 2 г)).

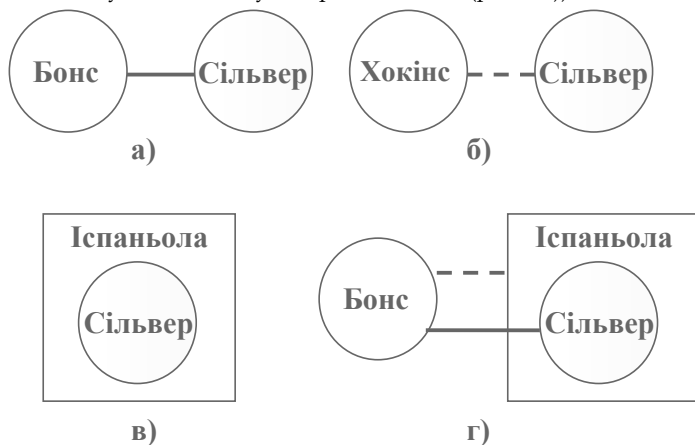

Рис. 2. Графічне відображення асоціацій

Побудована попередня діаграма відображена на рис. 3.

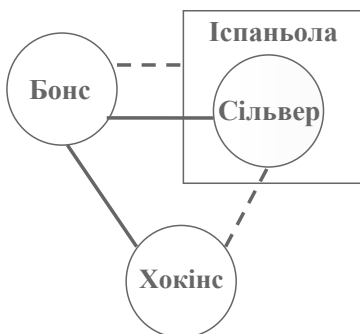

Рис. 3. Попередня діаграма

Якщо в попередній діаграмі присутні лінії, що перетинаються, або недостатньо проглядається фокус діаграми тощо, то вона переробляється з урахуванням виявлених недоліків аби бути більш доступною для сприйняття. Розміщення блоків при цьому здійснюється на власний розгляд аналітика. У результаті одержується кінцева діаграма зв'язків.

Для відображення хронології подій за аналогією з деревом зв'язків можна побудувати дерево подій (рис. 4).

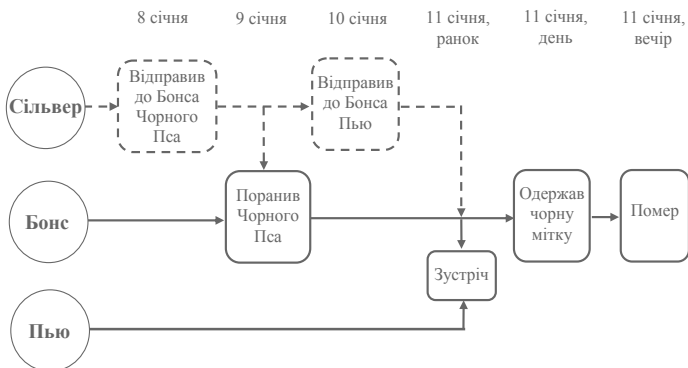

Рис. 4 Дерево подій матричного типу

Для створення таких діаграм дуже корисно використовувати спеціалізоване програмне забезпечення, як от, наприклад, IBM i2.

Слід наголосити, що від виду вихідних даних може залежати методика побудови та вигляд відповідної діаграми. Наприклад, це можна спостерігати на прикладі аналізу телефонних з'єднань.

Для побудови відповідної діаграми телефонних з'єднань за наявними даними використовується заповнена трикутна матриця, яка виглядає як на рис. 5.

		Вихідні з'єднання				
		04455...	05022...	06333...	06711...	
Вхідні з'єднання	04455...			1		1
	05022...	1			1	2
	06333...	1	1			3
	06711...		1			1
		3	2	1	1	Всього вхідних з'єднань
		Всього вихідних з'єднань				

Рис. 5. Матриця з'єднань

Під час побудови матриці номери телефонів потрібно розміщувати у порядку зростання, щоб було легко відшукати потрібний номер у матриці. Усі наявні номери вносяться в заголовки матриці таким чином, щоб номери, розміщені у n-му стовпчику та n-му рядку заголовку матриці були однаковими, а на перетині ставляться відповідні позначки, які вказують на кількість з'єднань. Підсумкова кількість з'єднань відобразатиметься на діаграмі.

Для побудови відповідної діаграми можна використати кола, лінії зі стрілками, що вказуватимуть напрям з'єднання та позначку, що відобразатиме кількість таких з'єднань (рис. 6).

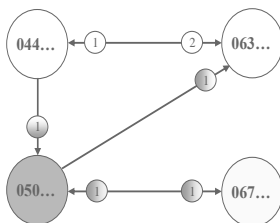

Рис. 6. Діаграма телефонних з'єднань

Варто зазначити, що окрім телефонних номерів у вузлах графу може бути розташовано логічні адреси відповідних терміналів, наприклад, комп'ютерів тощо.

Велику допомогу в побудові графів з'єднань надає спеціалізоване програмне забезпечення. У цьому сенсі варто згадати програму «Мобільний криміналіст: Детектив», у якій присутня функція побудови графу зв'язків як у середині одного пристрою (рис. 7), так і об'єднаного в рамках однієї справи графу контактів декількох пристроїв (рис. 8).

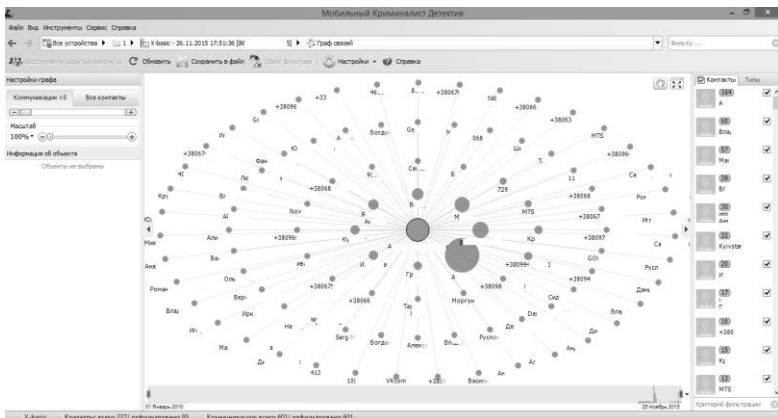

Рис. 7. Графічний аналіз контактів одного пристрою

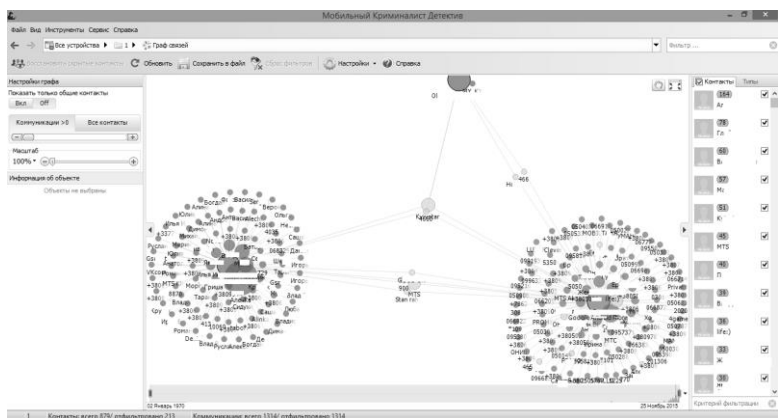

Рис. 8. Графічний аналіз контактів декількох пристроїв

Більшими колами позначено контакти, з якими найчастіше відбувався зв'язок з використанням досліджуваних мобільних пристроїв.

Після побудови діаграм за визначеними методами внаслідок інтерпретації даних формується аналітичний продукт – висновки, яких виділяють чотири види: гіпотеза, прогноз, розрахунок, умовивід.

Висновки мають містити інформацію про ключову особу чи осіб (WHO?); кримінальне діяння (WHAT?); методику дій (HOW?); місцезнаходження (WHERE?); мотив (WHY?); період часу (WHEN?). Така система запитань одержала назву 5W+H.

У різних моделях поліцейської розвідки форми висновків можуть різнитись. Наприклад, у Британській моделі кінцевий продукт аналізу може подаватися у вигляді:

- стратегічного аналізу, за допомогою якого виробляються довготермінові плани діяльності правоохоронних органів, розробляється стратегія та вимоги до кримінальної розвідки;

- тактичного аналізу, на підставі якого здійснюється розробка короткотермінових планів діяльності поліції згідно із загальною стратегією, а також може використовуватися для доповнення існуючих вимог до кримінальної розвідки;

- цільового профілю стосовно конкретної особи (підозрюваного чи жертви) або групи осіб відповідно до стратегічних пріоритетів;

- проблемного профілю, у якому проаналізовано конкретний злочин або серію подій тощо [2, с. 67].

Приклад висновку: Джон Сільвер (WHO?) є головою злочинного угруповання, задіяного у вчиненні насильницьких злочинів (WHAT?). Він здійснює свою діяльність, нападаючи на неозброєні торговельні судна та грабуючи їх (піратство) (HOW?) з метою наживи (WHY?). Група промишляє у Карибському морі (WHERE?) останні 12 років (WHEN?).

Висновки підлягають поширенню у формі звітів, презентацій, тижневих оглядів, цільових інструктажів тощо.

Після завершення циклічного кола кримінальної розвідки відбувається *повторна оцінка*, спрямована на вдосконалення аналітичного продукту.

Висновки. Насамкінець зауважимо, що кримінальна розвідка – це колективний процес, а тому одній людині практично нереально домогтися успіху в розслідуванні більш-менш серйозного злочину в прийнятні строки. Для цього повинен працювати злагоджений колектив. Удосконалення знань, наполеглива праця та постійне навчання колективу дозволять значно покращити його оперативно-службову діяльність, зокрема у сфері протидії злочинності.

Використані джерела:

1. Criminal Intelligence. Manual for Analysts [Електронний ресурс]. – United Nations, 2011. – 96 с. – Режим доступу: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/Law-Enforcement/Criminal_Intelligence_for_Analysts.pdf.
2. Guidance on the National Intelligence Model [Електронний ресурс] / Produced on behalf of the Association of Chief Police Officers by the National Centre for Policing Excellence. – 2005. – 213 с. – Режим доступу: <https://whereismydata.files.wordpress.com/2009/01/national-intelligence-model-20051.pdf>.
3. The National Criminal Intelligence Sharing Plan [Електронний ресурс] / Department of Justice. – 2003. – 54 с. – Режим доступу: https://it.ojp.gov/documents/ncisp/National_Criminal_Intelligence_Sharing_Plan.pdf.
4. Манжай О. В. Кримінальна розвідка та її співвідношення з оперативним обслуговуванням / О. В. Манжай, Е. О. Жицький // Jurnalul Juridic National: Teorie si Practică. – 2015. – № 3(13). – С. 100-105.
5. Carter J. Implementing Intelligence-Led Policing: An Application of Loose-Coupling Theory / J. G. Carter, S. W. Phillips, S. M. Gayadeen // Journal of Criminal Justice. – 2014. – № 42. – Р. 433-442.
6. Работа полиции. Системы полицейской информации и разведки: пособие по оценке систем уголовного правосудия [Електронний ресурс]. – Нью-Йорк : Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, 2010. – 36 с. – Режим доступу: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/10-52547_1_Policing_4_ebook.pdf.

Манжай А.В. Анализ методологии криминальной разведки в зарубежных странах

В статье проанализированы основные элементы методологии осуществления криминальной разведки в странах Евросообщества и США. Раскрыт смысл криминальной разведки. Приведена классификация разведывательной информации. Определены основные стратегии криминальной разведки. Раскрыто их соотношение с моделями полицейской деятельности. Очерчены основные этапы криминальной разведки, которые объединены в циклический круг, и соответствующая методология, которая применяется во время ее проведения. Приведены примеры.

Ключевые слова: *криминальная разведка, методология, зарубежный опыт, правоохранительные органы, противодействие преступности.*

Manzhai O.V. Analysis of Criminal Intelligence Process in Foreign Countries

In the article the basic elements of criminal intelligence process methodology are analysed in the countries of Euroassociation and United States of America. Software like "Crimeview Server", "My Neighborhood Map System", "CrimeReports Plus", "Real-time Intelligence Crime Analytics System" are described. Sense of criminal intelligence process is exposed. Open source intelligence, human intelligence, signals intelligence are described. Classification of intelligence on strategic and operational is presented. Basic strategies of criminal intelligence process are deter-

mined (National Intelligence Model of United Kingdom and United States of America National Criminal Intelligence Sharing Plan). Their correlation with the intelligence-led policing is exposed. Outlined the basic stages of criminal intelligence process (tasking, collection, evaluation, collation, analysis, inference development, dissemination) which are incorporated in a cyclic circle and proper methodology which is used during its conducting. Evaluation tables using the 4x4, 5x5, 6x6 system are described. Some analysis techniques like link analysis, event charting, flow analysis, telephone analysis with use of association matrixes are exposed. Chart layout examples are given. 5W+H system (Who? What? Why? Where? When? How?) and presentation of results forms like oral briefings, written reports etc. are described. Educated that criminal intelligence process is a collective process, and that is why to one man practically unreal to score a success in investigation of more or less serious crime in acceptable terms. The improvement of knowledges, persistent labour and permanent studies of collective, will allow considerably to improve them operative official activity, in particular in the field of criminality combating.

Key words: *criminal intelligence process, methodology, foreign experience, law enforcement authorities, crime combating.*

УДК 343.12

Д.А. Морквін

СПІВВІДНОШЕННЯ НЕГЛАСНОГО ПРОНИКНЕННЯ ДО ЖИТЛА ОСОБИ ТА НЕГЛАСНОГО ОБСТЕЖЕННЯ ЖИТЛА ОСОБИ

У статті проаналізовано співвідношення правових та організаційно-тактичних аспектів негласного проникнення до житла особи та негласного обстеження житла особи. Визначено правові, організаційні та тактичні засади проведення оперативно-розшукового заходу – негласного оперативного огляду житла особи та здійснення негласної слідчої (розшукової) дії – негласного обстеження житла особи. У результаті проведеного аналізу констатовано, що негласне проникнення до житла особи та негласне обстеження житла особи за нормативно-правовою природою, підставами проведення та суб'єктами є різними, однак за організаційно-тактичними ознаками корелюють між собою та мають досить тісний зв'язок.

Ключові слова: *негласне проникнення, негласне обстеження, житло, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, правові засади, організаційно-тактичні засади, оперативні підрозділи.*

Постановка проблеми. Конституцією України визначається право людини на недоторканність житла або іншого володіння, таємницю її сімейного та особистого житла [1]. Однак, з метою розслідування вчиненого тяжкого або особливо тяжкого злочину законодавець уповноважує відповідні правоохоронні органи на здійснення такої процесуальної дії, як негласне обстеження житла особи. Вказане обумовлено тим, що в третині випадків розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів в інший спосіб не можливо отримати

інформацію, яка становить інтерес для кримінального провадження. Водночас, результати аналізу емпіричного матеріалу свідчать про те, що в практичній діяльності під час проведення вказаної слідчої (розшукової) дії практичні працівники допускають порушення чинного законодавства щодо правових та організаційно-тактичних засад. Частково зазначене обумовлено тим, що Конституцією України закріплюється право правоохоронних органів у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна, чи безпосереднього переслідування осіб, які підозрюються в учиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, здійснювати негласне проникнення до житла особи та його огляд [1]. Тобто, аналізуючи національне законодавство, можна дійти висновку, що вказане право реалізується відповідними суб'єктами в двох формах: шляхом проведення оперативно-розшукового заходу (далі – ОРЗ) у вигляді негласного проникнення до житла особи та за допомогою такої негласної слідчої (розшукової) дії (далі – НСРД) як негласне обстеження житла особи. Однак ураховуючи, що результати аналізу емпіричного матеріалу свідчать про те, що в практичній діяльності працівники підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України (далі – НПУ) у більшості випадків не розрізняють ані процесуального, ані практичного значення вказаних заходів, вважаємо доцільним розглянути організаційно-правові засади їх здійснення та співвіднести їх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання щодо співвідношення оперативно-розшукової діяльності з кримінальним процесом порушували в працях такі вчені, як: Б.І. Бараненко, Б.Т. Безлепкін, А.В. Белоусов, В.В. Гевко, В.А. Глазков, Е.О. Дідоренко, Є.А. Доля, І.М. Доронін, В.І. Жажицький, С.Ю. Ільченко, Ю.П. Кобець, Є.Г. Коваленко, І.П. Козьяков, В.А. Колеснік, М.Й. Курочка, В.Т. Маляренко, В.І. Ніндіпов, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, В.Б. Рушайло, В.А. Сілюков, І.В. Сервецький, Г.П. Середа, В.М. Тертишнік, О.Г. Цветков, М.Є. Шумило, а також інші вітчизняні та закордонні вчені. Проте, у зв'язку із введенням до системи досудового розслідування негласних слідчих (розшукових) дій, процесуального закріплення статусу оперативного працівника при проведенні слідчих дій, співвідношення окремих ОРЗ із НСРД, зокрема негласного проникнення до житла особи та негласного обстеження житла особи, встановлено, що в контексті правових та організаційних засад дослідження майже не проводилось.

Формування цілей. Метою статті є визначення співвідношення правових та організаційних аспектів здійснення негласного проникнення до житла особи та негласного обстеження житла особи.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід визначити зміст поняття «житло». Так, відповідно до ч. 2 ст. 233 КПК України житло особи - це будь-яке приміщення, яке перебуває у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу та пристосоване для постійного або тимчасово проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення [2]. Водночас, законодавчо визначено, що житлом

не є приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені законом. Тобто, можна резюмувати, що будь-яке приміщення, у якому мешкає особа, є житлом.

По-друге, розглянемо правові підстави негласного проникнення до житла особи та негласного обстеження житла особи. Загальною підставою здійснення досліджуваних видів ОРЗ та НСРД є положення Конституції України, де визначено, що вказана діяльність може здійснюватися лише у виключних випадках (якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб) [1], однак правові норми, що регулюють їх здійснення детальніше, суттєво різняться.

Так, аналізуючи положення КПК України, можна дійти висновку, що обстеження публічно недоступних місць, зокрема, житла особи - це негласна слідча (розшукова) дія, яка полягає в обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення до них, у тому числі, з використанням технічних засобів, з метою:

- 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування;
- 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів;
- 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- 4) виявлення осіб, які розшукуються;
- 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи [2].

Водночас, національним законодавством визначено, що вказаний різновид НСРД проводиться виключно на підставі ухвали слідчого судді, прийнятої в порядку, передбаченому статтями 246, 248, 249 КПК України, тобто:

- 1) у випадку досудового розслідування кримінального провадження за фактом вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину;
- 2) на підставі постанови суду, отриманої після направлення обґрунтованого клопотання слідчого або прокурора;
- 3) суб'єктами вказаної діяльності можуть бути слідчий та прокурор, або на підставі доручення в порядку ст. 40 КПК України - оперативні підрозділи [2].

Однак, за своєю правовою природою негласне проникнення до житла особи - це різновид оперативно-розшукових заходів, тобто воно може бути проведене тільки в порядку та на підставах, визначених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема:

- за наявності достатніх підстав, передбачених ст. 6 вказаного Закону, тобто лише в рамках оперативно-розшукової справи;
- на підставі постанови суду відповідної інстанції;
- виключно оперативними підрозділами, що наділені правом здійснення оперативно-розшукової діяльності [3].

У контексті наведеного доречною є думка Є.Д. Скулиша про те, що негласні слідчі (розшукові) дії, закріплені главою 21 КПК України, за сутністю та

змістом проваджуваних дій корелюють із оперативно-розшуковими заходами, закріпленими ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а окремі норми ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», з урахуванням змін, унесених законом № 4652-УІ від 13 квітня 2012 року, побудовані як бланкетні та посилаються на окремі статті КПК України, що встановлюють порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій [4, с. 188]. Тобто, можна резюмувати, що при здійсненні вказаного виду ОРЗ підрозділ-ініціатор також керується положеннями КПК України.

На законодавчому рівні право на проведення негласного обстеження житла особи надано слідчому або в порядку ст.ст. 41, 246 КПК України за його письмовим дорученням оперативному підрозділу. Так, у випадку, коли під час досудового розслідування слідчий або прокурор встановили, що іншим шляхом, окрім проведення негласного проникнення до житла особи, досягнути вищевказаної мети неможливо, прокурор або слідчий вносить клопотання, оформлене відповідно до вимог ч. 2 ст. 248 КПК України, та узгоджене з прокурором до слідчого судді про надання дозволу на проведення обстеження публічного недоступного місця, житла чи іншого володіння особи, до якого додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання. Після отримання ухвали суду про надання дозволу про проведення негласного обстеження житла особи слідчий може прийняти рішення про залучення до проведення вказаної НСРД експерта, осіб, які співпрацюють з правоохоронними органами на конфіденційних засадах, а також використання спеціальних технічних засобів. Після чого негласно, тобто приховано від осіб, що є власниками житла, користувачами або розпорядниками, а також їх близького оточення безпосередньо здійснюється негласне проникнення до житла особи. Однак, слід зазначити, що виявлені в ході негласного проникнення предмети, документи не вилучаються, оскільки законодавчо закріплено, що в межах проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії сліди вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину фіксуються шляхом фото -, відеозйомки, виготовлення відтисків, відбитків, зліпків тощо [2].

У ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» чітко визначено, що суб'єктами здійснення негласного проникнення до житла особи є виключно оперативні підрозділи Національної поліції, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України [3].

Тому, на наш погляд, доречною є наукова думка про те, що оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії є однорідними за організаційно-правовим критерієм та відрізняються переважним чином за правовим статусом і суб'єктним складом, адже при оперативно-розшуковій діяльності проведення оперативно-розшукових заходів може здійснюватися лише уповноваженими оперативними підрозділами, а негласних слідчих (розшукових) дій – слідчим, прокурором, або за їх дорученням – уповноваженим оперативним підрозділом [5, с. 121].

Тобто, аналізуючи наведене можна дійти висновку, що загальним, з точки зору правового регулювання, при здійсненні негласного проникнення до житла особи та негласного обстеження житла особи є: по-перше, тимчасове обмеження конституційних прав громадян; по-друге, здійснення вказаної діяльності виключно на підставі постанови суду. До відмінностей правових підстав здійснення негласного проникнення до житла особи та негласного обстеження житла особи віднесемо те, що по-перше, вказаний ОРЗ та НСРД є різними за своєю правовою природою; по-друге, підставою проведення негласного проникнення до житла особи як виду ОРЗ є оперативно-розшукова справа, а негласного обстеження житла особи як виду НСРД – кримінальне провадження; по-третє, залежно від того, проводиться ОРЗ чи НСРД можуть різнитися суб'єкти їх проведення. Також слід зауважити, що відрізняється й правова природа результатів досліджуваного виду ОРЗ та НСРД, оскільки докази, отримані в результаті проведення НСРД, одразу є процесуальними документами, а результати ОРЗ можуть набути процесуального значення лише після проведення відповідної процедури.

З точки зору співвіднесення організаційно-тактичних засад негласного обстеження житла особи і негласного проникнення до житла особи слід зазначити, що у випадку проведення вказаного різновиду НСРД організація їх проведенню визначена в Кримінальному процесуальному Кодексі України й в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби, міністерств фінансів та юстиції України від 16 жовтня 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [2; 6]. Водночас, організація проведення негласного проникнення до житла особи як виду ОРЗ регулюється Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та нормативними актами закритого характеру із урахуванням КПК України [3]. Також зауважимо, що аналізуючи нормативно-правові акти встановлено, що тактичні основи проведення вказаних різновидів НСРД та ОРЗ є спільними та регулюються одним і тим же правовим актом закритого характеру.

Висновок. Отже, підсумовуючи наведене, можна дійти висновку, що негласне проникнення до житла особи та негласне обстеження житла особи за нормативно-правовою природою, підставами проведення та суб'єктами є різними, однак за організаційно-тактичними ознаками корелюють між собою та мають досить тісний зв'язок.

Використані джерела:

1. Конституція України : Закон України від 26 червня 1996 р. № 254к/96-ВР: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gkska2.rada.gov.ua/pls/zweb_N0/webproc4_1?id. – Редакція від 05.12.2012.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (поточна редакція на підставі Закону України від 04 липня 2013 р.

№ 406-VII) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88. – Режим доступу до журн. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Загол. з екрана.

3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

4. Скулиш Є. Д. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року – імпульс оновлення оперативно-розшукової діяльності / Є. Д. Скулиш // Оперативно-розшукова діяльність ОВС: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 р.). – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. – С. 186–189.

5. Шахова К.В. Протидія звалтуванням (за матеріалами підрозділів карного розшуку): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Шахова Катерина Володимирівна. – Харків, 2014. – 225 с.

6. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби, міністерств фінансів та юстиції України від 16 жовтня 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

Морквин Д.А. Соотношение негласного проникновения в жилище лица и негласного обследования жилища лица

В статье проанализировано соотношение правовых и организационно-тактических аспектов негласного проникновения в жилище лица и негласного обследования жилища человека. Определены правовые, организационные и тактические основы проведения оперативно-розыскного мероприятия - негласного оперативного осмотра жилища лица и осуществления негласного следственного (розыскного) действия - негласного обследования жилища человека. В результате проведенного анализа констатируется, что негласное проникновение в жилище лица и негласное обследование жилища лица по нормативно-правовой природе, основаниям проведения и субъектам разные, но по организационно-тактическим признакам коррелируют между собой и имеют достаточно тесную связь.

Ключевые слова: *негласное проникновение, негласное обследование, жилище, негласные следственные (розыскные) действия, оперативно-розыскные мероприятия, правовые основы, организационно-тактические основы, оперативные подразделения.*

Morkvin D.A. Value covert entry into a dwelling individuals and covert examination of individual housing

To explore committed grave or especially grave crime, the legislator allows relevant authorities to perform actions such as a secret inspection of housing people. At the same time, by analysis of empirical data showed that in practice during the investigation practitioners (investigators) actions allow the violation of the law on

the legal, organizational and tactical principles. Analyzing the current legislation, these authors explain that this right is implemented by the relevant articles in 2 forms: conducting search operations - secret habitation and implementation of individual tacit investigation (detective) of the penetration - a secret survey of housing people. Because these authors examined the organizational, legal, tactical principles covert inspection of residential people and covert penetration to homes and people related. Thus, for the first time defined the concept of "home" in particular any room in which the person lives. Second, deals with the legal basis for covert penetration into dwelling people and covert examination of individual housing. Third, reviewed and correlated organizational and tactical principles of human habitation Covert inspection of housing secret person who inflicted summarized that tactical bases of these varieties NSRD and coolant are shared and managed by the same legal act of the closed nature. The study, the author stated that the secret entry into a dwelling and individual housing inspection unspoken person for regulatory and legal nature of the grounds and the subjects are different, but for organizational and tactical characteristics correlated and have very close connection.

Key words: *penetration unspoken, unwritten inspection, housing and covert investigative (detective) actions, operational-search measures, the legal framework, organizational and tactical principles, operational units.*

УДК 343.1 : 65.012.8

С.В. Пеньков

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ
ЗАСТОСУВАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ТЕХНІКИ
ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ**

У статті проведено порівняльний аналіз застосування оперативної техніки в окремих країнах. Виділено основні заходи, у рамках яких застосовується оперативна техніка. Розглянуто нормативно-правову базу її застосування, а також органи, уповноважені на здійснення оперативно-технічних заходів. Проаналізовано окремі аспекти судового санкціонування застосування оперативної техніки. Наведено приклади оперативної техніки, застосовуваної за кордоном. Запропоновано активізувати розробку вітчизняного спеціального програмного забезпечення, яке б могло використовуватися під час здійснення оперативно-технічних заходів у рамках взаємодії профільних департаментів поліції, а також представників наукових та навчальних закладів системи МВС України.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-технічні засоби, зарубіжний досвід, правоохоронні органи, порівняльний аналіз.*

Постановка проблеми. Оперативна техніка в сьогочасній правоохоронній практиці відіграє одну з провідних ролей. Вона дозволяє не лише виявити та попередити складні й резонансні злочини, але й підвищити ефективність роботи правоохоронних органів за цілою низкою напрямів оперативно-службової діяльності. Невипадково своєчасному впровадженню та застосуванню новітньої оперативної техніки приділяється велика

увага в розвинених країнах. Після резонансних публікацій Е. Сноудена навіть пересічним громадянам стали очевидні можливості та переваги, які може надати оперативна техніка для вирішення завдань національної безпеки та в протидії злочинності. Позитивний зарубіжний досвід застосування оперативної техніки може стати в нагоді під час реформування та становлення нової правоохоронної системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості застосування оперативної техніки у правоохоронній діяльності різних країн вивчали О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, О. Б. Бочковий, М. Л. Грібов, В. П. Захаров, Дж. Макнамара, О. В. Манжай, Г. Маркс, Д. Й. Никифорчук, В. А. Некрасов, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Ортинський, М. М. Перепелиця, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, Д. Фіцджеральд, І. Ф. Харабержуш, К. Хіршман, В. В. Шендрік та багато інших авторів. Водночас слід зазначити, що у більшості з проаналізованих наукових праць вивчення зарубіжного досвіду застосування оперативної техніки займає лише незначну частину в контексті дослідження негласної роботи правоохоронних органів в цілому.

Формування цілей. У статті буде проаналізовано деякі аспекти зарубіжного досвіду окремих країн щодо використання оперативної техніки в протидії злочинності та запропоновано можливі шляхи його впровадження в українську правозастосовну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Перед початком викладення основного матеріалу потрібно одразу зауважити, що на сьогодні не існує єдиної думки стосовно змісту поняття «оперативна техніка», яка є класичним засобом оперативно-розшукової діяльності. Дослідивши думки різних авторів щодо цього питання, ми дійшли висновку, що терміни «спеціальна техніка», «оперативна техніка», «оперативно-технічні засоби», «спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку, інші засоби негласного отримання інформації» не можна ототожнювати, натомість вони співвідносяться між собою, як єдине і частка [1, с. 86].

Використання оперативної техніки також не можна розглядати окремо від розгляду заходів, у рамках яких вона застосовується. При цьому слід наголосити, що більшість таких заходів здійснюються негласно, а головними серед них з точки зору найбільшої частоти застосування технічних засобів є:

- проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;
- втручання у приватне спілкування;
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;
- контроль за вчиненням злочину;
- оперативне спостереження;
- негласне виявлення і фіксування слідів тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Цей перелік складено з урахуванням думки О. М. Бандурки, М. М. Перепелиці, О. В. Манжая та В. В. Шендрика щодо класифікації оперативно-розшукових заходів, викладеної у монографії «Оперативно-розшукова компаративістика» [2, с. 13].

Указані заходи передбачено ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3]. Аналогічні за суттю заходи передбачено в оперативно-розшуковому законодавстві практично всіх країн пострадянського простору та окремих країн світу. Так, наприклад, проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи:

- у законі Російської Федерації «Про оперативно-розшукову діяльність» (п. 8 ч. 1 ст. 6) та однойменних законах Республіки Білорусь (п. 8 ст. 5), Киргизької Республіки (п. 8 ст. 7), Республіки Молдова (п. 1 ст. 6) визначено як «обстеження приміщень, будівель, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів»;

- у законі Латвійської Республіки «Про оперативну діяльність» – «оперативний огляд» (п. 3 ч. 1 ст. 6), «таємне проникнення до квартири, приміщення, транспортних засобів та інших публічно-недоступних об'єктів з метою забезпечення проведення заходів оперативної діяльності» (ст. 14);

- в однойменному законі Литовської Республіки – «таємне здійснення огляду приміщення (оперативний огляд)» (п. «а» ч. 1 ст. 6) тощо [4, с. 134-136];

- у Законі Великобританії «Про регулювання слідчих повноважень» – «інтрузивне спостереження» (Section II (26) (3)) [5].

Помітною рисою оперативної техніки, пише В. А. Колесник, є те, що вона спеціально розробляється і пристосовується для добування оперативної інформації в процесі оперативно-розшукової діяльності. На відміну від криміналістичних, оперативно-технічні методи, засоби, прийоми розробляються і використовуються на основі методології оперативно-розшукової діяльності. Засоби спеціальної оперативної техніки призначені для негласного виявлення, спостереження і фіксації подій, що відбуваються безпосередньо. Виключний режим їх застосування пояснюється секретністю конструктивних особливостей самих технічних засобів і таємністю способів застосування [6, с. 105].

Указане твердження є справедливим, якщо розглядати його у розрізі українського законодавства. Якщо ж говорити про зарубіжний досвід у цьому контексті, то дотримуючись позиції О. В. Манжая про поділ систем негласної роботи правоохоронних органів на американську, європейську класичну, європейську неокласичну, європейську постсоціалістичну, соціалістичну, мусульманську, традиційну [7], слід відзначити, що в американській та європейській класичній і неокласичній системах відомості про застосування та склад оперативної техніки є більш відкритими. Водночас решта систем тяжіє до запровадження обмежень доступу до подібної інформації. Те ж саме стосується і надання дозволу на роботу з такою технікою особам, які не є суб'єктами правоохоронної діяльності.

Говорячи про використання оперативної техніки, зазначимо, що на пострадянському просторі, зазвичай, лише визначене коло суб'єктів має право на її використання. Це ті суб'єкти, які уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності. Так, наприклад, у Республіці Білорусь забороняється зберігання і використання спеціальних та інших технічних засобів, призначених (розроблених, пристосованих, запрограмованих) для негласного отримання інформації, не уповноваженими на те фізичними та юридичними особами. Також забороняються розробка, виробництво, реалізація, придбання з метою продажу, ввезення в Республіку Білорусь і вивезення за її межі не уповноваженими на те в установленому порядку фізичними і юридичними особами спеціальних технічних засобів, призначених для негласного отримання інформації [8, с. 58].

Аналогічні норми присутні й в українському законодавстві. Можна стверджувати, що із реформуванням міліції у поліцію виник новий суб'єкт застосування оперативної техніки – Департамент кіберполіції Національної поліції України, працівникам якого дозволили здійснювати оперативно-технічні заходи за оперативно-розшуковими справами, що знаходяться в їх провадженні [9].

У Російській Федерації, як і в деяких інших країнах пострадянського простору, оперативно-технічні заходи здійснюються оперативно-технічними підрозділами МВС та спецслужб [10, с. 132] з використанням спеціальної апаратури. Ця апаратура очевидно належить до досліджуваного виду технічних засобів. Якщо підходити більш конкретно, то в Російській Федерації оперативно-технічне забезпечення оперативно-розшукових заходів з метою негласного одержання інформації та документування злочинної діяльності здійснюють підрозділи спеціальних технічних заходів. Причому, до складу цих підрозділів структурно входять і підрозділи по боротьбі зі злочинами у сфері високих технологій, які проводять окремі оперативно-розшукові заходи із застосуванням спеціальних технічних засобів. Вищезгадані підрозділи працюють в особливому режимі конспірації; по завданнях підрозділів, що виконують оперативно-розшукові функції в повному обсязі [11, с. 28].

Таким чином, можна спостерігати два різних шляхи вирішення питання використання оперативної техніки підрозділами, які протидіють кіберзлочинності у Російській Федерації та Україні. Якщо у першій державі такі підрозділи просто включили до складу відповідного «технічного» оперативно-розшукового органу, то в другому випадку дозволили кіберполіції самій проводити оперативно-технічні заходи. Ці підрозділи, ураховуючи специфіку їх діяльності, просто не можуть ефективно діяти без застосування специфічних видів оперативної техніки.

Розглядаючи суб'єктів використання оперативної техніки в інших країнах, потрібно зауважити, що в США, наприклад, поліцейські відомства, які мають право на проведення всього комплексу оперативно-розшукових заходів мають на озброєнні і достатньо повний арсенал опе-

ративної техніки, що дозволяє їм самостійно, без залучення сторонніх підрозділів, провадити відповідні заходи. Зокрема це стосується таких органів як ФБР та Адміністрація по контролю за дотриманням законодавства про наркотики [12, с. 232]. Причому, у ФБР використанням оперативної техніки опікуються SOG (Special Operation Group) і ТТА (Technically Trained Agents) [13, с. 96], а в Адміністрації по контролю за дотриманням законодавства про наркотики – відділи технічних операцій (Technical Operations Unit) [14, 6632.2(K)].

Продовжуючи вивчення зарубіжного досвіду застосування оперативної техніки, потрібно зазначити особливості поглядів на право її застосування у рамках здійснення відповідних заходів. Так, у країнах Європейського союзу та США більшість заходів із застосуванням техніки потребують судового санкціонування. Окремішньо знаходиться Великобританія, яка має свою традиційну процедуру погодження заходів, що потребують застосування оперативної техніки, передбачену Законом «Про регулювання слідчих повноважень» 2000 року.

Російська судова практика виходить з того, що використання технічних та інших засобів під час проведення оперативно-розшукових заходів не є самостійним оперативно-розшуковим заходом, відтак не потребує окремого судового рішення для їх застосування. Це підтверджується декількома рішеннями Конституційного суду. У той же час Європейський суд з прав людини дійшов висновку про недостатні гарантії від зловживань в російському праві під час використання техніки в оперативно-розшуковій діяльності [15, с. 21-24].

У США також не всі дії із оперативною технікою потребують судового санкціонування, зокрема, це стосується застосування GPS-трекерів [16]. Водночас така ситуація постійно викликає суспільне невдоволення, що тягне за собою судові тяжби громадськості із державними органами.

Одним із перших заходів, із виникненням якого пов'язують активний розвиток високотехнологічної оперативної техніки є втручання у приватне спілкування. Проаналізувавши джерельну базу з цього питання, ми дійшли висновку, що найбільш розвиненим арсеналом відповідної техніки для реалізації цього заходу володіють США. Це пов'язано не лише із великими фінансовими та матеріальними ресурсами, які залучаються для протидії злочинності, але й з певними історичними особливостями розвитку. Тому корисно більш детально зупинитися на вивченні досвіду саме цієї країни.

Як відзначають В. Н. Махов та М. А. Пешков, свого часу перехоплення телеграфних повідомлень стали настільки поширеними в США, що, наприклад, у Каліфорнії в 1862 році було прийнято спеціальний закон, що забороняв таку практику. Підслуховування телефонних розмов шляхом підключення до лінії провідного зв'язку (wiretapping) почало використовуватися як один із способів конкурентної боротьби, а також і поліцією для своїх потреб. У 1895 році така практика була заборонена в двох

штатах, а в 1905 році в Каліфорнії заборона телеграфних перехоплень була поширена й на телефонні переговори [17, с. 109].

Інший дослідник (М. Ю. Дундуков) звертає увагу, що в США уперше питання про необхідність судової санкції на використання оперативних-технічних засобів для збору інформації виникло наприкінці 20-х – на початку 30-х років. У 1934 році Законом про комунікації фактично була введена заборона на прослуховування телефонних переговорів громадян. Верховний суд, проте, не завжди слідував законодавчій забороні та іноді приймав до розгляду представлені докази, здобуті з порушенням законодавчо встановлених вимог. Наприклад, у грудні 1937 року в справі *Nardone v. United States* міністерством фінансів були надані Верховному суду докази, здобуті за допомогою прослуховування телефонних переговорів. Незважаючи на заборону, що міститься в Законі про комунікації 1934 року, Верховним судом були прийняті до розгляду представлені докази. Подібну ж справу Верховний суд розглянув у 1938 році, проте виніс уже абсолютно протилежне рішення [18, с. 323-324].

Серед засобів, застосовуваних у США для втручання у приватне спілкування можна виділити:

- самописець – пристрій або процес, що записує або декодує інформацію (про набір номера, маршрутизацію, адресацію, сигналізацію), яка передається за допомогою приладу або обладнання через провід чи в електронному вигляді та не містить суті передаваного повідомлення. Самописці використовуються для фіксації дати та часу телефонних розмов, номера, на який телефонував абонент тощо;

- відстежувальний пристрій – пристрій або процес, який фіксує вхідні електронні або іншого різновиду імпульси, що ідентифікують вихідний номер або іншу інформацію (про набір номера, маршрутизацію, адресацію, сигналізацію), за якою можна ідентифікувати джерело її надходження та яка не містить суті передаваного повідомлення. Відстежувальні пристрої найчастіше використовуються для визначення номерів телефону абонентів, які робили вхідні дзвінки та місця перебування абонента;

- секретні технології розслідування – будь-які апарати, програмні або інші технології розслідування, які відповідають таким критеріям: 1) їх призначено для перехоплення або отримання інформації, що має доказове значення, як результат роботи системи чи процесу, та які базуються, повністю чи частково, на інформації, яка під час її використання була секретною відповідно до Указу Президента № 12958 від 17 квітня 1995 року або іншого акта, який його змінює; 2) існує обґрунтована ймовірність того, що доказову інформацію, отриману за допомогою технології, буде здобуто для надання як належних доказів для притягнення до відповідальності за законодавством Сполучених Штатів, і розкриття деталей, що стосуються цієї технології, буде обов'язковим для перевірки належності доказів, проте використання специфічних технологій стане підставою для заборони таких дій або інших подібних судових суперечок [19, с. 87-88].

Слід зауважити, що оперативна техніка може застосовуватися не лише під час здійснення інтрузивних оперативно-розшукових заходів, але й у рамках застосування відносно нових заходів оперативно-розшукового характеру, як от комп'ютерна розвідка. При цьому ми не погоджуємось із Є. Л. Логіновим, який вважає, що у правовому плані її можна розглядати як різновид таких оперативно-розшукових заходів як зняття інформації з технічних каналів зв'язку, спостереження, дослідження предметів і документів, оперативний огляд [20, с. 171]. Звичайно, проведення аналогій із вказаними заходами розглядається ним у контексті дослідження російського законодавства, проте комп'ютерна розвідка за своєю сутністю передбачає збирання інформації саме з відкритих джерел та не потребує погодження у судовому порядку, тим самим вона не є інтрузивним заходом. Якщо ж дотримуватися позиції Є. Л. Логінова, то виходить, що цей захід по суті може акумулювати всі оперативно-розшукові заходи, які мають на меті збирання інформації із засобів комп'ютерної техніки, що, на нашу думку, є неприпустимим.

Прикладами відповідних засобів оперативної техніки, застосовуваних Великобританією та США у рамках комп'ютерної розвідки, є спеціальні програми, які сприяють збиранню та аналізу інформації про правопорушників у мережі. Особливо велика кількість відповідних застосувань розробляється для протидії обігу дитячої порнографії.

Висновки. У ході дослідження було встановлено, що застосуванню оперативної техніки з протидії злочинності приділяють суттєву увагу в багатьох країнах. Повноваження на роботу з такою технікою покладено на спеціально утворені оперативні підрозділи, які мають відповідні знання і навички роботи з різними видами техніки. При цьому, не кожне застосування оперативної техніки потребує судового санкціонування. З точки зору розвитку українського сегмента поліцейської оперативної техніки видається корисною розробка вітчизняного спеціального програмного забезпечення, яке б могло застосовуватися під час здійснення оперативнотехнічних заходів. До процесу такої розробки, окрім профільного департаменту поліції, корисно залучити й підрозділи кіберполіції, а також представників наукових та навчальних закладів системи МВС України.

Використані джерела:

1. Пеньков С. В. Місце та зміст окремих термінів у сфері застосування техніки в оперативно-розшуковій діяльності / С. В. Пеньков // Право і безпека. – 2015. – № 3 (58). – С. 83-87.
2. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова компаративістика: монографія / О. М. Бандурка, М. М. Перепелиця, О. В. Манжай, В. В. Шендрік. – Х. : Золота миля, 2013. – 352 с.: іл.
3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України : від 18.02.1992 [із змінами і доповненнями на 02.07.2015] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22 (02.06.1992). – Ст. 303.

4. Тузов Л. Л. Законодательные акты, регламентирующие оперативно-розыскную деятельность в Российской Федерации, странах СНГ и Балтии: учеб. пособие / Л. Л. Тузов, А. Д. Шейшеев; под ред. И. А. Климова. – М. : ЮНИПИ-ДАНА : Закон и право, 2012. – 176 с.
5. Regulation of Investigatory Powers Act 2000 (U.K.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/23/contents>.
6. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення: науково-практичний посібник / В. А. Колесник ; Академія адвокатури України. – К : Прецедент, 2014. – 135 с.
7. Manzhai O. V. Special Investigation Activity Comparative Studies / Oleksandr V. Manzhai // Internal Security. – № 1. – 2015.
8. Басецкий И. И. Научно-практический комментарий к Закону Республики Беларусь «Об оперативно-розыскной деятельности» / И. И. Басецкий, Н. И. Лапатак, Л. В. Саленик. – Минск : Академия МВД, 2001. – 118 с.
9. Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України, затверджене наказом Національної поліції України від 10.11.2015 № 85. – К. : Національна поліція України, 2015. – 9 с.
10. Драпкин Л. Я. Криминалистические и оперативно-розыскные аспекты раскрытия и расследования преступлений: учебное пособие / Л. Я. Драпкин. – Екатеринбург, 2014. – 201 с.
11. Основы оперативно-розыскной деятельности: методические рекомендации (для всех форм и специальностей) [Електронний ресурс] / составитель: В. В. Стукалов. – Краснодар: Краснодарский университет МВД России, 2013. – 194 с. – Режим доступу: http://fzo.krdu-mvd.ru/_files/030901-65/2k2012/osovyord/mr.doc.
12. Полиция зарубежных стран: система организации и опыт профессиональной подготовки кадров: учебное пособие / С. В. Асямов, Д. М. Мирзоров, А. А. Таджикив, А. С. Якубов. – Т. : Издательство «Fan va technologya», 2010. – 452 с.
13. Макнамара Д. Секреты компьютерного шпионажа: Тактика и контрмеры / Д. Макнамара ; пер с англ.; под ред. С. М. Молякко. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2004. – 536 с.
14. Drug Enforcement Administration (DEA) Agents Manual (rev. 2002) (639 pp).
15. Бахта А. С. Вопросы оперативно-розыскной деятельности в решениях Конституционного Суда Российской Федерации: научно-практическое пособие / А. С. Бахта, О. А. Вагин, А. Е. Чечегин. – Хабаровск : Дальневосточный юридический институт МВД России, 2012. – 64 с.
16. Angel Amaya vs. USA, 2012 (Iowa Dist. Ct. 2012) [Електронний ресурс] / No. CR 11-4065-MWB. – Режим доступу : http://www.wired.com/images_blogs/threatlevel/2012/04/Amaya-ruling.pdf.
17. Махов В. Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учебное пособие / В. Н. Махов, М. А. Пешков. – М. : ЗАО «Бизнес-школа "Интел-Синтез», 1998. – 208 с.

18. Дундуков М. Ю. Разведка в государственном механизме США / М. Ю. Дундуков. – М. : Кучково поле, 2008. – 448 с.

19. Перепелиця М. М. Провадження оперативно-розшукових заходів у Великій Британії, Росії, США та Україні: монографія / М. М. Перепелиця, О. В. Манжай. – Харків : Вид-во КП Друкарня № 13, 2008. – 248 с.: іл.

20. Логинов Е. Л. Отмывание денег через Интернет-технологии. Методы использования электронных финансовых технологий для легализации криминальных доходов и уклонения от уплаты налогов: учебное пособие / Е. Л. Логинов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 208 с.

Пеньков С.В. Отдельные аспекты зарубежного опыта применения оперативной техники правоохранительными органами

В статье проведен сравнительный анализ применения оперативной техники в отдельных странах. Выделены основные мероприятия, в рамках которых применяется оперативная техника. Рассмотрена нормативно-правовая база ее применения, а также органы, уполномоченные на осуществление оперативно-технических мероприятий. Проанализированы отдельные аспекты судебного санкционирования применения оперативной техники. Приведены примеры оперативной техники, применяемой за рубежом. Предложено активизировать разработку отечественного специального программного обеспечения, которое бы могло применяться во время осуществления оперативно-технических мероприятий в рамках взаимодействия профильных департаментов полиции, а также представителей научных и учебных заведений системы МВД Украины.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, оперативно-технические средства, зарубежный опыт, правоохранительные органы, сравнительный анализ.*

Penkov S.V. Separate Aspects of Foreign Experience of Operative Technique Application by Law Enforcement Authorities

In the article the comparative analysis of operative technique application in separate countries is conducted. Based on the analysis of law enforcement activity of different countries in the field of operative technique using, the article outlines a number of the most topical issues in this area that need solution. Laws and regulations of operative technique using in different countries are analysed. Basic measures under which an operative technique is used are selected. The normatively legal base of its application, and also organs which have right to conduct the operative-technical measures are considered. The separate aspects of the judicial sanctioning of operative technique application are analysed. Underlined that not every application of operative technique needs judicial sanctioning. In particular author compares plenary powers in the field of operative technique application by cybercrime fighting divisions in Russia and Ukraine. The examples of operative technique which used abroad are cited. Attention applies also on introduction of USA experience of operative techniques using by technical operations units and other organs especially in combating child's pornography with the using of

operative technique. Author draws the conclusion that in American and European classical and neoclassical systems information about application and composition of operative technique is more opened. At the same time other systems (European Post-socialistic, Socialistic, Muslim, Traditional Customary) gravitate to introduction of access restrictions to similar information. Also exactly touches and grant permission on work with such technique to the persons which are not the subjects of law-enforcement activity. It is suggested to activate development of the domestic special software, which would be used during realization of operative-technical measures within the framework of police departments cooperation and also representatives of scientific and educational establishments of the MIA system of Ukraine.

Key words: *operative and search activity, operative-technical resources, foreign experience, law enforcement authorities, comparative analysis.*

УДК 347.948.2

**І.В. Пуріг,
В.В. Самсонова**

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРАДІЖОК НА ТЕРИТОРІЇ САДІВНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ І ДАЧНИХ КООПЕРАТИВІВ

Досліджено поняття слідчого експерименту та його види, що проводяться при розслідуванні крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів. Розглянуто організаційні й тактичні особливості слідчої дії, визначено тактичні помилки, що виникають при її проведенні та окреслено шляхи вдосконалення організації і тактики проведення слідчого експерименту при розслідуванні крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів.

Ключові слова: *садівницькі товариства і дачні кооперативи, слідчий експеримент, тактичні прийоми.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 240 КПК України «з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань». Наведене є визначенням слідчого експерименту та пропонується також багатома науковцями. Зазначена слідча (розшукова) дія відіграє значну роль у доказуванні за кримінальним провадженням. Водночас вона є досить складною в організаційному і тактичному аспектах, що вимагає з боку слідчого значних зусиль щодо її підготовки та проведення. Тактичні основи слідчого експерименту достатньо розроблені в криміналістиці, однак особливості проведення цієї слідчої дії при розслідуванні крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів висвітлено недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальна тактика слідчого експерименту досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами в криміналістичній літературі. Вагомий внесок у розробку наукових основ слідчого експерименту внесли відомі вчені, зокрема, Л.Є. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, Ф.В. Глазирін, В.Г. Гончаренко, Н.І. Гуковська, Д.Д. Заяць, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.Г. Лукашевич, С.І. Новиков, І.Ф. Пантелєєв, М.В. Салтєвський, Л.А. Соя-Серко, С.М. Стахівський, В.М. Стратонов, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, П.В. Цимбал, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та багато інших. Значущість проведених наукових досліджень беззаперечна, оскільки ця слідча (розшукова) дія нерідко застосовується у правоохоронній практиці та є розповсюдженим способом збирання доказів.

Формування цілей. Метою статті є розробка організаційних і тактичних основ проведення слідчого експерименту при розслідуванні крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів.

Виклад основного матеріалу. Залежно від мети і завдань розрізняють такі види слідчого експерименту: зі встановлення можливості здійснення особою якої-небудь дії у певних умовах; зі встановлення можливості спостереження або сприйняття певного факту або явища; зі встановлення наявності або відсутності в конкретній особі спеціальних та професійних (у тому числі й злочинних) знань, умінь та навичок; зі встановлення можливості існування якого-небудь факту, явища або події; зі встановлення можливості учинення особою тих або інших дій за визначений час; зі встановлення механізму злочинної події чи окремих її елементів; зі встановлення меж поінформованості або неозібзаності особи про факти, що цікавлять слідство.

Під час розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів, за результатами нашого дослідження, частіше за все проводяться такі види слідчого експерименту:

- зі встановлення механізму злочинної події чи окремих її елементів (у 54 % кримінальних проваджень);
- із можливості вчинення певних дій: перелізти через огорожу, піднятися на певну висоту, проникнути в приміщення через обмежений простір, перенести певну кількість предметів на встановлену відстань тощо (34 %);
- зі встановлення можливості спостереження або сприйняття певного факту, явища: побачити дії або почути звуки (удару, свердлення, розпилу) на визначеній відстані в різних умовах освітлення тощо (31 %);
- із встановлення наявності або відсутності в конкретній особі професійних навичок, в основному можливості відкриття чи зламу запірних пристроїв (6 %).

Дуже рідко можуть проводитись експерименти щодо встановлення можливості існування якого-небудь факту, явища. Наприклад, в окремих кримінальних провадженнях встановлювалася можливість прийняття та

відправлення у межах території садівницького товариства сигналу мобільного телефону.

Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень за розглядуваною категорією злочинів свідчить, що слідчі не завжди проводять аналізовану слідчу (розшукову) дію, навіть коли є така можливість. Таке становище пояснюється певною складністю її проведення, як в організаційному і тактичному аспектах, так і з точки зору матеріально-технічного забезпечення. За матеріалами дослідження, проведеного В. А. Очеретяним, слідчі відмовляються від проведення слідчого експерименту, обумовлюючи своє рішення такими причинами: тривалістю проведення слідчого експерименту – 79% опитаних слідчих; складністю проведення слідчої дії – 64%; необхідністю залучення значної кількості учасників для проведення експериментальних випробувань – 58%; можливістю організації втечі підозрюваного під час проведення дослідів або випробувань – 21%; можливістю негативного впливу на сумлінного учасника кримінального процесу або передачі важливої інформації іншим злочинцям, які невстановлені слідством – 12%; складністю оформлення ходу й результатів проведення слідчого експерименту – 9%; інші чинники (зокрема, необхідність доставлення підозрюваного зі слідчого ізолятора, пошуку транспортного засобу для виїзду на місце події, повернення злочинця до місця його утримання тощо) – 6 % [1, с. 21]. На наш погляд, зазначені чинники не повинні впливати на рішення слідчого щодо відмови від проведення слідчого експерименту, оскільки результати слідчої дії є частиною доказової бази, а нехтувати зайвими доказами при розслідуванні не можна. Вказане значною мірою впливає на результативність досудового слідства в цілому.

Для успішного проведення слідчого експерименту необхідна ретельна його підготовка. На думку В. Ю. Шепітько, підготовка до проведення слідчого експерименту охоплює такі дії:

а) до провадження слідчого експерименту: визначення завдань слідчої дії; визначення місця і часу її провадження; визначення змісту дослідів та їх послідовності; підготовка науково-технічних засобів; визначення учасників слідчої дії та допоміжного персоналу; у складних випадках складання письмового плану експерименту;

б) на місці проведення експерименту: здійснення перевірки відповідності обстановки і умов тим, що мали місце, коли відбувалася подія; перевірка наявності реквізиту для проведення дослідів; проведення реконструкції обстановки місця події; здійснення інструктажу учасників експерименту про зміст дослідів та тих дій, які вони мають виконати; забезпечення охорони місця, де проводиться слідчий експеримент; вжиття заходів, що забезпечують безпеку учасників слідчої дії [2, с. 351-352].

К. О. Чаплинський також зазначає, що підготовчі заходи до проведення слідчого експерименту необхідно проводити в два етапи: до виїзду на місце проведення експерименту (попередній); на місці його проведення (наступний), але учений децю розширює перелік дій слідчого на кожному з етапів. На його думку, до виїзду на місце проведення слідчого експерименту необхідно прове-

сти такі організаційно-підготовчі заходи: вивчити матеріали кримінального провадження; прийняти рішення про проведення слідчого експерименту; визначити мету експерименту та факти, що підлягають перевірці; визначити завдання та способи перевірки експериментальних дій (випробувань); за необхідності провести додатковий або повторний допит особи, чій показання будуть перевірятися; отримати добровільну згоду підозрюваного, потерпілого або свідка на участь у слідчій (розшуковій) дії та встановити її ставлення до цього заходу; встановити мотиви погодження підозрюваних на участь у експерименті; попередньо ознайомитися (за необхідністю) з місцем проведення слідчого експерименту; визначити найсприятливіше місце, час та умови слідчого експерименту, які максимально повинні бути наближені до обстановки, що перевіряється; підготовка предметів, що будуть використовуватися під час проведення експерименту; підібрати склад учасників слідчої дії та визначити функції кожного з них; визначити зміст і черговість проведення слідчого експерименту; за необхідністю здійснити реконструкцію обстановки в цілому або окремих об'єктів; підготувати об'єкти, що необхідні для проведення дослідницьких випробувань, завчасно продумати доставку зазначених об'єктів до місця експерименту та перевірити їх стан; визначити та підготувати необхідні науково-технічні засоби, транспорт, засоби зв'язку; за необхідністю ознайомитися зі спеціальною літературою або отримати консультації спеціалістів з метою набуття відповідних спеціальних знань і навичок; скласти письмовий план проведення слідчої (розшукової) дії.

На місці проведення експериментальних дій слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи: попередньо оглянути місце дослідницьких дій, встановити зміни, що відбулися до проведення слідчої дії, організувати охорону місця проведення слідчого експерименту та гарантувати безпеку його учасникам; зафіксувати обстановку, в якій будуть відбуватися дослідницькі випробування; видалити з місця проведення слідчої дії усіх сторонніх осіб, які не мають безпосереднього стосунку до експерименту; перевірити відповідність (схожість) умов слідчого експерименту з тими, у яких відбувалася подія, що підлягає перевірці; за необхідності провести нову реконструкцію обстановки; роз'яснити усім учасникам слідчого експерименту їхні права та обов'язки; провести інструктивну нараду серед усіх учасників слідчої дії (зокрема, роз'яснити мету та зміст досліджень, порядок проведення експериментальних дій, обов'язки учасників, попередити про неприпустимість розголошення даних слідчого експерименту тощо); визначити засоби фіксації слідчої дії та способи зв'язку між учасниками слідчого експерименту; визначити порядок проведення експерименту [3, с. 435-437].

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до робочого етапу слідчого експерименту. Узагальнення думок науковців дозволяє визначити основні тактичні прийоми проведення такої слідчої (розшукової) дії: 1) проведення слідчого експерименту в умовах (обстановці), максимально наближеній до тієї, у якій відбувалася подія, факт або явище; 2) використання під час слідчого експерименту тих же знарядь, засобів і предметів, які

використовувалися під час вчинення злочину; 3) неодноразове повторення однорідних випробувань зі змінами умов експериментів; 4) розбиття експериментів на стадії та поетапне їх проведення; 5) оптимальне обмеження кількості учасників слідчого експерименту; 6) проведення експериментальних дослідів чи випробувань з кожним підозрюваним окремо; 7) підтримання психологічного контакту з учасниками слідчого експерименту; 8) спостереження за поведінкою (діями) осіб, за участю яких проводяться досліди чи випробування; 9) зіставлення дій, які відтворює особа під час слідчого експерименту, з реальною обстановкою на місці та надання можливості свідкові, потерпілому чи підозрюваному пояснити розбіжності, якщо такі є.

Розглянемо основні організаційно-тактичні прийоми підготовки та проведення слідчого експерименту під час розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів. Найбільш складним для реалізації є група тактичних прийомів, пов'язаних з реконструкцією обстановки. Важливо так реконструювати обстановку, щоб вона максимально була наближена до реальної. Реконструкція обстановки досягається розташуванням предметів на місці події в тому вигляді й у тому порядку, в якому вони перебували в момент вчинення злочину, а також використанням, за можливості, тих самих предметів, що застосовувалися при вчиненні крадіжки. Межі реконструкції обстановки визначаються наявністю необхідних предметів, станом місця події та змістом самих дослідів. Важливо, щоб реконструкція обстановки не полегшувала здійснення експериментальних дій і не створювала складності при проведенні експерименту.

Для проведення експериментів, як зазначалося раніше, потрібно мати такі ж знаряддя, що використовувалися під час вчинення злочину. При проведенні експериментів зі встановлення можливості: вчинення зламу певним інструментом, перевезення викрадених речей певним транспортом (коляски, тачки, вози, велосипеди, автотранспортні засоби), переміщення викрадених предметів через отвір встановлених розмірів тощо бажано мати ті ж самі предмети, що використовувалися злочинцем. Але ці предмети, як правило, слугують речовими доказами в кримінальному провадженні й при їх використанні виникають певні проблеми. Вважаємо допустимим використання таких об'єктів лише за певних умов:

- якщо їх замінити неможливо взагалі або є передбачення, що це призведе до негативних наслідків чи невірогідності результатів експерименту;
- використання їх при дослідах не повинно призвести до їх пошкодження або знищення;
- проведено всі необхідні експертні дослідження з означеними предметами, пов'язані з вилученням на їх поверхні слідів злочину або ідентифікацією їх як слідоутворюючих об'єктів.

Коли можлива заміна речових доказів на об'єкти, схожі з ними без суттєвого впливу на результати експериментів, це потрібно робити досягаючи максимальної схожості. У такому випадку при оцінці результатів слідчого

експерименту необхідно враховувати ступінь відмінностей експериментальних дій і досліджуваної події.

Максимальна схожість умов проведення слідчого експерименту з умовами, у яких вчинявся злочин, досягається проведенням експерименту на тому ж місці, при таких же погодних умовах, у тій же послідовності. З дотриманням цієї умови виникають проблеми, коли з моменту вчинення крадіжки пройшов значний відрізок часу. Наприклад, потрібно перевірити можливість перевезення на тачці викрадених речей на певну відстань у визначений проміжок часу. При цьому встановлено, що злочинна подія відбувалася взимку на снігу в морозну погоду, а експеримент потрібно провести літом. У такому випадку можливо проведення експерименту, але з урахуванням змінених умов та використання спеціальних знань фахівців, які зможуть точніше вирахувати поправки на змінені умови. Або ж, залежно від ситуації, потрібно відмовитися від проведення експерименту та замінити його іншими слідчими діями.

Слідчий експеримент проводиться у тих самих умовах освітлення, що і злочинна подія. Перш за все, це стосується перевірки можливості бачити на певній відстані. Для цього необхідно не тільки використовувати такі ж джерела світла, а й розташовувати їх таким же чином, як і при вчиненні крадіжки. Також треба звертати увагу на природні джерела світла. Крадіжки з дачних ділянок часто вчинюються у вечірні та нічні часи. При цьому потрібно враховувати, що темніє раніше взимку, ніж влітку, зимовою ніччю та у повню значно видніше, ніж восени та при місячному сяйві.

За кримінальними провадженнями досліджуваної категорії злочинів часто виникає потреба дотримуватися збереження темпу проведених дослідів з темпами справжньої події. Цей тактичний прийом застосовується, щоб забезпечити подібність часових характеристик, тривалості дій крадія. Наприклад, для перевірки можливості вчинити певні дії за певний проміжок часу або подолати певну відстань за конкретний час. Так, при розслідуванні крадіжки було встановлено, що підозрюваний М. заволодів курткой з документами та гаманцем з грошима, що знаходились у кімнаті будинку та зник за огорожею у той час, коли господар пішов зачиняти підсобне приміщення, що розташовувалось у дальній частині дачної ділянки на відстані двадцять метрів від будинку. При проведенні експерименту слідчий впевнився в можливості здійснення цих дій у короткий проміжок часу.

Важливим тактичним прийомом є також багаторазовість проведення однорідних експериментів. «З метою виключення випадкових результатів, - зазначає М. Г. Шурухов, - забезпечення достовірності й наочності, дослідницькі дії необхідно здійснювати неодноразово. Число повторень визначається залежно від настання стабільних, закономірних результатів; при цьому не має значення, позитивний або негативний результат буде отримано» [4, с. 80].

Поетапне проведення експериментів залежить від послідовності дій злочинців на місці події. Так, при розслідуванні викрадення металевих предметів з дачних ділянок з метою здачі їх на металобрухт група в складі трьох осіб взимку протягом дня ходили по ділянках, збирали знайдені на них металеві

предмети й відносили їх на узбіччя. Після цього за домовленістю зі сторожем на територію кооперативу заїжджав автомобіль і злочинці завантажували в нього заздалегідь принесений на узбіччя дороги метал. Загалом металеві предмети було вивезено з вісімнадцяти дачних ділянок. Проводячи слідчий експеримент, слідчий розбив його на етапи: принесення металевих виробів, під'їзд автомобілю за вказаним напрямом руху, завантаження металу на кожній з ділянок, виїзд з місця вчинення злочину. Такі умови проведення експерименту дозволили чітко усвідомити послідовність дій злочинців, кількість обкрадених дачних ділянок, можливості автотранспорту та послідовність його переміщення територією дачного кооперативу.

Забезпечення безпеки учасників слідчого експерименту дуже важлива умова проведення, оскільки достатня кількість випадків проникнення в дачні будинки відбувається через дах або верхні поверхи будинків: відкриті вікна, лоджії, балкони. На наш погляд, у таких випадках можливо проведення слідчого експерименту з метою встановлення можливостей особи підозрюваного влізти на певну висоту, але за умови забезпечення його безпеки. Це може бути досягнуто, наприклад, шляхом одягання на нього тросів, що страхують від падіння.

Незважаючи на значну кількість наукових праць і методичних рекомендацій з проведення слідчого експерименту, у практиці розслідування кримінальних правопорушень трапляються помилки з боку слідчого під час проведення слідчої (розшукової) дії. Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень та даних опитування працівників прокуратури і слідчих ОВС дозволили В. А. Очеретяному визначити тактичні помилки, що допускаються слідчими під час проведення слідчого експерименту: невстановлення психологічного контакту з особою, за участі якої проводяться експериментальні дії (випробування) – 53 %; неякісне створення умов (обстановки), які максимально наближені до тих, у яких відбувалася подія (дія), факт або явище – 47 %; відсутність науково-технічних засобів фіксації слідчого експерименту – 42 %; невикористання під час експерименту тих же знарядь, засобів і предметів, які використовувалися під час вчинення злочину – 31 %; неякісний добір учасників експериментальних дослідів (випробувань) – 29 %; несвочасне проведення слідчого експерименту – 23 %; порушення вимог щодо підбору понять – 18 %; відсутність єдиного керівництва слідчою дією – 7 %; ігнорування оперативно-розшукової інформації – 5 % [1, с. 149]. Наведені дані значною мірою підтверджуються й проведеними нами дослідженнями.

Висновки. Слідчий експеримент при розслідуванні крадіжок з території садівницьких товариств і дачних кооперативів має велике значення для розслідування. Його проведення дозволяє вирішити багато завдань, пов'язаних з формуванням доказової бази, перевіркою існуючих та отриманням нових доказів, але за умови дотримання слідчими норм законодавства і тактичних рекомендацій з його проведення. Розробка тактичних рекомендацій проведення окремих видів експерименту при розслідуванні крадіжок з території садівницьких товариств і дачних кооперативів є перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

Використані джерела:

1. Очеретяний В. А. Організація і тактика проведення слідчого експерименту: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. А. Очеретяний. – Дніпропетровськ, 2015. – 218 с.
2. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / Валерій Юрійович Шепітько. – Харків : Харків юридичний, 2007. – 432 с.
3. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монограф. / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛПД, 2010. – 560 с.
4. Шурухнов Н.Г. Расследование краж : Практическое пособие / Н.Г. Шурухнов. – М.: Юристъ, 1999. – 112 с.

Пирог И. В., Самсонова В. В. Организация и тактика следственного эксперимента при расследовании краж на территории садоводческих товариществ и дачных кооперативов

Рассмотрено понятия следственного эксперимента и его виды, которые проводятся при расследовании краж, совершенных на территории садоводческих обществ и дачных кооперативов. Разработаны организационные и тактические особенности следственного действия, определены тактические ошибки, которые возникают при его проведении и намечены пути усовершенствования организации и тактики проведения следственного эксперимента при расследовании краж, совершенных на территории садоводческих обществ и дачных кооперативов.

Ключевые слова: *садоводческие общества и дачные кооперативы, следственный эксперимент, обстановка совершения преступления*

Pyrig I. V., Samsonova V. V. Organization and tactics of inquisitional experiment at investigation of thefts on territory of gardening associations and suburban cooperative stores.

The concept of inquisitional experiment is examined in the article, as one of important for finishing telling inquisitional actions, that is conducted with the aim of verification clarifications of information, that matter for establishment of circumstances of criminal offence. The types of inquisitional experiment, that is conducted at investigation of thefts, perfect on territory societies of gardener and suburban cooperative stores, are certain. Attention is concentrated on the organizational and tactical features of preparation to realization of inquisitional action and working stage.

Tactical receptions that are most effective at investigation of this category of crimes are certain. Attention applies on the most difficult in realization tactical receptions, related to the reconstruction of situation and observance of maximal likeness of terms of realization of inquisitional experiment with terms in that committed crime. Also researches must take place on the same place, at the same weather terms and illumination, in the same order there were events in that. Tactical errors, that arise up during her realization and the ways of perfection of organization and tactics of realization of inquisitional experiment are

outlined at investigation of thefts, perfect on territory societies of gardener and suburban cooperative stores, are certain.

Key words: *societies of gardener and suburban cooperative stores, inquisitional experiment, tactical receptions.*

УДК 343.12+343.143

М.М. Покоłodна

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У результаті аналізу теорії й практики оперативно-розшукової діяльності досліджено сучасний стан та проблемні питання організації забезпечення підрозділами карного розшуку безпеки учасників оперативної розробки. Підкреслено перспективність подальшого розвитку інституту оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників оперативної розробки, який вбачається в розробці теоретико-методологічних засад його прикладного використання.

Ключові слова: *оперативно-розшукове забезпечення, заходи безпеки, учасники оперативної розробки, підрозділи карного розшуку.*

Постановка проблеми. Сучасна реформа правоохоронної системи є певним етапом інтеграції України у Європейське Співтовариство й супроводжується розвитком правовідносин між державою та особою. Характер таких взаємовідносин передбачає не тільки відповідальність особи перед державою за свої вчинки, а й навпаки, держава відповідає перед людиною за свою діяльність і гарантує забезпечення прав і свобод, визначених Конституцією. Проблема забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, та законності в цій сфері в останні роки набула особливого змісту та значення у зв'язку із загостренням криміногенної ситуації в державі, що у свою чергу призводить до зростання рівня латентності злочинів.

Зазначене обумовило потребу створення системи надійного захисту суб'єктів протидії злочинності взагалі, а учасників оперативної розробки зокрема від тиску, погроз та посягань на їхнє життя, здоров'я, житло чи майно, яка відповідала б міжнародно-правовим стандартам у галузі забезпечення прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий інститут захисту учасників кримінального судочинства в Україні є відносно молодим і бере свій початок з кінця 1993 року, коли були прийняті Закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Дослідження з цього питання активізуються з 90-х років минулого століття. Поява цього правового інституту зумовлена розпадом СРСР, зростанням корупції, організава-

ної та міжнародної злочинності, політичною, економічною та моральною кризою в країнах, створених на території СРСР.

Питанням застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з 1993 р., починаючи з робіт Зеленецького В. С. і Куркіна М. В., була приділена увага багатьох науковців-процесуалістів та практиків, зокрема в дисертаційних дослідженнях та монографіях Боярова В. І., Брусніцина Л. В., Галагана В. І., Гриньків О. О., Зайцева О. О., Новікової М. В., Панасюк Т. І. та ін. Ця проблематика відображена в статтях і тезах наукових повідомлень, зокрема, у публікаціях О. М. Гогуса, П. В. Діхтієвського, Г. В. Коновалою, М. І. Костіна та деяких інших авторів. Теоретико-правові та організаційно-тактичні основи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства стали предметом монографічного дисертаційного дослідження Р. В. Тарасенка.

Утім, дослідження оперативного-розшукового забезпечення підрозділами карного розшуку безпеки учасників оперативної розробки, незважаючи на актуальність і складність зазначеної теми, залишається епізодичним, а науковий інтерес до дослідження цієї проблематики навряд чи можна вважати адекватним потребам практики, а тому потребує подальшого аналізу, що й зумовлює актуальність обраної тематики.

Формування цілей. Мета статті полягає у визначенні проблемних питань організації забезпечення підрозділами карного розшуку безпеки учасників оперативної розробки на підставі дослідження сучасного стану зазначеного питання.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою сучасного соціально-правового розвитку України є бурхлива динаміка імплементаційних процесів. Останнім часом в Україні відбулося багато змін у сфері законодавчого регулювання правоохоронної функції держави. Так, у 2012 році набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), схвалено розроблену Міністерством внутрішніх справ України Стратегію розвитку органів внутрішніх справ України та Концепцію першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ України.

02 липня 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Національну поліцію», який набрав чинності 07 листопада 2015 року, разом з яким були введені певні законодавчі новели у сферу роботи суб'єктів оперативного-розшукової діяльності [1].

Досліджуючи суспільні відносини, що склалися після набуття чинності вказаними нормативними актами та після введення певних змін в інші законодавчі та підзаконні акти, були виявлені фактори, які не сприятимуть покращанню стану здійснення оперативного-розшукової діяльності різними суб'єктами, зокрема і в сфері забезпечення безпеки учасників оперативної розробки.

Відтак, тільки з 31 травня 2016 року оперативним підрозділам Національної поліції було надано право здійснювати оперативного-розшукову

діяльність відповідно до Закону [2]. Таким чином, з моменту набрання чинності Закону України «Про Національну поліцію» й до з 31 травня 2016 року, що складає близько 7 місяців, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) були обмежені у своїх можливостях під час виконання завдань протидії злочинності, зокрема що стосується забезпечення безпеки осіб, які були впроваджені в злочинне середовище.

Завдяки проведеним дослідженням було встановлено, що в оперативних підрозділах Національної поліції склалася обстановка нерозуміння змісту та обсягу оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників оперативної розробки, її мети та завдань. Відсутність офіційних тлумачень правових норм нового КПК, Законів «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Національну поліцію», а також недостатність практичних напрацювань з питань забезпечення безпеки учасників кримінального провадження (оперативної розробки) за нормами нового законодавства унеможливило своєчасну підготовку науково-теоретичної бази інституту оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників оперативної розробки. Перш за все, працівники оперативних підрозділів виявилися не підготовленими до здійснення оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників оперативної розробки з методологічної точки зору.

Слід зауважити, що протягом тривалого часу проблема забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в організації та здійсненні як оперативної розробки в ході ОРД, так і під час кримінального провадження залишається актуальною. Згідно із ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» під оперативно-розшуковою діяльністю розуміють систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [3]. Основним чинником цієї дефініції в контексті питання нормативно-правового гарантування безпеки є те, що сфера застосування оперативно-розшукових заходів охоплює комплекс гласних і негласних заходів.

А тому правовими засадами оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників оперативної розробки є відомчі нормативні акти з грифом обмеженого доступу. З огляду на викладене можна дійти висновку, що дослідження цієї тематики має чітко окреслену межу гласності, а отже, обмежене коло допустимих осіб.

Відповідно до п. 13 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам для виконання завдань ОРД за наявності підстав надається право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників. Тобто, в системі суб'єктів ОРД є особлива категорія осіб, які, реалізуючи завдання та функції ОРД, ставлять під загрозу власне життя та здоров'я. Знову-таки йдеться про осіб, впроваджених у злочинне середовище з метою викриття та припинення організованої злочинної діяльності.

Водночас, відповідно до статті 43 Кримінального кодексу України не вважається злочинним діяння, яке полягає у виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації [4].

Дія вказаної статті поширюється на певні категорії осіб, а саме:

– працівників (у тому числі, негласних) оперативних підрозділів органів, що здійснюють ОРД;

– співробітників розвідувальних органів, які відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» можуть здійснювати оперативно-розшукові заходи;

– штатних і нештатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України (статті 13, 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 18 лютого 1992 року) [5];

– членів організованої групи чи злочинної організації та інших осіб, які погодилися співпрацювати з працівниками оперативних підрозділів або дали згоду на проникнення у такі злочинні об'єднання з метою виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями статті 272 Кримінального процесуального кодексу України (п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [3].

У цьому разі чинниками підвищеної небезпеки щодо професійної діяльності таких осіб є:

– безпосередній контакт конфідента чи оперативного співробітника зі злочинцями;

– перебування суб'єкта під його особливим контролем;

– потреба у високій конспіративності та збереженні в таємниці зв'язку із центром передавання інформації;

– необхідність чіткого слідування розробленій легенді та безпомилковому відтворенню її елементів;

– постійний психологічний тиск та професійний ризик [6].

У ч. 3 ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказано, що в разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка залучається до виконання оперативно-розшукової діяльності, її захист забезпечується в порядку, передбаченому для соціального і правового захисту працівників оперативних підрозділів. Оперативні підрозділи, на які покладено захист, зобов'язані вжити спеціальних заходів для забезпечення їх безпеки – зміна даних про осіб, зміна місця проживання, роботи і навчання, інших даних у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Особи, взяті під захист, мають право:

– подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування;

– знати про застосування щодо них заходів безпеки;

– вимагати від органу дізнання, слідчого, прокурора, суду застосування додаткових заходів безпеки або скасування здійснених заходів;
– подавати скарги на незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня або прокуророві.

Заходами забезпечення безпеки, які здійснюються відповідними органами, можуть бути:

- особиста охорона, охорона житла і майна;
- видача спеціальних засобів індивідуального захисту і прослуховування телефонних та інших переговорів;
- візуальне спостереження;
- зміна документів та зміна зовнішності;
- зміна місця роботи або навчання;
- переселення в інше місце проживання;
- поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення;
- забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- закритий судовий розгляд.

З урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, життя та майна осіб, узятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки, такі, як: маскування джерел інформації, легендування поведінки, встановлення протишожежної та охоронної сигналізації при охороні житла і майна осіб, взятих під захист, заміна номерів їх квартирних телефонів і державних номерних знаків транспортних засобів, що їм належать.

У разі виникнення небезпеки для життя і здоров'я осіб, узятих під захист, їм можуть видаватися з додержанням вимог чинного законодавства спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку. Такі самі заходи правомірно проводити також із метою забезпечення безпеки осіб, які співпрацюють з оперативно-розшуковими підрозділами на безоплатній основі, без укладання відповідної угоди про виконання спеціальних завдань ОРД. У місцях позбавлення волі або в місцях із спеціальним режимом забезпечення безпеки осіб здійснюється відповідно до ст. 19 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» з урахуванням вимог, передбачених режимом їх перебування у таких установах [8].

Проте вважаємо за доцільне зазначити, що наведене положення згаданої статті, безперечно, має право на існування. Але з метою цілковитого гарантування особистої безпеки особи, в тому числі впровадженій в злочинне середовище, необхідно відповідно вдосконалити інститут імунітету свідків, зазначивши позитивний світовий досвід правового регулювання цього питання. Як зазначає С. М. Гусаров, Україна цілком визнає пріоритет міжнародного права і як повноправний член міжнародної спільноти постійно підвищує рівень виконання міжнародних актів та активно використовує позитивну практику із захисту прав та інтересів суб'єктів забезпечення правоохоронної діяльності [9, с. 9].

Так, світова практика гарантування безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, чи осіб, впроваджених у злочинне середовище з метою забезпечення ефективності здійснення правоохоронної діяльності, свідчить, що держави підходять до цього питання, використовуючи надійний механізм захисту відповідних категорій суб'єктів. Зокрема, аналіз законодавства Сполучених Штатів Америки, деяких країн Європи та країн Співдружності Незалежних Держав дає можливість з'ясувати певні закономірності в правовому регулюванні забезпечення захисту учасників оперативно-розшукових заходів.

Зокрема, у кримінальному процесі Сполучених Штатів Америки під час доказування вини одну з вирішальних ролей відіграють показання осіб, які виступають у процесі свідками. Однак під час розслідування справ, пов'язаних з організованою злочинністю, отримання таких доказів відбувається досить складно. Нерідко свідки відмовляються виступати в суді, побоюючись за своє життя, а також рідних і близьких, тому гарантування їхньої безпеки є дуже важливою проблемою. З другого боку, упевненість у безпеці стимулює до співпраці із правоохоронними органами.

Один із способів використання свідчень таких осіб реалізується завдяки тому, що в американському кримінальному процесі широко застосовують відеозапис показань. Його наявність робить безплездним усунення свідка, оскільки навіть у разі його смерті надані ним відомості відіграють свою доказову роль.

Закон покладає обов'язки вживати заходів для гарантування безпеки таких осіб, а також членів їхніх родин на міністра юстиції Сполучених Штатів Америки. З цією метою за його наказом свідки, які наражаються на небезпеку внаслідок давання ними свідчень проти лідерів або учасників організованих злочинних угруповань, можуть бути поселені в спеціально пристосовані охоронювані житла [10, с. 34].

У Кримінальному кодексі Німеччини також передбачено заходи, спрямовані на охорону особи, яка дає згоду виступити на судовому процесі як свідок. Вони полягають у тому, що під час судового розгляду замість відомостей, що свідчать про місце проживання такої особи, фіксуються лише дані про її місце роботи. Але в разі, коли оголошення навіть таких відомостей є причиною занепокоєння щодо безпеки життя свідка або інших осіб, він має право не надавати жодних довідок, на підставі яких його можна ідентифікувати [11, с. 11].

Висновок. Реалізація проблематики гарантування підрозділами кримінального розшуку безпеки учасників оперативної розробки з метою їх протидії злочинній діяльності потребує вдосконалення навіть після реформування кримінального процесуального законодавства, законодавства про оперативно-розшукову діяльність та Національну поліцію. У разі виокремлення нових пріоритетів у реформі правоохоронної діяльності держава повинна враховувати необхідність забезпечення особистої безпеки всіх учасників

оперативної розробки, зокрема осіб, впроваджених у злочинне середовище, оскільки їх життю та здоров'ю загрожує особлива небезпека.

Отже, існуючі на сьогоднішній день спроби вирішення зазначеної проблеми в наукових дослідженнях розглядаються в рамках ширшої оперативного-розшукової проблематики фрагментарно або однобічно.

Таким чином, перспективність подальшого розвитку інституту оперативного-розшукового забезпечення безпеки учасників оперативної розробки вбачається в розробці теоретико-методологічних засад його прикладного використання. Впровадження в діяльність підрозділів карного розшуку способів та тактичних прийомів, завдяки яким можливо забезпечити безпеку учасників оперативної розробки, створить передумови для більш ефективного виконання суб'єктами ОРД своїх завдань та правоохоронних функцій.

Використані джерела:

1. Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII. - [Електронний ресурс]. - <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
2. Про внесення зміни до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» щодо уточнення деяких положень від 31.05.2016 № 1394-VIII. - [Електронний ресурс]. - <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1394-19/paran5#n5>.
3. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. - [Електронний ресурс]. - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/>
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. [Електронний ресурс]. - <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII. - [Електронний ресурс]. - <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.
6. Суббот А. Забезпечення безпеки осіб, укорінені у злочинне середовище / [Електронний ресурс]. / А. Суббот // Журнал Верховної Ради України, 2013. - № 5. - Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3673/>. - Назва з титул. екрана.
7. Пчолкин В. Д. Оперативно-розшукове забезпечення безпеки учасників кримінального процесу на стадії досудового слідства / В. Д. Пчолкин, О. В. Федосова // Право і Безпека. 2011. - № 5 (42). - С. 163-167.
8. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 11. - Ст. 51.
9. Гусаров С. М. Діяльність органів внутрішніх справ України із забезпечення прав і свобод людини та громадянина / С. М. Гусаров // Віче. - 2013. - №4. - С. 8-11.
10. Савченко А. В. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронних органів країн Європи і США / А. В. Савченко, В. В. Матвійчук, Д. Й. Никифорчук; Під ред. Я. Ю. Кондратьєва. - М.: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. - 60 с.

11. Ромодановський К. О. Міжнародні стандарти і принципи організації захисту учасників кримінального провадження / К. О. Ромодановський // Російський слідчий. – 2005. – № 9. – С. 10-12.

Поколотная М.М. Оперативно-розыскное обеспечение подразделениями уголовного розыска безопасности участников оперативной разработки: постановка проблемы

В результате анализа теории и практики оперативно-розыскной деятельности исследовано современное состояние и проблемные вопросы организации обеспечения подразделениями уголовного розыска безопасности участников оперативной разработки. Подчеркнуто перспективность дальнейшего развития института оперативно-розыскного обеспечения безопасности участников оперативной разработки, которой видится в разработке теоретико-методологических основ его прикладного использования.

Ключевые слова: *оперативно-розыскное обеспечение, меры безопасности, участники оперативной разработки, подразделения уголовного розыска.*

Pokolodnaya M. M. Operational and investigative divisions to ensure the safety of the criminal investigation department of operational development of participants: formulation of the problem

As a result of the analysis of the theory and practice of operative-investigative activities investigated the current state of the problem and the organization to ensure the security departments of criminal investigation department of operational development of participants.

Through research conducted, it was found that the operational units of the National Police prevailing situation of misunderstanding the content and scope of operational and detective security Lists rapid development, its goals and objectives. The absence of official interpretations of the law's new handheld, the law «On operative-search activity», «On the national police» and the lack of practical developments for the security of participants in criminal proceedings (rapid development) according to the norms of the new law made it impossible to timely preparation of the scientific and theoretical framework Institute operational and detective security of participants of operational development. First of all, the workers operating units were unprepared for the implementation of operational and detective security operative members develop from a purely methodological point of view.

Thus, global practice security persons performing specific tasks or those embedded in the criminal environment in order to ensure the efficiency of law enforcement, shows that the state approach to this issue by using a reliable mechanism for the protection of the relevant categories. In particular, analysis of the laws of the United States, some European countries and the Commonwealth of Independent States made it possible to clarify certain laws in legal regulation to protect participants search operations.

Prospects of further development of the institution operational and detective security Lists rapid development seen in the development of theoretical and methodological bases its application use. The introduction of the subsidiaries of the

Criminal Investigation methods and tactics that make possible to ensure the safety of participants operational development, create conditions for more effective implementation of their tasks OSA subjects and law enforcement functions.

Key words: *operational-investigative support, security, rapid development of participants, the Criminal Investigation Division.*

УДК 343.1:351.746

С.Ю. Попов

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ТА ПРАКТИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ ОПЕРАТИВНОЇ ЗАКУПКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті висвітлено нормативно-правове регулювання оперативної розробки як в оперативно-розшуковому, так і в кримінальному процесуальному законодавстві. Зосереджено увагу на основних протиріччях, пов'язаних з правовими колізіями. На підставі аналізу криміногенної обстановки та опитуванні практичних працівників обґрунтовано необхідність додаткового дослідження оперативної закупки з внесенням відповідних змін як до законодавства, так і до відомчої нормативно-правової бази. Вказано на необхідність корегування підходів до проведення оперативної закупки через зміни злочинного середовища.

Ключові слова: *оперативна закупка, оперативно-розшукова діяльність, кримінальний процес, злочин, наркотики, зброя, безпека, протидія.*

Постановка проблеми. Україна на сьогодні знаходиться у вкрай важкому стані. Економічна криза посилюється політичною нестабільністю, що загострюється суспільним невдоволенням на фоні збройного протистояння на сході країни.

Такі умови найбільш сприятливі для погіршення криміногенної ситуації, що й спостерігається останні два роки. Адже економічні проблеми призводять до зuboжіння населення, політична нестабільність не дозволяє знайти ефективні шляхи вирішення проблеми, а суспільне невдоволення виливається в різного роду протести, як масові так і поодинокі, на які змушені відволікатися правоохоронці, замість того, щоб виявляти, затримувати та притягувати до відповідальності злочинців.

Складається ситуація, коли збільшується кількість осіб, які стають на злочинний шлях отримання прибутку за рахунок реалізації заборонених для обігу товарів, предметів і речовин. Адже за останній час збільшилася кількість джерел надходження таких товарів за рахунок неконтрольованого перетину кордону з Російською Федерацією на ділянці більше 200 км. А також зросла кількість потенційних покупців таких товарів, предметів через ті ж вищеперераховані факти.

За таких умов потребує перегляду практика підрозділів кримінальної поліції запобігання та протидії злочинним проявам за рахунок застосування найбільш дієвих засобів, які є на озброєнні, зокрема оперативної закупки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протидія злочинності є складним та трудомістким процесом. І, безумовно, застосуванням лише одного заходу чи дії неможливо досягти очікуваного результату. Тільки комплексне застосування сил та засобів дозволить досягти цілей кримінального процесу та притягнути винних осіб до відповідальності. Але без детального дослідження кожної зі складових частин цього копіткого процесу не можливо забезпечити дієве та законне досягнення поставлених цілей. Саме тому неможливо обійтися без вивчення та узагальнення наукового надбання з означеної тематики.

У кримінальному процесі та теорії ОРД окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали К.В. Антонов, О.М. Бандурка, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, І.О. Воронов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, С.В. Єськов, В.П. Захаров, А.П. Кіцул, О.І. Козаченко, І.П. Козаченко, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, Е.В. Рижков, В.Г. Самойлов, В.П. Столбовий, І.Ф. Хараберюш, О.М. Чистолінов, Ю.Е. Черкасов, І.Р. Шинкаренко Г.О. Юхновець, В.І. Янушко й інші вчені.

Утім, динаміка змін, що відбуваються в суспільстві, потребує постійної дослідницької роботи та запровадження нових засобів і заходів оперативного реагування на злочинні прояви для досягнення дієвого результату.

Формування цілей. Мета статті – висвітлити основні правові положення, що регламентують проведення оперативної закупки, довести її практичну ефективність та необхідність у роботі підрозділів кримінальної поліції.

Виклад основного матеріалу. Право працівників оперативних підрозділів на проведення оперативної закупівлі товарів, предметів та речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь регламентовано положеннями п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (надалі «Про ОРД» («Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність»). У цьому ж пункті зазначається, що порядок проведення оперативної закупки здійснюється згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України в порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову й митну політику, Служби безпеки України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України [1].

Отже, ця норма, будучи відсылною, так само як і ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК), на яку вона посилається, не розкривають поняття оперативної закупки, проте спрямовують на їх пошук в положеннях інших нормативних актів, у тому числі й відомого характеру.

Зокрема, спільним наказом МВС, СБУ та МДЗУ затверджено Інструкцію про порядок проведення контрольованої поставки, контрольованої

та оперативної закупки товарів, предметів, речей, послуг, документів, засобів та речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності (далі – Інструкція) [2], зареєстровану в Міністерстві юстиції України від 17.10.2013 №1776/24308, у якій зазначається, що оперативна закупівля - це ОРЗ, пов'язаний з негласним придбанням у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товарів, предметів та речовин, обіг яких визначено чинним законодавством України (у тому числі заборонених до обігу), з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь.

Зазначене поняття убагацьється зрозумілим та в цілому аргументованим. Його зміст не заперечується, адже залишається практично незмінним у низці інструкцій, які змінюють одна одну [3; 4]. Проте, вважаємо, що поняття потребує уточнення та додаткового дослідження. Зокрема, конкретизації мають підлягати предмети та речовини, що обмежені або заборонені в обігу, оскільки кожен з них має свої відмінні якості, які можуть значно впливати на організаційно-тактичні особливості проведення заходу. Так, в організаційному аспекті зовсім різні заходи здійснюються для підготовки оперативної закупки, приміром, наркотичних засобів та зброї. Ще більше відмінностей як у організації, так і тактиці проведення оперативної закупки таких предметів та речовин як радіоактивні матеріали, культурні цінності, донорські органи людини тощо [5; 6; 7].

Водночас, ураховуючи постійні зміни законодавства, що не завжди узгоджені з чинною нормативно-правовою базою, відбуваються труднощі у їх практичній реалізації.

Правові колізії, з одного боку, заважають повною мірою застосувати всі сили та засоби щодо виявлення та розслідування злочинної діяльності, з другого ж – надають додаткових можливостей особам, які займаються злочинною діяльністю, уникнути кримінального покарання.

Зокрема, відповідно до частини 2 статті 8 ЗУ «Про ОРД» визначено, що рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, які не потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора (у тому числі оперативної закупки), приймаються керівником відповідного оперативного підрозділу або його заступником. Вищезазначена Інструкція (п.1.8), пояснюючи положення Закону зазначає, що рішення про проведення оперативної закупки товару виносить керівник (або його заступник) оперативного підрозділу, яке погоджується з відповідним прокурором.

Також згідно з Законом України «Про ОРД» (ст.14) прокурор при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення ОРД не наділений повноваженнями на прийняття рішень (винесення постанов) про проведення будь-яких ОРЗ, у тому числі оперативної закупки, також вказаним Законом не передбачено погодження прокурором рішень про їх проведення.

Водночас, згідно з ч. 7 ст. 271 КПК України рішення про проведення контролю за вчиненням злочину, зокрема й щодо проведення оперативної закупки, приймає прокурор – процесуальний керівник.

Прийняття ж рішення оперативним працівником за згодою керівника оперативного підрозділу суперечить як положенням ст. 8 ЗУ «Про ОРД», так і ст. 271 КПК України.

Крім того, галузевим наказом Генерального прокурора України №4/Ігн-1 від 03 грудня 2012 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність» також не передбачено право прокурора на винесення постанови про проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, а лише на її погодження (п.13).

Таким чином, наведені нормативні акти по-різному визначають повноваження суб'єктів оперативно-розшукової діяльності на прийняття рішень про проведення оперативної закупки та порядок їх узгодження, що, безумовно потребує корегування шляхом внесення відповідних законодавчих змін.

Більше того, частиною 2 статті 19 Конституції України проголошено, що «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Отже, зазначена невизначеність повноважень співробітників оперативних підрозділів та прокурора може бути підставою для визнання дій суб'єктів ОРД щодо прийняття чи погодження рішень про проведення оперативної закупки в рамках ОРС такими, що прийняті поза межами їх повноважень, а отримані внаслідок їх проведення докази – недопустимими [8].

Однак, вимушені погодитись, що в абсолютній більшості випадків найбільш розповсюдженим предметом щодо якого проводиться оперативна закупка, є наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори. Це підтверджують і результати проведеного нами в рамках досліджуваної проблеми опитування та анкетування працівників оперативних підрозділів кримінальної поліції. Зокрема, такої думки дотримуються більш ніж 90% проанкетованих респондентів.

Крім того, можемо констатувати, що за останній рік значно зросла кількість випадків проведення оперативної закупки зброї та боєприпасів, що пояснюється проведенням АТО у Луганській та Донецькій областях. За свідченням опитаних працівників підрозділів кримінальної поліції такий ріст становить 250-300 %.

Останнє не вплинуло на становлення асоціативного сприймання проведення оперативної закупівлі власне з протидією незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Зокрема, в оперативно-розшуковій теорії проблемні аспекти проведення цього заходу стосовно наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів сьогодні досліджуються багатьма вченими: О.Ф. Долженковим [9], А.П. Кіцулом [10; 11; 12], А.А. Киселевим [13], Д.Й. Никифорчуком [14], Ю.Е. Черкасовим [15], І.Р. Шинкаренком [16] та ін [17; 18].

Однак, урахувавши сучасний стан та динаміку криміногенної ситуації, а також перепрофілювання злочинного світу в бік озброєності та гло-

балізації потребують перегляду організаційно-тактичних засад проведення оперативної закупки як оперативно-розшукового заходу, так і негласної слідчої (розшукової) дії.

Висновки. Підсумовуючи викладені міркування вважаємо, що після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу оперативно-розшукова діяльність зазнала суттєвої трансформації. Через включення до КПК України НС(Р)Д, які за багатьма ознаками мають спільне походження з ОРЗ, суттєво розширено повноваження слідчих, проте ініціативність та наступальність оперативних підрозділів втрачено.

Серед науковців та практичних працівників висловлюються думки, що використання інститутів КПК для протидії злочинності більш ефективне, ніж проведення ОРД. З вказаною тезою ми не погоджуємося, адже якщо метою правоохоронної діяльності є викриття злочинних мереж з транснаціональними зв'язками, організованих злочинних угруповань з ієрархічною структурою, значним ступенем конспірації, корупційною складовою тощо, то розробка в рамках оперативно-розшукової справи є ефективнішою.

Однак, унаслідок внесених до ЗУ «Про ОРД» змін, низка наведених нами неузгодженостей та протиріч не лише обмежує можливості оперативних підрозділів, а й може мати негативні наслідки при використанні зібраних ними матеріалів у кримінальному процесі.

Прийняття рішення про проведення ОРЗ неуповноваженими особами, проведення дій, що знаходяться поза межами прав оперативних підрозділів, визначених ЗУ «Про ОРД» та главою 21 КПК України, чи з порушенням визначеного порядку відповідно до ст. 86 КПК України може бути підставою для їх визнання недопустимими, та, як наслідок, винесення неправдувальних вироків чи закриття проваджень за реабілітуючими підставами.

Сподіваємось, що нещодавна активізація роботи щодо реформування підрозділів кримінальної поліції, а також оновлення законодавства шляхом прийняття нового Закону України «Про ОРД», проект якого вже зареєстрований у Верховній Раді України (№4778), дозволить вирішити значну кількість проблемних питань у діяльності підрозділів кримінальної поліції та забезпечать ефективніше використання їх потенціалу.

Використані джерела:

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 22. - Ст. 303.

2. Наказ МВС від 16.09.2013 № 887 «Про затвердження Інструкції про порядок проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів, речей, послуг, документів, засобів і речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності».

3. Гальчинський Ю.Н., Долженков О.Ф., Костенко К.Г., Шинкаренко І.Р. Контрольована поставка: навчально-методичний посібник. – Одеса: Одеський інститут внутрішніх справ. – 2001. – С. 5 - 6;
4. Никифорчук Д.Й. Оперативно-розшукові заходи боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів: Монографія. – К.: Нац. акад. внутр. справ України. – 2005. – С. 182.
5. Долженков О.Ф. Тактика і технологія використання окремих методів оперативно-розшукової діяльності у боротьбі з інфраструктурою організованої злочинності // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 3. – С. 66;
6. Кіцул А., Карауш Д. Оперативна закупівля у боротьбі зі злочинністю у сфері наркобізнесу // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 3. – С. 132 -133;
7. Киселев А.А. К вопросу о повышении эффективности оперативной закупки // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 4. – С. 70.
8. Бабіков О., Соколкін В. Використання у кримінальному провадженні як доказів матеріалів, отриманих оперативними підрозділами у здійсненні ОРД // «Вісник прокуратури». – 2014. – №11 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://khar.gp.gov.ua/ua/intervu_ta_komentari?_m=publications&_t=rec&id=148562 – Назва з екрана.
9. Гальчинський Ю.Н., Долженков О.Ф., Костенко К.Г., Шинкаренко І.Р. Контрольована поставка: навчально-методичний посібник. – Одеса: Одеський інститут внутрішніх справ. – 2001. – С. 5 - 6.
10. Кіцул А.П. Оперативна закупка наркотичних засобів – ефективний метод ОРД у боротьбі з наркозбувачами // Вісник Університету внутрішніх справ. Спецвипуск. – 1999. – № 1. – С. 61 - 63;
11. Кіцул А.П. Оперативна закупка наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів як вид оперативно-тактичної операції ОВС // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 2. – С. 61 - 68;
12. Кіцул А.П., Капшук Д.В. Обставини, які необхідно враховувати при здійсненні оперативної закупки наркотичних засобів // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 4. – С. 71 - 75.
13. Киселев А.А. К вопросу о повышении эффективности оперативной закупки // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 4. – С. 67 - 70.
14. Никифорчук Д.Й. Оперативно-розшукові заходи боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів: Монографія. – К.: Нац. акад. внутр. справ України. – 2005. – С. 182.
15. Черкасов Ю.Е. Оперативна закупка як ефективний тактичний прийом у діяльності оперативних підрозділів БНОН МВС України // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – № 1. – Ч. 2. – С. 58 - 65.
16. Шинкаренко І.Р., Костенко К.Г. Правові, організаційні й тактичні основи використання контрольованої поставки щодо викриття міжнародних каналів постачання наркотиків: Навч. посібник. – Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 116 с.

17. Бережний А.В. Оперативна закупка як захід протидії незаконному обігу наркотиків // «Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності». Вісник ЛАВС МВС імені 10-річчя незалежності України. Спеціальний випуск № 2. – 2003. - С. 3 - 8;

18. Бережний А.В. Контрольована поставка як захід протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин // «Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності». Вісник ЛАВС МВС імені 10-річчя незалежності України. Спеціальний випуск № 3. – 2003. - С. 13 - 18.

Попов С.Ю. Правовая регламентация и практическая необходимость оперативной закупки в деятельности подразделений криминальной полиции

В статье освещается нормативно-правовое регулирование оперативной разработки как в оперативно-розыском, так и в уголовном процессуальном законодательстве. Сосредоточено внимание на основных противоречиях, связанных с правовыми коллизиями. На основании анализа криминогенной обстановки и опросе практических работников обоснована необходимость дополнительного исследования оперативной закупки с внесением соответствующих изменений как в законодательство, так и в ведомственную нормативно-правовую базу. Указано на необходимость корректировки подходов к проведению оперативной закупки из-за изменений преступной среды.

Ключевые слова: *оперативная закупка, оперативно-розыскная деятельность, уголовный процесс, преступление, наркотики, оружие, безопасность, противодействие.*

Popov S. The legal regulation and practical necessity in operational procurement activities of the criminal police

In the article the legal regulation of operational development as the operational-search and the criminal procedural law.

Ukraine is now in critical condition. The economic crisis compounded by political instability, which exacerbated public discontent against the background of the armed conflict in the east.

Such conditions are most favorable for worsening crime situation, which we have seen over the past two years. After the economic problems leading to poverty, political instability does not allow to find effective solutions to problems, and social discontent translates in various protests, as massive and solitary, which have distracted police, rather than to identify, detain and attract liability criminals.

In the complex is a situation where an increasing number of people who are to crime for profit through the implementation prohibited for circulation of goods, objects and substances. It recently increased the number of sources of such products, due to the uncontrolled border crossing with Russia on a plot of more than 200 km. And also increased the number of potential buyers of such products, objects via the same above-mentioned facts.

Generally, under these conditions needs to be revised criminal police departments practice preventing and combating crime manifestations through the

use of the most effective tools that are in service, including operational procurement.

The emphasis is on the basic contradictions on legal conflicts that arise during the practical application of the law.

The analysis of the crime situation and survey practitioners necessity of additional research operational procurement of appropriate amendments to the legislation as well as to departmental legal framework.

We can say that over the last year significantly increased the incidence of operational procurement of arms and ammunition, because of the counterterrorist operation in Luhansk and Donetsk regions. According to the interviewed workers criminal police units a growth of 250-300%.

Given the current state and dynamics of the crime situation and re underworld towards armament and globalization require revision of organizational and tactical principles of operational procurement as investigative operations and tacit investigative (detective) actions.

Key words: purchase of operational, operational-investigative activity, criminal procedure, crime, drugs, weapons, safety, counteraction.

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Б.Г. Розовский

ЗАКОН, ПРОСТИТЕ, «ПОЭЗИЯ ДОЛЖНА БЫТЬ ГЛУПОВАТА» Беглые заметки по важной проблеме

В мае 1824 г. Пушкин в письме к своему другу поэту Петру Вяземскому написал: «Твои стихи к Мнимой Красавице (ах, извини: Счастливице) слишком умны. — А поэзия, прости Господи, должна быть глуповата». Мысль Пушкина тут же стала предметом обсуждения. Пушкин обещал написать в обоснование статью, но ее не дождались. Что хотел сказать поэт-философ остается тайной, по сей день. Предположений было много. Новелла Матвеева изъяснилась стихами: «Поэзия должна быть глуповата», /Сказал поэт, умнейший на Руси./ Что значит: обладай умом Сократа,/ Но поучений не произноси./ Не отражай критических атак,/ Предупреждай возможность плагиата.../ Поэзия должна быть глуповата,/Но сам поэт – не должен быть дурак». Предпринимались попытки найти другое содержательное объяснение: «Лирическая поэзия есть выражение чувств; она имеет по преимуществу эмоциональный характер, отображает настроения сердца, всю гамму душевной музыки. Оттого лирика интимна, субъективна — во многих своих проявлениях нежна и задушевна. То, что насквозь интеллектуально, пронизано холодным лезвием одной только мысли — это для лирики не годится». Логика в какой-то части есть, но именно в части: понятием поэзии охватывается стихотворная драма, эпос и многое другое, не укладывающееся в схему. Что именно хотел сказать гениальный Пушкин, можно только гадать.

Когда я читал его эпистолярное наследие, почему-то возникла ассоциация с правом, точнее с законодательством. Оно, безусловно, не должно быть глупым. Но Пушкин писал лишь о некоторой глуповатости. И очень похоже, имел он в виду не всю поэзию, а конкретное стихотворное послание конкретному адресату со спорными достоинствами: «Счастливицей» она не случайно названа с извинением. Не исключено, Пушкин сомневался в ее способности оценить глубину поэзии Вяземского и потому дал ему столь афористический совет. Но насколько исключительна данная ситуация? Разве она не типична во всех проявлениях жизни, в том числе, в праве? Приемлема ли формальная логика для конструкции: «коль все равны перед законом – закон равен для всех»? Не спешите возмущаться откровенностью: разве не прослеживается при объективном анализе существование у нас законов для «патрициев» и «плебеев»? Разительное подразде-

ление уголовного и административного наказания для рядовых мошенников и мошенников-бизнесменов, в результате чего, как показала статистика, последних шестеро реже отправляют в колонию, чем осужденных по обычной статье, предусмотренная действующим законодательством Украины ответственность за контрабанду в виде штрафа в размере 100% контрабанды и конфискация транспортного средства, что не останавливает контрабандистов из-за высокого уровня прибыльности правонарушения.-- тому не примеры из множества?

Или на этом фоне другая норма: часть 1 статьи 407 Уголовного кодекса Украины – Самовольное оставление части или места службы военнослужащим срочной службы, а также неявка его в срок без уважительных причин на службу при увольнении из части, назначении или переводе, неявка из командировки, отпуска или лечебного учреждения продолжительностью свыше трех суток, но не более месяца, - наказываются содержанием в дисциплинарном батальоне на срок до двух лет или лишением свободы на срок до трех лет. – Молодой, еще не имеющий жизненного опыта, парень получил известие о том, что любимая девушка, не дождавшись, собирается замуж за другого, и решил попытаться сохранить любовь. В итоге – судимость¹.

Образцом слепого формализма может служить столь воспеваемая существующая теория уголовного наказания. Так, стало стандартом определение меры наказания виновнику ДТП со смертельным итогом в зависимости от числа жертв. Не делается исключение, если погибла мать водителя или его ребенок, жена. Но какое может быть еще более тяжкое наказание для нормального человека?

Не меньше грехов и в других отраслях законодательства.

Все это есть. А коль так, почему нет своего Пушкина в отечественном праве? Почему в технике мы изучаем сопротивление материалов, а в юриспруденции не учитываем сопротивление личности, поведение которой подвергаем регулированию? Почему никто не задумывается, соответствует ли редакция всех законов уровню правового сознания множества категорий наших граждан? Нет ли среди них своих «Мнимых Красавиц»?

Плакатный образ права – это инструмент обеспечения равенства прав и свобод граждан, идеал справедливости, наделённый рядом других возвышенных характеристик. Но не только на деле, по самой своей природе право в принципе в существующей трактовке не соответствует и не может соответствовать нарисованному образу. Люди все разные, они отличаются по большому числу параметров, в том числе обусловленным естественной природой и далеко не равными объективными условиями

---

¹ Пути правосудия неисповедимы: 9 лет лишения свободы - такой приговор вынес калифорнийский суд жителю города Лос-Анджелеса за жестокое убийство собаки. В ноябре 2005 года мужчина ударил немецкую овчарку, принадлежащую своей племяннице, ножом в голову. Спасти животное не удалось. (Источник: <http://www.newsru.com/crime/28jul2006/dog.html>).

существования. Это общепризнано, никем не оспаривается. Отсюда равенство прав во многих, если не во всех случаях невозможно осуществить, не ограничив права одних для обеспечения реализации потребностей других. Право сконструировано как стандарт для усредненного человека, причём с запасом на заниженные способности значительной части граждан им реально воспользоваться.

В теории права этот аспект по общему правилу замалчивается, усилия исследователей сосредоточены на идеализации принципа максимализации прав и свобод без должного анализа наступающих последствий. Игнорируется очевидный факт: и теоретически, и практически действующее право, при всех его положительных качествах, ограничивая потребности и возможности их удовлетворения у определенной категории граждан, объективно тормозит прогресс развития общества, порождает обоснованные протестные настроения к государству. Государство некоторые из них частично тупо пресекает путём судебной репрессии или создаёт лазейки для безболезненного обхода закона, где махровым цветом процветает коррупция.

Проблема отнюдь не локальная. Закон не возникает из ниоткуда, и даже после отмены не исчезает бесследно. Он видоизменяется, переходит в иное состояние, становясь частью правосознания конкретного человека. Каково будет это сознание, если закон изначально был неправильно понят и истолкован? Не здесь ли, в числе других, корни отличающегося от желаемого обществом поведения некоторых категорий людей – блудных сыновей своих заблуждений?

Сделаю еще одно отступление. Имре Кальман в интервью «Новому венскому журналу» в 1917 г.: «Я знаю, что половина партитуры Листа перевесит все оперетты, которые я написал, и которые будут мною написаны. Но я знаю также и то, что половина страницы этой партитуры требует концентрированно собранной, высокоодухотворенной публики, которая, в свою очередь, составляет самую незначительную частицу той публики, которая обычно ходит в театр». В свою очередь, выдающийся изобретатель – оружейник М.Т. Калашников в одном из интервью сказал, что конструировал свой автомат с думой о рядовом солдате: «Наш солдат академий не кончает, поэтому ему надо то, что проще и надежнее».

Простите за некоторую вульгаризацию, но в праве есть свои «Мнимые красавицы», есть «любители Листа» и есть испытывающие потребность в простых инструментах. Не берусь судить, какими умственными способностями должен обладать поэт, но от законодателя требуется не просто ум, а ум гибкий, способный учитывать многослойность существующего общества, его историю и предстоящие задачи на пути к глобализации. Наиболее наглядно эта особенность проявляется в регулировании массовой ориентированной деятельности, однако Хозяйственный кодекс изначально ориентирован на создателей крупного бизнеса. Практически

начинающому без допомоги, а зазвичай прямого керівництва юриста не обійтись. Дорого, викликає неуверенність, для деяких відмова від починань.

Це тема самостійного кваліфікованого дослідження, основаного на матеріалах професійного соціологічного аналізу. Відправна ідея: Хозяйственный кодекс повинен бути корисним професіоналу і зрозумілим починующому. Його бажано конструювати як систему ступенів, послідовально регламентуючих порядок ведення діяльності в залежності від її складності. Представителям малого і визначеної частини середнього бізнесу не обов'язково, во всякому випадку, на першому етапі, вникати во все премудрості регулювання великого бізнесу. Проблема вирішується, якщо Кодекс буде складатися з декількох книг, в перших з яких будуть міститися норми, загальні для регулювання всіх сфер господарської діяльності, а решта побудовані з урахуванням специфіки окремих її видів. Не впевнений, що розширення Хозяйственного кодексу зробить його «резиновим», «безбребжним» [1, с. 176]. Навпаки, діюче господарське законодавство із-за розбросаності, несугласованості в невеликій частині є корупційно-еластичним. Кодифікація по своїй природі виключає таку можливість.

З орієнтацією на рівень свідомості громадян чекає реформування всіх законодавств.

Акцентую ще один штрих. Свідомість не задається зверху. Це продукт сприйняття і осмислення існуючої дійсності. К шкоду, ми багато років живемо в нав'язуваному спотворенні цієї дійсності. Нині за зразок нам пропонують сучасну Європу. «Прогресивні» вітчизняні і російські теоретики кримінального процесу, воодушевлені постмодернізмом, дружно взялися за пропаганду прямого запозичення зарубіжного законодавства, правда, більше не європейського, а американського. Про це я напишу в найближчий час. Тут, применливо до теми, приведу висказування відомого вітчизняного економіста А. Пасхавера: «Нам доведеться пройти шлях і сприйняти цінності сучасної Європи: молоді, сильні, зосереджені на своєму розвитку. Опасно, якщо ми почнемо підражати нинішній, постмодерній, Європі, не усвоїв цінностей, вироблених в період її революційного капіталізму» [2].

Наше законодавство бути «глупуватим», на справу науково обґрунтованим, вибиральним, вимушує сама життя, її історія. Проблема не тільки для України. Російський тележурналіст В. Познер привів показову інформацію: «Представте собі, що є світ, і ми його скоротили до 100 осіб. Але зберегли всі пропорції, які існують. В цьому випадку 57 з них були б жителями Азії, 21 – Європи, 14 – Америки (враховуючи всю Америку, і Південну, і Північну), і всього лише 8 – з Африки. 52 особи були б жінками і 48 – чоловіками. 30 з них були б білі, 70 – не білі. 30 християн, 70 не християн. 89 – гетеросексуали і 11 – гомосексуали. 6 осіб мали б 59% всіх багатств в

мире, и все они были бы из США. 80 человек жили бы в бедности из 100. 70 не умели бы читать, 50 голодали бы или недоедали бы. 1 умирал бы в данный момент и 1 рождался бы в данный момент. 1 из 100 имел бы компьютер, и 1 из 100 имел бы высшее образование.

Теперь еще соображайте. Если вы можете отправиться молиться там, где вы молитесь, без боязни того, что вас избьют или убьют, то вы один из счастливых среди 3 млрд людей, которые этого счастья не имеют. Если у вас есть холодильник хоть с какой-то едой, если у вас есть хоть какая-то одежда, крыша над головой и где спать, то вы богаче 75% всего населения Земли. Если у вас есть хоть какой-то счет в банке или хоть какие-то деньги в кошельке, то вы относитесь к 8 наиболее счастливым людям из 100.

Вот таков наш мир. Я думаю, об этом иногда надо размышлять. Особо когда мы жалуемся» [3].

Приведу еще одну цитату: «Мир вступил в порочный круг тупых популистов, которые играют на настроениях простых людей, пытаясь завладеть их сердцами и умами, – говорит экс-премьер министр Украины Яценюк. – Они обещают все – низкие налоги, новые рабочие места, высокие зарплаты, богатую и счастливую жизнь. Это вранье» [4]. Но убедить в этом значительный контингент граждан не просто. Не исключаю отдаленное влияние того, что Болонский университет открылся в 1080 году, Оксфордский – в 1167, а первая в наших краях Киево-Могилянская академия была создана в 1632 году. Разумное осознание необходимости поиска компромисса между устойчивым уровнем правосознания определенных слоев населения и заманчивым стремлением к глобализации действующего законодательства – объективная реальность.

Задумайтесь над этим!

Использованная литература:

1. Атаманова, Ю. Інноваційний кодекс України як форма удосконалення законодавчого забезпечення інноваційного розвитку України / Ю. Атаманова // Вісник Академії правових наук України. – 2008. - № 1 (52). - X. : Право, 2008. - С. 172-182.
2. Пасхвер А. Наше антикоррупционное законодательство – это гильотина! / А. Пасхвер // Бульвар Гордона. - июль, 2016. - №29 (585). - Режим доступа: http://bulvar.com.ua/gazeta/archive/s133_/prezident-tsentra-ekonomicheskogo-razvitija-aleksandr-pashaver-nashe-antikorrupcionnoe-zakonodatelstvo%2%A0-eto-gilotina.html
3. Познер В. Как устроен мир [Электронный ресурс] / В. Познер // Российская газета. - Неделя №7034 (166). - Режим доступа: <https://rg.ru/2016/07/28/vladimir-pozner-kak-ustroen-mir.html>
4. Foreign Policy. Возвращение: Арсений Яценюк ждет своего часа [Электронный ресурс] // РІА Новости Украина. - Режим доступа: <http://rian.com.ua/analytics/20160708/1012851802.html>

НАШІ АВТОРИ

- Бабкова В.С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
- Бондар В.С.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Бочковий О.В.** кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний фахівець науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Брулевич В.В.** аспірант заочної аспірантури Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
- Васюк А.Г.** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Вікторчук М.В.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права та юридичної журналістики Національного університету водного господарства та природокористування
- Горбаньов І.М.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Одеського державного університету внутрішніх справ
- Дараган В.В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки факультету № 1 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Дворніченко А.С.** здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ
- Дрозд В.Г.** кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник 2-го НДВ НДЛ проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства ДНДІ МВС України
- Дудоров О.О.** доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя Запорізького національного університету
- Зайцев О.В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1, заступник директора Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

- Івашко С.В.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Кислий А.М.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ
- Колінко В.О.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Кострицький В.В.** суддя-спікер Апеляційного суду Луганської області
- Кривенос М.В.** кандидат юридичних наук, фахівець науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Лапкін А.В.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
- Мазійчук В.А.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Манжай О.В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри захисту інформації факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ
- Морквін Д.А.** заступник начальника ВРСДЗ Харківського національного університету внутрішніх справ
- Нестерович В.Ф.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Павшук К.О.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
- Патик Л.Л.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ
- Пащенко О.О.** кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України
- Пекарчук В.М.** доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії державної пенітенціарної служби
- Пеньков С.В.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ
- Пиріг І.В.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

- Покоłodна М.М.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ
- Попов С.Ю.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Розовський Б.Г.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, заслужений юрист України
- Самсонова В.В.** кандидат юридичних наук, суддя Красногвардійського районного суду м. Дніпро
- Симонова Ю.О.** помічник судді Донецького окружного адміністративного суду
- Соколов О.М.** аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
- Стащак М.В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Теремецький В. І.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука
- Філіпенко В.Р.** студент 4-го курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
- Чистоколяний Я.В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
- Щербаковський М.Г.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ 3

**Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Нестерович В.Ф. Роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні 5
Чистоголяний Я.В. Основні напрями розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні в трансформаційний період 13

**Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

Бабкова В.С. Проблеми збереження повноважень прокурора щодо представництва інтересів громадян у суді 20
Дудоров О.О. Про кримінально-правове значення узгодження податкових зобов'язань 28
Зайцев О.В., Філіпенко В.Р. Генезис норми про державну зраду в Україні (1845-1960рр.) 50
Івашко С.В. Правове регулювання протидії підрозділами карного розшуку грабеджам на об'єктах залізниці 62
Колінко В.О. Ретроспективний аналіз становлення оперативного огляду як заходу оперативно-розшукової діяльності 69
Кострицький В.В. Кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст. 157 КК України 78
Лапкін А.В. Диференціація форм закінчення досудового розслідування і роль прокурора в їх застосуванні 87
Пащенко О.О. Чи може виступати єдність термінології як обов'язкова вимога до всіх кримінально-правових норм? 98
Пекарчук В.М. Закон України «Про пробацію» - помітний крок на шляху попередження злочинності неповнолітніх: теоретико-правовий аспект 109

Симонова Ю.Ю. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, що вчинені в сім'ї (кримінально-правовий та криміналістичний аспекти).....	117
Розшук М.В. Диференціація форм оперативно-розшукової діяльності.....	125
Щербаковський М.Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз.....	133

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Брулевич В.В. Проблеми вдосконалення норм адміністративно-правових актів, якими регулюється безпе́чність та якість харчових продуктів	143
Васюк А.Г. Особливості становлення комунікативної культури майбутнього правоохоронця в освітньому процесі вищого навчального закладу	153
Дароган В.В. Заходи запобігання корупції у сфері державних закупівель.....	160

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Вікторчук М.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів в Україні	168
Дворніченко А.С. Право повнолітніх осіб, які не мають повного обсягу цивільної дієздатності на інформовану згоду на медичне втручання.....	177
Павшук К.О. Проблема забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні : теорія і практика.....	185
Соколов О.М. Правові засади взаємодії Фонду гарантування вкладів фізичних осіб з Національним банком України.....	192
Теремецький В. І. Шляхи вдосконалення законодавства щодо забезпечення безпечності та якості харчових продуктів в Україні.....	201

**Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ
ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Бондар В.С., Кривонос М.В. Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів	210
Бочковий О.В. Ігнорування інформаційно-технічного прогресу органами досудового розслідування в Україні: хронічна риса чи тимчасове явище?	223
Горбаньов І.М. Криміналістичні програмно-апаратні засоби розпізнання власника вогнепальної зброї – запорука забезпечення громадської безпеки	232
Дрозд В.Г., Патик Л.Л. Процесуальний порядок застосування особистої поруки	242
Кислий А.М., Мазійчук В.А. Місце неправомірної вигоди, що вчинюється в АПК України, у загальній системі протидії економічній злочинності	249
Манжай О.В. Аналіз методології кримінальної розвідки в зарубіжних країнах	256
Морквін Д.А. Співвідношення негласного проникнення до житла особи та негласного обстеження житла особи	265
Пеньков С.В. Окремі аспекти зарубіжного досвіду застосування оперативної техніки правоохоронними органами	271
Пиріг І.В., Самсонова В.В. Організація і тактика слідчого експерименту при розслідуванні крадіжок на території садівницьких товариств і дачних кооперативів	280
Поколодна М.М. Оперативно-розшукове забезпечення підрозділами карного розшуку безпеки учасників оперативної розробки: постановка проблеми	288
Попов С.Ю. Правова регламентація та практична необхідність оперативної закупки в діяльності підрозділів кримінальної поліції	296

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Розовський Б.Г. Закон, простите, «поэзия должна быть глуповата». Беглые заметки по важной проблеме	304
---	-----

НАШІ АВТОРИ	309
--------------------------	-----

Наукове видання

**ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 3 (75)

Друкується мовами оригіналу

За редакцією авторів

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 15.09.2016.
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 18,31.
Тираж 500 прим. Зам. № 2709-01.

Редакційно-видавниче відділення
відділу організації наукової роботи Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ВИГОТОВАЮВАЧ
Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007